

17.14

No. 237

MAŁA GRAMATYKA
JEZYKA POLSKIEGO.

No. 237

MAMA GRANATYKA
JENYKA POLSKIEGO.

No. 237

MAŁA GRAMATYKA

JEZYKA POLSKIEGO.

PRZEZ

JÓZEFA MUCZKOWSKIEGO.

PROF. I BIBL. UNIW. JĄGIELL.

WYDANIE NOWE STEREOTYPOWE.

PETERSBURG.

NAKŁADEM I DRUKIEM B. M. WOLFFA.

1860.

301963

No. 238

WASA BRATSKA

JĘZYKA POLSKIEGO

I-1823

WOLNO DRUKOWAĆ

z warunkiem złożenia w Komitecie Cenzury prawem przepisanej liczby
exemplarzy. S. Petersburg, 25 czerwca 1859 r.

Cenzor *P. Dubrowski.*

229421

1860

No. 237

SPIS RZECZY.

Wstęp. str. 1.

ŹRÓDŁOSŁÓW.

Rozdział pierwszy.

O głoskach str. 3.

I. O spółgłoskach. Podział spółgłosek na twarde i miękkie. str. 4. Zmiana spółgłosek przez miękcezenie. str. 5. Głoski syczące i ich zamiana. str. 7. Spółgłoski chwilowe i trwające. str. 8. Miękcezenie twardych spółgłosek. str. 8. Spółgłoski słabe i mocne. str. 9. O spółgłosce j. str. 10.

II. O samogłoskach. str. 11. Zamiana samogłosek a, o, ó, między dwiema miękkimi spółgłoskami. str. 12. E ściśnione i otwarte. str. 12. Wpływ samogłoski E na stojące przed nią spółgłoski str. 13. O ściśnione i otwarte. str. 13. Zamiana ą na ę i odwrotnie. str. 14.

Rozdział drugi.

Rzeczowniki. str. 15. Rodzaje rzeczowników. str. 16. Odmiana rzeczowników. str. 19. Zmiany samogłosek i spółgłosek w skłanianiu rzeczowników. str. 20. Rzeczowniki pochodne. str. 22. Składowo części wyrazów odmien. str. 23. Rdzenne ek, ik, yk, ka, ko, jako cechy zdrobniałości i pieszczona. str. 24. Rdzenne czek, czka, czko, jako cechy większej zdrobniałości lub pieszczona. str. 25. Rzeczowniki złożone. str. 25. Pierwsze skłonienie. str. 27. Względne pierwszego skłonienia. str. 27. Uwagi nad pierwszym skłonieniem. str. 28. Odmiana imion niewzorowych. str. 30. Drugie skłonienie. str. 31. Względne drugiego skłonienia. str. 32. Wzór odmiany imion na ni lub na odkrytą spółgłoskę miękką zakończonych. str. 32. Niewzorowa niektórych imion odmiana. str. 33. Wzór odmiany imion z przybierającą miękką samogłoską a zasłoniętą. str. 33. Uwagi nad tym wzorem. str. 34. Wzór odmiany imion z przybierającą twardą

samogłoską a zasłonioną. str. 35. Uwagi nad tym wzorem. str. 35. Trzecie skłonienie. str. 36. Względne trzeciego skłonienia. str. 37. Wzór odmiany tego skłonienia. str. 37. Uwagi nad tēm skłonieniem. str. 37. Niewzorowe imiona tego skłonienia. str. 38. Uwagi nad zakończeniami narzędnika wszystkich trzech skłonień. str. 39. Liczba podwójna wszystkich trzech skłonień. str. 39. Rzeczowniki ułomne co do spadków. str. 40. Rzeczowniki ułomne co do liczb. str. 41. Rzeczowniki nieodmienne. str. 42.

Rozdział trzeci.

Przymiotniki. str. 43. Rodzajowe przymiotników zakończenia. str. 43. Urabianie przymiotników i rozmaite ich znaczenia. str. 43. Stopniowanie przymiotników. str. 44. Przymiotniki stopniować się nie mogące. str. 45. Względne stopniowanie przymiotników. str. 45. Niewzorowe stopniowanie przymiotników. str. 46. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych zakończeń przymiotników. str. 47. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych wyrazów. str. 47. Skłanianie przymiotników. str. 48. Względne przymiotników. str. 48. Wzór odmiany przymiotników. str. 49. Uwagi nad skłanianiem przymiotników. str. 49. Imiona odmieniające się według skłonień rzeczownych i przymiotnych. str. 50. Odmiana imion żeńskich na owa i na zakończonych. str. 51.

Rozdział czwarty.

Liezebniki. str. 51. Odmiana oznaczonych i nieoznaczonych liezebników przymiotnych. str. 53. Odmiana liezebników głównych rzeczownych oznaczonych i nieoznaczonych. str. 54. Uwagi nad odmianą tych liezebników rzeczownych. str. 56. Odmiana setek i tysięcy. str. 57. Odmiana liezebników zbiorowych. str. 58.

Rozdział piąty.

Zaimki. str. 58. Zaimki rzeczowne oznaczone. str. 59. Uwagi nad temi zaimkami. str. 61. Zaimek zwracający *się*, *się*. str. 62. Zaimki rzeczowne nieoznaczone. str. 63. Zaimki przymiotne oznaczone. str. 64. Zaimki wskazujące. str. 64. Zaimki względne. str. 65. Zaimki dzierżawcze. str. 66. Użycie zaimków dzierżawczych. str. 67. Zaimki przymiotne nieoznaczone. str. 68. Przyrostki wiążące się z zaimkami. str. 69.

Rozdział szósty.

Słowo. str. 70. Podział słów ze względu na podmiot. str. 70. Przyimki w skład słów wchodzące. str. 71. Słowa pierwotne i po-

chodne. str. 72. Podział słów ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania. str. 72. Odmiana słów przez osoby, liczby i rodzaje. str. 74. Odmiana słów przez czasy. str. 74. Odmiana słów przez sposoby czyli tryby. str. 76. Imiesłowy. str. 78. Czasowanie słów i ich odmiany. str. 80. Czasy główne i z nich urabiane. str. 81. Czasowanie słów posiłkowych *Być* i *Mieć* str. 84. Przekładnia w słowie *Być*. str. 86. Czasowanie słów czynnych i nijakich. Pierwsza odmiana. str. 87. Wzór odmiany. str. 88. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 89. Ułomne słowa tej odmiany. str. 89. Druga odmiana. str. 90. Słowa do pierwszej i drugiej odmiany należące. str. 91. Wzór odmiany. str. 92. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 93. Ułomne słowa tej odmiany. str. 93. Urabianie słów częstotliwych z czasowników pierwszej i drugiej odmiany. str. 93. Trzecia odmiana. str. 94. Uwagi nad czasowaniem słów do tej odmiany należących. str. 95. Słowa na *ać* zakończone. str. 95. Słowa na *nąć* zakończone. str. 95. Słowa na *c*, *dz*, *śc*, *źc* zakończone. str. 96. Wzór odmiany. str. 97. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 98. Ułomne słowa tej odmiany. str. 99. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 100. Czwarta odmiana. str. 101. Wzór odmiany. str. 103. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 104. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 105. Piąta odmiana. str. 105. Wzór odmiany. str. 106. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 107. Ułomne słowa tej odmiany. str. 107. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 108. Szósta odmiana. str. 109. Wzór odmiany. str. 109. Niewzorowe słowa tej odmiany. str. 110. Ułomne słowa tej odmiany. str. 111. Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników tej odmiany. str. 111. Uwagi nad czasowaniem słów wszystkich odmian. str. 111. Czasowanie biernie. str. 113. Wzór odmiany bierniej. str. 114. Uwagi nad używaniem bierniej odmiany. str. 116. Czasowanie omowne. str. 117. Wzór czasowania omownego. str. 117. Słowa nieosobiste, trzecioosobowe i nieosobiste wyrażenia. str. 118. Przyrostki znaczenie słów wzmacniające lub zmieniające. str. 120.

Rozdział siódmy.

Przymyki str. 121.

Rozdział ósmy.

Przysłówki. str. 125. Podział przysłówek ze względu na ich znaczenie. str. 126. Podział przysłówek co do ich kształtu i pochodzenia. str. 127. Przysłówki rzeczownikowe. str. 127. Przysłówki

przymiotnikowe. str. 128. Stopniowanie przysłówków przymiotnikowych. str. 129. Przysłówki liczebnikowe. str. 130. Przysłówki przyimkowe. str. 130. Przyrostki tak z odmiennymi wyrazami jak i przysłówkami wiązać się mogące. str. 131.

Rozdział dziewiąty.

Spójniki. str. 132.

Rozdział dziesiąty.

O Wykrzyknikach. str. 137.

SKŁADNIA.

Rozdział pierwszy.

O zdaniach. str. 138. Jakie wyrazy mogą być podmiotem. str. 138. Jakie wyrazy mogą być orzeczeniem. str. 139. Jakie wyrazy mogą tworzyć zdanie. str. 140. Zdania gołe i rozwinięte. str. 141. Zdania pojedyncze i ściągnięte. str. 142.

Rozdział drugi.

Składnia zgody. str. 144. Zgoda przymiotnika z rzeczownikiem. str. 144. Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach pojedynczych. str. 145. Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach ściągniętych. str. 146. Zgoda orzeczenia z imionami zbiorowymi i liczebnikami. str. 147. Zgoda zaimka względnego *który, która, które*. str. 147. Zaimek *on* wskazujący i osobisty. str. 148. Przydatnia. str. 148. Dodatek. Sposób wyrażania porównania przymiotu w rzeczach. str. 148

Rozdział trzeci.

Składnia rządu. str. 150. Użycie mianownika. str. 150. Użycie dopełniacza. str. 151. Użycie celownika. str. 155. Użycie biernika. str. 157. Użycie wołacza. str. 158. Użycie narzędnika. str. 159. Użycie miejscownika. str. 160. Wyrazy niektórymi przyimkami rządzące. str. 161. Wyrazy rządzące przyimkiem *do*. str. 161. Wyrazy rządzące przyimkiem *od*. str. 162. Wyrazy rządzące przyimkiem *na*. str. 163. Wyrazy rządzące przyimkiem *nad*. str. 163. Wyrazy rządzące przyimkiem *w*. str. 164. Wyrazy rządzące przyimkiem *z*. str. 164. Słowa kilka przyimkami lub spadkami rządzące, oraz *te*, które ze zmianą rządu i znaczenie zmieniają. str. 166.

Rozdział czwarty.

Składnia słów. str. 166. Użycie czasów. str. 166. Użycie sposobów. str. 168. Sposób oznajmujący. str. 168. Sposób łączący. str. 169. Wyrażanie sposobu łączącego w polskim języku. str. 169. Użycie sposobu łączącego. str. 170. Sposób warunkowy. str. 170. Sposób życzący. str. 170. Sposób rozkazujący. str. 171. Sposób bezokoliczny. str. 172.

Rozdział piąty.

Zdania. str. 173. Zdania złożone. str. 174. Zdania spótrzędne. str. 174. Zdania związane. str. 175. Zdania zależne. str. 176. Zdania poboczne. str. 177. Skracanie zdań pobocznych. str. 180. Łączenie więcej, niż dwóch zdań. str. 182. Przykłady zdań złożonych z trzech pojedynczych. str. 183. Okresy. str. 184.

Rozdział szósty.

Składnia szyku. str. 185.

WIERSZOWANIE.

Wierszowanie w ogólności. str. 187.

Wiersze zgłoskowe. str. 187. Liczba zgłosek. str. 187. Przykłady wierszy według liczby zgłosek. str. 188. Środek wiersza czyli średniówka. str. 189. Koniec wiersza czyli rym. str. 189. Wrotki. str. 192.

PISOWNIA.

Pisownia. str. 193. Podział pisowni. str. 194.

Rozdział pierwszy.

Pisanie głosek. str. 194. Samogłoski. str. 194. Spółgłoski twarde. str. 197. Spółgłoski miękkie. str. 199. Spółgłoski miękkie w zakończeniu sposobu bezokolicznego. str. 201. Podwajanie spółgłosek. str. 201.

Rozdział drugi.

Pisanie szczególnych wyrazów. str. 202. Pisanie imion własnych cudzoziemskich. str. 203. Zwyczaj powszechny. str. 203. Dzielenie wyrazów i przenoszenie ich z jednego wiersza na drugi. str. 204. Skrócenia w piśmie najużywańsze. str. 205.

Rozdział trzeci.

Oznaczanie głoskami początku mowy, znaczenia wyrazów lub uszanowania. str. 206. Głoski większe dla odróżnienia początku mowy i myśli. str. 206. Głoski większe dla uczynienia wyraźniejszemu znaczenia imion. str. 207. Większe głoski początkowe jako oznaki uszanowania. str. 208.

Rozdział czwarty.

Znaki pisarskie. str. 208. Znaki związek zdań wskazujące. str. 209. Przecinek (,). str. 209. Średnik (;). str. 211. Dwukropek (:). str. 212. Znaki zdania zamykające str. 213. Kropka czyli punkt (.). str. 213. Znak wykrzyknienia (!). str. 213. Znak pytania (?). str. 214. Znaki przerwanie mowy oznaczające. str. 214. Łącznik (- albo =). str. 214. Pauza (—). str. 215. Znak opuszczonych głosek lub wyrazów (. . . . .). str. 216. Nawias (( ) lub [ ]). str. 216. Cudzysłów („”). str. 217. Znaki rozmowy (=, ||). str. 217. Apostrof ('). str. 218. Ustęp. str. 218.

WIKRSZOWANIE

Wyrzucanie w ogólnosci. str. 187.

Wyrzucanie w ogólnosci. str. 187. Błędne głoski. str. 187. Przej.

Klasy wiedzy według hierarchii. str. 188. Błędne głoski. str. 188. Wzrost.

Wzrost. str. 188. Kształt. str. 188. Wzrost. str. 188. Wzrost.

PRZEWIDANIE

Przewidywanie. str. 193. Podział. str. 194.

Rozdział piąty.

Przewidywanie. str. 194. Samogłoski. str. 194. Spółgłoski. str. 194.

Przewidywanie. str. 194. Spółgłoski. str. 194. Spółgłoski. str. 194.

Przewidywanie. str. 194. Spółgłoski. str. 194. Spółgłoski. str. 194.

Rozdział szósty.

Przewidywanie. str. 202. Przewidywanie. str. 202. Przewidywanie.

Przewidywanie. str. 202. Przewidywanie. str. 202. Przewidywanie.

Przewidywanie. str. 202. Przewidywanie. str. 202. Przewidywanie.

Przewidywanie. str. 202. Przewidywanie. str. 202. Przewidywanie.

WSTĘP.

1. **G**RAMMATYKA POLSKA, jest nauką dobrego mówienia i pisania polskim językiem.

2. Do mówienia i pisania używamy wyrazów. Wyrazy składają się z pewnych brzmień czyli głosów, a znaki tych brzmień *głoskami* lub z łacińskiego *literami* nazywamy.

3. Język polski liczy 45 głosek, których zbiór od początkowych jego liter *abecedem* nazywamy. Głoski te są:

Aa, Aą, Bb, B'b', Cc, Cć, CZcz, Dd, DZdz, DŻdź, DŹdź, Ee, Eé, Eę, Ff, F'f', Gg, Hh, CHch, Ii, Jj(e)*), Kk, Ll, Łł, Mm, M'm', Nn, Nń, Oo, Óó, Pp, P'p', Rr, RZrz, Ss, Śś, SZsz, Tt, Uu, Ww, W'w', Yy, Zz, Żź, Żż.

4. Głoski są dwojakie: *samogłoski* i *spółgłoski*.

a) *Samogłoskami* nazywają się te, które same, to jest bez pomocy innej głoski, wymówić można, np. *a, e, u, y*.

b) *Spółgłoskami* zowią się głoski tylko spółnie z jakąś samogłoską wymówić się dające, np. *b(e), (e)f, k(a)*; a te są *pojedyncze*, kiedy się jednym znakiem wyrażają, np. *c, d*, i *złożone* czyli *dwójki*, kiedy ich dwie tworzy jedno brzmienie. Dwójek siedm liczymy: *ch, cz, dz, dź, dż, rz, sz*.

5. Kilka głosek połączonych z jedną samogłoską lub samogłoską sama, czyni *zgiętość* czyli *syllabę*, np. *koń, stół, iść, i, o, u*.

6. Jedna lub więcej zgłosek tworzy wyraz, który według liczby zgłosek *jednolzgiętościowym* (*pan, chleb*), *dwulzgętościowym* (*mat-ka, sto-łek*), *trójzgętościowym* (*na-pi-sać, przy-wo-łać*) lub *wielolzgiętościowym* (*roz-pa-mię-ty-wać*) nazywamy.

*) Głoskę *j* dla odróżnienia *jéj* od *i* nie jota ale *je* nazywamy.

7. Wyrazy uważane pod względem ich postaci są: albo niezmiennie, a te toż samo zakończenie zawsze zachowują, np. *od ojca, od siostry, od miasta; blisko siedzi, blisko stoi, blisko leży; żeby przyjechał, żeby przyjechała, żeby dali; o ludzie! o ojcie! o cnoto!*; albo według okoliczności ulegają różnej odmianie, np. *ojciec, ojca, ojcem, ojców, ojcami; matce, matkom; piszę, piszesz, pisze, piszą; kochałem, kochali, kochamy; twardy, twardszy, najtwardszy; słaby, słabego, słabszy, słabszym, słabszymi; mój, mojej, mojemu; was, wam, wami; nas, nam, nami.*

8. Wyrazy nie zmieniające swęj postaci *nieodmiennemi*, te zaś, które ją rozmaicie zmieniają *odmiennemi* nazywamy.

9. Tak odmiennie jak i nieodmiennie wyrazy, ze względu na ich znaczenie, dzieli się na cztery różne części, które szczególni nazwiskami oznaczamy. Nazwiska odmiennych części mowy są: *Imię, Zaimek, Słowo, Imiesłów*; a nieodmiennych: *Przyimek, Przysłówek, Spójnik i Wykrzyknik*. Jest więc ośm części mowy: z tych cztery są odmiennie, a cztery nieodmiennie.

IMIE oznacza osobę, rzecz, liczbę lub przymiot, np. *Bóg, pan, ojciec; stół, ławka, krzesło; dwa, trzy, pięć, dwanaścioro; okrągły, czarna, wysokie*. Imię oznaczające osobę lub rzecz *rzeczownikiem*, oznaczające liczbę *liczebnikiem*, a to, które przymiot oznacza, *przymiotnikiem* nazywamy.

Imiona rzeczowne odpowiadają na pytanie *ko? co?* przymiotne na pytanie *jaki? jaka? jakie?* a liczbowe na pytanie *ile? który?* i t. d.

ZAIMEK kładzie się, zamiast imienia czyli za imię, np. *ja* zamiast mojego imienia, *ty* zamiast twojego, *on* zamiast tego, o którym mówimy. Podobnie *my, wy, oni; ten, ta, to*, zamiast imienia osoby lub rzeczy, którą wskazujemy.

SŁOWO czyli CZASOWNIK oznacza byt, stan lub działanie osoby lub rzeczy w pewnym czasie, i dla tego czasownikiem je nazwano, np. *jestem, siedzę, siedziałem; czytał, czytała, przeczytasz*.

IMIESŁÓW jest wyraz ze słowa urobiony, podobnie jak i ono byt, stan lub działanie wyrażający, a przytęm jak imię odmieniający się, np. *będący, chodzący, chodząca, chodzącego, chodzącemu; zawołany, zawołani; zbity, zbici; osiwiaty, osiwiata, osiwiacie; ubiegły, ubiegła, ubiegłe; ugodzony, ugodzona, ugodzone*.

PRZYIMEK kładzie się przy imieniu dla oznaczenia jakiegoś

względu, którego przez samę imienia odmianę wyrazić nie można, np. *na stole, w stole, przy stole; za książką, przed książką, nad książką, pod książką.*

PRZYŚLÓWEK kładzie się przy słowie dla oznaczenia okoliczności, których przez samę słowa odmianę wyrazić nie można, np. *pięknie piszesz, pięknie mówi, pięknie gra, pięknie rysuje; rano wstaje, rano budzi, rano czyta.*

SPÓJNIK jest wyraz łączący czyli spajający dwa lub więcej zdań. I tak dwa zdania: *Ojciec siedzi. Ojciec czyta,* za pomocą spójnika *i*, spoimy czyli złączymy mówiąc: *Ojciec siedzi i czyta. Brat leży. Brat nie spi.* Brat leży, *ale* nie spi.

WYKRZYKNIK od głośniejszego wymawiania tak nazwany, wyraża jakieś uczucie np. *o! oho! héj! niestety!*

10. Wyrazy mogą być

- 1) *Nieżłozone*, to jest takie, które się z kilku wyrazów nie składają, np. *miasto, miód, płynąć, który.*
- 2) *Złożone*, które się z kilku wyrazów składają, np. *przedmieście, miodo-płynny, który-kolwiek, jać, zjać, rozjać.*
- 3) *Pierwotne*, które od innych nie pochodzą, np. *ojciec, rola, wół.*
- 4) *Pochodne*, które od innych wyrazów pochodzą, np. *pan, pański; ojciec, ojczyzna; rola, rolnik; wół, wołowy; zacząć, zaczynać.*
- 5) *Swojskie*, czyli właściwie polskie, np. *król, świecznik, Bogdan, potwierdzić*
- 6) *Cudzoziemskie*, to jest z cudzoziemskiego języka do polskiego przybrane, np. *monarcha* (z grec.), *lichtarz* (z niemieck), *aprobować* (z łacińsk.).
- 7) *Przestarzałe* czyli takie, których niegdyś używano, ale je teraz całkiem zarzucono, np. *za się* (zaś), *lepak* (zaś), *ją-trew'* (bratowa), *swak* (szwagier).

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O GŁOSKACH.

11. Spółgłoski i samogłoski w odmianie wyrazów polskich szczególnie ulegają zmianie, bo się często jedno na drugie przekształcają. Ta atoli między nimi zachodzi różnica, że spółgłoski

tylko się zmieniają, ale nigdy w wyrazie nie giną, np. *brat, bracie; pociecha, pociesze; dać, dmę* (bo w głosce *a* było *m* ukryte); samogłoski zaś często z niego ustępują, np. *łeb, łba; bez, bzu*. Aby więc dokładnie pojąć odmiany wyrazów polskich, trzeba wprzód poznać zachodzący między głoskami związek i zmiany jakim ulegają.

I. O SPÓŁGŁOSKACH.

Podział spółgłosek na twarde i miękkie.

12. W języku polskim odróżniamy dwojakie spółgłosek brzmienie, to jest twarde i miękkie. Czynimy to dla tego, iż taż sama spółgłoska bądź na początku, bądź na końcu wyrazu twardo lub miętko wymówiona zmienia jego znaczenie, np.

na początku: mara, m'ara, mały, m'ały, mech, m'ech, pęknie, p'ęknie, pasek, p'asek.

na końcu: zapal, zapal; len, leń; dzwon, dzwoń; pas, paś; nos, noś; wóz, wóż.

13. Według tego dwojakiemu brzmieniu spółgłosek dzielimy je na *twarde* i *miękkie*. Miękkie, gdy stoją przed inną spółgłoską lub na końcu wyrazu, dla odróżnienia ich od twardych, oznaczamy kreską, którą *znakiem miękczenia* nazywamy, np. *pieśń, świat, śmierć, ćwierć, pań, wieś, karp', łos', marchew', isć, leźć*.

14. Ze względu na twarde i miękkie spółgłoski odróżniamy w języku polskim brzmienie samogłosek *i, y*, z których pierwszą *cienką*, drugą zaś *grubą* nazywamy, np. *bił, był; sini, syny; wić, wyć*.

15. Ponieważ *i* jest cienką samogłoską, każda zatem spółgłoska miętkka na nie spływająca traci swój znak miękczenia dla tego, iż łącząc się z cienkiem *i*, koniecznie miętkko wymawiać się musi, a więc niepotrzebny jest znak o jej miękczeniu ostrzegający, np.

wić, kadź, koń, pierś, maź,
wici, kadzi, koni, piersi, mazi.

16. Głoski *g, k*, lubo się tylko z cienkiem *i* łączą, np. *ubogi, drogi, mialki, nizki*, a na *y* spływać nie mogą, są jednak twarde. Nadto głoski te w języku polskim nigdy się nie łączą bezpośrednio z samogłoską *e*, ale je zawsze i poprzedza, np. *ubogie, ogień, bagien, okien, włókien, wysokie*.

17. Ta własność samogłoski *i*, że na nią tylko miękkie spół-

głoski spływają, była powodem, że jój użyto za znak miękczenia głosek w środku wyrazu, ale tylko przed samogłoską, np. *kuźnia*, *bieda*, *wiosna*, *piątek*, *kania*, *miara*; bo przed spółgłoską lub na końcu położona zmieniałaby jego znaczenie. I tak:

co innego znaczy: kiść, kość, rość.

a co innego: kisić, kosić, rosić.

Podobnie *co innego* znaczy: garb, nie, nos, raz
garb', nie, noś, raz
garbi, nici, nosi, razi.

18. Ponieważ *i* stojące przed samogłoską w wyrazach jest tylko znakiem miękczenia poprzedzającej spółgłoski, nie ma zatem w języku polskim *dwugłosek*, to jest z połączenia dwóch samogłosek powstającego brzmienia; albowiem w polszczyźnie *i* prócz *i* stojącego przed samogłoskami jako znak miękczenia, nigdy dwie inne samogłoski nie zlewają się w jedno brzmienie; wyjąwszy wyraz miao-czy i cudzoziemskie, np. *August*, *Europa*, i t. p.

19. Głoska *i* jest samogłoską gdy sama stoi lub z jaką spółgłoską przed nią lub po niej stojącą czyni zgłoskę, np. *i-ma*, *i-dę*, *in-ny*, *ni-gdy*, *mi-ty*, *pi-wo*.

20. Tak więc głoska *i* w pisowni polskiej dwojako się używa: jako znak miękczenia, a wtedy inna jakaś samogłoska po niej następuje, np. *miał*, *mierny*, *miód*, *miedzy*, *kania*, *konie*, *nowiu*; jako samogłoska, a wtedy sama czyni zgłoskę (5) lub się łączy z jakąś spółgłoską, np. *ja* i *ty*, *ta-i*, *mi*, *mo-i*, *lin*, *dni*, *idź*, *im*.

Zmiana spółgłosek przez miękczenie.

21. Tak twarde jak i miękkie spółgłoski ze względu na narzędzia mowne, któremi je urabiamy, dzielą się na: *wargowe*, *językowe* i *podniebienne*.

22. Spółgłoski twarde, gdy się miękczą, zamieniają się na miękkie tegoż samego co i ony narzędzia mownego. Zamieniają się więc wargowe na wargowe, językowe na językowe, a podniebienne na podniebienne. Są zaś:

Wargowe: twarde: *b, f, m, p, w*.

miękkie: *b', f', m', p', w'*.

Językowe: twarde: *d, t, n, r, s, ł, z*.

miękkie: *dź, ł, ń, rz, ś, ć, ź*.

Podniebienne: twarde: *g, k, ch, h*.

miękkie: *dź, dz, ź, c, cz, sz, ż, ź, (je)*.

Głoski podniebienne miękkie nigdy się nie łączą z cieniem *i*, ale zawsze na *y* spływają, np. ubodzy, boży, pracy, tłuszczy, suszy

23. Podniebienne twarde *g*, *k* i *h* mają po dwie, a *ch* ma trzy odpowiadające sobie głoski miękkie, na które się zamienia. Jakoż zamienia się:

g na	}	dz: w odmianie imion, np. noga, nodze; droga, drodze; waga, wadze; w sposobie bezokolicznym słów, np. mógł, módz; legł, ledz; biegł, biedz.
		ż: w odmianie słów przed <i>e</i> , np. mogę, możesz, może, możemy; strzyżesz, strzyże; w urabianiu jednego wyrazu z drugiego, np. noga, nóżka, waga, ważka; trwoga, trwożny; ostroga, ostrożny; dług, dłużny; w stopniowaniu przymiotników, np. ubogi, uboższy; drogi, droższy; długi, dłuższy.
k na	}	c: w odmianie rzeczowników i przymiotników, np. ręka, ręce; męka, męce; łaska, łasce; niski, nizcy; prędki, prędcy; w sposobie bezokolicznym słów, np. tłukł, tłuc; piekł, piec; siekł, siec.
		cz: w odmianie słów przed samogłoską <i>e</i> lub <i>o</i> , np. tłukę, tłuczesz, tłucze, tłuczony; piekę, pieczesz, piecze, pieczony; siekę, sieczesz, sieczony; w urabianiu jednego wyrazu z drugiego, np. wiek, wieczny; ręka, ręcznik, ręczniczek; ma(k)a, czka.
ch na	}	sz: ilekroć się miękczy przed <i>e</i> lub jakąś spółgłoską, np. pociecha, pociesze; mucha, musze, muszka; duch, duszny; strach, straszny.
		ś: kiedy w odmianie wyrazu ma spłynąć na cienką samogłoskę <i>i</i> (14), a wtedy odstepuje od ogólnej miękkości zasady, bo, lubo jest podniebienna, jednakże nie na podniebienną miękką zamienia się, ale na językowe <i>ś</i> (22), np. stelmach, stelmasi (15); mnich, mnisi; płochy, płosi. Toż samo dzieje się z jej powinowatą miękką <i>sz</i> , bo i ta się przed <i>i</i> na <i>ś</i> zamienia, np. starszy, starsi; śmielszy, śmielsi; kontusz, kontusik; kapelusz, kapelusik.
		ż: w stopniowaniu przymiotników przed <i>szy</i> , np. lichy, liższy; suchy, suższy.

h na { $\dot{z}$: w odmianie rzeczowników przed e, np. Sapięha, Sapięże; braha (wywar gorzałczany) braże, stąd podbrażyć (t. j. podpić) sobie.
 $\dot{z}$: w odmianie przymiotników przed i, np. blaży, blażi.

Głoski syczące i ich zamiana.

24. *Syczącemi*, ze względu na ich brzmienie, nazywamy 13 następujących głosek: c, ć, cz; dz, dź, dż; s, ś, sz; z, ź, ż i rz z r powstałe. Z tych kręską oznaczone tudzież rz, są językowe miękkie (22), wszystkie zaś inne do podniebiennych miękkich należą.

25. Syczące głoski, ze względu na sposób ich wymawiania, tak są z sobą spowinowacane, że tylko językowe przed językowemi (np. paść, wieść, leźć), a podniebienne przed podniebiennemi (np. płaszczyć, niszczyć) stać mogą. Dla tego też jeżeli z dwóch obok siebie stojących syczących głosek językowych, następująca w odmianie lub urabianiu słów na podniebienną przechodzi, to i poprzedzająca takiej zmianie uleż musi, np. obwieścić, obwieszczę; gnieździć, gnieżdżę. Złe zatem niektórzy piszą nieszczęśliwy, szczyt i t. p., bo tu cz jest podniebienną, a więc i językowe s na podniebienne sz zmienić się powinno; należy więc pisać nieszczęśliwy, szczyt i t. p.

26. 1) Syczące językowe miękkie ć, dź, ś, ź, w odmianie i urabianiu czasowników jednych z drugich przed a, a, ę, o, zamieniają się na podniebienne miękkie (22):

ć na c np. tracić, tracę, tracą, tracony.
 dź na dz np. utwierdzić, dzę, dżą, dzony.
 ś na sz np. zaprosić, szę, szą, szony.
 ź na ż np. zagrozić, że, żą, żony.

I przeciwnie:

sz na ś } zamienia się w odmianie przymiotników i zaimków przymiotnych.
 ż na ź } ilekroć ma spłynąć na cienkie i, y, np. starszy, starsi; nasz, nasi.

2) Podniebienne miękkie syczące c, dz, w urabianiu wyrazów zamieniają się na spowinowacane z nimi podniebienne miękkie (22). I tak zamienia się:

c na cz: np. chłopca, chłopczyk; miesiąc, miesięczek, miesięczny; świeca, świeczka; palec(a), palczasty; koniec, kończyć; gońca, gończy.

dz na z: np. *ksiądz, księży; mosiądz, mosiężny, mosiężnik; pieniądz, pieniążek.*

27. Głoski *s, z*, w odmianie wyrazów stosują swe brzmienie do twardego lub miękkiego brzmienia spółgłosek *d, t, n, t*, które po nich następują, np. *masło, masle; krzesło, krzesle; sosna, sośnie; tłusty, tłusci; gniazdo, gniaździe lub gnieździe; zjazd, zjeździe; trząst, trzęśli; gryźne, gryźnie; radosny, radośniejszy; jasny, jaśniejszy, jaśni; miasto, mieście; wiozł, wieźli; prosty, prości; zły, źli.*

28. Głoska *rz* przed językowymi (22) i podniebiennem *c* traci swe brzmienie syczące, np. *orzęł, orła; karzęł, karła; kanclerz, kanclerski; korzęc, korca; marzęc, marca*

Spółgłoski chwilowe i trwające.

29. Ze względu na czas brzmienia spółgłosek, dzielimy je na *chwilowe* czyli takie, których brzmienie długo trwać nie może, jakimi są *b, b', c, cz, p, p', t, g, k*, i *trwające*, których brzmienie tak długo trwać może, jak długo powietrze z płuc pędzimy. Takimi są: *f, f', h, ch, s, ś, w, w', r, rz, sz, ź.*

30. Dwie spółgłoski chwilowe nie mogą się w języku naszym łączyć z poprzedzającą samogłoską. Aby więc każda z nich wymówić można, głoskę *e* między nie wtrącamy, np. *babka, babek*, nie *babk*; *chustka, chustek*. I przeciwnie kilka spółgłosek trwających z pośrednią chwilową bez trudności na poprzedzającą samogłoskę spłynąć może dla tego, że trwająca głoska ułatwia wymawianie pośredniej chwilowej, np. *starostwo, starostw; łgarstwo, łgarstw; bogactwo, bogactw.*

Miękczenie twardych spółgłosek.

31. Twarde spółgłoski miękczą się:

1) Ilekroć w odmianie wyrazu przed *i* staną, np. *hardy, hardzi; bogaty, bogaci; otyły, otyli; bosy, bosy; ubogi, ubodzy; niski, nizcy.*

2) Przed *e*, gdy je bądź samo, bądź z innymi głoskami, jakoto: *esz, emy, ecie*, złączone, jako końcową wyrazu odmianę przybieramy, także: przed *ej* gdy je w wyraz wtrącamy (48 b); np. *naród, narodzie; stół, stole; mąka, mące; noga, nodze; mucha, musze; mogę, możesz, może; strzygę, strzyżesz; siekę,*

siecesz, siecze, sieczemy; pracowity, pracowicie; piękny, piękniejszy; ostry, ostrzejszy; śmiało, śmielej.

Ale do przymiotników bądź samo, bądź z innymi głoskami przydane *e*, jakoto: *ego, emu, em*, także w odmianie rzeczowników, gdy *z m* jest połączone; nadto zgłoski *em, eś*, z jakimikolwiek wyrazami lub słowami związane; nakoniec gdy *e* przed zakończeniami słów *śmy, ście* wtracamy, nie miękczy poprzedzającej twardej spółgłoski, np. *dobrze, dobrego, dobremu; wesole, wesolego, wesolem; panem, dworem, kołem, rodem, piętrem, wiadrem, wesolem; byłem, byłeś, stądem wziął; majątekes stracił; lasesście przedali; terazes zeinął.*

3) Niekiedy przed témże *e*, gdy je dla złagodzenia zbiegu spółgłosek lub dla wskazania zmiany znaczenia wyrazu między spółgłoski wtracamy, np. *studnia, studzien; trumna, trumien; płótno, płócien; sosna, sosien; brać, bierać; prać, pierać.*

4) W urabianiu wyrazów przed pewnymi zakończeniami, np. *juki, juczny; trwoga, trwożny; droga, drożyna; kozuch, kozuszek; łańcuch, łańcuszek; barki, barczysty.*

5) Spółgłoski językowe *ł, n*, miękczą się przed syczącymi, np. *trwały, trwalszy; ukochany, ukochańszy; pan, pański; gońiec, gońca; wieniec, wienca.*

32. Jeżeli z wyrazu usuwa się powód dla którego głoska zmiękczonej została, natenczas głoska ta na twardą przechodzi, np. *cnota, cnocie, cnotą; rada, radzie, radą.*

Spółgłoski słabe i mocne.

33. Spółgłoski dzielimy jeszcze na słabe i mocne dla tego, że, lubo tak jedne jak i drugie tém samém narzędziem mowném urabiamy, słabe inaczej brzmią na końcu zgłoski lub wyrazu, bo tak, jak odpowiadające im mocne, a inaczej gdy spływają na następującą samogłoskę, np. *wódka (wótką); ławka (łafka); drwa, drew (dref); łeb (łep,) łba; ród (rót), rodu; wąż (wąsz), węża; miedź (mieć), miedzi; drag (drał), draga.*

34. Następujące głoski twarde z odpowiadającymi im miękkimi są:

słabe: *b, d, g, w, z, ź, rz, dz, dź, h.*

mocne: *p, t, k, f, s, sz, c, cz, ch.*

35. Głoski *l, ł, m, m', n, n', r, rz*, tak ze słabymi jak i mocnymi spółgłoskami łatwo łączyć się mogą, i dla tego je *plyn-*

nemi lub niezmiennemi nazywamy, np. *brat, prąd, grad, kret, gnój, knuj, brzeg, przed* i t. p.

36. Dwie spółgłoski obok siebie stojące albo obie są słabe, albo obie mocne. I tak:

Słabe są: wbić, dwa, dzwon, zgoda, wgnieść, dźwięk.

Mocne: ptak, staw, spód, ekni, dreszcz, ciskać.

37. Spółgłoska słaba obok mocnej stojąca zawsze się mocno wymawia, i dla tego też niekiedy w piśmie postać jej zmieniamy, np. *ściierać* za *zcierać*.

Przykłady. Słabe przed mocnemi: *wpaść* (fpaść), *wskoczyć* (fskocz.), *z toba* (stoba), *różdżka* (rószcza), *wtrącić* (ftrącić), *spodku* (spotku), *od-pisać* (otpisać).

Słabe po mocnych: *twój* (tfój), *kwiat* (kfiat), *chwała* (chfała), *swatać* (sfatać), *cwał* (cfał), *czworo* (czforo).

38. Przyimek *z* w wyrazach złożonych przed mocnemi spółgłoskami, oprócz *c, cz, s, ś, sz,* i w brzmieniu i w piśmie na *s, a* przed *ć* na *ś* zamieniamy, np. *skąd, stąd, skupić, spytać się, ściać, ściagnąć*

39. Przed mocnemi głoskami, *c, cz, s, ś, sz,* przyimek *z* wcale się nie zmienia np. *zcedzić* (zcedzić), *zczernieć* (szczernieć), *zsytać* (ssypać), *zsinieć* (ssinieć), *zszyć* (sszyć).

O spółgłosce j(e).

40. Spółgłoska *j(e)* ze wszystkich spółgłosek jest najmniejsza i najpełniejsza. Brzmienie jej spowinowaczone jest z brzmieniem cienkiej samogłoski *i*, dla tego też częstokroć jedna zlewa się w drugą i pozornie znika

41. Spółgłoska *j(e)* służy często:

a) Do połączenia przykrego dla naszych uszu zbiegu dwóch samogłosek, a wtedy, jeżeli na początku wyrazu zetknie się z cieniem *i*, to się w nią zlewa. I tak zamiast *kochać* mówimy *ko-chają*; *lee, leje*; *bie, bije*; *szyę, szyje*; zamiast *poić*, *pójść*; *zaiść, zająć*; *przyiść, przyjść*.

Ale kiedy na końcu wyrazu względne zgłoski za pomocą *j(e)* z nim wiążemy (74, 5), natenczas z samogłoską *i* stykające się *j(e)* opuszczamy, bo, zlewając w nie tę samogłoskę, zniszczylibyśmy cechę względu przez nie wyrażonego, np. *stoję, stoisz* nie *stojisz* lub *stojisz, stoi* nie *stoi* lub *stoj*, bo to inny wzgląd oznacza; *stroję, stroisz*, *stroj*; *Anglija, Anglii* nie *Anglij* lub *Angliji*.

b) Do złagodzenia zbiegu kilku spółgłosek, a wtedy za pośrednictwem samogłoski *e* łączymy ją z poprzedzającą spółgłoską, np. *europski* za *europski*; *alpejski* za *alpski*; *piękny*, *piękniejszy* za *pięknszy*; *przezorny*, *przezorniejszy* za *przezorniszy*.

Podobnie czynimy w słowach z *ićś* złożonych, bo i tu przybrane *j(e)*, w które samogłoska *i* spłynęła z przyimkami na spółgłoski zakończone za pomocą *e* wiążemy. Jakoż mówimy za *odiść*, *odejść*; *obiść*, *obejść*; *roziść*, *rozejść*; *wiść*, *wejść*.

c) Do oznaczenia niektórych odmian, np. *stale*, *stalój*; *pięknie*, *piękniej*; *rwie*, *rwiej*; *kocha*, *kochaj*.

42. Ostatnią spółgłoskę we wszystkich wyrazach odmiennych, bądź na końcu stojącą czyli odkrytą, bądź jaką samogłoską zastąpioną, *przybierającą* nazywamy dla tego, iż ona w przetwarzaniu ich lub odmianie przybiera nowe zgłoski, i według ich własności, albo w wyrazie pozostaje, albo się na inną zamienia.

Przykłady.

pan,	wóz,	trud,	mydło,	dobry,	nauczyć.
pana,	wozu,	trudu,	mydła,	dobrego,	nauczę.
panicz,	wozowy,	trudny,	mydłany,	dobroć,	nauczyciel.
pański,	wozić,	trudność,	mydłarz,	dobrotliwy,	nauczycielka.
panować,	wozenie,	trudnić,	mydliny,	dobrotliwość,	nauczycielski.

II. O SAMOGŁOSKACH.

43. Samogłoski służą do połączenia spółgłosek, dla utworzenia z nich wyrazu; są więc one tylko częstką pomocną: dla tego w wyrazach często je opuszczamy lub przybieramy; w niezłożonych nigdy dwóch obok siebie nie kładziemy, ale je spółgłoską *j* przedzielamy; nie wiele wyrazów od nich zaczynamy; i nakoniec często jedno na drugie w piśmie, a najczęściej w mowie zamieniamy, np. *pies*, *psa*; *lew*, *lwa*; *ludźmi*, *końmi*; *matki*, *matek*; *panny*, *panien*; *gry*, *gier*; *tkać*, *utykać*; *urwać*, *urywać*; *wić*, *więj*; *szyc*, *szyj*; *kochać*, *kochają*; *chmura*, *chmara*, *każdy*, *kuždy*, *tłumacz*, *tłomacz* i t. p.

44. Samogłoski *a*, *ą*, *e*, *o* i *ó* ściśnione tak w odmianie jak i urabianiu wyrazów często jedno na drugie zamieniają się; *e* otwarte w jednych wyrazach wyrzucamy, w drugich przybieramy, ściśnione zaś *é* i *ó* na otwarte zamieniamy.

Zamiana samogłosek A, O, Ó, między dwiema miękkimi spółgłoskami.

45. Jeżeli samogłoski *a, o, ó*, przez odmianę wyrazu staną między dwiema miękkimi spółgłoskami, lub od następującej miękkiej spółgłoską chwilową (20) są przedzielone, natenczas zamieniają się na *e*; wracają się zaś, skoro przyczyna miękczenia usuniętą została, np. *biały, bieli*; *las, lesie, lasem*; *miasto, mieście; sąsiad, sąsiadzie*; *kwiat, kwiecie*; *wiara, wierze*; *ciało, ciele*; *zjazd, zjeździe* (22 i 27); *niewiasta, niewieście* (22 i 27); *miął, mieli*; *widział, widzieli*; *śmiało, śmiecie*; *godzony, godzeni*; *uczony, uczeni*; *proszony, proszeni*; *kościół, kościele*; *popiół, popiele*; *wiózł, wieźli* (27); *niósł, nieśli* (27); *jadł, jedli* (29); *wiódtł, wiedli*; *włóktł, wlekli* (29); *gnióttł, gnieltli* (29).

46. To prawo lubo dosyć powszechne, nie jest jednak ogólne, bo nie tylko teraz w wielu wyrazach głosek *a, o*, dla uniknięcia dwuznaczności, na *e* nie zamieniamy, chociaż je dawniej zamieniano, kiedy pisano i mówiono na *sienie*, (*sianie*), *ścienie* (*ścianie*), *biesiedzie* (*biesiadzie*), *rozbierze* (*rozbiorze*), *w miedzie*, (*miodzie*), *żenie* (*żonie*) i t. p. ale nawet statecznie głoskę *a* zatrzymujemy: 1) W narzędniku l. m. np. *uczniami, ziemiąmi, polami*. 2) W rzeczownikach na *ana, ano*, i słownych na *anie*, np. *pianie, sianie, pobielanie*. 3) W liczbie mnogiej przymiotników i imiesłowów z końcówką *z*, np. *rumiani, maślani, rozlani, rozsiani*. 4) W osobie trzeciej l. m. czasu przeszłego słów pierwszjej odmiany, tudzież w l. mn. jednozłogkowych na *ać* do odmiany czwartej należących, np. *rozprawiali, zaganiali, lali, piali, sialiśmy*.

E ściśnione i otwarte.

47. Samogłoska *e* pochyla się i ma ściśnione brzmienie:

1) Kiedy stojące po niej spółgłoski *b, dź, g, j, r, rz*, bądź same, bądź z następującymi po sobie spółgłoskami, na niej się opierają, np. *chleb, pogrzeb, ślédź, miédź, brzég, śnieg, olég, klej, zawiejj, koléj, lepiéj, lžéj, sér, skwiér, stér, žér, boha-tér, paciérz, kotniérz, więciérz, zmiérzch, wiérzsz*.

Mają *e* otwarte: *leb, bieg, ber* (gatunek prosa podłego), *koper, wicher, kierz, Zgierz* (miasto nad Bzurą) i cudzoziemskie na *er* np. *spacer, kawaler*: oprócz *imbier, papier*, które je pochylają.

2) Następujące lubo się kończą na inne głoski mają *e* ściśnione: *Brześć, biés, chlów, chmiél, gniew, grzech, jéż, mlécz, Nie-swiéż, piapiéż, powiév, siéc, smiéch, spiév, swiérzcz, trzmiél, wyziév*.

Wpływ samogłoski *E* na stojące przed nią spółgłoski.

48. Samogłoska *e* szczególnież zasługuje na uwagę w odmianie rzeczowników polskich, bo: albo ją z nich wyrzucamy, albo przed przybierającą spółgłoską (42) w wyrazy wtrącamy, albo na końcu z nią wiążemy. — Dla tego też głoska ta trojako wpływa na zmianę wyrazów. Kiedy ją bowiem z nich wyrzucamy, natenczas stojąca przed nią spółgłoska miękka na twardą się zamienia, np. *dzień, dnia; mędrzec, medrca; kupiec, kupca; karzeł, karta; kocięł, kotta; kozieł, kozła; kwiecień, kwietnia; stopień, stopnia*; wtrącając zaś *e* przed przybierającą spółgłoską lub je z nią wiążąc, jedne spółgłoski przed niemiemiękczy, drugie niezmiennione zostawiamy, np. *studnia, studzien; krosna, krosien; panna, panien; wanna, wanien; pałka, pałek; matka, matki; ławka, ławek; wół, wole; brat, bracie; dom, domem; był(em), był(eś)*.

Ale w przymiotnikach przed *szy* wtrącone *e(j)*, tudzież w końcu przysłówków przydane (41, b, c), zawsze miękcy poprzedzającą spółgłoskę, np. *światły, światlejszy; ostry, ostrzejszy; śmiało, śmieliej; hardo, hardziej; ostro, ostrzej*.

O ściśnione i otwarte.

49. Samogłoska *o* ma zwykle brzmienie ściśnione i kreskuje się:

a) Gdy stojąca po niej spółgłoska słaba (34), płynna *l, ł, r*, (35) lub najmieksze *j(e)* kończąc wyraz, na nią spływa, np. *bób, głód, wód; głóg, nóg; rów, parów, krów; wóz, kóz; nóż, stróż; mórz; módz; strój, bój, rój, stój*.

b) Gdy ma po sobie spółgłoskę słabą z płynną *r*, np. *bóbr, dóbr*.

c) Gdy ma po sobie jakąbądź spółgłoskę z płynną *ł*, np. *mógt, wiódt, nióst, wiózt, mókt, gniótt, plótt*.

Od powyższych prawideł odstępują i mają *o* otwarte, chociaż na nie spływają głoski pochylające: *dob, dzieciół, gruczoł, kwiczół, mozoł, pachół, sokół, żywiół, gąsior, jawor, jezior, kaczor, por, sikor, sobol, piskorz, wegorz*, i obce na *or*, np. *aktor, rektor, fawor*.

50. Jeżeli spółgłoska pochylająca poprzednie *o* odłącza się od niego przez spłynienie na następującą po niej samogłoskę przybraną, natenczas *o* odzyskuje brzmienie otwarte, np. *uóz, noża; stół, stołu*.

Tylko w imionach *chór, chróst, drót, Jakób, król, mól, mózg, ogół, podróż, róż, stróż, szrót, szczegół, tchórz, wójt, żółć, żółw*, głoska *o* ma zawsze brzmienie ściśnione.

Zamiana *A* na *E* i odwrotnie.

51. Samogłoska *a* zamienia się na *e*:

1) W ostatniej zgłosce rzeczowników, kiedy urabiając z nich imiona przymiotne dodajemy *ny* lub *y*, przed którym podniebienne twarde na miękkie, a syczące podniebienne miękkie *c, dz* (22), na spowinowaczone z niemi podniebienne miękkie *cz, ż*, zamieniamy, np. *ksiądz, księży; mosiądz, mosiężny, miesiąc, miesięczny; zaciąg, zacieżny; łąg, łążny* (leśny); *zając, zajączy*. Ale *tysiąc* ma *tysięczny*.

2) W przymiotnikach dwuzgłoskowych przed zgłoską *szy*, np. *skapy, skepszy; mądry, mędrszy; wazki, węższy; raczy, ręczy; także gorący, goręczy*.

3) W odmianie lub urabianiu wyrazów, kiedy spółgłoska opierająca się na *a*, splywa na przybraną samogłoskę, np. *rząd, rzędu; gotab', gotębia, gotębnik; głąb', głębi; gataż, gątezi; ząb, zębaty; urząd, urzędowy, urzędować; względ, uwzględnień; trąd, trędowaty; dąb, dębu, dębowy; bład, błądu; swąd, swędu; okrąg, okręgu; ksiądz, księdza; żołądź, żołędzi; gataż, gątezi; wąż, węża*.

Zatrzymują *a*: *głąb, łąd, praąd, przegład, przesąd, rząd* (władza), *sąd, trąd, wielbład; ciąg* ze złożonemi, *drag, dziwołąg, posąg, pstrąg, siąg, szeląg, wisąg, zimoląg, mosiądz, pieniądz, wiąz, Grudniaż* (miasto), *Odrzaważ* (herb). Także *mąka, mąki*, i t. d. *pąk* (na drzewie) *pąkiem*, dla odróżnienia od *męki, pękciem*.

52. Samogłoska *e* zamienia się na *a*:

1) Kiedy przez odmianę wyrazu jedna lub kilka spółgłosek na nią się wesprze, np. *gęba, gąb; otręby, otrąb; kurczęta, kurcząć; cielęta, cieląt; mięso, mięs; będzie, bądź; siedzie, siadź; zaprzęże, zaprzaz; tedy, stąd; ręka, rak*.

Następujące rzeczowniki nie zmieniają głoski *e*, bo się mówi: *kłęsk, męk, nędz, pęt, pięć, ponęt, potęg, tęg* (tęsknot), *tęcz, zień*.

2) Gdy urabiając z rzeczowników inne imiona przez dodanie zakończenia *ka*, głoski miękkie *ć, ś* przed *k* na twarde zamieniamy, np. *nieczęć, pieczęćka; pięć, piątka; gęś, gaska*.

ROZDZIAŁ DRUGI.

RZECZOWNIKI.

53. RZECZOWNIKAMI nazywamy imiona oznaczające osoby, zwierzęta lub rzeczy, np. *ojciec, matka, dziecię; koń, kaczką, kiełb; dom, laska, pióro.*

Rzeczowniki ze względu na ich znaczenie mają rozmaite nazwiska. I tak:

1) *Żywołne* znaczą rzeczy żyjące. Z tych oznaczające osoby, np. *pan, uczeń, matka*, — *osobowemi*, gdy zaś zwierzęta oznaczają, np. *koń, ptak, karp, pajak*, — *zwierzęcemi* nazywamy.

2) *Nieżywołne* wyrażają rzeczy nieżyjące, np. *stół, ława, krzesło, pole.*

Pytając się o osoby, używamy pytania *kto?* a o zwierzęta i rzeczy *co?* np. *Kto idzie? Ojciec, siostra, dziecko. Co tam stoi? Koń, owca, cielę; stół, ławka, krzesło.*

3) *Zmysłowe* oznaczają rzeczy pod zmysły podpadające, np. *pan, dom, koń, pióro.*

4) *Umysłowe* przedstawiają rzeczy, których zmysłami ogarnąć nie możemy, ale je tylko umysłem pojmujemy, np. *Bóg, dusza, pojęcie, czas.*

5) *Właśne* czyli *szczególne*, a te jedną rzecz szczególną oznaczają, np. *Kochanowski, Poznań, Polska, Wisła, Gopło.*

6) *Pospolite* czyli *ogólne* wskazują wiele rzeczy jednego gatunku, np. *człowiek, miasto, kraj, rzeka, jezioro.*

7) *Zbiorowe* przedstawiają zbiór wielu rzeczy pojedynczych jednego gatunku, np. *naród* (zbiór wielu ludzi jednej mowy), *pułk, gromada, trzoda* (zbiór bydła), *stado; żyto, pszenica, żelazo, miedź, ołów.*

8) *Przymiotowemi* nazywamy imiona rzeczowne z przymiotników urobione, np. *z mężny, mężtwo; niedbały, niedbalstwo; tęskny, tęsknota; cny, cnota; cierpliwy, cierpliwość; stary, starość.*

9) *Liczbowe* znaczą ilość rzeczy i odpowiadają na pytanie *ile?* a gdy samą liczbę wyrażają na pytanie *co?* np. *Ile jest? Pięć, sześć, dziesięć, trzydziści; dwoje, troje, czworo, pięcioro. Co to jest? dwójka, trójka, dziesiątka.*

10) *Słowne* są te, które urobiono z imiesłówów (9) na *any*, *ony*, *ty*, zakończonych, np. *pisany*, *pisanie*; *ugodzony*, *ugodzenie*; *wzięty*, *wzięcie*.

11) *Zdrobnięte* lub *pieszczotliwe* oznaczają małość rzeczy lub pieszczenie, np. *synek*, *konik*, *książeczka*, *chłopczyzna*, *dziecina*, *dzieciałko*.

12) *Zgrubiałe*, których używamy mówiąc o rzeczy z litością lub odrazą, np. *chłopczyško*, *babsko*, *konisko*.

Rodzaje rzeczowników.

54. Dwojaka pleć istot żyjących, szczególniejsz osób i zwierząt domowych, jest powodem, że ją w mowie albo przez różne imiona (np. *mąż*, *żona*; *ojciec*, *matka*; *brat*, *siostra*; *koń*, *klacz*; *pies*, *suka*; *wół*, *krowa*), albo też przez odmienne tych samych imion zakończenia (np. *pan*, *pani*; *stryj*, *stryjenka*; *stróż*, *stróżka*; *lis*, *liszka*; *kot*, *kotka*; *paw*, *pawica*; *wilk*, *wilczyca*), odróżniamy, i znaczące męczyzn lub samców rzeczownikami *męzkimi*, znaczące zaś niewiasty lub samice *żeńskimi* nazywamy.

55. I nieżywotne imiona (53, 2) lubo rzeczy przez nie oznaczone żadnej płci nie mają, jako też i żywotne zwierząt, w których jęj ściśle nie odróżniamy, ze względu na podobieństwo ich zakończeń z żywotnemi do męskiego lub żeńskiego odnosimy rodzaju, np. *pan*, *bocian*, *stan*; *wół*, *kwiczoł*, *stół*; *krowa*, *sowa*, *sprawa*; *pawica*, *synogarlica*, *piwnica*; *kotka*, *myszka*, *ławka*; *lew*, *cietrzew*, *śpiew*; *chłopiec*, *głuszc*, *palec*.

56. O imionach oznaczających istoty żyjące, w których dla ich niedojrzałości żadnego względu na pleć nie mamy, np. *dziecię*, *jagnię*, *szczenie*, *gąsię*, *kurczę*; *dzieciałko*, *jagniątko*, *szceniątko*, *kurczątko*, mówimy, iż są *nijakiego*, to jest ni męskiego, ni żeńskiego rodzaju.

I rzeczowniki nieżywotne z podobnemi zakończeniami do rodzaju *nijakiego* odnosimy, np. *strzeżę*, *ciemię*; *piórko*, *biodro*, *wiadro*.

57. Z powyższych uwag wynika że:

1) Przez *rodzaj* imion rozumiemy w osobowych i niektórych zwierzęcych względ na pleć istot, które oznaczają; we wszystkich zaś innych względ na ich zakończenie.

2) Rodzajów trzy tylko być może: *męski*, *żeński* i *nijaki*, np. *ojciec*, *matka*, *dziecię*; *wół*, *krowa*, *ciele*; *zajac*, *liszka*, *kurczę*; *nóż*, *brzytwa*, *pióro*.

3) Rodzaj imion poznaje się z ich *znaczenia* lub *zakończenia*; z *wyjątku* zaś wtedy, kiedy nie odpowiada ich znaczeniu lub zakończeniu.

Uwaga. W oznaczeniu rodzaju imion żywotnych zbiorowych (53, 7) nie mamy względu na płeć rzeczy w zbiór wchodzących, ale na zakończenie rzeczownika. I tak: *gmina, gromada, straż, trzoda, wojsko, rycerstwo, stado*, są rodzaju, jaki wskazuje ich zakończenie.

58. Rodzaju męskiego są.

1) Ze znaczenia: Imiona oznaczające mężczyzn i wszelkie istoty pod postacią męską uważane, także nazwiska miesięcy, np. *Bóg, Jehowa, Jowisz, Stefan, ojciec, teść, sędzia, stuga, podstoli, podczaszy, Jagiełło, styczeń, luty* i t. d.

2) Z zakończenia: a) Imiona kończące się na spółgłoski twarde, np. *dąb, ogród, traf, róg, znak*, i t. p.

Jednogłoskowe na *um* np. *sum, kum, rum, um* i złożone z niego *rozum*, są rodzaju męskiego; wielogłoskowe zaś pochodzą z łacińskiego języka i są rodzaju nijakiego, np. to *gimnazjum, kolegium*.

b) Zakończone na *rz* i syczące podniebienne miękkie, prócz *ż* (22), np. *kołnierz, kierz, deżdż, pieniądz, koc, płacz, grosz*.

Następujące są rodzaju żeńskiego:

na *e*: *noc, moc* i złożone *pótnoc, pomoc, niemoc*.

rz: *twarz, potwarz*.

cz: *ciecz, dzicz, gorycz, kicz* (wiązka witek), *klacz, kroc* (człap), *obręcz, odmieć* (odwilż), *odsiecz, poręcz, posmycz* (szybkie posuwanie się), *rozpacz, rzecz, słodycz, smycz, tarcz, tęcz, tucz* (tusza), *tycz, ubocz, wrotycz* (rodzaj rośliny), *zdobycz*.

sz: *kokosz, mysz, rozkosz, wesz*.

c) Zakończone na spółgłoski miękkie *b', j, l, m', n', p', ś*, np. *kiełb', kraj, ból, Radom', Oswiecim', koń, karp', ryś*.

Wyjmują się i są rodzaju żeńskiego:

na *b'*: *głęb'* (głębia), *zób'* (posypka dla ptaków).

j: *kolój, kuczбай*.

l: *butel, grazel* (pierścień żelazny u włoka czyli niewodu), *ka-dziel, kapiel, kobiel* (kobiątka), *miel* (mielizna), *pościel, pogorzel, sól, stal, topiel, topól* i wszystkie, które przed *l* mają spółgłoskę, np. *myśl, porośl, latorośl*.

m': *karm'*.

n': *czerwień, goleń, kieszeń, jesień, pieczeń, przestrzeń, sień*; także *dłoń, brzoń, jabłoń, płoń* (dziura w lodzie na rzece), *pogoń, skroń, toń, ustron, woń*, i te, które przed *n'* mają samogłoskę *a* lub jaką spółgłoskę, np. *grań* (węgiel), *dań, krtani, czern, darn, pieśń, bojaźń*, i t. p., oprócz imion miast na *n'*, które są rodzaju męskiego, np. *Human, Poznań*.

p': *człap'* (spory krok koński), *konop'* (konopie).

ś: *gęś, oś, pierś, cieś* (ciosane drzewo, belka), *pacześ* (wyczo-ski), *przycieś, wieś, Kieś* (miasto w Kurlandyi), *Ruś, spaś*, (spa-sienie w zbożu).

Z wyjątku: Zob. pod rodzajem żeńskim.

59. Rodzaju żeńskiego są:

1) Ze znaczenia: Imiona niewiast i wszystkich istot, które pod postacią niewiast uważamy, np. *Józia, Aniela, Stasia, Maryja, Juno, Wenus, pani, gospodyni, wojewodzina*.

Z zakończenia: a) Kończące się na samogłoskę *a*, np. *głowa, torba, owca*.

Mezkiego są imiona mężczyzn i ich urzędów na *a* zakończone, np. *Numa, Zawisza, starosta, wojewoda, zdrajca, dozorca*; ale zbiorowe są rodzaju żeńskiego, np. *szlachta, gromada, gmina, tłuszcza*.

b) Zakończone na miękkie *ć, dź, w', ż, ź*, np. *nać, nieć, wić, miłość, chęć, Pakość* (miasto); *kadź, krew', rzeź, straż*.

Wyjmują się i są rodzaju męskiego:

na *ć*: *dziegieć, gość, kłykieć, kopeć, liść, łokieć, papeć, nokieć, i nogieć* (nikezemnik), *paznokieć, paznogieć, pierść* (szczypta), *pierwoć, poteć, pypeć, sptacheć* (płat), *wiecheć, Brześć, Zamość*.

dź: *gwóźdz, łabędź, niedźwiedź, śledź*.

w': *paw', szcaw', cietrzew', modrzew'*

ź: *fontaź, paź*.

ż: *anyż, czyż, ekwipaż, jeź, jarmuż, kraż* (krag), *kruż* (dzbanek), *kuraż* (odwaga), *marż, negliż, nóż, oreż, ostrzyż* (roślina), *paraliż, śliż* (rybka mała), *spiż, trzebież* (grunt oczyszczoney), *waż, wojaż*, i imiona miast, np. *Nieśwież, Paryż, Raciaż, Miedzybóż*.

Z wyjątku: Zob. pod rodzajem męskim.

60. Są też imiona męskiego lub żeńskiego rodzaju: z tych jedne według różnicy rodzaju zmieniają skłonienie; drugie, a te są niemal wszystkie osobowe, w obu rodzajach według jednego odmieniają się skłonienia.

a) Zmieniają skłonienie według rodzaju: *biel* (*lu, li*); *ciern*, (*nia, i*); *darń*, (*nia, ni*); *expens*, (*su, sy*); *gardziel*, (*la, li*); *gleń*, (*nia, ni*); *krtań*, (*nia, ni*); *magiel*, (*gla, gli*); *obów'*, (*ia, i*); *plec*, (*cu, cy*); *paiz*, (*ża, ży*) tarcza krótka u konnych; *plesz*, (*u, y*), korona duchowna na głowie, wierzchołek owocu; *pobocz*, (*u, y*) leje, którym konie z boku przywiązujemy; *przywieź*, (*ziu, zi*) postronek do przywiązania; *zuzel*, (*zla, zli*).

b) W obu rodzajach według jednego odmieniają się skłonienia: *bzdura, gaduła, gamuła; gawęda, gdyra, kaleka, niecnota, niedołęga, niemowa, papla, parepa* (lichy mały koń), *sierota*,

sknera, sługa, szkapa, zrzędu. Chcąc w tych imionach pleć oznaczyć, zgadzamy dany przymiotnik z domysłnym rzeczownikiem pleć wyrażającym, np. *wierny (mąż) sługa, wierna (niewiasta) sługa.*

Także z greckiego pochodzące *kometa, planeta*, są męskiego i żeńskiego rodzaju.

61. Rodzaju nijakiego są:

1) Kończące się na *e, ę, o*, np. *słońce, ciele, imię, słowo*, oraz pogardliwe lub litościwe na *isko, ysko* z rzeczowników jakiego bądź rodzaju urobione, np. *chłopisko, babsko, dziewczysko, ściernisko.*

2) Imiona głosek, wszystkie wyrazy i zdania wzięte w znaczeniu rzeczowników, są rodzaju nijakiego, (dla domysłnych wyrazów, *brzmienie, słowo, zdanie, wyrażenie*, np. *e* ściśnione, *i* cienkie; twoje *oddam*; moje *widzi mi się.*

3) Liczebniki główne zaczawszy od *pięciu* jakoto: *pięć, sześć, dziesięć, sto, tysiąc* i t. d., a *pięciu, sześciu, siedmiu* i t. d. z osobowemi męzkimi; nieoznaczone: *ile, tyle, kilka, siła, wiele*, a z osobowemi męzkimi: *ilu, tylu, kilku, wielu*; zbiorowe oznaczone: *dwoje, troje, czworo, pięcioro* i t. d. i nieoznaczone *kilkoro*, np. było *pięć* złotych; przyjechało *siedmiu* panów; *siedm* koni; *ile* było? umarło *dwoje* ludzi.

Odmiana rzeczowników.

62. Rzeczowniki polskie odmieniają się według *liczb, spadków i skłoneń.*

I. LICZBA nazywamy w gramatyce końcową imion odmianę, dla oznaczenia jednej lub wielu rzeczy, np. *ojciec, ojcowie; książka, książki; pióro, pióra.*

Liczb jest dwie: *pojedyncza*, gdy o jednej, i *mnoga*, gdy o wielu rzeczach mówimy, np. *koń, konie; stół, stoły.*

Dawniej używano też liczby *podwójnej*, gdy o dwóch rzeczach mówiono, np. *obiedwie żyje.* Crescent str. 540. 6. *te dwie skrzydle.* Alex. a Jesu *Gniazdo* i t. d. str. 38.

II. SPADKAMI nazywamy końcową imion odmianę w obu liczbach, dla wyrażenia przez nią różnych względów rzeczy jednych do drugich, np. *koń, konia, koniowi, koniem, piórem, w domu.*

Język polski ma w obu liczbach po siedm spadków, któ-

rym, od względów jakie oznaczają, szczególnie dano nazwiska. Spadki te odpowiadają na pytania:

1. Mianownik *Kto?* o imiona osób. *Co?* o imiona zwierząt i rzeczy.
2. Dopełniacz *Kogo?** *Czego?* *Czyj?* *ja?* *je?*
3. Celownik *Komu?* o imiona osób. *Czemu?* o imiona zwierząt i rzeczy.
4. Biernik *Kogo?* *Co?*
5. Wołacz *O!* *O!*
6. Narzędnik *Kim?* *Czym?* *czém?*
7. Miejscownik *W kim?* *W czym?* *w czém?*

Pytania dopełniacza *kogo?* *czego?* *czyj?* *czyja?* *czyje?* tém się od siebie różnią, że dwoma pierwszymi względ działania czyli słowa do osoby lub rzeczy, ostatniém zaś względ rzeczy do rzeczy wskazujemy. Że zaś imiona rzeczy mogą być trojakiemu rodzaju, zatem i to pytanie na każdy rodzaj inne ma zakończenie, np. *czyj koń?* *czyja laska?* *czyje pióro?*

Mianownik i *wołacz* nazywają się spadkami *bezwzględniemi*, bo się kładą bez względu na inne wyrazy; pozostałe zaś pięć, to jest *dopełniacz*, *celownik*, *biernik*, *narzędnik* i *miejscownik* zowią się *względniemi*, bo się kładą względnie na inne wyrazy, od których zawisły

III. SKŁONIENIEM czyli SPADKOWANIEM imion nazywamy jedno-stajność spadkowania w wielkiej liczbie rzeczowników.

1) W języku polskim ze względu na trzy rodzaje rzeczowników jest sklonień trzy: pierwsze dla imion męskiego, drugie dla żeńskiego, a trzecie dla nijakiego rodzaju.

2) Rzeczowniki według tych sklonień spadkujące się *wzorowemi*, odstupujące zaś od nich *niewzorowemi*, a te, którym kilku spadków lub jednej liczby braknie *ułomniemi* nazywamy.

Zmiany samogłosek i spółgłosek w skłanianiu rzeczowników.

63. W rzeczownikach szczególniej zasługuje na uwagę dopełniacz liczby pojedynczej. Zmiany bowiem, jakim imiona w nim uległy, pozostają w względnych spadkach obu liczb, wyjąwszy te, które są podobne do mianownika liczby pojedynczej, np. *ojciec*, *ojca*, *ojcu*, *ojcem*, *ojcowie* i t. d.; *starzec*, *starca*, *starców*; *krew*, *krwi*, *krwią*; *okrąg*, *okręgu*, *okręgi* i t. d.

*) Aby uczący się nie mieszały dopełniacza z biernikiem, wprawiac ich należy, żeby przy słowach dopełniaczem rządzących pytania *kogo?* *czego?* a przy słowach rządzących biernikiem pytania *kogo?* *co?* powtarzali. Tym bowiem sposobem drugie pytanie *czego?* *co?* ostrzegać ich będzie o różnicy spadków, np. *kogo*, *czego* szukasz? *kogo*, *co* widzisz?

64. W skłanianiu rzeczowników uważać trzeba na spółgłoski przybierające (42), bo się te, podobnie jak i stojące przed niemi samogłoski *a*, *e*, *ó* i *ę* ściśnione, w wielu imionach zamieniają, i nakoniec na *e* otwarte, które w jednych rzeczownikach wyrzucamy, w drugich zaś przybieramy. I tak:

1) Przybierająca spółgłoska miękka w wszystkich spadkach nie zmienia się, twarda zaś przed przybranem *e* (31, 2) na miękka przechodzi, np. *koń*, *konia* (17), *konie*m; *karp'*, *karpowa*; *karpiami*; *leń*, *lenia*, *leniu*; *wół*, *wole* (22); *brat*, *bracie*; *strzecha*, *strzesze*; *sér*, *serze*; *noga*, *nodze*; *reka*, *reće*.

2) Nosowe *a* zamienia się na *e*, kiedy opierająca się na niem słaba spółgłoska przybierająca (34) w odmianie rzeczownika spływie na przybraną zgłoskę względną (74, 5), np. *maż*, *meża*; *zab*, *zeba*; *żoładz*, *żołędzi*. (Porównaj § 51).

Nosowe *e* zamienia się na *a*, jeżeli na nie splywa jakabądź spółgłoska słaba lub mocna, oprócz *p* (34), bo przed niem prawie powszechnie nie zmienione zostaje, np. *reka*, *rak*, *pręga*, *grag*; *stępa*, *stęp*. (Porównaj § 52).

4) Ściśnione *ó* zamienia się na otwarte, kiedy opierająca się na niem przybierająca spółgłoska słaba (34) splywa na przybraną samogłoskę, np. *róg*, *rogu*, *ród*, *rodu* (zob. 48 i 49).

5) Imiona męzkie i żeńskie mające *e* przed przybierającą, jedno je w odmianie zatrzymują, drugie zaś je wyrzucają.

A. Pozostaje *e*:

a) Jeżeli w mianowniku było ściśnione, bo to w dalszych spadkach na otwarte zamieniamy, np. *chléb*, *chleba*; *klěj*, *kleju*; *mieđz*, *mieđzi*; *śnieđz*, *śnieđzi*; *spieów*, *spiewu*; *chmieł*, *chmielu*.

b) W osobowych (53, 1) na *el*, np. *obywatel*, *nauczyciel*, tudzież *chmieł*, *chróścieł*, *chrzcyciel*, *daniel*, *dzięgieł*, *fortel*, *gardziel*, *karmel*, *kisiel* (potrawa z mąki rzadka), *mędel*, *model*, *ortel* (wyrok), *szmermel*, *wiertel* i nakoniec *ogier*.

c) Jeżeli przed niem stało kilka spółgłosek, np. *teśc*, *świekr*.

d) Cudzoziemskie na *r* i *s*, np. *oficer*, *spacer*, *adres*, *proces*.

e) W rzeczownikach, których bez *e* wymówićby nie można, np. *bek*, *brzeg*, *cień*, *Czech*, *człək*, *człowiek*, *gleń* (kawał chleba), *kamiień*, *kmieć*, *kres*, *korzeń*, *krzemień*, *Lech*, *lemiesz*, *leń*, *lep*, *meczec*, *miech*, *miecz*, *modrzew'*, *oddech*, *ściek*, *Sieciech*, *siew*, *skielet*, *sklep*, *stek*, *Świętopełk*, *wiek*, *Wojciech*, *zbieg*.

f) Litewskie nazwiska osób, podobne do imion naczyń lub zwierząt, zatrzymują *e* dla odróżnienia ich od tych imion, i dla tego też w mianowniku podwajają spółgłoskę przybierającą, np. *Kocięłł, Kocięłła, Kozięłła*.

B. Wyrzuca się *e*.

a) W rzeczownikach męzkich, jeżeli w mianowniku jest otwarte, a zbieg spółgłosek nie utrudza ich wymawiania, np. *leb, lba; mech, mchu; len, lnu; przychodziń, przychodnia* (54); *ocet, octu; poseł, posta; deždź, dżdžu*.

b) Z żeńskich tylko *butel, grązel* (pierścień żelazny u włoka), *łeż* (kłamstwo), *magiel, płeć, reż* (żyto), *wieś, wesz* oraz na *ew* zakończone głoskę *e* wyrzucają, np. *butli, grązli* (27), *rży, krwi, marchwi* i t. d.

Wyrzucają *e* z poprzedzającą lub następującą spółgłoską: *czyścić, czyśca; garnek, garka; garniec; garca; gościć, gośca; ojciec, ojca; chrzest, chrztu; cześć, czci*.

6) Jeżeli w odmianie wyrazu przybieramy *e*, co się tylko zdarza w dopełniaczu l. m. niektórych rzeczowników żeńskich i nijakich, np. *panna, panię; matka, matek; bagno, bagię; okno, okien; wiosło, wiosł; natenczas* tylko głoski *m, n, w*, przed niemi się miękczą, np. *trumna, trumien; gumno, gumien; wanna, wanię; drewno, drewien*; także *d* i *t*, w rzeczownikach *studnia, studzien; płótno, płócien*; we wszystkich zaś innych wyrazach, tak te, jak i inne głoski, przed przybraniem *e* bynajmniej się nie zmieniają, i wtedy tylko są miękkie, kiedy przed przybraniem głoski *e* miękkie były, np. *wisnia, wisien. Krosna* ma też *krosien*.

7) Przybierają *e*:

a) Rzeczowniki jednozgłoskowe, np. *ćma, ciem; łza, łez; gra, gier; pchła, pcheł; cło, cet; dno, den; drwa, drew*.

b) Zakończone na przybierającą spółgłoskę chwilową (29) *k*, i płynne (35) *l, ł, n, r*, gdy przed niemi stoi spółgłoska, np. *ciotek, fajek, panienek, denek, czółko, czótek, grobel, miotł, zgrzebeł, wiosł; płótno, płócien; trumien, panię, drewien, gumien*. Ale *łaska* ma *łask*, a kiedy znaczy zwierzę *łasek*.

Rzeczowniki pochodne.

65. POCHODNEMI nazywamy rzeczowniki, które się urabiają z innych wyrazów przez dodanie im jakiegoś zakończenia.

73. Rzeczowniki pochodne urabiają się:

a) Z innych rzeczowników, np. *Kraków*, *krakowianin*; *owca*, *owieczka*, *owczarnia*.

b) Z przymiotników i liczebników, np. *dobry*, *dobroć*; *siwy*, *siwizna*; *cny*, *cnota*; *malarski*, *malarstwo*; *gorący*, *gorączka*; *trój*, *trojak*, *trójka*; *piątka*, *dziesiątka*; *pięcioro*, *dziesięcioro*.

c) Ze słów np. *poganiać*, *poganiacz*; *zbawić*, *zbawiciel*; *począć*, *początek*; *młócić*, *młócka*; *przyczynić*, *przyczynek*.

d) Z imiesłówów, np. *kochany*, *kochanek*; *bywały*, *bywalec*; *oblubiony*, *oblubieniec*; *potępiony*, *dotępieniec*; *uszyty*, *uszycie*.

e) Z przymków i przysłówków, np. *śródm*, *środek*; *rano*, *ranek*.

Składowe części wyrazów odmiennych.

66. W rzeczownikach, podobnie jak i w innych wyrazach odmiennych, ze względu na ich tworzenie się i postać, pięć części uważamy: 1) *Rdzeń* czyli treść wyrazu. 2) Zgłoski, które dla utworzenia wyrazu ze rdzeniem łączymy. 3) Zgłoski, które przyczepiamy do połączonych ze rdzeniem zgłosek, dla oznaczenia przez imię nowych rzeczy. 4) Zgłoski, które w składaniu wyrazu przed rdzeniem kładziemy. 5) Zgłoski, które bądź ze rdzeniem, bądź z przydanymi doń zgłoskami wiążemy, aby przez nie rozmaite oznaczyć względy

1) *Rdzeniem* nazywamy tę jedno lub kilku-zgłoskową część wyrazu, która pozostaje po odrzuceniu zgłosek dla urobienia go bądź na początku położonych, bądź na końcu przydanych. I tak w wyrazach:

od	}	<i>pis</i>	{	ać	{	a
prze			mo	ny		
do			any	yni		
wy			anie	arz		
nad			arz	ar(ski		
pod			ar(ka	ar(stwo		
	ar(ski	ar(ować				
	ar(stwo					

rdzeniami są zgłoski *pis*, *gospod*.

2) *Rdzenne* są zgłoski, które łączymy z przybierającą rdzenia spółgłoską (49) dla utworzenia jakiegoś wyrazu. W powyższych przykładach rdzennymi są: *ać*, *mo*, *any*, *arz*, *a*, *ny*, i t. d.

3) *Pordzennemi* zowią się zgłoski, które przyczepione do rdzennéj, całej lub skróconéj, nowe wyrazowi nadają znaczenie. Takimi w powyższych przykładach są zgłoski *ka*, *ski*, *stwo*.

4) *Przedrdzennemi* są zgłoski w wyrazach złożonych przed rdzeniem stojące, jak np. *od*(pisać), *prze*(pisać), *do*(pisać) i t. d.

5) *Względennemi* nazywamy zgłoski tak ze rdzeniem, jak i z połączoną z nim rdzenną lub pordzenną w odmianie wyrazów wiążące się, i względy przypadków, liczb, osób, czasów i sposobów lub innych okoliczności oznaczające, np. *koch-am*, *koch-asz*, *koch-amy*, *koch-ałem*, i t. d., *ojc-iec*, *ojc a*, *ojc em*, *ojc-owie*, *ojc-ow-ski*, *ojc-ow-skiego*, *ojc-ow-skiemu*; *twardy*, *twardego*; *tward-szy*, *twadsz-ego*, *niż*, *niz-ki*, *nizk-iego*.

Rdzenne *ek*, *ik*, *yk*, *ka*, *ko*, jako cechy zdrobniałości i pieszczonia.

67. Aby oznaczyć zdrobniałość rzeczy lub pieszczenie ich, łączymy zgłoskę *ek* z mianownikiem imion męzkich na przybierającą twardą (22) zakończonych, a z przybierającą miękką zgłoskę *ik* lub *yk* wiążemy *); żeńskim zaś *ka* a nijakim *ko* w dopełniaczu liczb. mn. przydajemy, np. *dom(ek)*, *staw(ek)*, *koń(ik)*, *pal(ik)*, *gwoźdź(ik)*, *miecz(yk)*, *noż(yk)*, *żab(ka)*, *ław(ka)*, *bród(ka)*, *trumien(ka)*, *krzesł(ko)*, *piór(ko)*, *mydło(ko)*, *plócienn(ko)*, *cieląt(ko)*, *kurcząt(ko)*, *ziarn(ko)*, *mięso(ko)*.

68. Nie wszystkie rzeczowniki przybierają te zdrobniałości cechy. Jakoż osobowe męskie na *anin*, *arz*, *ca*, *ciel*, żeńskie na *owa*, rzeczowniki słowne na *anie*, *enie*, *cie*, także *yna*, *yzna*, *two*, *ista*, *ysta*, i wiele na *nia*, nie używają się z temi zakończeniami.

69. Rzeczowniki jakiegobądź rodzaju z przybierającą *g*, *k*, *ch*, zawsze miękcza tę głoski przed *e* i *k* w końcówkach pieszczonia znajdującymi się, np. *róg*, *rozek*, *rozeczek*; *rok*, *roczek*; *miech*, *mieszek*, *mieszeczek*; *noga*, *nóżka*, *nóżeczka*; *mucha*, *muszka*, *muszeczka*; *ucho*, *uszko*, *uszczałko* (24).

*) Zakończenia imion osobowych na *czek*, *czyk*, także u ludu wiejskiego z nazwiskami osób łączone *szczyk*, *szczak*, nie są cechami pieszczonia dla tego, iż rzeczowniki z temi zakończeniami inne osoby, a nie te, co ich pierwotniki, oznaczają. Są one cechą pochodzenia, zależności, lub podwładności wyrażającą, która się do niektórych imion osobowych powołanie lub nazwisko oznaczających dodaje, i synów, czeladników lub uczniów osób przez pierwotnik wyrażonych wskazuje, np. *ogrodniczek*, *cukierniczek*, *powroźniczek*; *kupczyk*, *szewczyk*, *kravczyk*, *stolarczyk*, *siodlarczyk*, *włodarczyk*, *zamorczyk*, *Żółtkiewszczyk* lub *Żółtkiewszczak*, *Kurlandczyk*, *Poznańczyk*, *Wilńczyk*.

70. Są imiona rodzaju męskiego z przybierającą twardą, które w pierwszym zdrobnieniu na *ik*, a przybierającą miękką, które na *ek*, i nakoniec takie, które na *ik* i *ek* kończymy, np. *dukat*, *dukac (ik)*; *ceber*, *cebrz(yk)*; *kram(ik)*; *gołąb' (bek)*; *pas(ek-ik)*.

Rdzenne *czek*, *czka*, *czko*, jako cechy większej zdrobności lub pieszczona.

71. Jeżeli zdrobniałym rzeczownikom męskim zgłoskę *ek* w mianowniku e. p., żeńskim zaś *ka*, a nijakim *ko* w dopełniaczu l. mn. przydamy, natenczas powiększymy w nich zdrobności lub pieszczona znaczenie. Że zaś wszystkie imiona zdrobniałe w rzeczonych spadkach kończą się na *k*, które w urabianiu wyrazów na *cz* zmieniamy (23), wynika zatem, iż zgłoski *czek*, *czka*, *czko*, są cechą zwiększającą w imionach zdrobności znaczenie, np. *dom*, *domek*, *domeczek*; *koń*, *konik*, *koniczek*; *kosz*, *koszyk*, *koszyczek*; *ławek*, *ławeczka*; *rybek*, *rybeczka*; *krzesielek*, *krzesieleczko*; *piórek*, *pióreczko*.

72. Rzeczowniki z przybierającą *cz*, także *c* i *k*, tylko większego pieszczona zakończenie mieć mogą dla tego, iż się te zgłoski przed *ek* i t. d. na *cz* (23 i 31) zamieniają, np. *miecz(yk)*, *ptaszcz(yk)*, *ocz(ko)*, *zajac*, *zajaczek*; *miesiac*, *miesiączek*; *tysiac*, *tysiączek*; *fortec*, *forteczka*; *świec*, *świeczka*; *ulic*, *uliczka*; *rak*, *raczek*; *łtomok*, *łtomoczek*; *bok*, *boczek*; *rak*, *rażka*; *mak*, *mączka*; *lasek*, *laseczka*; *książek*, *książeczka*; *wiek*, *wieczko*; *łyk*, *łyczko*; *łózek*, *łóteczko*.

Rzeczowniki złożone.

73. ZŁOŻONEMI nazywają się rzeczowniki, z którymi przedrdzenno (66, 4) łączymy. Przedrdzennymi mogą być rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, zaimki, słowa, przyimki i przysłówki. Tak więc rzeczowniki złożone urabiają się łącząc:

1) Rzeczownik z rzeczownikiem, a w takich imionach pierwsze z nich na *o* zakończamy, np. *bógomodlca*, *cudaotworca*, *dziwojopis*, *dziwołag*, *prawodawca*, *wodociąg*.

2) Przymiotnik z rzeczownikiem, np. *Białystok*, *Krasnystaw*, *wielkanoc*, *Czarnolas* (wieś)

3) Liczebnik z rzeczownikiem, np. *dwukropek*, *trójkąt*, *czworokąt*, *sześcian*, *stulecie*.

4) Zaimek z rzeczownikiem, np. *Jegomość, Jójmość, Waszmość* z *Jego (Jój, Wasza) miłość*; *swawola*; *tydzień za ten (dawniej ty) dzień, tygodnia za tegodnia*, jak też dawniej pisauo: bo po upływie siedmiu dni wraca *ten dzień*, od którego czas oznaczono, np. *przyjdę za tydzień*, to jest kiedy nadejdzie ten dzień, co jest dzisiaj.

Rzeczownik *nicpoń, nicponia*, powstał ze skróconego zaimka *nim* związanego z przyimkiem *po* to jest *poń* i drugiego zaimka *nic*, i znaczy człowieka złego zachowania się, a zatem do niczego użyć się nie dającego.

5) Słowo z rzeczownikiem; a takie imiona, których wiele liczymy, zawsze oznaczają osoby złych skłonności. W tak złożonych rzeczownikach pierwszą częścią jest słowo, które tu na *i* lub *y* zakończamy, np. *wydmikufel, liziobrazek, pasibrzuch, wylży-grosz, obieżyświat, włóczyki, rzezimieszek, wiercipięta*. Do tych przydać należy imiona z *sława* i *wój* (t. j. *bój*) złożone, ale te nie mają złego znaczenia i pospolicie używają się jako imiona osób, np. *Stanisław, Wodzisław, Mścisław, Grzymisław, Bolesław* za *Bolisław*, to jest, który boli czyli cierpi dla sławy, *Borzywój, Sędziwój*. Także *Chwalibóg* i t. p.

6) Przyimek z rzeczownikiem, np. *bezszenność, odgłos, przeciąg, przydatek, nadmiar, wykaz, rozbój, zabieg*.

7) Przysłówek z rzeczownikiem, np. *darmojad, łatwowierność, lekkomyślność, nieczułość, niedbalstwo*.

74. Na szczególniejszą uwagę zasługują:

1) Rzeczowniki z *pół* złożone, oznaczające osoby lub sprzęty o połowę mniej znaczące lub wynoszące od tych, które pierwotnik wskazuje. Rzeczowniki te albo się wcale nie zmieniają, np. *półrolnik, półrukno*; albo, bez względu na rodzaj pierwotnika, kończą się na *ek*, jako cechę zdrobniałości (67); boć połowa mniejsza czyli drobniejsza jest niż całość, np. *półpanek, półgłówek, półbożek, półkadek, półkopek, półrękawek, półkoszulek, półkwaterek, półmisek, półsetek* (od sto); albo też zakończenie *e* przybierają, a takie środek miejsca lub czasu przez pierwotnik oznaczonego określają, np. *półodwieczerze, południe za półdnie, półpoście, półobozie, półmie, półwiersze*.

2) Rzeczowniki z przyimków złożone, gdyż te, jeżeli miejsce lub czas oznaczają, zawsze się kończą na *e*, przed którym się twarde głoski miękczą, np. *bezdroże, dożywocie, naproże, nadwiśle, odwieczerze, powietrze, pojutrze, podworze, popiersie, podwale, podzamecze, podniebie, narzeczce*.

75. Co się tyczy skłaniania rzeczowników złożonych, uważać należy, że wtedy tylko spadkują się oba wyrazy według właściwych sobie skłonień (62, III, 1), kiedy stoją w mianowniku; w przeciwnym bowiem razie ten się tylko odmienia, który w mianowniku jest użyty, np. *Białacerkiew*, *Białejcerkwi*; *Białystok*, *Białegostoku*; *wielkanoc*, *wielkiejnocy* i *wielkanocy*; *hreczkosiej(a)*, *ostrośtup(a)*, *sztukmistrz(a)*, *trójkąt(a)*, *darmojad(a)*, *sztukamieśa*, *sztukimieśa*.

PIERWSZE SKŁONIENIE.

76. Do pierwszego skłonicnia należą rzeczowniki rodzaju męzkiego na jakąbądź spółgłoskę zakończoną, tudzież zdrobniałe osobowe swojskie na *o*, np. *dąb*, *koniec*, *ryś*, *łokieć*, *Staszyc*, *Witold*, *Tadzio*, *Stefcio*, *ojcunio*.

Imiona tego skłonicnia według trojakięj natury głosek przybierających, tojest, wargowych i językowych twardych lub miękkich oraz wszystkich podniebiennych (22), trojakięj ulegają odmianie, tak, iż ich względne w wołaczu i miejscowniku liczby pojedynczej, tudzież w mianowniku, bierniku i wołaczu liczby mnogiej, różne mają zakończenia.

Miękkie wargowe i językowe głoski przybierające tylko za pośrednictwem miękczącego *i* ze względniemi łączymy (66, 5).

Względne pierwszego skłonicnia.

77.	I.	II.	III.
	z przybierającą twardą z miękkimi wargowemi ze wszystkimi podniebiennymi wargową lub językową. lub językowemi, prócz <i>l</i> . nemi oraz z językowym <i>l</i> .		
L. p.	M. kończy się na spółgłoski		
D.	a, u	ia, iu	a, u
C.	owi	iowi	owi
B.	żywotnych niezbirowych jak dopełniacz, żywotn. zbiorowych i nieżywotnych jak mianownik.		
W.	ie (e w zak. na <i>l</i> , r)	iu	u
N.	em	iem	em
M.	ie (e w zak. na <i>l</i> , r)	iu	u
L. m.	M.	y	ie e, i (po g, k), y (po ch, h)
	D.	ów	iów
	C.	om	iom
			om

B.	osobow. jak dopełn., zwierzęc. i nieżyw. jak mianow.		
W.	y	is	e, i, y
N.	ami	iami	ami
M.	ach	iach	ach

78.

Wzory odmiany.

L. p	M.	Jan	Wuj	Słoń	Sąd	Piec
	D.	Jana	Wuja	Słonia	Sądu	Pieca
	C.	Janowi	Wujowi	Słoniowi	Sądowi	Piecowi
	B.	Jana	Wuja	Słonia	Sąd	Piec
	W.	Janie	Wuju	Słoni	Sądzie	Piecu
	N.	Janem	Wujem	Słoniem	Sądem	Piecem
	M.	Janie	Wuju	Słoni	Sądzie	Piecu
L. m	M.	Janowie	Wujowie	Słonie	Sądy	Piece
	D.	Janów	Wujów	Słoniów	Sądów	Pieców
	C.	Janom	Wujom	Słoniom	Sądom	Piecom
	B.	Janów	Wujów	Słonie	Sądy	Piece
	W.	Janowie	Wujowie	Słonie	Sądy	Piece
	N.	Janami	Wujami	Słoniami	Sądami	Piecami
	M.	Janach	Wujach	Słoniach	Sądach	Piecach

Uwagi nad pierwszym skłonieniem.

79. Imiona tego skłonienia jedne ze względu na ich znaczenie, drugie ze zwyczaju, w dopełniaczu liczby pojed. na *a* lub *u* zakończamy, np. *pana, wielbłąda, kija, rogu, wołu, stołu*.

80. Niektóre imiona ze zmianą znaczenia zmieniają dopełniacza zakończenie:

<i>bal(a)</i>	deska gruba	<i>bal(u)</i>	zabawa
<i>bat(a)</i>	do bicia	<i>bat(u)</i>	statek do pływania
<i>dąb (dęba)</i>	spinanie się konia	<i>dąb (dębu)</i>	drzewo
<i>duch(a)</i>	co nas ożywia	<i>duch (u)</i>	powietrze, oddech, i inne.

81. Celownik na *owi* zakończony z przyimkiem *ku* w niektórych na *u* skracamy, np. *ku końcu* zamiast *ku końcowi*, *ku Krakowu*, *ku Paryżu*.

Skracanie na *u* w niektórych imionach tak weszło w zwyczaj, że ich na *owi* nigdy nie kończymy. Takimi są: *Bogu, bratu, chłopu, chłopcu, czartu, czteku, diabłu, katu, księdzu, kwiatu, ojcu, panu, światu*, i wszystkie jednozgłoskowe, które *e* wyrzu-

aja, np. *lwu, psu, łbu, tchu, chrztu*. Ale raz uderzenie ma razowi, dzień, dniowi.

82. Biernik mają jak mianownik: żywotne zbiorowe, imiona świętych, gdy niemi dzień oznaczamy, i wszystkie nieżywotne, np. *narod, półk, senat, rząd*, na święty *Jan, Paweł, Wojciech, stół, nóż, płot*. Żle więc piszą: upraszam *Rządu edukacyjnego, Senatu Rządzącego* i t. p.

W żywotnych niezbiorowych biernik dopełniaczowi jest podobny, np. *syna, brata, konia, wołu*.

Na tej zasadzie *trup*, jako wyobrażenie istoty żyjącej, ma *trupa*.

83. Wołacz i Miejscownik w imionach z przybierającą twardą na *e*, a z przybierającą miękką lub jakąbądź podniebienną na *u* zakończamy, np. *dziobie, czasie, stole; koniu, kmięciu, pawiu, tchórze, królu, kraju, Wojciechu, strachu, rogu, potoku, wódzu, nożu, zając*.

Następujące z przybierającą twardą są niewzorowe:

M. <i>dziad</i>	W. <i>dziadu</i>	Miejsc. <i>dziadzie</i>
<i>lud</i>	<i>ludu</i>	<i>ludzie</i>
<i>pan</i>	<i>panie</i>	<i>panu</i>
<i>syn</i>	<i>synu</i> (daw. <i>synie</i>)	<i>synu</i> (daw. <i>synie</i>)
<i>dom</i>	<i>domie</i>	<i>domie</i> (mówiąc o budowli), <i>w domu</i> , u siebie, co dawniej przez <i>doma</i> wyrażano.

Osobowe na *ec*, w wołacz na *eze*, a w miejscowniku na *cu* zakończamy, np. *ojeze, ojcu; starcze, starcu*.

84. W mianowniku, bierniku i wołacz u l. mn. nieosobowe z przybierającą miękką na *e*, z twardą na *y*, a z przybierającą *g*, *k* na *i* kończymy, dla tego, iż te głoski z grubym *y* nigdy się nie łączą (16), np. *kielb', kielbie; karp', karpie; paw', pawie; piec(e), tchórz(e), pałasz(e); grab(y), lud(y), dom(y), pas(y); płot(y), row(y); ureg(i), stog(i); łuk(i); bok(i)*. Żle więc mówią i piszą: *okręt(a), urząd(a), korpus(a), pułk(a), akt(a), przedmiot(a)*.

85. W osobowych imionach tego skłonicnia w mianowniku i wołacz u l. m. odróżniamy dwojakie zakończenie: *słabe* i *mocne*. Słabe jest, gdy je na wzór nieosobowych skłaniamy, np. *pan(y), sąsiad(y), biskup(y), doktor(y), anioł(y), król(e), wódz(e), uczeń*; mocnym zaś będzie, gdy je bez względu na to, czy przybierająca jest miękką lub twardą na *owie* zakończamy, np. *pano-*

wie, królowie, uczniowie, doktorowie, aniołowie, lub kiedy mające przybierającą twardą ze względu *i* (66, 5) wiążemy, np. *biskup(i), sołtys(i), ułan(i), oszust, oszuści* (22), *kartuz(i)*.

Zakończone na *anin*, po odrzuceniu *in*, także następujące: *dominikan, franciszkan, Hiszpan, młodzian*, przypadki te kończą na *e*: *Amerykanie* (31, 2), *Hiszpanie, młodzianie*.

86. 1) Dopelniać l. m. kończy się na *ów*, np. *panów, butów, sadów, uczniów, wodzów, koszów, palców, owoców, krzyżów, królów*. Ale się mówi *święto Trzechkróli*.

2) Imiona na *anin* mają go na *anów*, częściej na *an*, np. *Amerykanów, Amerykan; Indian, chrześcijan, pogan*.

3) Niektóre imiona z przybierającą miękką, szczególnie *l, rz*, spadek ten dwójako, to jest, na *ów* lub *i, y*, zakończają, np. *nauzczycielów, nauczycieli; pisarzów, pisarzy; gospodarzów, gospodarzy*.

4) Następujące tylko na *i* lub *y* kończymy: *dni, gości, jeleni, kamieni, kmięci, koni, liści, ludzi, łokci, miesięcy, rubli, śledzi, wierteli, garcy, korcy, pieniędzy, tysięcy, groszy*.

87. Biernik l. m. w nieżywothnych, zwierzęcych i osobowych ze słabem zakończeniem do mianownika, z mocnem zaś do dopelniaacza jest podobny, np. *konie, psy, stoły*; widziałem *dobre panny i dobrych panów*.

Odmiana imion niewzorowych.

88. Niewzorowo skłaniają się:

1) *Bóg* D. i B. *Boga, C. Bogu, W. Boże, N. Bogiem, M. Bogu*.

2) *Brat* ma celownik l. p. *bratu*, w l. m. M. i W. *bracia*, D. i B. *braci, C. braciom, N. braćmi, M. braciach*.

3) *Człowiek, człek*, tylko w l. p. używane, mają W. *człowieku i człowiecze; człeku, cztecze*. W liczbie mnogiej zastępuje je rzeczownik ulomny M. i W. *ludzie*, D. i B. *ludzi, C. ludziom, N. ludźmi, M. ludziach*.

4) *Dech* ma w następnych spadkach *tchu* i t. d. (37).

5) *Dzień* w l. pojed. miejscownik ma *dniu* jako rzeczownik, *wednie* w znaczeniu przysłowka. W l. m. ma M. B. i W. *dnie* i *dni*, D. *dni*, dalej wżorowo. *Tydzień* złożony z nieużywanego teraz zaimka *ty* (ten), ma *tygodnia* (dawniej *tydnia*) w l. m. *tygodnie* (*tydnie*), *tygodni* i t. d.

ANULOWANO

6) *Jezus Chrystus* w wołaczu ma *Jezu Chryste*.

7) *Jęczmień* D. *nia*, kiedy się bierze za imię gatunkowe, ma w l. m. M. *jęczmienie* lub *jęczmiona*, D. *jęczmieni* lub *jęczmion*.

8) *Ksiądz* W. *Księżę!* Miejsc. *Księdzu*. L. m. M. i. W. *Księża*. D. i. B. *Księży*, C. *Księżom*, N. *Księżmi*, M. *Księżach*.

9) *Miesiąc*, *tysiąc* i *zajac* tylko w dopełniaczu l. mn., *pieniądź* zaś tak w tym spadku jak i w narzędniku, *a* na *ę* zamieniają: mówi się bowiem *miesiącey*, *tysięcy*, *zajęcy*, *pieniędzy*, *pieniędzmi*. Ale z zakończeniem *ów*, mówimy: *miesiąców*, *tyśiąców*, *zajaców*.

10) *Przyjaciół*, *nieprzyjaciół* ma w l. m. *przyjaciele*, *ciół*, *ciółom*, *ciół*, *ciele*, *ciółmi* (*cielami*), *ciółach* (*cielach*).

11) *Raz* gdy znaczy powtórzenie, ma narzędnika l. p. *razem* lub *razą*; w liczbie mnogiej dopełniacz *razy*, np. *pięć razy*, *kilka razy*; gdy znaczy uderzenie ma *razów*, np. *pięć razów*, *kilka razów*.

12) *Rok*; gdy znaczy czas dwunastomiesięczny, z liczebnikiem *dwa* ma w l. m. *roki*, za który powszechniej rzeczownika *lata*, od *lato*, używamy, np. *dwa*, *trzy lata*; jeżeli zaś rok znaczy termin prawny, natenczas w l. m. wzorowo się odmienia.

13) Do niewzorowych imion tego skłonicnia należą też rzeczowniki z obcych języków przybrane na *men* (D. *minu* lub *menu*), *nt*, *ns*, *s*, *ma* lub *mat* zakończone, bo te w mianowniku, bierniku i wołaczu l. mn., podobnie jak w językach, z których są przybrane, ze względu *a* (66, 5) wiążemy, np. *examen* (*minu*), *ina*; *fenomen(a)*, *cxperyment(a)*, *dokument(a)*, *expens(a)*, *exces(a)*, *proces(a)*, *poemat(a)*, także *grunt(a)*. Lepiej atoli byłoby kończyć je na *y*, np. *akt(y)*, *fundament(y)*, *sakrament(y)*, *grunt(y)*, *koszt(y)*: bo tak je dawniej najlepsi pisarze nasi skłaniali dla tego, iż wszystkie swojskie z przybierającą twardą na *y* kończymy.

DRUGIE SKŁONIENIE.

89) Do drugiego skłonicnia należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone na *a*, *i*, spółgłoskę miękką, także *y*, *iny*, *yny*, które się tylko w l. mn. używają, np. *kania*, *burza*, *praca*, *maska*, *ryba*, *pani*, *gospodyni*, *rzecz*, *myśl*, *wieś*, *Instanty*, *imienniny*, *oblóczyiny*, *nożyczki*.

90. Jak rzeczowniki męskie ze względu na naturę przybierają-

cych głosek, do trzech odnoszą się odmiany, tak i żeńskie dla tej samej przyczyny mają trzy różne skłaniania wzory. Z tych pierwszy służy dla nielicznych imion na *ni* lub na odkrytą przybierającą miękką zakończonych, np. *ochmistrzyni, geś, myśl, pieczeń, pędz*; według drugiego odmieniają się imiona z przybierającą miękką głoską *a* lub *e* zasłonią, np. *bania, teczka, wieża, płaca, nożyce, durza*; a do trzeciego należą rzeczowniki z przybierającą twardą przed *a* stojącą, także na *y, iny, yny, gi, ki*, zakończone, np. *żaba, broda, szkoła, krowa, obcegi, sanki*.

Względne drugiego skłonicnia.

	I.	II.	III.
91.	Imion nani na odkr. spółg. mięk. warg i jęz. podnieb.	Imion na <i>a</i> z przybierającą miękką warg i jęz. podnieb.	Imion na <i>a</i> z przybierającą twardą

Liczba pojedyncza.

M.	ni	spółgłoska miękką	ia	a	a
D.	ni	i y	i	y	y, i (po g, k, (16).
C.	ni	i y	i	y	ie, e (po g, k, (16).
B.	nią	spółgłoska miękką	ię	ę	ę
W.	ni	i y	io	o	o
N.	nią	ią ą	ią	ą	ą
M.	ni	i y	i	y	ie, e (po g, k, (16).

Liczba mnoga.

M.	nie	ie e	ie e y, i (po g, k)
D.	ń	i y	spółgl. miękką. spółgłoska twardą.
C.	niom	iom om	iom om om.
B.	nie	ie e	ie e y, i (po g, k).
W.	nie	ie e	ie e y, i (po g, k).
N.	niami	iami ami	iami ami ami.
M.	niach	iach ach	iach ach ach.

UWAGI. 1) Imiona z przybierającą *j(e)*, głoskę tę przed względną *i* opuszczają (41 a) np. *kuczbaj, kolój, kolei; szyja, szyi; żmija, żmii; stancyya, stancyi; Anglija, Anglii*.

2) W imionach na *ni* lub z przybierającą miękką, podobnie jak i w pierwszym skłonicniu, mianownik, biernik i wołacz l. mn. na *e*, a z przybierającą twardą, według natury głoski (22), na *i* lub *y* zakończamy, np. *panie, dłonie, kanie, strażę, miedze, nogi, bulki, ryby, sprawy*.

I. Wzór odmiany imion na *ni* lub na odkrytą spółgłoskę miękką zakończonych.

92. 1) Rzeczowniki z odkrytą spółgłoską miękką przybierającą

w pięciu spadkach, to jest: w dopełniaczu obu liczb, w celowniku, wołaczu i miejscowniku liczby pojedynczej, według natury spółgłoski przybierającej, ze względu *i* lub *y* wiążemy.

2) Kończące się na *ni* w tém tylko odstępują od ogólnej tego wzoru odmiany, że je w bierniku liczby pojedynczej zawsze na *ą*, np. *gospodynią*, a w dopełniaczu l. mn. na odkrytą spółgłoskę zakończamy, np. *gospodyń*.

Liczba pojedyncza.

	M.	Pani	Dłoń	Twarz	Straż
D. C. W.	M.	Pani	Dłoni	Twarzy	Straży
	B.	Panią	Dłoń	Twarz	Straż
	N.	Panią	Dłonią	Twarzą	Strażą

Liczba mnoga.

M. B. W.	Panie	Dłonie	Twarze	Straże
D.	Pań	Dłoni	Twarzy	Straży
C.	Paniom	Dłoniom	Twarzom	Strażom
N.	Paniami	Dłoniami	Twarzami	Strażami
M.	Paniach	Dłoniach	Twarzach	Strażach

Niewzorowa niektórych imion odmiana.

93. 1) Rzeczowniki *butel*, *cześć*, *grazel*, *ież* (klam), *płeć*, *reż* (żyto), *wesz*, *wieś*, oraz na *ew'* zakończone, tylko w mianowniku i bierniku liczb. pojed. głoskę *e* zatrzymują (64, B. b.) np. *butel*, *butli*; *cześć*, *czci*; *Narew'*, *Narwi*, *Żółkiew'*, *Żółkwi*.

2) Nie na *e* lecz na *i* lub *y*, według natury głoski przybierającej, kończą się w M. B. i W. liczby mnogiej rzeczowniki z przybierającą *ć*, np. *nici*, *kości*, tudzież następujące: *brwi*, *gęsi*, *myśli*, *odpowiedzi*, *paczesi*, *piersi*, *pieśni*, *przyciesi*, *nocy*, *mocy*, ze złożonemi *pomocy*, *myszy*, *rzeczy*, *wszy*.

Imość, *Jejmość*, skrócone z *Jej miłość*, ma *Imoście*, *Jejmoście*; *wieś*, *wsie* i *wsi*. Dopełn. *wsi*.

II. Wzór odmiany imion z przybierającą miękką samogłoską *a* zasłonioną.

94.

Liczba pojedyncza.

	M.	Kania	Żmija	Tęcza	Lwica
D. C. M.	M.	Kani	Żmii (91. Uw. 1)	Tęczy	Lwicy

B. Kanię	Żmiję	Tęczę	Lwicę
W. Kanio	Żmijo	Tęczo	Lwico
N. Kanią	Żmiją	Tęczą	Lwicą

Liczba mnoga.

M. B. W. Kanie	Żmije	Tęcze	Lwice
D. Kan	Żmij	Tęcz	Lwic
C. Kaniom	Żmijom	Tęczom	Lwicom
N. Kaniami	Żmijami	Tęczami	Lwicami
M. Kaniach	Żmijach	Tęczach	Lwicach

Uwagi nad tym wzorem.

95. 1) Rzeczowniki osobowe męskie zakończone na *a* z przybierającą miękką, w liczbie pojed. według tego, w mnogiej zaś liczbie według pierwszego odmieniają się sklonienia, np. *cieśla*, *cieśli*, *cieśle*, *cieśłów*; *basza*, *baszy*; *zbawca*, *zbawcy*; *kaznodzieja*, *kaznodziei* (41, a).

2) Biernik l. p. kończą na *ą* następujące rzeczowniki:

a) Cudzoziemskie na *ja*, np. *familija*, *linija*, *Turcyja*, *Francyja*, *Grecyja*.

b) Swojskie na *la*, *nia*, z poprzedzającą spółgłoską, np. *grobla*, *przerębla*, *szła*, *budowla*, *studnia*, *pralnia*, *któtnia*, *stajnia*, *wozownia* oraz rzeczowniki: *dola*, *głębia*, *msza*, *odmia* (odętość), *piecza*, *rekojmia*, *rola* (pole), *wola*, *niewola*, *wonia*, *zobia* (posypka dla ptaków).

Rola udawanie osoby ma *rolę*.

3) Imiona osobowe zdrobniale z przybierającą miękką w wołaczu l. p. kończą się na *u*, np. *Józiu*, *Anielciu*, *Stasiu*, *Marysiu*, *ciociu*. Z tych więcej niż dwuzgłoskowe na *sia* zakończone, w potocznej mowie w przypadku tym *u* niekiedy odrzucają, np. *Hanuś*, *Jaguś*.

4) W imionach żywotnych można też użyć mianownika za wołacza, np. *Maryja*, *Aniela*.

5) Rzeczowniki na *lnia*, *rnia* lub z przybierającą samogłoską przed *nia*, dopełniacz l. mn. mają na *ń*, np. *pralnia*, *pralń*; *sypialnia*, *sypialń*; *drukarnia*, *drukarń*; *młockarnia*, *młockarń*; *świnia*, *świń*; *bania*, *bań*; *dynia*, *dynń*.

Dopełniacz l. mn. kończą na *i* imiona mające przed *nia* jaką bądź spółgłoskę, oprócz *l*, *r*, tudzież na *la* z poprzedzającą spół-

głoską zakończone, np. *kuźni, wyrzutni, grobli, kropli, budowli*. Z tych niektóre kończą go też na stwardzoną odkrytą spółgłoskę, przed którą *e* przybierają, np. *trześni i trzesien; wiśni i wisien; studni i studzien; głowni i głowien*. Szabla ma tylko *szabel; stajnia, stajen*.

Msza w dopel. l. mn. ma *mszy; ziemia ziem, nie ziem'*.

III. Wzór odmiany imion z przybierającą twardą samogłoską *a* zasłonioną.

Liczba pojedyncza.

96. M.	Cnota	Strzecha	Noga	Mąka
D.	Cnoty	Strzechy	Nogi	Mąki
C. M.	Cnocie (31, 2)	Strzesze (31, 2)	Nodze (31, 2)	Mące (31, 2)
B.	Cnotę	Strzechę	Nogę	Mąkę
W.	Caoto	Strzecho	Nogo	Mąko
N.	Cnotą	Strzechą	Nogą	Mąką

Liczba mnoga.

M. B. W.	Cnoty	Strzechy	Nogi	Mąki
D.	Cnot*)	Strzech	Nóg	Mąk
C.	Cnotom	Strzechom	Nogom	Mąkom
N.	Cnotami	Strzechami	Nogami	Mąkami
M.	Cnotach	Strzechach	Nogach	Mąkach

Uwagi nad tym wzorem.

97. Podług tego wzoru odmieniają się też:

1) Rzeczowniki na *y, iny, yny, gi* i *ki* zakończone, i tylko w liczbie mnogiej używane, np. *Włochy, imieniny, grochowiny, zarczyni, postrzyżyny, kregi, nożyczki, obciążki*.

2) Osobowe męskie na *a* z przybierającą twardą, np. *starosta, wojewoda*, ale tylko w liczbie pojedynczej, bo w mnogiej spadkują się według sklonienia rzeczowników męskich, np. *starosta, starosty, starostowie, starostów*.

*) Spółgłoska słaba (34), opierając się na *o* pochyła je (49, a), ale mocna nie wpływa na jego zmianę; dla tego też kreskować go nie należy, np. *kop, wrot, kos* i t p; bo przed spółgłoską mocną, gdy się ta na *o* opiera, zawsze je otwarcie wymawiamy, np. *skop, płot, nos, szop, zwłok, ponieczok*.

Mężczyzna i w l. mn. skłania się według tego wzoru, *M. mężczyźni*, *D. i B. mężczyźni* i t. d. *Sluga* ma w l. mn. *slugi* (kobiety), *slużdy* (mężczyźni).

3) Nazwiska polskie i litewskie na *o* zakończone, które dawniej według męskiego skłonicnia odmieniano, np. *Jagietto, ta, łowi*, teraz *Jagietty, gielle; Sanguszko, ka, kowi*, mówi o *Sanguszku*, teraz *Sanguszki, ce*, i t. d.; ale w l. mn. i teraz je według pierwszego skłonicnia spadkujemy, np. *Jagietłowie, Sanguszkowie, Tartowie*.

4) Imiona mające spółgłoskę przed przybierającą twardą, jedno ja w dopełniaczu l. mn. wtrąconą samogłoską *e* przedzielają, ale spółgłoski twardej nie miękcą (31, 3), drugie wcale *e* nie przybierają. I tak:

a) Przybierają *e* w dopełniaczu l. mn.: 1) Wszystkie jednozgłoskowe, np. *łez, gier* (16), *mgieł, pchet* (złe mówią *ptech*). 2) Rzeczowniki: *wojna, wiosna, cyfra, cytra, febra, klamra, kołdra, libra, bitwa, brzytwa, dratwa, tratwa, krokwa, listwa, pochwa, poszwa, przyszwa, tykwa*, oraz wszystkie z przybierającą *ł, k*, przed którą stoi jaka spółgłoska, np. *igieł, jodeł, peret, miotet; rybek, maczek, nożyczek, rynek*. 3) Rzeczowniki: *grzywna, owca, panna, rynna, sosna, trumna, wanna*, a w tych miękcą się stojące przed *e* spółgłoski.

b) Nie przybierają *e*: *barka, walka, palma, taśma, siostra, pigwa, gonitwa, kleska, łaska, troska, trzaska*.

5) Odmianę rzeczownika *ręka* zobacz w § 105.

TRZECIE SKŁONIENIE.

98. 1) Według trzeciego skłonicnia spadkują się rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na *o* z przybierającą twardą (prócz *ptuco, gorąco*) np. *dno, słowo, cło*; na *e* z przybierającą miękką. np. *staje, pole, serce, morze*, i na *e*, np. *strzemie, wilcze*.

2) Z zakończonych na *e*, nieżywotne w spadkach względnych rozkładają tę samogłoskę na *eń*, np. *brzemie, brzemienia*; żywotne zaś dla odróżnienia ich od słownych na *enie* (53, 10), np. *kurczenie, kurczenia*, zatrzymują *e*, i w tych spadkach gloskę *ć* po niem przybierają, np. *kurczę, kurczęcia; szczenię, szczenięcia*.

3) Tak spojone z nieżywotnymi *ń*, a z żywotnymi *ć*, są gloskami przybierającymi (42). Imiona te w przypadkach względnych

(62. II) o jedną zgłoskę powiększają się, np. *i-mię, i-mie-nia; cie-lę, cie-lę-cia.*

Względne trzeciego skłonienia.

99.	L. p. M. o, e	ę	L. m. a	ona (nieżywot.)	ęta
				(żywotne)	
	D. a	nia nieżywotnych, cia żywotnych		spółgłoska odkryta	
	C. u	u		om	
	B.	jak mianownik		jak mianownik	
	W.	jak mianownik		jak mianownik	
	N. em	em		ami	
	M. e u	u		ach	

Wzór odmiany tego skłonienia.

100. Liczba pojedyncza.

M. B. W.	Cło	Pole	Brzemię	Cieję
D.	Cła	Pola	Brzemienia	Ciejęcia
C.	Cłu	Polu	Brzemieniu	Ciejęciu
N.	Cłem	Polem	Brzemieniem	Ciejęciem
M.	Cle	Polu	Brzemieniu	Ciejęciu

Liczba mnoga.

M. B. W.	Cła	Pola	Brzemiona	Ciejęta
D.	Ceł (64, 7)	Pól (49, a)	Brzemion	Ciejęt (64, 3)
C.	Cłom	Polom	Brzemionom	Ciejętom
N.	Cłami	Polami	Brzemionami	Ciejętami
M.	Cłach	Polach	Brzemionach	Ciejętach

Uwagi nad tém skłonieniem.

101. 1) Imiona tego skłonienia w obu liczbach trzy spadki, tojest: mianownika, biernika i wołacza mają podobne.

2) Celownik liczby pojedynczej we wszystkich kończy się na *u*; tylko *imię* ma go na *u* i na *owi*, np. błogosław *imieniowi* jego, JAN KOCH. *Psalm 151.* czyni się dosyć *imieniowi* bractwa. Bractwo Compass, str. 142.

3) Miejscownik liczby pojedynczej jedne mają na *e* drugie na *u*, np. *mydle, bydłęciu.*

a) Na *e* mają go, zakończone na *o* z przybierającą twarzą, np. *słowie (31, 2), sicie, pięttrze, masle.*

b) Na *u* kończy się w imionach z przybierającą miękką, *ch* lub *k*, np. *staju*, *weselu*, *sercu*, *łożu*, *kurczęciu*, *strzemieniu*, *uchu*, *wieku*, *gorącu*.

4) Mianownik liczby mn. kończy się na *a*, *ona*, *ęta*. Urabia on się z dopełniacza l. p. w ten sposób, że nie powiększające się w nim rzeczowniki, mianownik l. mn. kończą na *a*, np. *słońca*, *słowa*; te zaś, które się w nim powiększają, w mianowniku l. mn. *enia* na *ona*, a *ęcia* na *ęta* zamieniają, i tak stwardzone przybierające przed wszystkimi względniemi (66, 5) tej liczby zachowują, np. *imienia*, *imiona*, *imion*, *imionami* i. t. d. *kurczęta*, *kurcząt* (63, 3), *kurczętom* i t. d.

5) Dopełniacz l. mn. urabia się z mianownika téjże liczby i kończy się na odkrytą spółgłoskę, np. *poła*, *pól*; *serca*, *serc*; *wina*, *win*; *pióra*, *piór*; *imiona*, *imion*; *cieleta*, *cieląt* (52, 1); *panięta*, *paniāt*.

W rzeczownikach z przybierającą *k*, ale nie *sk*, tudzież *ł* i *r*, stojące przed nimi spółgłoski w dopełniaczu liczb. mn. oddzielamy wtrąconém *e*, przed którym się twarda głoska wcale nie miękczy (64, 6), np. *dziełek(a)*, *dziełek*; *okienk(a)*, *okienek*; *wiośl(a)*, *wiośel*; *ci(a)*, *ceł*; *jadr(a)*, *jader*; *wiadr(a)*, *wiader*.

I w następujących, wtrącamy *e*: *bagień*, *den*, *drewien*, *gumien*, *krosien*, *okien*, *plócien*, *sukien*, *włókien*.

Wszystkie inne przybierające, także *sk*, mimo zbiegu kilku spółgłosek nie przedzielają się głoską *e*, np. *piętn*, *pism*, *żarn*, *ziarn*, *miast*, *widowisk*, *księstw*, *przekupstw*, *rzemiost*, *widm*, *wowędzstw* (30), *Pobiedzisk*, *Monasterzysk*.

Zgrubiałe żywotne (53, 12) od rzeczowników męzkich pochodzące, przypadek ten kończą na *ów*, np. *chłopisków*, *wilczyisków*.

Niewzorowe imiona tego skłonicnia.

102. 1) *Książę* dawniej nijakiego a teraz męzkiego rodzaju, odmienia się jak następuje: M. *Książę* D. i B. *książęcia* lub *księcia*. C. *książęciu* lub *księciu*. Liczba mnoga *książęta* i t. d.

2) *Narzędzie*, M. liczby mn. *narzędzia*, D. *narzędzi*.

3) *Nasienie* dawniej *nasiono* i dla tego w l. mn. ma M. B. i W. *nasiona*, jak *wrzeciona*, D. *nasion* i t. d.

4) *Niebo* skłania się wzorowo i ma w l. mn. *nieba* i t. d. *niebios* a zaś pochodzi od nieużywanego teraz *niebioso*.

5) *Nozdrze* l. mn. M. *nozdrza*, D. *nozdrzy* i t. d.

6) *Oko*, *ucho* zob. § 105.

7) *Ziele* nie ma liczby mnogiej, w której je zastępuje *nicu-*

żywane teraz *zióło*, skąd pozostało zdrobniałe *ziółko*, np. *zióło*, *ziół*, *ziółom*.

8) Imiona na *um*, z łacińskiego języka przybrane, w liczbie pojedynczej są nieodmienne, a w liczbie mnogiej spadkują się według tego skłonienia i *um* na *a* zamieniają, np. *gimnazyjnm*, liczba mnoga *gimnazyja*, *gimnazyj*, *gimnazyjom* i t. d.

Uwagi nad zakończeniami narzędnika wszystkich trzech skłonień.

103. 1) Narzędnik liczby mnogiej pospolicie na *ami* w wszystkich trzech skłonieniach zakończony, dwojako się skraca:

a) Wyrzucając przed *mi* samogłoskę *a*, jeżeli nie miała przed sobą kilku spółgłosek, np. *wołami* częścię *wołmi*; *paniami* *pałmi*; *kołami*, *kołmi*.

Imiona: *braćmi*, *dziećmi*, *księżmi*, *liśćmi*, *ludźmi*, *końmi*, *pieniędzmi*, *dłońmi*, *gałęźmi*, jedynie z wyrzutnią używają się w tym spadku.

b) Zamieniając *ami* na *y*, a przed *g*, *k*, na *i* (16), np. *panami*, *pany*; *nagrodami*, *nagrody*; *słowami*, *słowy*; *uwagami*, *uwagi*; *wilkami*, *wilki*; *łaskami*, *łaski*; przed trzema *laty*; wymownemi *usty*; zbrojuemi *szyki*; imioniy swemi.

2) Powszechne dawniej zakończenie miejscownika liczby mnogiej na *ech* pozostało dotąd w następujących imionach: *w niebiesiach*, *w Inflanciech*, *Niemczech*, *Prusiech*, *Węgrzech*, *Włoszech*, *Wołoszech*, bo *w Niemcach*, *Węgrach* i t. p. znaczy osoby. Niekiedy i inne imiona rodzaju nijakiego przypadek ten kończą na *ech*, np. *w uściech*, *za w ustach*, *w leciech* *za w latach*.

Liczba podwójna wszystkich trzech skłonień.

104. Nieużywana teraz liczba podwójna, przy której najpospoliciej wyrazy *dwa*, *dwie*, kładziono, następujące spadki miała podobne:

	SKŁONIENIE I.	II i III.
M. B. W.	a	e
D. Miejsc.	u	u
C. N.	oma	oma, ema, yma.

PRZYKŁADY: Dwa *króla*, dwa *grosza*, dwa *kamienia*, dwa *konia*, *ujął mu dwa palca*; *dwu bratu*; *ze dwiema bracioma*, *z dwoma*

ma *synoma*, dwoma *konioma*, dwiema *rogoma*, dwiema *tysiącoma*; po dwu *kamieniu*; dwie *koronie*, dwie *żenie*, dwie *siestrze*, dwie *ostrodze*, obiedwie *stronie*; dwie *blonie*; na obie *nodze*, dał dwiema *córoma*; obiema *nogoma*; z brudnemi *rekoma*; dwie *drewnie*; mądrzej głowie dość *dwie słowie*; na obie *kolenie*; *sto*, *ście*, stąd liczba podwójna *dwieście*.

Dawniej w wielu rzeczownikach używano liczby podwójnej.

105. Te zakończenia utrzymały się dotąd w imieniu *ręka*, tudzież *oko*, *ucho*, gdy oznaczają części ciała. Imiona te w liczbn. mn. niewzorowemi zdają się być dla tego, iż jedno ich spadki z podwójnej, drugie z mnogiej liczn. są używane. Jakoż mówimy:

M. B. W. *Rece*. I. pod. D. *rąk*. C. *rękom*. N. *rękoma* i *rękami*.
M. *reku*, *rękach*.

M. B. W. *Óczy* liczba podwójna, dawniej téż *oce*. D. *oczu*. C. *oczom*.
N. *oczyrna*, *oczami*, *oczy* (103. I. b) np. *za oczy* M. *oczach*.

M. B. W. *Uszyl*. pod. D. *uszu*. C. *uszom*. N. *uszyna*, *uszami*. M. *uszach*.

RZECZOWNIKI UŁOMNE.

A. Rzeczowniki ułomne co do spadków.

106. Znajdują się w polskim języku imiona, które bądź same, bądź z przyimkami w niektórych tylko używają się spadkach, i przysłówków mają znaczenie. I tak używają się z przyimkami, z którymi jedno z nich łącznie, drugie zaś rozłącznie piszemy:

Na: *na bakier* czapkę nosi; mam *na doreczu*; drzwi otwarte *na oścież*; napisał *na przedce*, uczyniliście *na przekor*.

Na, w: obrócił *na wspanak* i *wspanak*; leży *na wznak* i *wznak*.

Po: *po ciemku* chodzi, było wojsko *poblizu*.

po, na: trzeba być *pogotowiu*, *na pogotowiu*.

w: *wciąż* płacze; wszystko *w niwecz* obrócił; *wręcz* (bez ogródki) odpowiedział; *wciąż* pisał.

z: *oburącz* do siebie garnie; *z oburącz* siekli; *z kretesem* (do szczytu) rozwalił.

107. W niektórych przypadkach same lub z przyimkami używają się i, przysłówków mają znaczenie: *broźcem* lub *broźcem* na bakier, o czapce lub odzieniu na bok przez ramię powieszonym, *całkiem*, *dorywkim*, *hurtem*, *na kleczkach*, *milczkiem*, *nurkiem*, *obławem* i *obławą* kupą, *obławem* hurtem, *raptem*, *ryczałtem* hurtem, *śluzem* na ukos, *ukradkiem*, *ukradką*.
b) *Na storc* lub *na storcz*, *storcem*; *omacku*, *po omacku*, *omackiem*, *w omacku*, *omacką*; *w łóz* i *łózem* wolno, bez prze-

szkody; *w skok, skokiem; z nienacka, nienackiem, z cichacza, cichaczem* i inne.

B. Rzeczowniki ułomne co do liczb.

108. Imiona ułomne co do liczb jedne się tylko w pojedynczej, drugie zaś w mnogiej liczbie używają.

I. Tylko pojedynczą liczbę mają:

1) Rzeczowniki *człowiek, dziecię, ambit, byt* ze złożonemi *odbyt, pobyt, odjazd, wyjazd, przepych, sen*, w znaczeniu spania, *śmierć, szlachcic, życie, ziele*.

2) Imiona, przez które znaczone rzeczy jedne tylko są w naturze lub w myśli naszej. Nie mają zatem liczb. mnogiej: imiona własne bóstw, osób szczególnych, części świata, krajów, prowincyj, miast, wsi, gór, rzek, miesięcy, nauk, umiejętności i zatrudnień ludzkich, cnót, chorób, występków, zbóż, warzyw i kruszców, np. *Jehowa, Jowisz, Wenus, Mars, Lech, Azyja, Turcyja, Wołyń, Warszawa, Etna, Wisła, luty, fizyka, garbarstwo, cholera, kradzież, żyto, chrzan, złoto*.

3) Rzeczowniki zbiorowe (53, 7) np. *dziatwa, gmin, stado, szlachta, trzoda*, i przymiotowe (53, 8) np. *ospalstwo, lenistwo, cierpliwość, ślepotą, tęsknota*, oraz osobowe na *stwo*, razem męża i żonę znaczące, np. *państwo, starostwo, księstwo, gospodarstwo, sęstwo*.

4) Rzeczowniki słowne, np. *czytanie, pisanie, wołanie, kazanie*.

5) Imiona rodzaj cały lub gatunek znaczące, np. *drzewo, jazda, piechota, sukno, płótno, debina, leszczyzna, jęczmień, owies, srebro, złoto, wojsko*.

Ale kiedy imię szczególne daje się wielu osobom lub rzeczom, np. imię własne *Cycero* na oznaczenie mowców; kiedy przez imiona zbiorowe różne rodzaje, gatunki lub zbiory wyrażamy, np. *oleje, owsy, stada, plony, wina*; kiedy przez imiona kruszców rzeczy z nich zrobione oznaczamy, np. *bronzy, mosiędze, srebra*; kiedy nakoniec przez rzeczowniki słowne oddzielne i osobne czynności przedstawiamy: natenczas jako myśl nasza jest o wielu oddzielnych rzeczach, tak i nazwiska tych rzeczy w liczbie mnogiej kłaść można np. *ma Polska swoich Skargów, zakupił srebra* (naczynia), *piękne żyta, prosa, grochy* (o urodzajach); wszystkie *kazania, wojska* (rozmaite) i t. d.

II. Tylko w liczbie mnogiej używają się wraz ze swemi zdrobniałami, i według rodzaju kończą się w dopełniaczu na *ów, i, y*, lub odkrytą spółgłoskę:

1) Następujące na *a* rodzaju nijakiego: *bliźnięta, drwa*, dop. *drew, dziaśta, gusła, jasła, jelca* (rekojeść u korda), *krosna, niebiosa, pluca, usta, wrota, żarna, zioła*, tudzież imiona własne miejsc na *ska*, np. *Pobiedziska, Owińska, Mościska*.

2) Na *e*: a) Męskie: *ambaje* (urojenia), *asamble, bryże* (gors, mankiety), *buksztele* (obłaki z tarcic), *ceregiele, dzieje, finanse, fryje* (zaloty), *kapcie, kleszcze, kulsze* (biodrowa kość), *kurpie i łapcie* (obuwie z kory), *lejce* lub *lice, łubie* (sajdak), *nosze* (nosidło), *obceje* (szoury masztowe), *skrzypce, stolce*, (nogi długie drewniane do chodzenia), *szczypce, turnieje* (gonitwa), *widelce, wodze* (cugle), a te dopełniacz l. mn. kończą na *ów*. Ale *ludzie* ma *ludzi*. b) Z żeńskich według Igo wzoru (92) skłaniają się: *drabie, drożdże* (22), *grabie, hołoble, konopie, łakocie, spodnie*, i dla tego dopełniacz mają na *i*, np. *drabi, drożdży*: według Igo zaś (94) odmieniają się: *skrzzele, sanie* i zakończone na *ice, yce, yje*, np. *nożyce, pomyje, sznice*. Dopełniacz: *nożyc* i t. d.

3) Na *i*: żeńskie *drzwi, odrzwi, piersi, rupieci, śmieci, wici* i nijakie *dzieci*. Dopełniacz l. mn. mają na *i*.

4) Nieżywotne własne i pospolite na *y, gi, ki, ice, yce, yje, iny, yny*, np. *Węgry, Czechy, Alpy, Tatry, gody, okulary, łowy, szory, imieniny, grochowiny; migi, obcegi, biesagi, juki, dudki, obciążki; Troki, Zaleszczyki, Suwałki, Krzeszowice, Zawieprzycze, Pabijanice, Wadowice*.

5) Imiona futer, np. *lisy, wilki, niedźwiedzie, sobole, szopy*.

109. Do imion ułomnych co do liczb policzyć można rzeczowniki, które w l. mn. zmieniają swe znaczenie. Takimi są: *akt* (czynność urzędowa), *akta* (papiery urzędowe); *bloto, błota*; *brud, brudy*; *kontrakt* (umowa), *kontrakty* (czas układów), *ciasto, ciasta*; *cukier, cukry*; *dobro, dobra*; *forma*: (kształt książki), *formaty* (świadeństwo otrzymanego na kapłaństwo święcenia); *okop, okopy; pierś, piersi; srebro, srebra*.

RZECZOWNIKI NIEODMIENNE.

110. NIEODMIENNE rzeczowniki (8) są: *ażyjo* (agio) naddatek przy zmianie pieniędzy, *amen, kakao, kroć* (raz), *konklawe, lele*

słabiuchny niewieściuch, *mizerere*, *szose* lepiej je lud zmienić na *szosa*, bo z t $\acute{e}$ m zakończeniem można je skłaniać, np. *szosy*, *sie* it. d.

Nie odmieniają się t $\acute{e}$ ż słowa i inne cz $\acute{e}$ ści mowy rzeczownie wzięte (61, 1), np. twoje *oddam*, twego *oddam*, twoj $\acute{e}$ m *oddam*; znam twoje *niezawodnie*, nie wierzę twemu *niezawodnie*.

ROZDZIAŁ TRZECI.

PRZYMIOTNIKI.

411. PRZYMIOTNIKI wyrażają przymiot rzeczy, ich materyją lub zależność, a dla zgody ich z imionami, odmieniają się przez rodzaje, liczby, przypadki i odpowiadają na pytanie *jaki? jaka? jakie?* np. *dobry* ojciec, *dobra* matka, *dobre* jabłko; *słomiany* kapelus, *słomiana* beczka, *słomiane* krzesło; *ojcowski* dom, *ojcowska* miłość, *ojcowskie* pismo.

Przymiotniki podobnie jak i rzeczowniki są *niezłożone*, np. *władny*, i *złożone*, np. *wielowładny*.

Rodzajowe przymiotników zakończenia.

412. 1) Przymiotniki, ze względu na trojaki rodzaj rzeczowników, do których się odnoszą, trojaki $\acute{e}$ mają zakończenie: *i* lub *y* na rodzaj m $\acute{e}$ zki, *a* na żeński, *e* na nijaki, np. *ubogi*, *uboga*, *ubogie*; *tani*, *tania*, *tanie*; *mały*, *mała*, *małe*; *suchy*, *sucha*, *suche*.

2) Niektóre mogą się kończyć na *y* lub odkrytą spółgłoskę, przed którą, jeżeli tego potrzeba, wtrąca się *e*, które mi $\acute{e}$ kczy poprzedzającą spółgłoskę (31, 2), oprócz *t*: np. *godny*, *godzien*; *mocny*, *mocen*; *pełny*, *pełen*; *pewny*, *pewien*; *syty*, *syt*; *wolny*, *wolen*; rodzaje atoli i przypadki urabiają się tylko z zakończenia na *y*, np. *godny*, *godna*, *godne*, *godnego* i t. d.

Na wzór tych przymiotników, wielu zaimki *który* i *każdy* niewłaściwie kończy na przybraną spółgłoskę *n*, np. *któren*, *każden*.

3) Przymiotniki *jeden*, *kontent*, *rad*, *wart*, w rodzaju m $\acute{e}$ zkim zawsze na odkrytą spółgłoskę, a w nijakim na *o* zakończamy: *jedno*, *kontento*, *rado*, *warto*.

Urabianie przymiotników i rozmaite ich znaczenia.

413. Nie wiele jest w języku polskim przymiotników pierwotnych, tojest takich, któreby same z siebie czyli w sw $\acute{e}$ j pierwotnej

postaci były przymiotnikami, np. *dobry, zły, mały, wielki, lekki* i t. p.; najwięcej zaś jest takich, które z rzeczowników, przymiotników, zaimków, słów lub przysłówków, przez przybranie pewnych właściwe im znaczenie nadających zakończeń, urabiamy.

114. Czterdzieści dwa jest rozmaitych zakończeń czyli *rdzennych* i *porzennych* przymiotników, które im rozmaite nadają znaczenie, lubo wiele z nich, mimo odmiennego zakończenia, jedno i tożsamo oznacza. Takimi zakończeniami są: **ny**, np. *ładny*; **in**, np. *cocin*; **lny**, np. *jadalny*; **awy**, np. *dziurawy*; **any**, np. *drewniany*; **owy**, np. *krajowy*; **iwy**, **ywy**, np. *chodziwy*, *falszywy*; **cki**, **ski**, **dzki**, np. *kupiecki*, *pański*, *gromadzki*; **owity**, np. *chorowity*; **asty**, np. *gliniasty*; **owaty**, np. *dziurkowaty* i inne. Najwięcej atoli jest przymiotników na **ny**, **owy**, i **ski** zakończonych.

STOPNIOWANIE PRZYMIOTNIKÓW.

115. Przymiotniki malujące przymiot powiększać lub zmniejszać się mogący, dla oznaczenia jego różnicy w rzeczach porównywanych, ulegają właściwej sobie odmianie, którą odmianą przez stopnie czyli *stopniowaniem* nazywamy. Że zaś o to tylko idzie, czyli ilość przymiotu równa jest we wszystkich rzeczach porównywanych, lub większa w jednej aniżeli w drugich, albo nakoniec największa w jednej ze wszystkimi porównanej; zatem trzy tylko mogą być stopnie, tojest: *równy*, *wyższy* i *najwyższy*.

Stopień równy wyraża równą ilość przymiotu w rzeczach porównywanych, np. miód jest *słodki* jak cukier.

Przymiotnik stojący przy rzeczowniku bez porównania położonym żadnego nie wyraża stopnia, np. człowiek *uczony*.

Stopień wyższy wyraża ilość przymiotu w jednej rzeczy większą aniżeli w drugiej lub wielu innych z nią porównanych, np. miód jest *słodszy* od mleka, brat jest *pilniejszy* aniżeli siostry.

Stopień najwyższy wyraża największą ilość przymiotu w rzeczy jakiej ze wszystkimi porównanej, np. miód jest *najsłodszy* z napojów.

Jeżeli przymiotnik w stopniu najwyższym będący odnosi się do rzeczownika bez porównania położonego, natenczas wyraża tylko, iż rzecz posiada wielką ilość przymiotu przezeń oznaczonego, np. *najpocziwszy, najlepszy* człowiek, znaczy człowiek *bardzo pocziwy, bardzo dobry*.

116. Stopniowanie przymiotników jest dwojakie: *względne* i *bezwzględne*. *Względne* nazywamy je wtedy, kiedy przymioty dwóch lub więcej rzeczy porównujemy, a zatem w kilku rzeczach wzgląd na nie mamy. Takie stopniowanie przymiotników wyrażamy za pomocą trzech stopni, np. *wysoki* jak brat, *wyższy* od brata, *najwyższy* z uczniów. *Bezwzględne* zaś jest stopniowanie, kiedy w jakiej rzeczy, bez względu na inne, większą ilość przymiotu za pomocą pewnych zakończeń lub przydanych wyrazów wskazujemy, np. *mały* ptaszek, *maluczki* ptaszek, *bardzo mały* ptaszek.

Przymiotniki stopniować się nie mogące.

117. Nie wszystkie przymiotniki ulegają odmianie przez stopnie. Jakoż ze względu na ich znaczenie nie stopniują się:

1) Przymiotniki dzierżawcze czyli należenie do kogoś lub do czegoś oznaczające, np. *ojcowski*, *synowski*, *narodowy*, *dzienny*, *godzinny*, *miesięczny*, *jutrzejszy*, *skrajny*, *spodni*, *środkowy*.

2) Wskazujące materiją, z której coś jest zrobione, np. *grabowy*, *jesionowy*, *marmurowy*, *ceglany*, *śtomiany*, *złoty*.

3) Wyrażające ułomności i wady, np. *niemy*, *głuchy*, *kuławy*.

4) Malujące przeznaczenie rzeczy, np. *sypialny*, *jadalny*, *pożegnalny*.

5) Znaczące zbliżenie przymiotu, np. *białawy*, *żółtawy*, *czarniawy*.

6) Imiesłowy, które nie przybrały znaczenia przymiotników, np. *kochający*, *proszący*, *uszyty*, *zgodzony*, *proszony*, *zwity*, *umyty*, *wywiędły*, *skamieniały*, *zbutwiały*. Ale stopniują się te, którym nadano przymiotników znaczenie, np. *uczony*, *uczeńszy*, *najuczeńszy*; *ukochański*, *najukochański*.

Przymiotniki nie mogące się stopniować różny stopień przymiotu oznaczają za pomocą pewnych wyrazów, jak to niżej zobaczymy.

Względne stopniowanie przymiotników.

118. 1) Przymiotniki w stopniu równym stojące rozmaite mają zakończenia, jak to wyżej widzieliśmy (114), np. *biały*, *tani*, *czarniawy*, *mściwy*, *promienisty*.

2) *Stopień wyższy* dwójako się kończy: jedno bowiem mają go na *ejszy*, np. *blieglejszy*, drugie na *szy*, np. *tańszy*.

UWAGA. Przymiotniki dwuzgłoskowe w stopniu wyższym kończące się na *szy*, samogłoskę *a* w przedostatniej zgłosce będącą na *e* zamieniają (51, 2), np. *skąpy*, *skepszy*; *ładny*, *mędrszy*.

I. Na *ejszy* zamieniają końcową samogłoskę przymiotniki, w których przybierające *ł*, *n*, *k*, *r*, *w*, poprzedza jakaś spółgłoska, np. *ściśły*, *ściślejszy*; *dostatni*, *dostatniejszy*; *ostrzy*, *ostrzejszy*; *łatwy*, *łatwiejszy*.

II. Na *szy* kończą go:

a) Mające przed *i* lub *y* jedną spółgłoskę. Te bowiem końcowe samogłoski zamieniają na *szy*, przed którym się głoski *g*, *ł*, *n* (22) miękczą, np. *tańszy*, *głupi* ma *głupszy*, *stabszy*, *skepszy*, *droższy* (23), *stalszy* (31, 5).

b) Zakonczone na *ki*, *eki*, *oki*, głoski te, jako nie należące do rdzenia (66, 1), odrzucają, a potem przybierają *szy*, np. *gładki*, *gładszy*; *wązki*, *węższy* (25 i 51, 2); *nizki*, *niższy*; *miałki*, *mielszy* (45). Podobnie stopniują się: *cienki*, *cieńszy*; *daleki*, *dalszy*; *głęboki*, *głębszy*. *Wysoki* i *płaski* zamieniają *s* na *ż*: *wyższy*, *płąwszy*.

Ale przymiotniki *chybki*, *cierpki*, *gibki*, *grzazki*, *lipki*, *miękki*, albo zamieniają *i* na *ejszy*, np. *cierpczejszy* (23), *gibczejszy*, albo według prawidła *ki* na *szy* przechodzi, np. *cierpszy*. *Dziki* ma *dzikszczy*.

III. I przymiotniki: *bystry*, *chytry*, *częsty*, *czysty*, *gęsty*, *hardy*, *ładny*, *miły*, *prosty*, *tlusty*, *twardy*, *żółty*, w stopniu wyższym przybierają *szy* lub *ejszy*, np. *bystrszy* lub *bystrzejszy*.

3) *Stopień najwyższy* urabia się ze stopnia wyższego, dodając na początku zgłoskę *naj*, np. *najbielszy*, *najuczciwszy*, *najmilszy*.

Niewzorowe stopniowanie przymiotników.

119. Niewzorowo stopniują się:

czerwonny, *czerwieńszy*.

dobry, *lepszy*.

gorący, *gorętszy*.

grubijański, *grubijańszy*.

lekki, *lekszy*, *lekczejszy*, pospolicie *lżejszy*.

mały, *mniejszy*.

mięszszy, mięszszy (gruby). Stopień równy zaginał, był on podobno *miązki* od *miąz* lub *mięz* grubość.

pierwszy za *przedniejszy*, nie ma stopnia równego. *rączy, rączszy i rętszy*.

wesoły, weselszy, zamienia *o* na *e* bez przyczyny.

wielki, większy.

wspaniały, wspanialszy, zatrzymuje *a*, które się zwykle na *e* zamienia między dwiema miękkimi (45).

Zły, gorszy i niezły, niezgorszy, nieńajgorszy. Tu trzeba uważać na różnicę znaczenia wyrazu *niezły* i rozłącznie piszącego się *nie zły, nie gorszy*.

A. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych zakończeń przymiotników.

120. Bezwzględnie stopniujemy przymiotniki kończą ich samogłoskę lub zgłoskę *ki* zamieniając

w stop. równym na	}	<i>utki</i> , np. <i>drobniutki, miłutki.</i>
		<i>uchny</i> , np. <i>drobniuchny, miłuchny.</i>
w stop. wyższym na	}	<i>utenki</i> , np. <i>drobniutenki, miłutenki.</i>
		<i>usienki</i> , np. <i>drobniusienki, miłusienki.</i>
w stop. najwyż. na	}	<i>uteczki, utenieczki</i> , np. <i>drobniuteczki, drobniutenieczki.</i>
		<i>usieneczki</i> , np. <i>drobniusieneczki.</i>

B. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych wyrazów.

121. Tak w przymiotnikach względnemu stopniowaniu ulegających (115), jak i w tych, które się wcale nie stopniają (117), podnosimy przymiot za pomocą pewnych wyrazów, które przy wszystkich trzech stopniach przymiotników zwykle kładziemy. Takimi są:

1) *Arcy, bardzo, i jak, nader, nadto, nadzwyczaj, nazbyt, nieco, niesłychanie, niezmiernie, osobliwie, prze, przy, wcale, wielce, za, zanadto, zbyt, zupełnie, zewszystkiem, i zaimki co—to*, które się zwykle kładą przed przymiotnikami bez stopnia stojącymi, a *przy* zawsze się z nimi wiąże, np. *arcy dobry, bardzo dobry, i jak dobry, przecudny; co dobry, to dobry; przyostry, przyskapy*.

2) *Daleko, wcale, jeszcze, mało co, nieco, trochę, nierównie, przy*, które przed stopniem wyższym kładziemy, np. *da-*

leko lepszy, wcale lepszy, mało co lepszy, przycieńszy, przygrubszy.

3) *Co, jak, prze*, a te łączą się ze stopniem najwyższym, z którym się *prze* spaja, np. *co najlepsi, jak najdłuższy, jak najlepszy, przenajświętszy, przenajwielebniejszy*.

4) Jak powyżej wyszczególnione wyrazy zwiększają przymiotników znaczenie, tak przysłowki *dosyć, nie dosyć, mniej, trochę*, położone przed przymiotnikiem bez stopnia stojącym, a *nie* z najwyższym stopniem połączone, zmniejszają je, np. *dosyć pilny, nie dosyć pilny, nienajpilniejszy, nienajlepszy*.

5) W niestopniujących się przymiotnikach większą lub mniejszą ilość przymiotu wskazujemy za pomocą przysłówek: *bardzo, bardziej, najbardziej; wiele, więcej, najwięcej; mało, mniej, najmniej* i t. p. np. *kulawy, łysy, bardziej kulawy, łysy* i t. d.

SKŁANIANIE PRZYMIOTNIKÓW.

122. Przymiotniki, ze względu na ich trojakię według rodzajów zakończenia, mają trzy oddzielne skłoniczenia, z których pierwsze służy dla przymiotników męskiego, drugie dla żeńskiego, a trzecie dla nijakiego rodzaju, np. *ubogi, uboga, ubogie; dobry, dobra, dobre*.

Względne przymiotników.

		I. męz.	II. że.	III. n.
124. L.	p. M.	i	y	a
	D.	ego	éj	ego
	C.	emu	éj	emu
	B. { z żywotnemi	ego	ę	e
	{ z nieżywotnemi	i	y	ę
	W.	i	y	a
	N.	im	ym	ę
	M.	im	ym	éj
L. m. osobow.	męż. z moc. zak.	wszystkich trzech rodzajów.		
	M.	i	y	e
	D.			ich ych
	C.			im ym
	B.	ich	ych	e
	W.	i	y	e
	N.	imi	ymi	emi (daw. imi ymi)
	M.			ich ych

Wzór odmiany przymiotników.

	I męz.	II ż.	III n.	I męz.	II ż.	III n.
125.	Liczba pojedyncza.					
M. letni	letnia	letnie	słaby	słaba	słabe	
D. letniego	letniej	letniego	słabego	słabej	słabego	
C. letniemu	letniej	letniemu	słabemu	słabej	słabemu	
B. } letniego żyw.	letnią	letnie	słabego	słabą	słabe	
} letni nieżyw.	letnią	letnie	słaby	słabą	słabe	
W. letni	letnią	letnie	słaby	słaba	słabe	
N. letnim	letnią	letniem	słabym	słaba	słabem	
M. letnim	letniej	letniem	słabym	słabej	słabem	

Liczba mnoga.

M. letni mocne zak.	letnie na wszyst. rodz.	słabi moc. zak.	słabe na wszyst. rod.
D.	letnich		słabych
C.	letnim		słabym
B. letnich moc. zak.	letnie	słabych moc. zak.	słabe
W. letni mocne zak.	letnie	słabi mocne zak.	słabe
N. letnimi moc. zak.	letniemi	słabymi moc. zak.	słabemi
M.	letnich		słabych

Uwagi nad skłanianiem przymiotników.

126. 1) Przymiotniki kończące się na *i*, przybierającą głoskę, prócz *g*, *k*, miękczą we wszystkich spadkach i rodzajach obu liczb.

2) Przymiotniki męzkie w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczej na *im* lub *ym*, nijakie zaś na *em*, w narzędniku liczby mnogiej przy rzeczownikach męzkich z mocnym zakończeniem na *imi*, *ymi*, a przy wszystkich innych na *emi* zakończamy, np. w *dobrym* ojcu, *pięknym* koniem, *spólnym* groszem, *dobrymi* panami, *młode* dziećmi.

3) Mianownik, biernik i wołacz l. mn. w przymiotnikach wszystkich trzech rodzajów kończy się na *e*, np. *dobre* pany, wozy, *dobre* sanki, *dobre* pióra. Ale przy osobowych męzkich mocne zakończenie mających (85) mianownik i wołacz, według natury przybierającej głoski, kończymy na *i*, lub *y*, przed którymi twarde głoski miękczymy.

a) Na *y* mają go przymiotniki z przybierającą *g*, *k*, *r*, *c*, *cz*, np. *ubodzy* (22), *wysocy* (22), *starzy*, *obcy*, *ochoczy*.

b) Wszystkie inne w tych spadkach na *i* kończymy, np. *prości*, *skapi*, *pobożni*, *mali*, *głusi*, *błahy*, *błasi* (23); *gorszy*, *gorsi* (24); *hoży*, *hozi*; *duży*, *duzi*. Ale zakończeń l. mn. na *si*, *zi*, zwykle unikamy przez nadanie mowie innego zwrotu. Jednakże w stopniu wyższym i najwyższym spadki te zawsze na *si* kończymy,

lubo je dawniej ze względu *szy* powszechnie kładziono, np. (naj-) *starsi* (dawniej *starszy*), (naj) *słabsi*, (naj) *ładniejsi*, (naj) *ubożsi*.

4) Z przymiotników i imiesłowów męzkich w mianowniku i wołaczu licz. mn. mocne zakończenie na *i* mających, jedno w przedostatniej zgłosce między dwiema miękkimi stojące *a*, *o*, na *e* zamieniają, np. *biały*, *bieli*; *śmiały*, *śmieli*; *proszony*, *proszeni*; *ugodzony*, *ugodzeni*; a nawet *wesoły* ma *weseli*; drugie je zatrzymują, np. *wspaniały*, *wspaniali*; *czarniawy*, *czarniawi*; *chudertawi* pociągłej chudej twarzy, *kędzierzawi*.

5) *Kontent*, *rad*, *wart*, mają tylko mian. w obu licz. jakoto:

L. p. <i>kontent</i> , <i>ta</i> , <i>to</i> .	L. m. <i>kontenci</i> , <i>kontente</i> .
<i>rad</i> , <i>rada</i> , <i>rado</i> .	<i>radzi</i> , <i>rade</i> .
<i>wart</i> , <i>ta</i> , <i>to</i> .	<i>warci</i> , <i>warte</i> .

6) I przymiotniki skłaniano dawniej w liczbie podwójnej na wzór rzeczowników (104), np. *twyma* uszyma; *twoju* rękę; *swoima* plecoma; między dwiema *swawolnyma* niewiastoma. Bośwa na to *powinna* spolu pomnieć *oba*.

Imiona odmieniające się według skłonień rzeczownych i przymiotnych.

127. Według skłonień rzecz. i przymiotnych odmieniają się:

1) Imiona: *burgrabia*, *hrabia*, *margrabia*, *murgrabia* i *sędzia*.

L. p. M. Sędzia	L. m. Sędziowie
D. Sędziego	Sędziów
C. Sędziem	Sędziom
B. Sędziego	Sędziów
W. Sędzio	Sędziowie
N. Sędzią	Sędziami
M. Sędzim	Sędziach

W tych imionach w l. p. M. W. i N. tudzież cała liczba mnoga kończą się jak w innych rzeczownikach, tylko D. C. B. i Miejsc. l. p. mają na wzór przymiotników.

2) Osobowe chrzesne, własne i urzędowe na *e*, *i*, *y*, także nazwiska na *cki*, *dzki*, *ski*, *zki* zakończone, np. *Bandtkie*, *Linde*, *Antoni*, *Zanoni*, *podstoli*, *Jerzy*, *Motty*, *woźny*, *krajczy*, *chorąży*, *Potocki*, *Zuwadzki*, *Jasiński*. Wszystkie te imiona odmieniają się jak przymiotniki, tylko że zakończone na *e*, *i*, *y*, ale

nie *ny*, mianownik i wołacz lic. mn. kończą na *owie*, np. *Bandtkowie*, *Zanoniowie*, *podstolowie*, *Mottowie*, *chorążowie*. Kończące się na *ny*, przypadki te mają na *i*, np. *woźni*, *nadleśni*.

Nazwiska żeńskie na *cka*, *dzka*, *ska*, np. *Potocka*, *Zawadzka*, *Jasińska*, w obu liczbach skłaniają się jak przymiotniki żeńskie, np. *Potockiej* i t. d.

Odmiana imion żeńskich na *owa* i *na* zakończonych.

128. Imiona osobowe żeńskie z męzkich chrzesnych, rodowych, urzędowych lub tytułów urobione, i na *owa* lub *na* zakończone w lic. mn. spadkują się jak przymiotniki żeńskie, w pojedynczej zaś odmieniają się jak następuje:

M. Królowa	Sędzina wieluńska
D. Królowy	Sędziny wieluńskiej
C. Królowy	Sędziny wieluńskiej
B. Królową	Sędziną wieluńską
W. Krolowa	Sędzina wieluńska
N. Królową	Sędziną wieluńską
M. Królowy	Sędziny wieluńskiej

Podobnie odmieniamy: *Stanisławowa*, *marszałkowa*, *strażnikowa*, *staroscina*, *podkomorzyna*, *hrabina*, *księżna* i t. d.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

LICZEBNIKI.

129. 1) LICZEBNIKI wyrażają ilość rzeczy lub ich porządek, i są: *oznaczone*, kiedy szczególną liczbę oznaczają, np. *dwa*, *trzy*, *pięć*, *troje*, *czworo* i t. d. lub *nieoznaczone*, kiedy tylko w ogóle zbiór jakiś wskazują, np. *wielu*, *wiele*, *kilka* dawniej *kila*, *kilkoro*.

2) Nieoznaczone liczebniki są albo *całkiem nieoznaczone*, albo *niezupełnie oznaczone*. Całkiem nieoznaczone wskazują ilość w ogólności, np. *wielu*, *wiele*, *iloraki*, *a*, *e*, *wieloraki*, *a*, *e*; a niezupełnie oznaczone przybliżoną liczbę wyrażają. Takimi są: *kilka*, *kilkoro*, *kilkoraki*, wszystkie między 2 a 9; *kilkanaście*, *kilkanaścioro* między 10 a 19; *kilkadziesiąt* między 20 a 90; *kilka set*, *kilka tysięcy*, *kilkadziesiąt tysięcy*.

130. Tak oznaczone jak i nieoznaczone liczebniki ze względu na ich znaczenie są:

1) *Zbiorowe*, a te znaczą zbiór rzeczy jednego gatunku, ale różnego rodzaju, oraz używają się przy imionach liczby mnogiej, np. *dwoje, troje, czworo, pięcioro, kilkoro, kilkanaścioro* dzieci, sanek. W liczbach z dziesiątków złożonych tylko ostatnie kończymy na *oro*, np. *dwadzieścia i jedno, dwoje, troje, czworo, pięcioro*.

2) *Gatunkowe* czyli *iloraki* wskazują liczbę gatunków, np. *jednaki, dwojaki i dwój, trojaki i trój, czworaki, pięcioraki, iloraki, wieloraki, kilkoraki*.

3) *Wielokrotne* powtarzanie rzeczy oznaczają, np. *jednokrotny, dwukrotny, trzykrotny, czterokrotny, siedmiokrotny, stokrotny, wielokrotny, ilokrotny, kilkakrotny*.

4) *Podziałowe*, które równy podział rzeczy wyrażają, np. *po jednym, po jednéj; po dwa, po dwie, po dwoje; po trzy, po troje; po pięć, po pięciu, po pięcioro; po sześć, po kilka, po kilkanaście, po kilkoro*.

131. Nadto liczebniki oznaczone dzielą się jeszcze na:

1) *Pierwotne* czyli *główne*, dla tego tak nazwane, iż się z nich inne urabiają. Takimi są: *jeden, dwa, trzy, cztery, pięć* i t. d.

2) *Porządkowe*, a te wskazują porządek rzeczy po sobie następujących, np. *pierwszy, drugi* lub *wtóry, trzeci, czwarty, piąty, pięćdziesiąty*. Od *sto setny* i t. d. a od *tysiąc, tysiączny* w złożonych *tysięczny*, np. *dwutysięczny, pięcioletni*.

3) *Mnożne* znaczą ilość rzeczy jednego gatunku do całości innej rzeczy należących czyli w niej powtórzonych. Takimi są: *pojedynczy, podwójny* lub *dwoisty, potrójny* i *troisty, poczwórny*.

132. Co do formy liczebniki są:

1) *Rzeczownikami* rodzaju nijakiego, które właściwym sobie sposobem, a jako zbiorowe (108. I. 3) tylko w liczbie pojedynczej skłaniają się, i dla tego téż odnoszące się do nich słowo w liczbie pojedynczej, a w czasie przeszłym w rodzaju nijakim kładziemy. Takimi rzeczownikami są liczebniki główne *dwóch, trzech, czterech*, tudzież wszystkie inne zacząwszy od *pięciu* wraz ze zbiorowymi (165, 4) od nich pochodzącymi, jakoto: *pięcioro, sześcioro* i t. d. oraz nieoznaczone, *wielu, wiele, kilku*,

kilka i z niego złożone *kilkanaście*, *kilkadziesiąt*, *kilkaset* i t. d. nakoniec zbiorowe nieoznaczone *kilkoro* i *kilkanaścioro*.

Liczebniki od *pięciu* do *czterystu*, także nieoznaczone *wiele*, *kilka* i z niego złożone *kilkanaście*, *kilkadziesiąt* i t. p. przed imionami osobowymi mężczyzn niezbiorowymi w mianowniku na *u* kończymy, przed zbiorowymi zaś oraz innymi mężczyznami i nijakimi w mianowniku niezmiennione zachowujemy, np. *pięciu* (*wielu*, *kilku*) synów umarło; *czterdziestu* (*kilku*, *kilkunastu*) panów przyszło; *stu* uczniów przyjechało; *dziesięć* (*wiele*, *kilka*, *kilkanaście*) narodów zginęło; *dwadzieścia* półków wystąpiło; *dwudziestu* żołnierzy poległo; *sześć* (*wiele*, *kilka*) cieląt zdechło.

2) *Przymiotnikami*, a te odmieniają się przez rodzaje, np. *jednaki*, *dwojaki* i *dwój*, *trojaki* i *trój*; *czworaki* i *czwór*, *pięcioraki*, *kilkoraki*, *wieloraki*, *iloraki*, *drugi*, *trzeci*, *czwarty*, *podwójny*, *potrójny*.

3) *Przysłówkami*: 1) *Gatunkowymi*, np. *dwojako*, *trojako*, *czworako*, *pięciorako*, *ilorako*, *wielorako*, *kilkorako* i t. d. 2) *Wielokrotnymi*, np. *dwakroć*, *dwukrotnie*; *trzykroć*, *trzykrotnie*; *stokroć*, *stokrotnie*; *wielekroć*, *wielokrotnie*; *kilkakroć*, *kilkakrotnie*; *ilekroć*, *ilekrotnie*.

Odmiana oznaczonych i nieoznaczonych liczebników przymiotnych.

133. Liczebniki *jeden*, *jedna*, *jedno*; *dwa*, *dwie*, *dwaj*, *trzy*, *cztery*, *dwaj*, *trzej*, *czterej*, są przymiotnikami, ale w użyciu różnią się tem, że *dwaj*, *trzej*, *czterej*, przy imionach osobowych męzkich niezbiorowych, a *dwa*, *trzy*, *cztery*, przy wszystkich innych rzeczownikach rodzaju męskiego i nijakiego, *dwie* zaś przy żeńskich zwykle kładziemy, np. *dwaj*, *trzej*, *czterej* panowie, synowie, żołnierze, przyszli; *dwa* stoły, *dwa* narody, półki; *dwa* słowa, *dwie* nogi.

UWAGA. Liczebniki *dwie* (żeń.), *dwaj* (nij.), także *trzy*, *cztery* tylko w mianowniku biorą się za rzeczowniki rodzaju nijakiego: a) Jeżeli je, gdy stoją przed osobowymi żeńskimi, poprzedza zaimki osobisty, np. *Było was dwie* córek. *Było nas trzy* siostr. *Było ich cztery* wnuczek. b) Kiedy się kładą po dopełniaczu rzeczowników jakiegobądź rodzaju, np. *Było koni dwa*, *wiosek dwie*, *wołów trzy*, *krzesel cztery*. *Zginęło tyłek dwie*, *książek cztery*.

134. Liczebniki główne skłaniają się jak następuje:

1) *Jeden*, *jedna*, *jedno*, w obu liczbach odmienia się na

wzór przymiotników, ale w bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego kończy się na *e*: *jednę*.

W liczbie mnogiej używa się tylko z rzeczownikami liczby mnogiej, np. Mam tylko *jedne okulary*; lub kiedy się bierze w znaczeniu *tylko* lub *niektórzy*, np. Wy *jedni* nie opuszczacie go. *Jedni* siedzą, drudzy chodzą. Oni *jedni* są rozumni i oświeceni.

2)

M. *Dwaj* panowie. *Dwie* córki. *Dwa* lwy, *piece*, *pióra*
 D. *Dwóch* panów. *Dwóch* córek. *Dwóch* lwów, *pieców*, *piór*
 C. *Dwom* panom. *Dwom* córkom *Dwom* lwom, *piecom*, *piórom*
 B. *Dwóch* panów. *Dwie* córki. *Dwa* lwy, *piece*, *pióra*
 W. *Dwaj* panowie. *Dwie* córki. *Dwa* lwy, *piece*, *pióra*
 N. *Dwoma* panami. *Dwiema* córkami. *Dwoma* lwami, *piecami*, *piórami*
 M. *Dwóch* panach. *Dwóch* córkach. *Dwóch* lwach, *piecach*, *piórach*

Podług *dwaj*, *dwa*, *dwie*, odmieniają się: *obaj*, *oba*, *obie*; *obadwaj*, *obadwa*, *obiedwie* i *obydwaj*, *obydwa*, *obydwie*. Ale *obaj*, *oba*, w dopełniaczu i bierniku częścięj na *u* zakończamy, np. *Obu* panów szukał. *Obu* przyjaciół zaprosił. *Obiema* rękoma pisze (104).

3)

M.	{ Trzej synowie	Czterej uczniowie
	{ Trzy narody, siostry, wiosła.	Cztery ciotki, bułki, słowa
D.	Trzech synów, narodów, siostr, wiosel.	Czterech uczniów i t. d.
C.	Trzem synom, narodom i t. d.	Czterem uczniom i t. d.
B.	{ Trzech synów	Czterej uczniowie
	{ Trzy narody, siostry i t. d.	Cztery ciotki i t. d.
W.	Trzej synowie	Czterej uczniowie
	Trzy narody, siostry i t. d.	Cztery ciotki i t. d.
N.	Trzema synami, siostrami i t. d.	Czterema uczniami, ciotkami
M.	Trzech synach, narodach, siostrach.	Czterech uczniach, ciotkach.

4) Liczebniki przymiotne oznaczone i nieoznaczone kończące się na *i* lub *y*, odmieniają się według skłoneń przymiotników, np. *jednaki*, *jednaka*, *jednakię*, *jednakięgo* i t. d. *dwojaki*, *dwojaka*, *dwojakię*; *trojaki*, *trojaka*, *trojakię*; *trzeci*, *trzecia*, *trzecię*; *czwarty*, *czwarta*, *czwarte*.

Odmiana liczebników głównych rzeczownych oznaczonych i nieoznaczonych.

135. 1) Liczebniki główne rzeczowne od *pięć* do *dziewięć* *dziesiąt* *dziewięć* inaczej się skłaniają, kiedy je z nieosobowemi męzkimi lub z rzeczownikami innych rodzajów wiążemy, a inaczej, kiedy je do imion osobowych męzkich odnosimy.

a) *Odmiana liczebników głównych z męzkami zbiorowymi, nieosobowymi, tudzież z rzeczownikami innych rodzajów*

M. Pięć,	jedenaste,	dwadzieścia,	trzydzieści,	piędziesiąt	narodów,	koni,	stołów,	krów,	stów
D. Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	narodów,	koni,	stołów,	krów,	stów
C. Pięci,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	narodom,	koniom,	stołom,	krówom,	słowom
B. Pięć,	jedenastie,	dwadzieścia,	trzydzieści,	piędziesiąt	narodów,	koni,	stołów,	krów,	stów
W. Pięć,	jedenastie,	dwadzieścia,	trzydzieści,	piędziesiąt	narodów,	koni,	stołów,	krów,	stów
N. Pięć,	jedenastą,	dwudziestą,	trzydziestą,	piędziesiącią	narodami,	koniami,	stołami,	krówami,	słowami
M. Pięć,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	narodach,	koniach,	stołach,	krówach,	słowach

b) *Odmiana liczebników głównych z osobowymi męzkami niezbiorowymi.*

M. Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
D. Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
C. Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniom,	synom,	żołnierzom
B. Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
W. Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
N. Pięć,	jedenastą,	dwudziestą,	trzydziestą,	piędziesiącią	uczniami,	synami,	żołnierzami
M. Pięć,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	piędziesięciu	uczniach,	synach,	żołnierzach

2) Podobnie składają się liczebniki rzeczowne nieoznaczone: *ile, tyle, wiele, kilka.*

Uwagi: 1) Ze wszystkimi przypadkami niepełnie oznaczonego liczebnika *kilka* łączymy niezmiennające się *króć, dziesiąt i set*, np. *kilkakróć, kilkadziesiąt, kilkunastu i t. d.*
Kilkanaście składa obie części, bo się mówi *kilkunastu i t. d.*

2) *Wiele* po słowie *być* i innych jako orzeczenie, nie jest rzeczownikiem ale przysłówkiem rządzącym dopełniaczem, dla tego téż i przed osobowemi męzkami na *e* zwykle się kończy, np. W ogrodzie było *wiele* mężczyzna a mało kobiet. Miałem *wiele* gości; *wiele* jest moźnych; SKARGA Kaz. przyg. str. 286.

Uwagi nad odmianą tych liczebników rzeczownych.

136. 1) Liczebniki od *pięciu* włącznie do *dziesięciu*, po przybraniu *u*, nie zmieniają spółgłoski przybierającej; dalsze zaś na *a*, *e*, *i* zakończone, gloski te na *u* zamieniają, przed którym miękkie *ć*, na *t*, a stojące przed niem *ś* na *s* przechodzi, np. *jedenasteu*, *jedenastu*; *dwadzieścianu*, *dwudziestu*; *trzydziestiu*, *trzydziestu*. W liczebnikach od *piędziesiąt* do *dziewiędziesiąt*, po przybraniu *u*, przybierającą *t* miękczymy, oraz *ą* na *e* zamieniamy, np. *piędziesiątu*, *piędziesięciu*, *osiemdziesiątu*, *osiemdziesięciu*.

2) Liczebniki z *pieć*, *sześć*, *dziewięć* złożone dwojako wyrażamy, bo albo w nich *ć* zatrzymujemy, albo je téż opuszczamy, np. *pięćdziesiąt* i *piędziesiąt*; *sześćdziesiąt* i *sześćdziesiąt*; *dziewięćdziesiąt* i *dziewiędziesiąt*. Liczebniki te w pierwszej części składowej wtedy tylko skłaniać się mogą, kiedy gloski *ć* nie wyrzyciły, np. *pięćdziesiąt*, *pięćdziesiąt*, *sześćdziesiąt*, *sześćdziesiąt*. Taka odmiana dawniej powszechna, teraz wychodzi z użycia.

3) Tak oznaczone jak i nieoznaczone liczebniki rzeczowne w celowniku kończą się na *om*, jeżeli przy nich nie ma rzeczy liczonej; bo zakończenie na *u*, kilku spadkom wspólne, względ ten wątpliwymby czyniło. Jeżeli zaś imię przydajemy, natenczas spadek ten kończy się na *u*, gdyż zakończenie rzeczownika różnicę względu wskazuje, np. Dał *pięciom*, *sześciom*, *dziesięciom*. Szkoda *wielom*, pożytek *kilkom*. *Wielom* się jeden trudno oprze. *Pięciu*, *sześciu*, *kilku*, *wielu* ludziom. To lekarstwo *kilkorgom* pomogło.

4) Przy liczebnikach w celowniku, miejscowniku i narzędniku stojących należący do nich rzeczownik liczony nie w dopełniaczu, ale dla odróżnienia względów, w tych spadkach przez przydatnią kładziemy, np. *pięciu*, *wielu* panom; *pięciu*, *wielu* panach; z *wielą* panami; z *kilką* złotemi.

5) Toż samo czynimy i przy liczebnikach zbiorowych, gdy stoją w celowniku i miejscowniku, np. *dwojgu* dzieciom (nie *dzieci*), w *dwojgu* dzieciach.

Odmiana setek i tysięcy.

137.

L. p. M. B. W. Stu (o. m.) sto (wsz. in.) D. sta, stu. C. stu. N. stem. M. stu.
L. m. M. B. W. Sta I. set C. stom. N. stami. M. stach.

Dopelniacz licz. pojed. *sta* używa się mówiąc bezwzględnie o liczbach, np. pięć *od sta*, półtora *sta*; ale z rzeczą liczoną używa się *stu*, np. I *stu* nie było. A do *stu* katów. Dla *stu* żołnierzy; *stu* ludziom, w *stu* ludziach.

138. Liczebniki *dwieście* (104), *trzysta*, *czterysta* odmieniają się jak następuje:

a) Z *męzkimi zbiorowemi, nieosobowemi, tudzież z rzeczownikami innych rodzajów.*

M. B. W. *Dwieście trzysta, czterysta* ludzi, pułków, koni, gęsi, cieląt.
D. *Dwustu lub dwóchset, trzystu lub trzechset, czterystu l. czterechset* ludzi i t. d.
C. *Dwomset l. dwóchset, trzemset l. trzechset, czteremset l. czterechset* ludźmi i t. d.
N. *Dwimaset, trzemaset, czteremaset* ludźmi, pułkami i t. d.
M. *Dwustu l. dwóchset, trzystu l. trzechset, czterystu l. czterechset* ludziach i t. d.

b) Z *osobowemi mężczyzn niezbiorowemi.*

M. D. B. W. *Dwustu l. dwóchset, trzystu l. trzechset, czterystu l. czterechset* żołnierzy, panów
C. *Dwomset l. dwóchset, trzemset l. trzechset, czteremset l. czterechset* żołnierzom, panom
N. *Dwimaset trzemaset, czteremaset* żołnierzami, panami
M. *Dwustu l. dwóchset, trzystu l. trzechset, czterystu l. czterechset* żołnierzach, panach.

139. Liczebniki od *pięćset* do *dziewięćset* skłaniają się jak niezłożone *pięć, sześć* i t. d. a dopełniacz *set* niezmienny zostaje (75), np. *pięćsiuset, pięćset, pięćsiuset* kobiet, żołnierzy

140. 1) *Tysiąc, milion, bilion, trilion* i t. d. spadkują się według pierwszego sklonienia rzeczowników, ale *tysiąc* w dopełniaczu l. mn. ma zawsze *tysięcy*. L. podw. *dwa tysiąca* (104), teraz niewłaściwie *tysiące*.

2) *Dwa tysiące, trzy tysiące, cztery tysiące* i t. d. aż do *sta tysięcy*, spadkują obie części. Mówi się więc: *dwóch tysięcy, dwom tysiącom, sto tysięcy, stu tysięcy, stem tysięcy*. Podobnie od *dwieście tysięcy* aż do *milijona* i t. d. każda część osobno się odmienia.

3) W liczbie z kilku liczebników w całość połączonej, dla krótkości i uniknięcia niemiłego zbiegu zakończeń odmieniamy tylko jedności i dziesiątki, jeżeli się z *dziesiąt* nie składają, np. Było *trzy tysiące sześćset dwudziestu trzech*. Zapisano kwatery dla *osiem tysięcy dwieście dwudziestu dwóch* żołnierzy.

Odmiana liczebników zbiorowych.

141. 1) Liczebniki zbiorowe (130, 1), *dwoje, troje czworo, pięcioro* i t. d. dawniej kończyły się w mianowniku na *go*: *dwojgo, trojgo* i t. d., i stądto powstała, niby niewzorowa, następująca ich odmiana:

M. B. W. <i>Dwoje,</i>	<i>troje,</i>	<i>czworo,</i>	<i>pięcioro</i>	ludzi,	dzieci,	cieląt,
D. <i>Dwojga,</i>	<i>trojga,</i>	<i>czworga,</i>	<i>pięciorga</i>	sanek,	dzieci,	cieląt,
C. <i>Dwojgu,</i>	<i>trojgu,</i>	<i>czworgu,</i>	<i>pięciorgu</i>	ludzi,	dzieciom,	cielętom,
N. <i>Dwojgiem,</i>	<i>trojgiem,</i>	<i>czworgiem,</i>	<i>pięciorgiem</i>	ludzi,	dzieci,	cieląt,
M. <i>Dwojgu,</i>	<i>trojgu,</i>	<i>czworgu,</i>	<i>pięciorgu</i>	sanek,		
				ludziach,	dzieciach,	cielętach,
				sankach.		

2) Podobnie skłaniają się nieoznaczone liczebniki *kilkoro, kilkanaścioro*, tudzież liczebnik przymiotny *oboje*, dwie osoby różnej płci lub dwie rzeczy różnego rodzaju wyrażający.

Nie właściwie mówiono i pisano *obojga* narodów.

3) Od liczebników zbiorowych *dwoje, troje* i t. d. *oboje*, odróżnić należy liczebniki gatunkowe, *dwój, ja, je; trój, ja, je*, które znaczą ze dwóch lub ze trzech złożony, jako też *obój, oboja, oboje*, należenie do dwóch rzeczy znaczący, gdyż te odmieniają się według skłonień przymiotników. M. *Dwój, ja, je*, D. *Dwojgo, dwój, dwójemu* i t. d. *Obój, ja, je, obojgo, oboj, obojemu* i t. d., np. *Obój* urząd tak świecki jak duchowny. Król *oboj* Sycylii. Wierny przyjaciel w *oboj* fortunie statecznie służy

ROZDZIAŁ PIĄTY.

ZAIMKI.

142. ZAIMKAMI nazywamy wyrazy imiona rzeczowne w mowie zastępujące, określające je, lub też to oboje razem czyniące.

I tak *ja* zastępuje moje imię, *ty* twoje i t. d. W wyrażeniu *ten dom*, zaimek *ten* określa wyraz *dom*, dla oznaczenia tylko tego, o którym mówię. Człowiek, *który* przyszedł, zaimek *który* określa wyraz człowiek i t. d. W przykładach: Czyj brat? *Mój*. *Mój* brat przyszedł, zaimek *mój* w pierwszym zastępuje imię *brat*, w drugim je określa.

143. Przez zaimki skracamy mowę i rozumieli ją czynimy, bo same rzeczowniki nie mogą wydać tych rozlicznych względów, które przez zaimki wyrażamy.

I tak bez zaimków powiedzielibyśmy:

Krasicki był pisarzem pierwszego rzędu. Odejmy *Krasickiemu* (nie wiadomo czy temu, o którym wyżej mówiliśmy, czy innemu) wszystkie *Krasickiego* (którego?) zaszczyty, niemniej *Krasicki* dla tego sławnym być nie przestanie; lecz odejmy *Krasickiemu* ten jedyny, już *Krasickiego* wечно nie masz.

Za pomocą zaimków tak się wyrażamy:

Krasicki był pisarzem pierwszego rzędu. Odejmy mu wszystkie jego zaszczyty, niemniej on dla tego sławnym wечно być nie przestanie; lecz odejmy mu ten jedyny, już go wечно nie masz.

144. Zaimki są: 1) *Pierwotne* (10, 2), np. *mnie, ciebie, siebie, nas, was.* 2) *Pochodne*, np. *mój, twój, nasz, wasz.* 3) *Niezłożone*, np. *ten, ta, to; kto, co, jaki.* 4) *Złożone*, np. *tamten, tamta, tamto; ktokolwiek, cokolwiek, jakikolwiek* i t. p.

145. Zaimki zastępujące imiona rzeczy *rzeczownikami* czyli *właściwymi zaimkami*, te zaś, które je tylko określają lub też razem określają i zastępują, *przymiotnikami* nazywamy dla tego, że podobnie jak przymiotniki, zgadzają się z rzeczownikami do których się odnoszą. *Rzeczownikami* są: *ja, ty, on, ona, ono; siebie, się; kto, co* i z niego złożone *ktos, ktokolwiek, ktobądź, coś* i t. d. *nikt* za *ni kto*, *nic* za *ni co*; a przymiotnikami: *ten, ta, to; tamten, tamta, tamto; on, ona, ono; ów, owa, owo; mój, twój, nijaki, owaki* i t. p.

Tylko zaimki *mój, twój, nasz, wasz* i *czyj? czyja? czyje? który, która, które*, zastępują i określają rzeczowniki.

146. Tak rzeczowne jak i przymiotne zaimki ze względu na ich znaczenie dzielimy na *szczególne* czyli *oznaczone*, które osoby lub rzeczy szczegółowo czyli bliżej oznaczają, np. *ja, ty, on; ten, ów*, i *ogólne* czyli *nieoznaczone*, które ich w szczególności nie wyrażają, np. *kto? co? ktobądź, nikt, wszystkim, taki, owaki.*

ZAIMKI RZECZOWNE OZNACZONE.

147. Zaimki rzeczowne oznaczone są:

- 1) Osobiste: *ja, ty, on, ona, ono.*
- 2) Zwracające: *siebie, się.*

1) Zaimki osobiste, kładą się za imiona osób do mowy wchodzących i różnicę ich oznaczają.

Trzy osoby wchodzi do mowy: pierwsza, która mówi, a jej imię zastępuje w l. p. zaimek *ja*, w mnogiej *my*; druga do której mówi, a jej imię wyreza w l. p. zaimek *ty*, w mnogiej *wy*; trzecia, o której mówi, a za jej imię kładzie się w l. p. zaimek *on*, *ona*, *ono*, w l. mn. *oni* za osobowe męskie, a *ony* za wszystkie inne.

Imiona osób trojakiego są rodzaju, więc i zastępujące je zaimki trojaki rodzaj mieć powinny. Atoli zaimki osoby pierwszej i drugiej nie odmieniają się przez rodzaje; bo rodzaj osoby mówiącej i tej do której mówimy nie może być wątpliwy. Ale rodzaj osoby trzeciej, nie zawsze mowie obecnej, może być niewiadomy tej, do której mówimy: dla tego też przez zaimek oznaczać go zwykliśmy, i ta jest przyczyna odmiany zaimka osoby trzeciej przez rodzaje, np. *on*, *ona*, *ono*, *oni*, *ony*.

2) Zaimki osobiste dla zgody z imionami osób, które zastępują, odmieniają się przez liczby i spadki.

148. Zaimek osoby pierwszej. Zaimek osoby drugiej.

Liczba pojedyncza.

M.	Ja	Ty
D.	Mnie mię	Ciebie cię
C.	Mnie mi	Tobie ci
B.	Mnie mię	Ciebie cię
W.	—	Ty
N.	Mną	Tobą
M.	Mnie	Tobie

Liczba mnoga.

M.	My	Wy
D.	Nas	Was
C.	Nam	Wam
B.	Nas	Was
W.	My	Wy
N.	Nami	Wami
M.	Nas	Was

149.

Zaimek osoby trzeciej.

Liczba pojedyncza.

Postać M. zwyczaj. krótsz. poprzyim. Ż. zwyczaj. poprzyim. N. zwyczaj. krótsza. poprzyim.

M.	On			Ona			Ono		
D.	Jego	go	niego	Jej	niej		Jego	go	niego
C.	Jem	mu	niemu	Jej	niej		Jemu	mu	niemu
B.	Jego	go	niego	Ją	nią		—	je	nie
W.	—	—	—	—	—		—	—	—
N.	—	—	nim	—	nią		—	—	niem
M.	—	—	nim	—	nią		—	—	niem

Liczba mnoga.

M.	Oni	ony	—	Ony			Ony		
D.	Ich		nich	Ich	nich		Ich		nich
C.	Im		nim	Im	nim		Im		nim
B.	Ich		nich	Je	nie		Je		nie
W.	—		—	—	—		—		—
N.	—		nimi	—	niemi		—		niemi
M.	—		nich	—	nich		—		nich

Uwagi nad temi zaimkami.

150. 1) Spadki *mnie, ciebie, tobie, jego, jemu*, używają się:

1) W odpowiedziach, np. *Komu obiecał? Mnie, jemu.* 2) Kiedy z dobitnością mówimy, a wtedy się przed słowem kładą, np. *mnie, jemu winienes twoje szczęście.* 3) Po przyimkach, np. *do mnie, do ciebie, ku mnie, ku tobie.* 4) W zdaniach rozłącznych, np. *tobie, jemu, nie mnie kazał pisać.*

2) Krótsze wyrażenia *mię, cię, mi, ci, go*, kładą się po słowie, np. *wzięto mię, go; dano ci, mu.* Mogą się jednak kłaść i przed słowem, jeżeli je jaki wyraz poprzedza, oprócz *nie* i spójnika *i*, np. *gdy mię wzięto; wiele ci dano; gdy go proszono; skoro mu doniesiono; ja go widziałem; nie jego prosiłem; i mnie dał.*

3) Względne spadki od *n* zaczynające się tylko po przyimkach kładziemy, i dla tego tę formę *poprzyimkową* nazywamy, np. *do niego, za nią, ku nim.*

4) Celownik *ci* często skraca się na *ć*, a wtedy łączy się z jakimś wyrazem na samogłoskę zakończonym, np. *Milszać złość niż cnoty święte, milszyć kłamca niż prawdziwy.* SĘPA *Rymy* str. 16. *Nie radzę, za nie radzę ci. Coć przystoi, za co ci przystoi.*

5) Zaimek osoby trzeciej nie ma wołacza, bo spadek ten odnosi się tylko do osoby drugiej, czyli do tej do której mówimy. Ale

zaimek osoby pierwszej może mieć ten spadek w liczbie mnogiej dla tego, iż mówiący częstokroć, dla złagodzenia rozkazu, i siebie włącza do ogółu, do którego mówi, np. *My* trwajmy stale do końca.

6) Mianownik l. mn. *oni* stoi za imiona męzkie z mocnym zakończeniem, *ony* zaś służy dla męzkich ze słabym zakończeniem, nieosobowych i dla żeńskich i nijakich, np. *Oni* przyszli; *ony* przyszły. *One* jest zaimkiem wskazującym (155, 2).

7) Narzędnik, we wszystkich rodzajach obu liczb, zwyczajnie zaczyna się od *n*, np. Gardzę *nim*, *nią*, *niemi*. Ja *nim* jestem.

9) Zaimek *niego* skrócony na *ń* w dopełniaczu i bierniku l. p. zrasta się z przyimkiem i służy tylko rodzajowi męzkiemu, np. *idź poń*, *weź zań*, *nań*, *przedeń*, *nadeń*, zamiast *po niego*, *za niego* i t. d.

10) Przyimki na spółgłoski zakończone, przed spadkami *mnie*, *mną*, przybierają *e*, np. *beze mnie*, *ode mnie*, i t. d.

Zaimek zwracający siebie, się.

151. 1) Jeżeli chcemy oznaczyć, że działanie jednej z trzech osób do niej samej odnosi się, względ takowy wyrażamy przez zaimek *siebie* lub *się*, który też dla tego zwracającym nazywamy, że czynność osoby działającej na nią samą zwraca, np. *biję się*, *myję się*.

2) Zaimek ten odmienia się w obu liczbach jak następuje:

M.	—
D.	Siebie się
C.	Sobie
B.	Siebie się
W.	—
N.	Sobą
M.	Sobie

3) Zaimek *siebie*, *się*, wyrażający zawsze względ do podmiotu czyli mianownika (166), sam podmiotem nigdy być nie może, i dla tego nie ma mianownika.

4) Ponieważ podmiot czyli mianownik wskazuje, która osoba, jakiego rodzaju, czy jedna, czy więcej, własne działanie do siebie odnosi, przeto zaimek podmiotowy *siebie*, *się*, nie odmienia się według osób, liczb i rodzajów, ale wszystkim jeden służy, np.

ja maluję	}	siebie	ja jestem zajęty	}	soba
ty malujesz			ty jesteś zajęty		
on, ona maluje			on jest zajęty		
my pisaliśmy	}	sobie	ty masz ufnosć	}	w sobie
wy pisaliście			ona ma ufnosć		
oni pisali			oni mają ufnosć		

5) Co się wyżej powiedziało (150, 1. 2) o używaniu dłuższych i krótszych form zaimków *ja, ty, on*, to samo służy i dla zaimka *się*; tylko że po przyimku *przez* w wyrażeniu *sama przez się* i w słowach *przedsiewbrać, przedsięwziąć*, krótszego wyrażenia używamy.

ZAIMKI RZECZOWNE NIEOZNACZONE.

52. Nieoznaczone zaimki rzeczowe są:

1) *Pytające*: *Kto?* pytając się o osoby, a *co?* o zwierzęta, rzeczy lub czynność, np. *Kto? Ojciec, matka, dziecko. Co? Koń, owca, jagnię. Co robisz? Co mówił?*

2) *Twierdzące*: *ktokolwiek, cokolwiek; ktobądź, cobądź.*

3) *Z niepewnością twierdzące*: *ktos, coś.*

4) *Zaprzeczające*: *nikt* (o żywotnych), *nic* (o nieżywotnych) skrócone z *nikto, nico.*

153. 1) Zaimki te odmieniają się jak następuje, tylko że w złożonych, przyrostki *ś, kolwiek* i *bądź*, przyczepiają się do względnych (66, 5), a w *nikt* głoska *t* odrzuca się. Zaimek *nikt* i *nic* oraz z niepewnością twierdzące *ktos, coś*, nie mają wołacza, bo nie ma do kogo mowy zwrócić.

Liczba pojedyncza.

M. Kto?	Co?	Nikt	Nic
D. Kogo?	Czego?	Nikogo	Niczego
C. Komu?	Czemu	Nikomu	Niczemu
B. Kogo?	Co?	Nikogo	Nic
W. Kto?	Co?	—	—
N. Kim?	Czém?	Nikim	Niczém
M. Kim?	Czém?	Nikim	Niczém.

2) Zaimki te nie mają liczby mnogiej, bo nieoznaczają rzeczy, ale tylko o nich mówią.

3) Zaimek *kto* nie jest pytającym ale względnym, kiedy się odnosi do zdania mającego zaimek *ten*, wyraźnie położony lub domyślny, np. *Kto* mocniejszy, *ten* lepszy. *Kto* mówi, *ten* się domówi.

ZAIMKI PRZYMIOTNE OZNACZONE.

154. ZAIMKI przymiotne oznaczone ze względu na ich znaczenie są:

- 1) *Wskazujące*: *on, ona, ono; ów, owa, owo; ten, ta, to; tamten, tamta, tamto.*
- 2) *Względne*: *który, która, które; co.*
- 3) *Dzierżawcze*: *mój, nasz; twój, wasz; jego, jej, ich, swój.*
- 4) *Dzierżawczo-pytający*: *Czyj? czyja? czyje?*

1. Zaimki wskazujące.

155. 1) ZAIMKI WSKAZUJĄCE wskazują przedmiot, o którym jest mowa. Odmieniają się jako przymiotniki, ale w bierniku rodzaju żeńsk. liczby pojedyn. kończą się na *ę*: *tę, tamtę, one, owe*. Nie mają też wołacza w obu liczbach, bo wskazują osobę trzecią, a spadek ten tylko do drugiej osoby zwykle się odnosi.

2) Zaimek *on, ona, ono*, licz. mn. *oni*, tylko w tych spadkach podobny jest do zaimka osobistego; ta atoli między nimi zachodzi różnica, iż *on*, i t. d. jako zaimek przymiotny i wskazujący, zawsze się łączy z wyraźnym lub domyślnym rzeczownikiem, który wskazuje; *tamten* zaś, jako osobisty czyli rzeczowny, sam zawsze stoi, np. *on* poszedł; *on* piękny dom i t. p. Odmienia się jak następuje:

Liczb. pojed.	M.	On	Ona	Ono	L. m.	Oni	One
	D.	Onego	Onój	Onego		Onych	
	C.	Onemu	Onój	Onemu		Onym	
	B.	Onego	Onę	Ono		Onych	One
	W.	—	—	—		—	—
	N.	Onym	Oną	Oném		Onymi	Onemi
	M.	Onym	Onój	Oném		Onych.	

Podobnie odmienia się: *ów, owa, owo*.

156. Zaimek *ten, ta, to*, odmienia się w ten sposób:

Liczb. pojed.	M.	Ten	Ta	To	L. m.	Ci	Te
	D.	Tego = Tój	Temu			Tych	
	C.	Temu	Tój	Temu		Tym	
	B.	Tego	Tę	To		Tych	Te
	W.	—	—	—		—	—
	N.	Tym	Tą	Tém		Tymi	Temi
	M.	Tym	Tój	Tém		Tych	

Podobnie odmienia się zaimek złożony *tamtę, tamta, tamto*, w którym pierwsza część, to jest *tam*, wcale się nie zmienia np. *tamtęgo, tamtym, tamtęmi*.

Między zaimkami *ten, ów, tamten*, ta zachodzi różnica, że *ten* bliższą, *ów* zaś i *tamtę*, dalszą osobę lub rzecz wskazuje.

2. Zaimki względne.

157. 1) ZAIMKI WZGLĘDNE wyrażają wzgląd na osobę lub rzecz już poprzednio jakim imieniem lub zaimkiem oznaczoną, np. Oto książka, o *której* mówiłeś. Brat, *którego* tak kochasz. On, dla *którego* wszystko straciłem i t. d.

2) Tylko zaimek *który, która, które*, na wzór przymiotników odmieniający się, jako też w miejscu jego na wszystkie rodzaje i liczby nieodmiennie używane *co*, które się odnosi tylko do rzeczownika lub zaimka wyraźnie położonego, są zaimkami względnymi, za pomocą których myśli nie pomieszczone w jednym zdaniu do jego imion lub zaimków odnosimy.

3) Zaimek *co*, kiedy stoi zamiast *który, która, które*, jest nieodmienny, i dla tego na oznaczenie rodzaju, liczby i spadków przybiera spadki względne (62, II.) zaimka osobistego *on, ona, ono*, z którymi się łączy jak następuje:

Liczba pojedyncza.

M. Męż. Co	Żeń. Co	Nij. Co
D. Co jego co go	Co jej	Co jego, co go
C. Co mu	Co jej	Co mu
B. Co go	Co ją	Co je
W. —	—	—
N. Co nim	Co nią	Co niém
M. Co (na, o,) nim	Co (na, o,) nią	Co (na, o,) niém

Liczba mnoga.

M. Męż. Co (do osob. męzk. z mocn. zak.)	Co (do wszys. 3-ch rodz.)
D. Co ich	Co ich
C. Co im	Co im
B. Co ich	Co je
W. —	—
N. Co nimi	Co niemi
M. Co (na, o,) nich	Co (na, o,) nich.

4) Jeżeli do zaimka *co* odnosi się słowo rządzące jakimś przyimkiem, natenczas przyimek ten łączy między *co* i spadki względne zaimka *on, ona, ono*, postaci poprzymiokowej, jak to w

miejsowniku obu liczb widzieć można, np. *Co do niego, co ku niemu, co z nim, co w niej, co przed nią* i t. d., *co w nim widzę, co przy niej stoisz, co o nim mówisz.*

3. Zaimki dzierżawcze.

158. ZAIMKI DZIERŻAWCZE stoją za imiona osób i przyznają im posiadanie czyli dzierżenie jakiej rzeczy, z której imieniem zgadzają się w rodzaju, liczbie i spadku.

Ponieważ trzy osoby wchodzą do mowy i liczbowaniu ulegają, zatem każdej z nich odpowiedni zaimek przez liczby odmieniać się musi. Że zaś imiona rzeczy trojakiemu są rodzaju, przeto i zaimki dzierżawcze te imiona do osób odnoszące, przez rodzaje odmieniamy. Są zatem zaimki dzierżawcze:

dla osoby pierwszej: l. p. *Mój*   *moja*   *moje*

l. m. *Nasz*   *nasza*   *nasze*

drugiej: l. p. *Twój*   *twoja*   *twoje*

l. m. *Wasz*   *wasza*   *wasze*

trzeciej: l. p. *Jego*   *jój*   *jego*

l. m. *Ich*   *ich*   *ich*

159. Zaimki dzierżawcze osoby trzeciej wyrażamy w obu liczbach dopełniaczem zaimka osobistego *on, ona, ono*, bez względu na rodzaj, liczbę i spadki imion, których dzierżenie wskazują. Zaimki te kładą się zawsze w rodzaju i liczbie osób, do których się odnoszą.

np. Brat,   siostra,   dziecko,   *jego, jój, ich*

Bratu,   siostrze,   dziecku,   *jego, jej, ich*

Braciom,   siostrze,   dzieciom,   *jego, jój, ich*

Braciach,   siostrach,   dzieciach,   *jego, jej, ich*

160. Prócz powyższych, jest jeszcze zaimek dzierżawczy *swój, swoja, swoje*, którego we wszystkich osobach obu liczb używamy.

Zaimek ten, podobnie jak i zaimek zwracający *siebie, się* (151), zawsze odnosi się do *podmiotu zdania* (166), w którym się znajduje, i dla tego zaimkiem *dzierżawczo-zwracającym* nazwaćby go można.

161. Zaimki dzierżawcze *mój, twój, swój*, odmieniają się jak przymiotniki, i we wszystkich rodzajach i spadkach, więcej niż jedną zgłoskę mających, prócz *moi, twoi, swoi*, ściągać się mogą.

W bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego zaimki te na

ę zakończamy: *moję, twoję, swoję, naszą, waszę*; ale ściągnięte formy mają a: *mą, twą, swą*.

Liczba pojedyncza.

M. Mój		Moja ma	Moje me
D. Mojego mego		Mojój mój	Mojego mego
C. Mojemu memu		Mojěj mój	Mojemu memu
B. { Mojego mego		Moję mą	Moje me
Mój		Moję mą	Moje me
W. Mój		Moja ma	Moje me
N. Moim mym		Moja mą	Mojém mém
M. Moim mym		Mojěj mój	Mojém mém

Liczba mnoga.

M. Moi przy osob. męzk. z mocn. zak.		Moje me na	wszys. trzy rodz.
D. Moich mych		Moich mych	
C. Moim mym		Moim mym	
B. Moich mych		Moje me	
W. Moi		Moje me	
N. Moimi mymi		Mojemi memi	
M. Moich mych		Moich mych	

Skrócona forma nie różni się w znaczeniu od pełniejszej, i dla tego tam się tylko używa, gdzie tego potrzebę pełność mowy wskazuje.

L. p. M. Nasz	nasza	nasze	L. m. Nasi	nasze
D. Naszego	naszój	naszego		Naszych
C. Naszemu	naszój	naszemu		Naszym
B. { Naszego	naszę	nasze		Naszych
{ Nasz	naszę	nasze		
W. Nasz	nasza	nasze		Nasi
N. Naszym	naszą	naszém		Naszymi
M. Naszym	naszój	naszém		Naszych

Podobnie odmienia się zaimek: *wasz, wasza, wasze*.

Użycie zaimków dzierżawczych.

162. 1) Gdy rzecz dzierzona odnosi się do osoby, która nie jest podmiotem, natenczas dzierzącą osobę pierwszą wskazujemy zaimkami *mój, nasz*; drugą zaimkami *twój, wasz*; a trzecią dopełniaczami *jego, jej, ich*, zaimka osobistego *on, ona, ono*, według liczby i rodzaju osoby dzierżącej, do których niekiedy dla dobitności przymiotnik *własny* dodajemy, np. To są *moje, twoje, nasze, wasze, jego, jej, ich* konie. Ten dom jest *nasz, wasz, ich*. To jest *moja własna* książka. *Twoje własne* dzieci opuściły cię.

2) Jeżeli rzecz dzierzona należy do podmiotu, natenczas bez względu na jego osobę, liczbę i rodzaj używamy dzierżawczo-zwra-

cającego zaimka *swój, swoja, swoje*, a to według rodzaju, liczby i spadku rzeczy dzierżonej, np. Ja byłem, ty byłeś, on był u *swójego* brata.

UWAGA. Języki obce nie za pośrednictwem dzierżawczo-zwracającego, ale za pomocą zwyczajnego zaimka dzierżawczego (*mój, twój, nasz, wasz*) rzecz dzierżoną odnoszą do podmiotu. Według ich bowiem wyrażenia mówi się, np. *ja mam mój, ty-twój; my mamy nasz; wy-wasz*. W tłumaczeniu takich wyrażen z obcych języków szczególnie na uwadze mieć należy właściwość mowy naszej, żebyśmy przez naśladowanie tej obczyzny z czasem jej nie zatarli. W duchu bowiem polszczyzny mówi się: *ja mam swój, ty masz swój; on ma swój; my mamy swój; wy macie swój, oni mają swój* i t. p. według rodzaju, liczby i spadków rzeczy dzierżonej.

163. Zaimek dzierżawczo-pytający *czyj? czyja? czyje?* którym się o niewiadomego właściciela rzeczy pytamy, odmienia się na wzór przymiotników, tylko w bierniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego kończy się na *ę*: *czyję*, a mianownik liczby mnogiej z mocnym zakończeniem *czyi* rzadko się używa.

ZAIMKI PRZYMIOTNE NIEOZNACZONE.

164. Zaimki przymiotne nieznaczone ze względu na ich znaczenie są czworakie: 1) Pytające. 2) Twierdzące. 3) Z niepewnością twierdzące. 4) Przeczające.

1) Pytające są: *jaki? jaka? jakie?* w pospolitej mowie przed imionami męzkimi w mianowniku obu liczb na *ki* skracający się, np. *ki kaduk? który? która? które?*

Jaki, jaka, jakie, nie jest zaimkiem pytającym ale względnym, gdy się odnosi do wyraźnego lub domyślnego zaimka twierdzącego *taki, taka, takie*, np. *Jaki pan, taki kram; jaki ojciec taki syn. Jaki kto sam, za takie ma i drugie. Szczęśliwość (taka), o jakiej ani ucho słyszało.*

2) Twierdzące: *jakibądź, jakikolwiek, którybądź, którykolwiek, czyjkolwiek, ladajaki, niektóry, inny, inszy, każdy, niejaki, nijaki, owaki, sam, taki, wszelaki, wszy, wsza, wsze*, dopełniacz *wszego, wszój* i t. d. w l. m. dopełniacz *wszech*, celow. *wszem* za *wszym, wszystkim, wszystko*.

3) Z niepewnością twierdzące: *czyjś, czyjaś, czyjes; jakiś, jakaś, jakies; któryś, któraś, któreś*.

4) Przeczające: *niczyi, niczyja, niczyje; nijaki, nijaka, nijakie; żaden, żadna, żadne*.

Wszystkie te zaimki odmieniają się na wzór przymiotników i dla tego żeńskie w bierniku l. pojed. kończą się na *a*: *inną*,

która, każdą i t. d. np. na każdą rzecz nie skwapliwy. SKARGA Kaz. 1610. str. 147; na każdą ćwierć lata. Tamże str. 152., na każdą noc. Tamże 293.

Następujące mają *e*: *czyjkoľwiek, niczyje, same, wszystkie*.

Przyrostki wiążące się z zaimkami.

165. 1) PRZYROSTKAMI zowią się głoski lub zgłoski, które nigdy same stać nie mogą, ale się zawsze wiążą z jakimś wyrazem czyli się z nim zrastają i znaczenie jego jedne wzmacniają, drugie zmieniają.

2) Przyrostki z zaimkami łączyć się mogące, są: *ć, ś, ź*, po samogłosce, *ci, siś, że*, po spółgłosce, *to* utworzony z rodzaju nijakiego zaimka osobistego *ten*, nakoniec *li, kolwiek* i *bądź*.

3) Przyrostki *ć, ci, to*, łączą się tylko z zaimkami osobistymi i ukazującymi, którym mocy i dobitności przydają, np. *jać, mnieć, tobieć, oneć, oncito, tenci, tencito: tegoć, jato, mnieto, wyto, tento, tato, toto*; z zaimkami zaś dzierżawczymi *ć, ci*, tylko w połączeniu z przyrostkiem *to* wiązać się może, ale *to* i samo z niemi spajamy, np. *mojaćto* praca, *twojécito* siostrze, *waszaćto* matka, *wasito, nasito* przyjaciele.

4) Przyrostki *ś, siś, kolwiek* i wyraz *bądź* wiążą się tylko z zaimkami pytającymi *kto, co, który, a, e; jaki, a, e; czyj, ja, je*, i znaczenie ich zmieniają. Jakoż je *ś, siś*, na z niepewnością, a *kolwiek* i *bądź* na z pewnością twierdzące zamieniają, a tak związane zaimki nie mogą już przybierać przyrostka *ź, że*, który pytanie wyraża, np. *Kto* powiedział? *Ktoś* powiedział. *Jaki* człowiek? *Jakiś* człowiek. *Czyja* książka? *Czyjaś* książka. *Z jakimś*, *w kimsiś, w czemsiś, któryś; ktokolwiek, cokolwiek; ktobądź, cobądź; czyjkolwiek, czyjakolwiek, czyjabądź, czyjebądź, którykolwiek, którybądź*.

5) Od przyrostka *ś* odróżnić trzeba zakończenie osoby drugiej liczby pojed., które od słowa oderwane, często się z imionami, zaimkami lub innymi częściami mowy łączyć zwykło, np. *Ktoś* jest? zamiast *Kto jesteś? Coś* przyniósł? *Co przyniosteś?*

6) Przyrostek *li, lito*, także *ź, że, żto, żeto*, z zaimkami osobistymi i dzierżawczymi wyrażają pytanie, np. *Mnieli? z tobąli? onli? naszli? jaż? jażto? wyżto? tyż? tyżto* lub *tyżeto? onażto? onymżeto? mojażto? waszażto?*

7) Z ukazującymi zaimkami związane *li, lito, żto, żeto*, py-

tanie a *ć, ci, cto, cito* tudzież *ż, że* dobitność wyrażają, np. *Tenli? tali? onejlito? onemuli? tenżeto? tażto? tożto? onegożto? onymżeto? onemućto, téjcito, temuż, téjże.*

8) Przyrostki *ż, że, żto, żeto*, pytającemu zaimkowi dobitności przydają, np. *Któż? któżto? (49, a), czyjże? czyjżeto? czyjażto? komużto? jakiż? jakiżto? którażto?*

ROZDZIAŁ SZÓSTY.

S Ł O W O.

166. SŁOWO czyli CZASOWNIK wyraża bytność, stan lub działanie podmiotu w pewnym czasie, np. *Malka jest w domu, ojciec siedzi, brat czytał, pies ukąsi, ptak poleciał.*

Podmiotem zwiemy osobę lub rzecz, o której coś twierdzimy, np. *Ja stoję, ty piszesz, brat idzie, koń rży, psy szczekają, ogień pali, lód ziębi.* W tych przykładach wyrazy *ja, ty, brat, koń, psy, ogień, lód*, są podmiotami, bo wyrażają osoby lub rzeczy, o których coś twierdzimy.

Rzecz na którą podmiot swe działanie wywiera *przedmiotem* nazywamy, np. *Uczeń czyta książkę.*

Podział słów ze względu na podmiot.

167. Ponieważ działanie ze względu na podmiot może być czworakie, bo:

1) Albo je podmiot wywiera na inną osobę lub rzecz, którą przedmiotem nazywamy, np. *Ojciec niesie syna, brat kocha siostrę.*

2) Albo je podmiot od innej osoby lub rzeczy odbiera, np. *Ojciec jest niesiony od syna; brat jest kochany od siostry.*

3) Albo je podmiot na siebie samego wywiera czyli zwraca, np. *Ojciec goli się, brat myje się.*

4) Albo nakoniec taki jest stan lub działanie podmiotu, iż to na żaden przedmiot nie splywa, np. *Ojciec siedzi, brat idzie;* zatem czworakięj natury muszą być słowa, które te czworakie względny działania oznaczają. Z tych:

1) *Czynnymi* nazywamy słowa wyrażające działanie podmiotu, które na przedmiot splywa, np. *Pastérz pędzi trzodę, ptasznik łapie ptaki, brat pisze list.*

Słowa czynne poznajemy po pytaniach *kogo? co?* których tylko przy nich używać można, np. *Kogo? co pędzi? *)*

*) Porównaj przypis na str. 24.

2) *Biernemi* zowią się słowa wyrażające, że podmiot jest biorący działanie, np. Syn *jest ukarany* od ojca, rola *jest zasiana* od rolnika.

W polskim języku nie ulegają słowa osobnej odmianie na wyrażenie biernego stanu podmiotu, to jest niemasz odmiany biernej, którą w potrzebie rozmaicie wyrażamy.

3) *Zwrotnemi* nazywamy wszystkie słowa czynne położone ze zwracającym zaimkiem *się*, który wyraża, że podmiot na siebie działanie wywiera czyli zwraca, np. Brat *uczy się*. Siostra *stoi się*.

Wzajemnie zwrotnemi są słowa czynne wyrażające, iż podmioty działanie wzajemnie na siebie wywierają, np. *Kochają się, biją się*.

Od słów zwrotnych różnią się słowa *zaimkowemi* zwane, to jest takie słowa nijakie, które zawsze z zaimkiem *się* kładziemy; te bowiem zwrotu czynności na podmiot nie wyrażają, np. *Pocę się, boję się*.

4) *Nijakiami* lub *nieprzechodnemi* są słowa wyrażające stan podmiotu lub jego działanie na żaden przedmiot nieprzechodzące, np. Ojciec *siedzi i spi* (stan). Brat *idzie i skacze* (działanie).

Słowa nijakie poznajemy po tém, iż po nich kłaść nie można pytania *kogo? co?* I tak, nie można mówić: *Spi kogo? co? Idzie kogo? co? Bać się* jest słowo nijakie, bo *się* nie mówi: *bać się co* lecz *bać się czego*, a więc i *bać się kogo* nie jest biernik ale dopełniacz.

168. Wszystkie te słowa podobnie jak i inne części mowy są albo *niezłożone*, np. *pisał, czytał*; albo *złożone*, np. *wypisał, przeczytał*; albo *dwa i trzy razy złożone*, np. *po-wy-pisywał, po-od-czytywał, roz-po-życzył, po-roz-pożyczał*.

Przyimki w skład słów wchodzące.

169. 1) Słowa złożone składają się z przyimków odcień ich znaczenia lub dokonanosć wyrażających, np. *pisać, napisać, podpisać, wypisać, przypisać, dopisać, zapisać; pisywać, wypisywać, powypisywać, popodpisywać*.

2) Przyimki ze słowami łączyć się mogące są: albo *rozłączne*, to jest takie, które lubo się nigdy od słowa nie oddzielają, jednakże z imionami użyte, osobny wyraz stanowią, np. *do, od, przed*, i t. p.; albo *nierozłączne* czyli takie, które się tylko

w połączeniu ze słowami używają, ale same nigdy stać nie mogą, np. *roz, wy i t. p.*

3) Przyimki w skład słów wchodzące są:

Rozłączne: *do, na, nad, o, od, po, pod, przy, u, w, z (s), za*, np. *do-pisać, na-pisać, nad-pisać, opi-sać, odpisać, popisać, podpisać, przypisać, upi-sać, wpi-sać, spi-sać (38), zapi-sać.*

Nierozłączne: *ob, prze, roz, wy*, np. *obrobić, przerobić, rozrobić, wyrobić.*

Słowa pierwotne i pochodne.

170. Słowa niezłożone są albo *pierwotne*, np. *biegł, legł*; albo *pochodne*, np. *biegał, legał.*

Słowa pochodne urabiają się:

1) Z rzeczowników, a te najpospoliciej na *owac, ic, ec*, (z otwartem *e*) zakończamy, np. *król, królować; pieczęć, pieczętować; zima, zimować; hetman, hetmanic; żona, żenic; kamień, kamienic; słup, słupiec; dzień, dzień.*

2) Z przymiotników, a z tych czynne na *ic, yc*, nijakie na *ec* z otwartem *e* lub *owac* zakończamy, np. *biały, bielic, bielec; głuchy, głuszyć, głuszeć; chory, chorować; pilny, pilnować; większy, powiększyć; mniejszy, zmniejszyć.*

3) Z liczebników, np. *wtóry, wtórować, powtórzyć; dziesięty, dziesiętkować; dwój, podwoić; trój, potroić.*

4) Z zaimków, np. od *ja, (s)przyjac; ty, tykać; swój, oswoić.*

5) Z innych słów, np. *siac, siewać; pisać, pisywać; tkać, tykać.*

Co się tyczy słów na *owac*, uważać należy, że nie tylko swoje od imion pochodzące, ale też wszystkie słowa z obcych języków przybrane na *owac* zakończamy, np. *administrować, celebrować, negocjować i t. d.*

Podział słów ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania.

171. Prócz uważanego dotąd podziału czasowników, który polszczyźnie i innym językom jest spólny, ma nasza mowa tylko słowiańskim dyalektom właściwy podział słów wynikający ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania, które przez nie wyrażamy. Wszystkie słowa polskie dzielimy z tego względu na *dokonane i niedokonane.*

1) *Dokonane* wyrażają byt, stan lub działanie skończone czyli dokonane. Takie słowa składają się pospolicie z przyimków (205), np. *do-być, u-prosić, za-nieść, wy-wieść, wy-dać, do-biedz, od bić, o-siwieć, z-łamać, prze-czytać, z-wołać*.

Tylko kilkadziesiąt na *nąć* oraz następujące, lubo niezłożone, są jednak dokonane: *chwycić, chybić, dać, jąć, kazać, kupić, leźć, obiecać, paść, puścić, ruszyć, rzec, rzucić, sięść, skoczyć, stać się, stąpić, strzelić, trafić, trącić, wrócić, zdradzić, zwyciężyć, zyskać*.

2) *Niedokonane* malują byt, stan lub działanie trwające, zatem nieskończone czyli niedokonane. I tak: *jestem, stoję, siedzę, czyt-am, piszę*, są niedokonane, bo kto jest, stoi, siedzi i t. d. ten jeszcze być, stać, siedzieć nie przestał.

Niezłożone z przyimków słowa, oprócz wyżej wyliczonych, są pospolicie niedokonane, np. *prosić, wieść, gonić, bić, łamać, czytać, wołać*.

Przyimki łączące się ze słowami niedokonanymi zamieniają je na dokonane, np. *писаć, napisać; bić, wybić; tłoczyć, utłoczyć*.

172. Do słów niedokonanych należą też *poczynające* i *częstotliwe*.

1) *Poczynającymi* są słowa nijakie wyrażające ciągle wzmagający się przymiot stanu podmiotu (np. *starzeję się*), a zatem stan niedokonany czyli nieskończony; i temto różnią się od niedokonanych, bo te jednostajność trwającego stanu (np. *siedzę*) oznaczają. Takie słowa kończą się pospolicie na *ęć*, z otwartym *e*, przez które je od słów piątej i szóstej odmiany i niektórych na *rzec* odróżniamy. Niektóre kończą się też na *nąć*, a są i takie co wcale inne mają zakończenie, np. *bieleć, kamienieć; niknąć, gasnąć, stygnąć, słabnąć i słabnieć, istnąć i istnieć, tyć, gnąć* i t. p.

Dodane do poczynających słów przyimki na dokonane je zamieniają, np. *zbieleć, skamienieć, ostygnąć, utyć, przegnić*.

2) *Čzęstotliwymi* zowią się słowa niedokonane, które częste powtarzanie bytności, stanu lub działania wyrażają, np. *bywać, stawać, siadywać, czytywać, pisywać, jadać*.

Słowa częstotliwe urabiają się z niedokonanych, dokonanych i niektórych poczynających, np. *писаć, pisywać; siadać, siadywać; dać, dawać; chybić, chybiuć; leźć, legać; skoczyć, skakać; omdleć, omdlewać*. O sposobach ich tworzenia niżej powiemy.

Odmiana słów przez osoby i rodzaje.

173. Względ słów do podmiotu wyrażamy przez ich końcową zmianę, którą odmianą przez *osoby* czyli *osobowaniem* nazywamy.

Trzy osoby wchodzą do mowy:

Pierwsza, która mówi: np. *Ja* piszę. *Ja* czytam.

Druga, do której ona mówi: np. *Ty* piszesz. *Ty* czytasz.

Trzecia, o której mówi: np. *On, brat, syn,* pisze, czyta.

A że imiona osób, to jest rzeczowniki lub w miejscu ich stojące zaimki, odmieniają się przez liczby i różnego są rodzaju, zatem i słowa dla zgody z nimi przez liczby, a w czasie przeszłym i przez rodzaje odmieniamy, np.

Ja piszę, *ty* piszesz, *on* pisze; *my* piszemy, *wy* piszecie, oni piszą, *ony* piszą.

Ojciec był, matka była, dziecko było. Ojcowie byli, matki były, dzieci były, *ony* były.

Zaimki podmioty wyrażające (166): *ja, ty, on, my, wy, oni, ony*, powszechnie opuszczamy dla tego, że słowa polskie w każdej osobie obu liczb zakończenie swoje zmieniają, a tak różnicę osób dostatecznie wskazują, np. *kocham, kochasz, kocha, kochamy, kochacie, kochają.*

174. 1) Słowa mające wszystkie zakończenia na wyrażenie trzech osób liczby pojedynczej i mnogiej *osobistemi* nazywamy, np. *kocham, kochasz* i t. d.

2) *Nieosobistemi* zowią się słowa, które się tylko z zakończeniem trzeciej osoby używają, np. *grzmi, marznie, taje, błyśka się, cknę się.*

3) *Trzecioosobowemi* są słowa, których tylko w trzeciej osobie liczby pojedynczej używamy, np. *powodzi się, przykrzy się.* Niektóre w trzeciej osobie obu liczb kładziemy, np. *boli, bolą; tyczy się, tyczą się; przystoi, przystoją.*

Odmiana słów przez czasy.

175. Ponieważ podmiot może swój byt, stan lub działanie objawiać w obecności, przeszłości lub przyszłości, zatem i słowa te trojakie okoliczności wyrażać powinny.

Zmianę zakończeń w słowach byt, stan lub działanie podmiotu w obecności, przeszłości lub przyszłości wyrażającą nazywamy *czasowaniem* czyli odmianą przez czasy.

176 Trzy są czasy przedniejsze: *teraźniejszy, przeszły i przyszły*.

1) *Teraźniejszy* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w obecności czyli teraz objawiające się, np. *Ojciec jest, siedzi, drzewo zieleni się, kwitnie, schnie; brat czyta*.

Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność dokonaną czyli skończoną, a co się skończyło, to dzieć się teraz nie może, np. *Świeca zgasła, więc nie może gasnąć; brat umarł, więc nie może umierać*.

2) *Czas przeszły* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w przeszłości objawiające się, np. *byłem, stałem, czytałem; nastalem się, wystalem się, przeczytałem, odpisałem*.

Słowa polskie w czasie przeszłym odmieniają się przez rodzaje, np. *byłem, byłam, byłem; czytałeś, czytałaś, czytałoś i t. d.*; dla tego też, kiedy się odnoszą do rzeczowników osobowych męzkich w liczbie mnogiej stojących (85), podobnie jak one i przymiotniki mają w nim *mocne* lub *słabe* zakończenie, np. *królowie pomarli (mocne), króle pomarli (słabe)*. Słabe zakończenie służy dla imion wszystkich trzech rodzajów, a dla osobowych męzkich wtedy tylko, kiedy ze słabem zakończeniem są użyte, np. *panowie jedli, pany jadły; konie, krowy, kurczęta jadły*.

3) Ponieważ słowa są niedokonane i dokonane, zatem i czas przeszły będzie od tamtych niedokonany, a od tych dokonany, np. *писаłem, napisałem; jadłem, zjadłem*.

a) *Czas przeszły niedokonany* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w przeszłości trwające czyli niedokonane, np. *byłem, spałem, czytałem, pisałem*, gdy piorun trzasł; więc jeszcze nie przestałem być, spać, czytać i t. d. gdy się to zdarzyło.

b) *Czas przeszły dokonany* wyraża byt, stan lub działanie w przeszłości skończone, np. *przebyłem, przespałem się, wyleżałem, przeczytałem, odpisałem*.

4) Mówiąc o dwóch stanach lub czynnościach już skończonych czyli dokonanych, dla wyrażenia, iż jedna z nich wprzód została dokonana niż druga, używamy odmiany słowa, którą *czasem zaprzeszłym* nazywamy.

Czas zaprzeszły wyraża, iż z dwóch stanów lub czynności dokonanych jedna wprzód się skończyła. Czas ten wyrażamy przez czas przeszły dokonany ze słowem *był, była, było; byli, były*, np. *napisałem był, napisałeś był; napisaliśmy byli, przy-*

słaty były. Częściej jednak opuszczamy słowo *był, była, było; byli, były*, bo sam związek zbiegających się dwóch czynności dokonanych wskazuje, która z nich wprzód się skończyła np. *Zebrał wielki majątek, ale go stracił. Zgubił książkę, którą mu darowałś.*

5) Stan lub działanie w przyszłości objawić się mające, dwojako uważamy: jako w przyszłości trwające lub skończone. Odmianę słów wyrażającą te dwojakie okoliczności *czasem przyszłym* nazywamy.

6) Ponieważ słowa są niedokonane i dokonane, więc i czas przyszły od tamtych będzie niedokonany, a od tych dokonany.

a) *Czas przyszły niedokonany* wyraża byt, stan lub działanie w przyszłości trwające czyli niedokonane. Na oznaczenie go używamy dwóch słów, to jest tego, przez które stan lub działanie wyrażamy i słowa *będę, będziesz, będzie* i t. d. I po tymto czasie słowa niedokonane najłatwiej poznać się dają, np. *będę czytał* lub *czytać będę; będziesz pisała* lub *pisać będziesz; będą siedzieli* i t. p.

b) *Czas przyszły dokonany* wyraża byt, stan lub działanie, które, lubo jeszcze nie nastąpiły, w myśli naszej za skończone uważamy, np. *przybędę, przeczyta, wygrasz, zasięda.*

Tego czasu używamy: α) Mówiąc o dwóch stanach lub działaniach zdarzyć się mających, z których jedno skończyć się musi, nim drugie nastąpi, np. *Gdy umrze, pochowaj go. Skoro napiszę list, oddam go na pocztę. Tu skon musi poprzedzić pogrzeb, a list przed oddaniem go na pocztę musi być napisany.*

β) Kiedy stan lub czynność za skończoną w przyszłości uważać chcemy, np. *przyjdę do ciebie; napiszemy wypracowanie.*

Odmiana słów przez sposoby czyli tryby.

177. Byt, stan lub działanie podmiotu pod sześciorakiemi względę uważać i tyłaż sposobami słuchaczowi objawiać je możemy. Jakoż:

a) Albo je za rzeczywiste czyli pewne uważamy, a zatęm z pewnością o nich mówimy, np. *Brat jest, siedzi, pisze.*

b) Albo je tylko jako cudzą chęć, myśl lub życzenie, a zatęm jako niepewne przedstawiamy, np. *Ojciec chce, żeby brat był, siedział, żeby pisał* (ale niepewna czyli *będzie, będzie siedział,*

писаť). Ogrodnik pragnie, *żeby drzewo rośło, zakwitło* (nie wiadomo jednak czy *będzie rośło, zakwitnie*).

c) Albo twierdzimy, iż pod pewnym warunkiem wydarzyłyby się mogły, np. *Brat byłby, siedziałby, gdyby miał krzesło. Pisałby, gdyby miał pióro. Drzewo rośłoby, gdyby je podlewano.*

d) Albo życzymy sobie, żeby się zdarzyły lub działały, np. *Oby brat był szczęśliwy; oby siedział; obyscie pisali. Oby drzewo rośło, oby kwitło.*

e) Albo chcemy i nakazujemy, żeby się działały, np. *Bracie bądź! siedź! pisz!*

f) Albo nakoniec mówimy o nich bez względu na okoliczności osoby, czasu i liczby, a wtedy bezokolicznie je wyrażamy, np. *być, siedzieć, pisać.*

178. Te sześciorakie sposoby wyrażania bytu, stanu lub działania podmiotu *sposobami* czyli *trybami* nazywamy. I tak:

a) Jeżeli o podmiocie coś z pewnością mówimy, wyrażamy to przez odmianę słowa, którą *sposobem* czyli *trybem oznajmującym* nazywamy, np. *Brat pisze. Ojciec spał.*

b) Niepewność bytu, stanu lub działania podmiotu, zatem kiedy je tylko jako cudzą chęć, myśl lub życzenie uważamy, wyrażamy sposobem, który *łączącym* nazywamy dla tego, iż słowa w nim położone, tylko przez połączenie ich ze słowami sposobu oznajmującego czynią myśl zupełną.

Sposób ten, w innych językach osobną odmianę mający, wyrażamy za pomocą wyrazów: *by, aby, iżby, żeby, ażeby*, które tylko z czasem przeszłym, a niekiedy i z trybem bezokolicznym kładziemy, i zakończenia osoby pierwszej i drugiej obu liczb z niemi łączymy, np. *chce, żebym siedział, a nie żeby siedziałem; żebyś pisał, a nie żeby pisałeś i t. d.*

c) Warunkowy byt, stan lub działanie podmiotu wyrażamy *sposobem*, który *warunkowym* nazywamy.

Na oznaczenie tego sposobu używamy wyrazu *by*, który, po przydaniu mu oderwanego od słowa zakończenia pierwszej i drugiej osoby obu liczb, zawsze ze słowem lub innym wyrazem łączymy, np. *Byłbym, a nie byłemby; byłabyś, a nie byłaśby; siedziałbym, a nie siedziałemby; pisałbyś, a nie pisałeśby; jabym, tybyś, ojciecby pisał, bratubym dał, złemubysmy zapobiegli, ranobyscie wstali.*

d) Na wyrażenie życzenia żeby podmiot był, zostawał w jakimś stanie lub coś działał, używamy spójników *oby, bodaj i bodajby*, z czasem przeszłym, np. *obys spał; bodajes zginął; obyscie*

czytali; *bodajecie byli szczęśliwi*. Taki sposób wyrażania się sposobem *życzącym* nazywamy.

e) Skłaniając podmiot do bycia, zostawania w jakimś stanie lub czynienia czegoś, używamy odmiany słów, którą *sposobem rozkazującym* nazywamy i dwojako go wyrażamy: *bez nalegania*: *bądź! niech będzie! siedź! pisz!* i z *naleganiem*, kiedy ze słowem, lub wyrazami *niech, niechaj*, przyrostek *ż*, że wiążemy, np. *bądźże! siedźże! niechże będzie; niechajże powie*.

f) Byt, stan lub działanie żadnej osobie nie przysądzone przez *sposób bezokoliczny* wyrażamy, np. *być, siedzieć, pisać*. Nazywa on się *bezokolicznym* dla tego, że nie wyraża okoliczności czasu, osoby, jej liczby i rodzaju.

179. Z tego, cośmy dotąd mówili, wynika, że na oznaczenie wyżej wyszczególnionych okoliczności powinny mieć słowa sześć sposobów czyli trybów:

- a) *oznajmujący*, np. *jesteś, siedzisz, piszesz*.
- b) *łączący*, np. *żebyś był, żebyś siedział, żebyś pisał*.
- c) *warunkowy*, np. *byłbyś, siedziałbyś, pisałbyś*.
- d) *życzący*, np. *obys był, obys siedział, obys pisał*.
- e) *rozkazujący*, np. *bądź! siedź! pisz*.
- f) *bezokoliczny*, np. *być, siedzieć, pisać*.

Atoli słowa polskie tylko *sposób oznajmujący, rozkazujący* i *bezokoliczny* przez różne odmiany wyrażają; trzy zaś inne sposoby, tojest *łączący, warunkowy* i *życzący*, jedynie przez czas przeszły sposobu oznajmującego, za pomocą stosownych spójników oznaczamy, jak to wskazują wyżej przywiedzione przykłady.

Imiesłowy

180. Często dla skrócenia mowy dajemy słowom pewne zakończenia. Te zakończenia są:

- ąc*, np. *będąc* na wsi widziałem go, zamiast *gdym był*.
siąc nie słyszę, zamiast *gdy się*, nie słyszę.
mówiąc płakała, *gdy mówiła*, płakała.
jadąc będę spał, *gdy będę* jechał.

- szy*, np. *spostrzegłszy* go zmieszał się, za *gdy* go *spostrzegł*.
ący, a, e, np. uczeń *piszący*, za uczeń, *który pisze*.
any, a, e, np. *kochany* brat czyli brat, *którego kochają*.
ony, a, e, np. *proszony* ojciec, za ojciec, *którego proszono*.

ty, ta, te, np. *zabity* dzik, za dzik, *którego* zabito.

ły, ła, łe, np. *osiwiaty* człowiek, za *który* osiwiął.

Wyrazy z takimi zakończeniami ze słów urobione, ponieważ, oprócz zakończonych na *ąc* i *szy*, jak imiona odmieniają się na wzór przymiotników przez rodzaje liczby i spadki, a przytém jak słowa i czasy oznaczają, dla téj spólnój im z imionami i słowami własności *Imiesłowami* nazywamy.

Imiesłowy sąto wyrazy podobnie jak i słowa względ czasów oznaczające, a przytém jak imiona spadkujące się.

Imiesłowy nie stopniają się, bo nie przymiot, ale byt, stan lub działanie osób w czasie wyrażają. Ale kiedy względu na czas nie oznaczają, natenczas mają przymiotników znaczenie i stopniowaniu ulegają, np. *ukochany*, *ukochańszy*, *najukochańszy*; *uczony*, *uczeńszy*, *najuczeńszy*.

181. Według znaczenia słów (167) są imiesłowy: *czynne*, *bierne* i *nijakie*.

Czynne kończą się na *ący*, *ąca*, *ące*, np. *kochający*, *ca*, *ce*.

Bierne " " " *any*, *ana*, *ane*, " (*u*) *kochany*, *na*, *ne*.

" " " *ony*, *ona*, *one*, " (*u*) *proszony*, *na*, *ne*.

" " " *ty*, *ta*, *te*, " (*z*) *bity*, *ta*, *te*.

Nijakie " " " *ący*, *ąca*, *ące*, " *siedzący*, *ca*, *ce*.

" " " *any*, *ana*, *ane*, " *zaspany*, *a*, *e*.

" " " *ony*, *ona*, *one*, " *spocony*, *na*, *ne*.

" " " *ły*, *ła*, *łe*, " *osiwiaty*, *ła*, *łe*.

Imiesłowy na *any*, *ony*, *ty* i *ły*, w rodzaju męzkim skracano dawniej, odrzucając zgłoskę *y*, np. *Umęczon* pod pontskim Piłatem, *ukrzyżowan*, *umarł* i *pogrzebion*.

182. 1) Imiesłowy na *ąc* i *szy* zakończone nazywają się *niedmiennemi*, bo się wcale nie odmieniają.

np. Ojciec, matka, dzieci }
Ojcowie, matki, dzieci } *pisząc*, *napisawszy*.

2) Imiesłów na *ąc* oznacza byt, stan lub działanie trwające, a więc niedokonane i spółczesne drugiej czynności przez słowo połączonego z nim zdania w jakimś czasie wyrażonój. I tak w przykładzie *spiąc nie słyszę*, *nie słyszałem*, *nie będę słyszał*; *spiąc* wyraża stan trwający w obecności, przeszłości lub przyszłości: a to stósownie do czasu jaki po nim następuje.

3) Imiesłów na *szy* wyraża byt, stan lub działanie zupełnie skończone w czasie, który wskazuje słowo połączonego z nim zda-

nia, np. *skończywszy* robotę odpoczywam, odpoczywałem, będę odpoczywał.

4) Ze znaczenia tych imiesłów wynika, iż słowa niedokonane mają imiesłów na *ąc*, a dokonane na *szy*, np. *pisząc*, *napisawszy*; *czytając*, *przeczytawszy*.

Czasowanie słów i ich odmiany.

183. *Czasowaniem* nazywamy zbiór wszystkich odmian, jakim słowa ulegają.

Słowa odmieniają się przez *sposoby*, *czasy*, *liczby*, *osoby*, a w czasie przeszłym i przez *rodzaje*.

W czasowaniu słów podobnie jak i w spadkowaniu imion uważać należy na głoskę przybierającą (42) oraz na względne (66, 5). I tak w słowach *kochać*, *wołać*, *pytać*, *grozić*, *mówić*, *mnożyć*, *straszyc*, *pisac*, *grodzic*, głoski *ch*, *ł*, *t*, *z* i t. d. są przybierającami.

Przybierające głoski w wielu słowach ze względu trybu bezokolicznego w jedną spływają głoskę, z której się w odmianie przez czasy wynurzają, jak to niżej zobaczymy, np. *tłuc*, *tłukę*; *gnieść*, *gniotę*; *wieść*, *wiode*; *grześć*, *grzebie*; *módz*, *mogę*.

Jeżeli przybierająca w słowie nie jest spółgłoska, ale jakaś samogłoska, natenczas względne łączymy z nią za pośrednictwem głoski *j* (e) (41, a) np. *łać*, *leję*; *taić*, *taję*; *kleić*, *kleję*; *stroić*, *stroję*; *czuć*, *czuję*; *zyć*, *zyję*.

184. ODMIANA nazywamy jednostajne wielu słów czasowanie. Słowa polskie ze względu na jednostajność ich czasowania na sześć odmian dzielimy. I tak:

I. Do pierwszej odmiany należą słowa niedokonane w teraźniejszym, a dokonane w przyszłym czasie we wszystkich względnych (66, 5) głoskę *a* mające, np. *kocham*, *kochasz*, *kocha*; *kochamy*, *kochacie*, *kochają*.

II. Według drugiej czasują się słowa przed wszystkimi zakończeniami osób w tych czasach miękczące głoskę przybierającą, np. *skubię*, *skubiesz*, *skubią*; *łupię*, *łupisz*, *łupią*. W czasownikach tej odmiany przybierające *d*, *s*, *t*, niewzorowo miękczymy, bo je nie na językowe *dź*, *ś*, *ć* (22), ale na podniebienne miękkie *dz*, *sz*, *c*, przed wszystkimi względnymi (66, 5) zamieniamy, np. *głodać* (gryźć) *głodzę*, *głodzisz*, *głodzą*; *pisac*, *piszę*, *piszesz*, *piszą*; *bełkotać*, *bełkoce*, *cesz*, *ce*, *cemy*, *cecie*, *ca*.

III. Trzecia odmiana służy dla słów, które w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonanym tylko w pierwszej osobie liczby

pojedynczój i trzeciój liczby mnogiej twardą głoskę zatrzymują, a we wszystkich innych ją miękcza, np. *kładę, kładziesz, kładą; schnę, schniesz, schną; piekę, pieczesz, pieką; mogę, możesz, może, możemy, możecie, mogą.*

IV. Czwarta odmiana obejmuje słowa, których samogłoskowy rdzeń (66, 1) ze względniemi (66, 5) od samogłoski e zaczynającemi się za pośrednictwem głoski j (e) wiążemy, np. *czuć, czuje, czujesz, czujemy; siwieć, siwieję, ejesz, łać, leję (45).*

V. Piąta odmiana jest dla słów z przybierającą wargową lub językową miękką (22) na *éc*, z ściśnioném *é*, lub na *ic* (oprócz *bić, gnić, pić, wić*) zakończonych, np. *cierpieć, grzmić widzieć; czynić, gonić, prosić.*

VI. Szósta odmiana służy dla słów z przybierającą podniebienną miękką (22), na *éc* z ściśnioném *é* lub na *yc* (oprócz *zyć, żyć*) także na *rzyć* zakończonych, np. *bieżeć, kłeczeć, uczyć, straszyc, trwożyć, tworzyć, patrzeć, marzyć.*

185. Słowa według jednej z tych sześciu odmian czasujące się *wzorowemi*, odstępujące od nich *niewzorowemi*, nie mające jakiego czasu *ułomnemi*, te zaś, które w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonany według dwóch odmian czasujemy, jako też i te, które czas przeszły dwojako mają, *obfitującemi* nazywamy.

186. Słowa zwrotne i zaimkowe czasują się podobnie jak i słowa czynne, tylko że zwrotne i zaimkowe zaimek *się* we wszystkich osobach i liczbach niezmienny zatrzymują, np. *cieszę się, cieszysz się, cieszyłem się, cieszyć się będę* i t. p.

Czasy główne i z nich urabiane.

187. Sposoby i czasy z których się inne urabiają *głównemi* nazywamy.

W czasowaniu polskiem sposób bezokoliczny i czas przeszły są głównemi, bo się z nich wszystkie inne bezpośrednio lub pośrednio urabiają.

Słowa nie mające czasów głównych, nie mają też i tych odmian, które się z nich tworzą.

188. Z bezokolicznego sposobu urabiają się: 1) *Czas teraźniejszy* słów niedokonanych. 2) *Czas przyszły* dokonanych i 3) *Czas przeszły*.

Sposoby tworzenia się dwóch pierwszych czasów przy każdej odmianie dokładniej wskażemy.

189. Z trzeciej osoby l. mn. czasu teraźn., we wszystkich odmianach na *a* zakończonej, przez przydanie głoski *c* tworzymy *imięstów niedokon. nieodmienny*, np. kochając, pijąc, pisząc, czyniąc. Od tego zaś pochodzi *imięstów czasu terażniejszego* na *y* zakończoney, np. kochający, pijący, piszący, czyniący.

190. Z terażniejszego lub przyszłego dokonan. urabia się:

Sposób rozkazujący, który się we wszystkich słowach kończy albo na przybrane *j*, albo na odkrytą spółgłoskę przybierającą. Urabia on się z trzeciej osoby liczby pojedynczej czasu terażniejszego w niedokonanych, a przyszłego w dokonanych.

A. Na *j* mają go: a) Słowa pierwszej odmiany, bo te przybierają *j*, np. *kocha(j)*, *czyta(j)*, *woła(j)*, *wysłucha(j)*.

b) Słowa trzeciej odmiany na *ać*, *nać* z poprzedzającą spółgłoską i *rzec* zakończone, tudzież *łgać*, *rwać*, *ssać*, *tkać*, *źgać*, *zwać*. Wszystkim tym słowom po zamianie *e* na *i* lub *y*, a to według natury spółgłoski przybierającej, na oznaczenie tego sposobu *j* przydajemy, np.

Dmie, dmij; przyjmie, przyjmij; gniew, gnij; zacznij, zacznij; tnie, tnij; pchnie, pchnij; umknie, umknij; drze, drzyj; tze, tzyj; rwie, rwij; ssie, ssij; tcze (od tkać), tczyj; zze (od źgać), zzyj; wyżmie, wyżmij.

Niezłożone *jąć* nie ma tego sposobu, a *wzjąć* ma *weź* lub *weźmij*, np. Siostrze, *weź*, rzekła, *weźmij* mego syna. KRASZ. Witolor. str. 25. *Sięgnij* ręką i *weźmij* go. 1. Leop. Ex. 4. 4.

c) Słowa czwartej odmiany *chcieć*, *śmieć*, *umieć* i z niego złożone *rozumieć*, także *j* przybierają, np. *chciej*, *śmiej*, *umiej*, *rozumiej*.

d) Podobnie czynimy ze słowami piątej i szóstej odmiany kilka spółgłosek przed *i* mającemi, np. *brzmi(j)*, *mści(j)*, *pomni(j)*, *drzy(j)* i w złożonych z *źrzec* (patrzyć), np. *wejrzy(j)*, *zajrzyj*, *dojrzyj*.

e) Słowa piątej odmiany, które w trzeciej osobie przed względną *i* opuściły *j*, w tym sposobie znowu je przybierają, np. *tai*, *taj* (41, a); *klei*, *klej*; *ukoi*, *ukój* (49, a).

B. Na odkrytą spółgłoskę przybierającą kończą go wszystkie słowa, prócz powyżej wyszczególnionych, do jakiegobądź odmiany należące, np. *pisz(e)*, *kołysz(e)*, *tlucz(e)*, *struż(e)*; *czyni*, *czyn*; *wodzi*, *wódź* (49, a); *kosi*, *koś*; *toczy(y)*, *susz(y)*, *patrzy(y)*.

191. *Czas przeszły*: a) W słowach na *ć* z poprzedzającą samogłoską zakończonych, głoskę tę na *łem*, *łam*, *łom*, a stojące

przed nią *e, é* (otwarte i ściśnione) na *a* zamieniając, np. *kocha(ć)łem, pisa(ć)łem, mówi(ć)łem, uczy(ć)łem, siwieć, siwiałem; leżeć, leżałem; drzeć, drzałem*. Ale *drzeć, mrzeć, przec, rozpostrzec, trzeć, wrzeć* (zamknąć) i *źreć* mają czas przeszły *dar-łem, marłem, parłem, rozpostarłem, tarłem, warłem, żarłem*. b) W czternastu słowach pierwotnych na *ś* zakończonych, po zamianie *ć* na *tem*, i po odrzuceniu *ś*, przywracając opuszczoną w wyrazie głoskę *b, d* lub *t*, np. *grześć, grzebtem; skuść, skubtem; kłaść, kładtem; pleść, plottem* (218). c) Zakończenie sposobu bezokolicznego *c* zamieniając na *ktem*, a *dz* na *gtem*, np. *tluc, tłuktem; ciec, ciektem; strzedz, strzegtem; ledz, legtem*. d) W słowach na *nąć* w jednych *ć* na *tem* zamieniając, np. *pchną(ć)łem, ciągną(ć)łem, połkną(ć)łem, mrugną(ć)łem*; w drugich prócz tej zmiany zgłoskę *ną* wyrzucając (249. 3), np. *zamilk(nąć)łem, przywyk(nąć)łem, zgad(nąć)łem, zleknąć się, zląktem się*; w innych nakoniec obu form używając, np. *pęknął i pęktł; zniknął i znikł; trzasnął i trzasł* i t. d.

192. Z trzeciej osoby licz. pojed. czasu przeszłego urabiają się następujące imiesłowly: 1) Nieodmienny na *szy*. 2) Nijaki na *ły* i 3) Bierne i nijakie na: *any, ony, ty*.

1) *Nieodmienny dokonany* na *szy*, do *t* z poprzedzającą spółgłoską dodając *szy*, a z poprzedzającą samogłoską zamieniając je na *wszy*, np. *usiadł(szy), wywartł(szy), uniośł(szy), zgniotł(szy); ukocha(t)wszy, napisa(t)wszy, uczyni(t)wszy*.

2) *Nijaki dokonany* na *ły*, od niektórych gramatyków przymiotnikiem słownym nazywany. Imiesłów ten, właściwy słowom nijakim i poczynającym (167, 4 i 172, 1), urabia się względna o trzeciej osoby l. pojed. czasu przeszłego w rodz. nijakim na *y* zamieniając, np. *osiwiał(o)y, wybladł(o)y, zeszcł(o)y, zeszcł(o)y, podeszcł(o)y, dojrzał(o)y, okwitł(o)y, podstarzał(o)y, wywiadł(o)y*.

Niektóre imiesłowly tego zakończenia prawie całkiem utraciły ślad swojego początku, przybrawszy stopniowanie, któremu właściwe imiesłowly nie ulegają. Takimi są: *biegły, ciągly, czuły, dbały, okazały, otyły, śmiały, trwały, wysmukły* i inne.

Z tych imiesłowów urabiają się rzeczowniki przymiotowe *y* na *ość* zamieniając, np. *biegłość, trwałość, otyłość, śmiałość, nabrzekłość*.

3) *Bierne i nijakie niedokonane lub dokonane na any, ony, ty:*

a) Na *any*: w słowach czas przeszły na *ał* mających, zamieniając *ł* na *ny*, np. *czyta(t)ny, pisa(t)ny, cierpia(t)ny, słysza(t)ny, zapłaka(t)ny*.

b) Na *ony*: w wielozgłoskowych na *ił, ył, nał*, samogłoskę wraz z *ł*, a w zakończonych na *ł* z poprzedzającą spółgłoską tylko samo *ł* zamieniając na *ony*, przed którym się miękcza twarde spółgłoski, a syczące językowe miękkie na podniebienne miękkie przechodzą (22), np. *cofniony, ogarniony, przenikniony, pogrzebiony, upleciony, rzeczony, strzeżony, zasmucony, ugodzony, proszony, zagrożony, pomszczony, nauczony*.

c) Na *ty*: w słowach na *ał* z poprzedzającą spółgłoską miękką oraz jednozgłoskowych na *ił, ył, ół, uł* i *rł*, zamieniając *ł* na *ty*, np. *ciał, cięty* (51, 3), *zjął, zdjęty*, także *pchnał, pchnięty; zbi(t)ty, pi(t)ty, my(t)ty, szy(t)ty, pró(t)ty, ku(t)ty, dar(t)ty, par(t)ty, meł(t)ty*; niewzorowo *mielony*

Z tych imiesłów urabiają się:

a) Czas przeszły nieosobisty bierny zamieniając *y* na *o*,

np. (u)kochany, słyszany, (o)broniony, (z)bity.

(u)kochano, słyszano, (o)broniono, (z)bito.

b) Rzeczowniki słowne *y* na *e* (31, 2) zamieniając:

np. (u)kochany, (na)pisany, (s)tluczony, (na)rodzony, (z)bity.

(u)kochanie, (na)pisanie, (s)tluczenie, (na)rodzenie, (z)bicie

ZASOWANIE SŁÓW POSILKOWYCH BYĆ I MIEĆ.

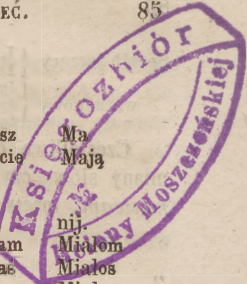
193. Słowa *BYĆ* i *MIEĆ* nazywają się posilkowemi, dla tego, że, gdy które słowo zwyczajnych odmian samo przez się wydać nie może, ony je wyřęczają a tak mu posilkują.

Słowo *być* nazywa się też *rzeczownem*, bo znaczy tylko bytność rzeczy bez względu na ich przymiot, np. *ojciec jest, siostra była*. Wszystkie zaś inne słowa nazywają się *przymiotne*, bo bytność rzeczy z ich przymiotami połączoną oznaczają, i dla tego każde rozebrać można na dwa osobne wyrazy, to jest na słowo *być* i imiesłów przymiot bycia malujący, np. *ojciec kocha, mówi*, jedno znaczy co: *ojciec jest kochający, jest mówiący*.

Sposób bezokoliczny.

Być.

Mieć.

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p. 1. Jestem	2. Jesteś	3. Jest. Mam	Masz	Ma
L. m. 1. Jesteśmy	2. Jesteście	3. Są. Mamy	Macie	Mają

Czas przeszły.

	meż.	żeń.	nij.	meż.	żeń.	nij.
L. p. 1.	Byłem	Byłam	Byłom	Miałem	Miałam	Miałom
2.	Byłeś	Byłaś	Byłoś	Miałeś	Miałaś	Miałeś
3.	Był	Była	Było	Miał	Miała	Miało
L. m. 1.	Byliśmy	Byłyśmy	Mieliśmy	Miałysmy	Miałysmy	Miałysmy
2.	Byliście	Byłyście	Mieliście	Miałyscie	Miałyscie	Miałyscie
3.	Byli	Były	Mieli	Miały	Miały	Miały

Czas przyszły.

L. p. 1.	Będę	Będę	} miął miął ła, ło	lub	Mieć	będę
2.	Będziesz	Będiesz				będziesz
3.	Będzie	Będzie				będzie
L. m. 1.	Będziemy	Będziemy	} mieli miały ła, ły			będziemy
2.	Będziecie	Będziecie				będziecie
3.	Będą	Będą				będą

Sposób rozkazujący.

	<i>bez nalegania</i>	<i>znaleganiem</i>	<i>bez nalegania</i>	<i>znaleganiem.</i>
L. p. 1.	—	—	—	—
2.	Bądź	Bądźże	Miej	Miejże
3.	Niech będzie	Niechże będzie	Niech ma	Niechże ma
L. m. 1.	Bądźmy	Bądźmyż	Miejmy	Miejmyż
2.	Bądźcie	Bądźcież	Miejcie	Miejcież
3.	Niech będą	Niechże będą	Niech mają	Niechże mają

Imięstowy.

Czasu terażni.	Będący, ca	Będące.	Mający	Mająca	Mające.
Czasu przeszł.	Były, ła	Byłe.	Miany	Miana	Miane.
Czasu przyszł.	Mający, ca, ce	być.	Mający, ca, ce	mieć.	
Nieodm. niedok.	Będąc		Mając		
Nieodm. dokon.	Bywszy	(tylko w złoż.)	Miawszy		
Rzeczownik słowny:	Bycie		Mienie		

Imiesłow bierny czasu przeszłego *byty, byta, byte*, używa się tylko w słowach złożonych, np. *dobyty, nabyty, przebyty*.

194. Ponieważ do wyrażenia innych sposobów (178, c) używane spójniki *by, aby, ażeby, iżby, gdyby, oby* i t. p. tylko z czasem przeszłym łączyć się mogą, wszystkie więc te sposoby tym tylko czasem wyrażamy. Będzie zatem:

Sposób łączący { L. p. *żeby, żebyś, żeby był, byta, byto.*
 { L. m. *żebyśmy, żebyście, żeby byli, byty.*

Sposób życzący	{	L. p. <i>obym, obys, oby był, była, było.</i>
		L. m. <i>obysmy, obyscie, oby byli, były.</i>
warunkowy	{	<i>byłbym, byłbys, byłby; bylibysmy, bylibyscie, byliby.</i>
		<i>byłabym, byłabyś, byłaby; byłybyśmy, byłybyście, byłyby.</i>
		<i>byłobym, byłobyś, byłoby; byłybyśmy, byłybyście, byłyby.</i>

Częstolliwie *bywać* i *miewać* czasują się według pierwszej odmiany słów czynnych i nijakich (199), np. *bywam, bywasz; miewam, miewasz* i t. d.

Przekładnia w słowie BYĆ.

195. 1) Słowo *być* w czasie teraźniejszym odmieniało się dawniej jak następuje:

L. p. Jesm	L. podw. Jeswa	L. m. Jeśmy
Jeś	Jeśta	Jeście
Jest		Sa.

Łącząc te osoby z imiesłowem *był, była, było, byli, były*, tworzone czas przeszły jak następuje:

L. p. 1. Byłjesm, ściągn. Byłem	Byłajesm	Byłam	Byłojesm	Byłom
2. Byłjeś	Byleś	Byłaś	Byłojeś	Byłoś
3. Byłjest		Byłajest	Byłojest	
L. m. 1. Bylijeśmy	Byliśmy	Byłyjeśmy	Byłyśmy	
2. Bylijeście	Byliście	Byłyjeście	Byłyście	
3. Byli		Były		

2) Z této przyczyny, iż osobowe zakończenia czasu przeszłego *em, eś, śmy, ście* powstały ze ściągniętego *jesm, jeś, jeśmy, jeście*, częstokroć dla dzwięczności mowy odrywamy te zgłoski od imiesłowu *był, była, było* i t. d. i łączymy je z innymi wyrazami, jakoto: rzeczownikami, przymiotnikami, zaimkami, spojnikami i przysłówkami; a to *przekładnią* nazywamy, np. u ojca *byłem*, u ojcam *był*; pilny *byleś*, pilnyś *był*; wy *byliście*, wyście *byli*; że nie *byliśmy*, żeśmy nie *byli*; rano *byłam*, ranom *była*.

3) I w czasie teraźniejszym słowa *być* także same względne (66, 5) mającym, pospolicie używamy téj przekładni, ale tylko w osobie pierwszej i drugiej liczby pojedynczej, np. *ja jestem, jam jest; ty jesteś, tyś jest; dobra jesteś, dobraś* i t. p.

4) Jeżeli w pierwszej i drugiej osobie czasu teraźniejszego słowa *być* odjęte zakończenie osobowe do innego dodaje się wyrazu, natenczas słowo *jest* całkiem się opuszcza, np. *wielem winien* zamiast *wiele jestem winien*; nie bój się *bom* ja z tobą. BUDNY Jer. 1. 8. zamiast *bo ja jestem z tobą*.

5) Podobnie używają się z przekładnią i słowem *być* i przez wszystkie czasy odmieniają się niektóre przymiotniki, np. *godzien*,

wart, winien, powinien, rad i inne. Przy tych imionach słowo *być* w czasie teraźniejszym niekiedy się opuszcza, a niekiedy się kładzie, np. *godzienem, godnam, godnem, godzienes, godnas* i t. d. albo też *godzien jestem, lub godzienem jest; winni jesteśmy lub winniśmy; radem, radeś, rad, radziśmy*.

6) Przymiotnik *powinien* nigdy nie ma przy sobie słowa *być*, a w liczbie mn. w rodzaju żeńskim i nijakim zawsze się na *y* kończy, np. *myśmy powinni, powinny, wyście powin(ni)y*.

CZASOWANIE SŁÓW CZYNNYCH I NIJAKICH.

Pierwsza odmiana.

196. Według pierwszej odmiany czasują się wszystkie słowa na *ać* z poprzedzającą twardą lub miękką, np. *zalecać, władać, sprawiać, odradzać, wzdymać, rozważać, słuchać, stękać*.

Wyjmują się:

1) Słowa na *bać, pać, sać, chtać, ktać, ptać* i *otać* zakończone, bo te według drugiej odmiany czasujemy.

2) Jednogłoskowe na *ać* z poprzedzającą miękką, np. *siać, lać, wiać*, i t. d. oprócz *chlać*, także *stawać* i tylko w złożonych używane *znawać*, zakończone na *ować*, oraz niżej wyszczególnione (223, 6) na *iwać, ywać*, bo te wszystkie według czwartej odmiany czasujemy.

3) Niektóre słowa na *dać, jać, kać, łać, mać, rać* zakończone, także słowo *stać*, bo te z wyjątku według drugiej (203), a *brać, igać, prać, rwać, ssać, strugać, tkać* (o tkaczu), *zwać*, według trzeciej, i nakoniec *zgać*, według pierwszej i trzeciej odmiany czasujemy.

Szczać należy do szóstej odmiany.

197. Następujące 38 słów, lubo na *bać, pać, sać, otać* i *ować* zakończone, z wyjątku według niniejszego wzoru czasujemy:
bać: *chlebać się* (kołysać), *chybać* (wzruszać), *dbać, gabać* (niepokoić), *podobać się, sarbać, serbać* i *sorbać* (chlipać), *starbać się* (chwiać się).

otać: *grzmotać, motać, niestotać* (narzekać). **ować**: *chować*.

pać: *chapać* i *hapać*, *chlepać* (*chlebać*), *cupać* (*z*) *nienacka noga za nogą iść za kim*), *hupać* (skakać przez co), *kpać, papać, siepać, stapać, szczepać, tupać, tępać, tupać, trupać* (trudzić), *zupać* (zatkać).

sać: *daśać, hasać, kąsać, kisać* (kisać), *kuksać*, *morusać, pasać* (częstotl. od *paść*; pochodzące od *pas*, np. *opasać, na-*

leży do drugiej odmiany), sysać (w złoż. od *ssać*), tryksać bośc rogami (o baranach), trząsać (od trząść), wałęsać się.

233. Do téj odmiany należy najwięcej słów pochodnych, to jest z innych czasowników urobionych. Z tych niezłożone częstotliwe, złożone zaś niedokonane mają znaczenie, lubo ich za częstotliwe używamy. I tak z *robić* tworzy się *rabiać* (233), *odrabiać*, *wyrabiać*; *mówić*, *mawiać*; *ruszyć*, *ruszać*.

198. Czas terażniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu, *ć* zamieniając na *m*, np. *dbać*, *dbam*; *wołać*, *wołam*.

Wzór odmiany.

199. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Kochać

Ukochać

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p. Kocham.
Kochasz.
Kocha.
L. m. Kochamy.
Kochacie.
Kochają (48, a).

Słowa dokon. nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność dokonaną czyli skończoną; a co się skończyło, to działać się nie może (176, 1).

Czas przeszły.

L. p. Kochałem łam łom   Ukochałem, łam łom i t. d. jak
Kochałeś łas łos   w niedokonanych.
Kochał   ła   ło
L. m. Kochaliśmy łysmy
Kochaliście łyscie
Kochali ty

Czas przyszły.

L. p.	Kochać	} będe będziesz będzie	} Będe Będziesz Będzie	} kochał kochała kochało	} Ukocham Ukochasz i t. d., jak czas teraźniejszy słów nie- dokonanych.	
						lub
L. m.						} będziemy będziecie będą

Sposób rozkazujący.

bez nalegania. z naleganiem. bez nalegania. z naleganiem.

L. p. 1. —	—	—	—
2. Kochaj	Kochajże	Ukochaj	Ukochajże
3. Niech } kocha	Niechże } kocha	Niech } ukocha	Niechże } ukocha
Niechaj }	Niechajże }	Niechaj }	Niechajże }
L. m. 1. Kochajmy	Kochajmyż	Ukochajmy	Ukochajmyż
2. Kochajcie	Kochajcież	Ukochajcie	Ukochajcież
3. Niech } kocha-	Niechże } kocha-	Niech } ukocha-	Niechże } ukocha-
Niechaj } ją	Niechajże } ją	Niechaj } ją	Niechajże } ją

Imięśłow.

Czasu terażniejszego.	Kochający ca ce	—	—
Czasu przyszłego.	Mający ca ce kochać	Mający ca ce ukochać	
Nieodmienny.	Kochając	Ukochawszy	

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym kochał, ta, to; obym kochał, ta, to; kochałbym, kochałabym, kochałobym* i t. d.

Niewzorowe słowa téj odmiany.

200. Niewzorowo czasują się:

Dać, słowo dokonane, ma czas przeszły: *dam, dasz, da, damy, dacie, dadzą*. Cz. przeszły: *dałem*. Częstotl. *dawać, daje*.

Jechać, Cz. ter. *jadę, jedziesz, jedzie, jedziemy, jedziecie, jada*. Cz. przeszły: *jechałem* i t. d. Częstotliwej odmiany nie ma, ale się w nią wyręcza słowem *jeździć*.

Ułomne słowa téj odmiany.

201. Tylko w sposobie bezokolicz. i czasie przeszłym wraz z pochodzącym od niego imięśłowem biernym i rzeczownikiem słownym używają się: *blwać, klwać* (dziobać), *plwać, szczwać, żwać* (żuć), *gnać, obiecać, stać*.

Z tych pięć na *wać* zakończone w czasie terażn. i od niego pochodnych wyręczają spowinowacone z nimi słowa na *uć* zakończone, np. *kluć* (dziobać), *kluję, pluje, żuje* i t. d.

Gnać, w potocznej mowie a nawet i w piśmie, niekiedy w czasie terażniejszym użyte znajdujemy, np. a mnie za karę na morze *wygnają*. KRASZ. *Witolorauda*. str. 25. Powszechniej jednak za nie w czasie terażn. używa się teraz *pedzę* lub *gonię*; dawniej zaś *żonę* kładziono.

Obiecać słowo dokonane. Czas przeszły *obiegałem*. Imięś. bier. *obiecany*. Niedokonane jest *obiecować*. Cz. ter. *obiega*.

Słychać i widać, które w dawniejszych pisarzach we wszystkich odmianach znajdujemy: *słycham, widam; słychałem, widalem* i t. d. *słychany, widany*, teraz tylko w sposobie bezokol. i imiesłowie używamy. W czasie terażn. i przeszł. *słychać* zastępuje teraz *słyszę, słyszysz* i t. d. od *słyszzieć*; a *widam, widzę, widzisz* i t. d. od *widzieć*. Imiesłów *słychany* jest jeszcze w użyciu, ale *widany* wyręcza teraz imiesłów *widziany* od *widzieć*.

Stać, gdy znaczy stanie, wyręcza się słowem *stojąć* (233), bo się mówi: *stoje, stoisz, stoi* i t. d., nieosobiste (174, 2) *przystoi*. Imiesłów czasu przeszł. w złożonych kończy się na *ły*: *dostały, przestały, wystały*; ale niezłożony *stały* ma przymiotne znaczenie i dla tego stopniuje się (117, 6) np. *stalszy, najstalszy*. Dokonane *stać się* t. j. zostać czém, i z niego jako też ze *stać* złożone, kiedy nie znaczą stania, np. *dostać się, rozstać się, dostać, przestać, przystać, zastać* i t. p. w czasie przyszłym wyręczają się słowem dokonaném *stanąć*, którego sposób bezokol. w złożonych nigdy się nie używa, np. *dostanę się, rozstanę się, przystanę, zastanę*. Imiesłów cz. przeszł. mają tylko: *powstać, powstały, pozostać, pozostały*. Częstotliwe: *stawać się*, cz. ter. *stają się, stawać, stają*.

O częstotliwych słowach tej odmiany zob. § 209.

Druga odmiana.

202. Według drugiej odmiany czasują się słowa zakończone na: *bać, pać, sać, chtać, ktać, ptać i otać*, np. *dłubać, rąbać, drapać, kapać, pisać, cesać, kasać* (odkazywać się), *kasać się*, (kusić się), *bechtać, rzektać* (o srokach i żabach), *łesктаć, (techtać), łektać, trektać i tresktać* (karać, trapić), *deptać, szeptać, bełkotać, rzekotać, szczebiotać*.

Zakończone na *bać, pać, sać i otać*, które z wyjątku według pierwszej odmiany czasujemy zob. wyżej § 197.

203. Tu też należy 60 następujących słów, które ze względu na ich zakończenie, według pierwszego wzoru czasowałyby się po winny. Takimi są zakończone na:

dać: *głodać, dze (gryźć), gwazdać (gwazdźe), gwizdać (źdźe)*.
jać: *bajać, kajać się (żałować błędu), krajać, łajać, przyjajać (sprzyjać), tajać, ziajać*.

kać: bełkać (mącić), bełcze; brukać, gdakać, głaskać, iskać (szukać), klaskać, kleskać (klaskać), kwakać, kwokać, łokać (złopać), płakać, pleskać (wodą oblewać), płukać, skakać, treskać, treskać (karać, trapić), zyskać. Słowa te przed wszystkimi względniemi (66, 5) *k* na *cz* zamieniają, np. *brucze, bruczesz, brucza*.

łać: *słać* (postańca), *śle* (27), *ślesz* i t. d., ale *słać* (o posłaniu) powstało ze *stłać*, po wyrzuceniu *t*, które w starosłowiańskim i rosyjskim w *stlat'*, czeskim *stlati*, a w częstotliwych polskich, po przybraniu *e*, na *é* (22 i 31) zamienione widzimy, np. *rozścielać, wyscielać, zaścielać*. Dla tego też w czasie terażniejszym po wtrąceniu *e* przybywa *é*, bo mówimy *ściele, ścielesz* i t. d.

Od *słać* pochodzi *pościel* i *prześcieladło* zwyczajnie *prześcieradło*, podobnie jak mówimy *mularz* i *murarz* od *mur*.

mać: chramać, chromać, drzemać, drzymać, kłamać, łamać, łomać.

rać: babrać, karać, krekorać, mamrać, orać, szemrać, żebrać.

tać: cheltać i chelstać (szumić), chrostać i chrustać (szeleścić), chrząstać, chrzęstać, chwostać (siec biczem), świstać, trestać (karać, trapić).

zać: kazać (w znaczeniu rozkazywać, czas przyszły ma znaczenie czasu terażn.), lizać, mazać, rzezać, wiązać.

Słowa do pierwszej i drugiej odmiany należące.

204. Według drugiej lub pierwszej odmiany czasuje się 35 następujących słów, których używawsze są odmiany nawiasem nie objęte:

kać: głaskać, (am), czę, klaskać, kłaskać, kleskać, krakać, (am), czę, muskać, (am), czę. **łać:** matlać, paplać, plapać.

łać: wicłać, wikłać. **mać:** kłamać, (am), mię.

pać: chlipać, chłypać, ciupać, kłapać, łapać, szłapać.

rać: bazgrać, (am), rzę, gderać, gdyrać, (ram), rzę, gmerać, gmyrać, (ram), rzę, guzdrać się, (ram), rzę, szemrać.

sać: hasać, klusać, płasać, plęsać, (sam), sze.

stać: chlastać, chłostać.

tać: chwierutać, (am), ce, kołatać, (am), ce, miotać (teraz am, dawniej ce), miecę (45), miecesz, miece; różne od mieść, miotę, mieciesz, miecie i t. d., plątać.

205. Czas terażniejszy w niedokonanych a przyszły w doko-

nanych urabia się ze sposobu bezokolicznego. Po odrzuceniu jego zakończenia, przybierające głoski miękką się przed względniemi (66, 5) tak, iż syczące językowe na podniebienne miękkie zamieniamy (22). Przechodzi więc:

s na sz np. *pisać, piszę; kotysać, kotyszę.*

z na ż np. *mazać, maże; wiązać, wiąże.*

podobnie t na e (29) np. *deptać, depcę; belkotuć, belkoce.*

st na szcz np. *chelstać, chelszcze; świstać, świszczę.*

Ale treskać i trestkać (karać, trapić) mają niewzorowo trescę i trestcę, bo w odmianie słów *k* na *cz* przechodzi (24); płaćać ma płaćcę; smoktać, smokćę i smokczę.

Wzór odmiany.

206. *Niedokonane* *Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Pisać.

Zapisać.

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p.	1. Piszę	Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność skończoną.
	2. Piszysz	
	3. Piszemy	
L. m.	1. Piszemy	
	2. Piszecie	
	3. Piszą	

Czas przeszły.

L. p.	Pisałem łam łom	Zapisałem łam łom
	Pisałeś i t. d.	Zapisałeś i t. d.

Czas przyszły.

L. p.	Pisać będę lub będę pisał i t. d.	Zapiszę i t. d., jak czas terażniejszy słów niedokonanych.
-------	--------------------------------------	--

Sposób rozkazujący.

	<i>bez nalegania</i>	<i>bez nalegania</i>
L. p.	1. —	—
	2. Pisz	Zapisz
	3. Niech	Niech
	Niechaj } pisze	Niechaj } zapisze
L. m.	1. Piszmy	Zapiszmy
	2. Piszcie	Zapiszcie
	3. Niech	Niech
	Niechaj } piszą.	Niechaj } zapiszą.

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).

Imięsłowy.

<i>Czasu terażniejszego:</i>	Piszący ca ce	—
<i>Czasu przyszłego:</i>	Mający ca ce pisać	Mający ca ce zapisać.
<i>Nieodmienne:</i>	Pisząc	Zapisawszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym pisał, ła, ło; obym pisał, ła, ło; pisałbym, pisałabym, pisałoby* i t. d.

Niewzorowe słowa téj odmiany.

207. *Kłóć* i *próć* są niewzorowemi słowami téj odmiany, bo i w sposobie bezokolicznym odmienne mają od innych zakończenie, i w czasie teraźniejszym przekładają *o*, dla odkrycia spółgłoski przybierającej. Jakoż czas teraźniejszy mają: *kołę, kolesz, kole* i t. d.; *porzę, porzesz, porze, porzą*. Imiesł. bierny *klóty, próty*. Ale *pruć* czasuje się według czwartej odmiany (223, 3). Częstotliwe złożone: *wykałać, wyparać*.

Ułomne słowa téj odmiany.

208. Następujące: *bać się, chrapać, sapać, skrzypać* i *spać* są ułomne. Używają się bowiem tylko w sposobie bezokolicznym, czasie przeszłym i od nich pochodzących, np. *sapać, sapał, zasapany; zaspać, zaspał, zaspany*. W czasie teraźniejszym zastępują je do piątej odmiany należące słowa: *bojć się, chrapić, sapić, skrzypieć, spieć*, których sposoby bezokoliczne, prócz *skrzypieć*, w piśmie wcale się nie używają, np. *boi się, chrapi, sapi, skrzypi, śpi*. Ale *dochrapać się czego* czasujemy według drugiej odmiany.

Od *sapać* znajdujemy w dawnych pisarzach *sapa, sapając, sapał*, skąd się okazuje, że to słowo dawniej nie było ułomne, i że je według pierwszej odmiany czasowano.

Sposób bezokoliczny *spieć*, używający się tylko w czynnym dokonanym *uspieć*, nie ma odpowiedniego sobie słowa częstotliwego.

Urabianie słów częstotliwych z czasowników pierwszej i drugiej odmiany.

209. Nie wiele jest słów częstotliwych lub niedokonanych, które się z czasowników dwóch pierwszych odmian urabiają. Tworzą się one wtrącając przed *ać* zgłoski *iw* po *g, k*, a po innych *yw* albo, inaczej mówiąc, zamieniając *ać* na *iwać* lub *ywać*, np. *podrygać, giwać; wystrzygać, giwać; płakać, kiwać; oszukać, kiwać; wykonać, nywać; obwołać, tywać; podsłuchać, chywać; wyrównać, nywać; zaniedbać, bywać; pisać, sywać;*

rozkazać, żywać; uczesać, sywać; przekopać, pywać; wykrobać, bywać; wygwizdać, dywać.

Ale złożone z *bać się*, *dać*, *stać*, *znać*, *igrać* przed zakończeniem *ać* zgłoskę na *aw* przybierają, np. *obawiać się*, *dawać*, *stawać*, *poznawać*, *najgrawać się* i *nagrawać* od *igrać* (48, a); *grać* zaś miało dawniej *grawać* teraz *grywać*. *Drgać* ma *drygać*; *pchać*, *pychać* tylko w złożonych używane; *postać*, *posyłać*, *tkać*, *tykać*, *zatykać*; *spać*, *sypiać*, dla odróżnienia od *sy-pać*. *Słychać* dawniej *stychywać*, ale się teraz nie używa.

Tak urobione słowa z czasowników pierwszej odmiany jedne według niej, drugie zaś, wraz ze wszystkimi od słów drugiego wozu pochodzącymi, według czwartej skłaniamy odmiany (223, 6), np. *wykonywam*, *wyrównywam*; *zaniedbuje*, *podryguje*, *pisuję*, *rozczesuje*, *wytamuje*.

Trzecia odmiana.

210. Według trzeciej odmiany czasują się:

1) Wszystkie słowa na *ać*, *nać*, *c*, *dz*, *ść*, *źć* tudzież jednozgłoskowe na *rzć*, z ściśnioném *ć*, zakończone, np.

Miać, *ciać*, *cząć*, (tylko w złożonych używane), *zacząć*, *począć*, *kłać*; *stygnać*, *mięknąć*, *plynać*; *ciec*, *rzec*, *tluc*; *ładz*, *módz*, *biedz*, *żędz* (palić), *prządz* (tylko w złożonych używane), *zaprzadz*, *wyprządz*; *trząść*, *prząść*, *gąść* (grać na lutni), *nieść*, *leźć*, *wieźć*; *drzcć*, *mrzć*, *przcć* (cisnąć, zapierać się); *wrzć*, *trzcć* i złożone *rozpostrzcć*, *źrzć* dawniej a teraz *źrć* (zarłocznie jeść), i nakoniec teraz nieużywane *ksieść* (kwitnąć).

Wyjmuje się: *źrzć* (patrzyć) i z niego złożone *dojrzcć*, *wejrzcć*, *zajrzcć* i inne, bo te według szóstej odmiany czasujemy, np. *dojrzę*, *dojrzysz*, *dojrzy*, *dojrzał*. Dawniej i *przcć* (przezczyć) podobnie czasowano, bo znajdujemy: *przę*, *przysz*, *przy*, *przał*.

2) Następujące słowa lubo się kończą na *ać*, według tej odmiany czasujemy: *łgać*, *rwąć*, *ssać*, *strugać*, *tkać* (o tkaczu *) *źgać* (palić), *zwać*, także *brać* i *prać*. Dwa ostatnie przed *r* przybierają *o*, przed którym *b*, *p* miękczą, np. *biore*, *piore*. Ale *zwać* w czasie teraźniejszym bez *o*, i z przybraném *o* używamy, a wtedy w miękczy się we wszystkich osobach; bo mówimy: *zwę*, *zwiesz*, *zwa* i *zowie*, *zowiesz*, *zowią*; lubo w dawnych pisa-rzach zgodnie z tą odmianą *zowa* znajdujemy.

*) *Tkać* (wtykać, wpychać), czasuje się według pierwszej odmiany; *tkam*, *tkasz*, *tkają*.

Żgać czasuje się też według pierwszej odmiany, *żgam, żgasz, żga*, jeżeli je zaś według czwartej skłaniamy, natenczas w drugiej i trzeciej osobie obu liczb *ż* przed *ż* na *z* zamieniamy: *żgę, żzesz, żże, żga, żgący* np. *żgący wiatr*.

Uwagi nad czasowaniem słów do tej odmiany należących.

211. Słowa na *ać, c, dz* i *ść* zakończone, utraciły w sposobie bezokolicznym przybierającą spółgłoskę, bo ta przed *ć* w jednych w inną się zlała, w drugich zaś całkiem znikła.

Słowa na *ać* zakończone.

212. W słowach na *ać*, których dwanaście liczymy, płynne *m* lub *n*, do ich rdzenia (66, 1) należące, zbiegłszy się w sposobie bezokolicznym z zakończeniem *ć* tworzą brzmienie *ać*, a tak pozornie nikną; bo wynurzają się w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonanym, który po odrzuceniu głoski *ć* urabiamy; poczem stojące przed *a* językowe miękkie, oprócz *ł*, na twarde przechodzą. I tak:

1) Wynurza się *m* w słowach: *dać, jać, żać* (gnieść, tłoczyć), *zdzać* (kolnąć) i *żdzać* (gnieść). Mają więc: *dme, źme, dzme, źdźme* i t. d.

Jać (dokonane) ma *ime, imiesz* i t. d. Sposób rozkazujący mają tylko złożone (190 1, A b). W złożonych wraca się *j*, ale *i* niknie (40 i 41) np. *pojme, zajme, przyjme, najme*. Po przyimkach *ob, od, roz, z* i *zdo*, skrócone *zd*, przydaje się *e*, np. *obejme, odejme, rozejme, zejme, zdejme*. Jeżeli zaś z przyimkami *wz* jest połączone, natenczas *j* wyrzuca się przed *m*, a pomiędzy przyimki wtrąca się *e* łagodzące brzmienie, np. *wzjać, wezme; powzjać, powezme; uwzjać się, uwezme się*.

2) Wraca się *n* w następujących: *ciać, cząć* (tylko w złożonych) *zacząć, począć* i t. d. *giąć, kłać, miąć, piąć* i *żać* (zboże), np. *tnę, zacznę; pocznę, wszcząć, wszcznę; gnę, klnę* i t. d.

Słowa na *nać* zakończone.

213. 1) Po słowach na *owac*, najwięcej jest w języku polskim czasowników na *nać* zakończonych. Są ony trojaki: jedne, które się tylko w połączeniu z przyimkami znajdują, a takich jest około kilkadziesiąt, np. (*prze*)*ścignąć, (po)*psnać, (*z*)*łęknąć się, (u)*przątnąć, (*za*)*snąć*; drugie zaś jako niezłożone lub złożone

używają się, np. *ciągnąć*, *wyciągnąć*; *ginać*, *zginać*; *puchnąć*, *napuchnąć*; *minąć*, *wyminąć*; *dźwignąć*, *podźwignąć*; *pęknąć*, *przepęknąć* i t. d. Z tych niezłożone: jedne znaczą czynność niedokonaną i wzmagającą się, np. *cierpnąć*, *gasnąć*, *rosnąć*, a drugie czynność dokonaną jednolliwą czyli dorazną wyrażają, np. *beknąć*, *błysnąć*, *dygnąć*, *runąć*, *psyknąć*, *puknąć*, *kopnąć*.

2) Niedokonane jedne są poczynające, drugie tylko niedokonane. Poczynające urabiają się po większej części z rzeczowników i przymiotników, np. *chudy*, *chudnąć*; *gesty*, *gestnąć*; *słaby*, *słabnąć*; *twardy*, *twardnąć*; *toń* (głębia), *tonąć*; *nic*, *niknąć*: dokonane jednolliwe najpowszechniej ze słów tworzymy, np. *bakuć*, *bąknąć*; *drgać*, *drgnąć*; *czołgać*, *czołgnąć się*; *dźwigać*, *dźwignąć*; *pekać*, *pęknąć*; *żgać*, *żgnąć*; *walić*, *walnąć*; *ryczeć*, *ryknąć* (23).

3) Słowa tego zakończenia różnią się we względzie urabiania czasu przeszłego. Jakoż poczynające wyrzucają w nim zgłoskę *na*, np. *gasnąć*, *gasł*; *głuchnąć*, *głuchł*; *słabnąć*, *słabł*; *schnąć*, *schłem*; *ziębnąć*, *ziąbłem* (52, 1 i 191 *d* i przypis); niedokonane zaś i dokonane jednolliwe, kończą go na *nął*, np. *chłonał*, *ciągnął*, *cisnął*, *garnął*, *lgnął*; lubo niektóre z nich zgłoskę *nął* wyrzucają lub dwojako się kończą, np. *pęknął* i *pekł*.

4) Niektóre słowa na *nąć* zakończone, lubo w rodzaju męzkim czasu przeszłego zgłoskę *ną* zatrzymują, jednakże wyrzucają *nę* w rodzaju żeńskim i nijakim, np. *prysnął*, *prysła*, *prysło*; *piknął*, *piłka*, *piękło*; *szczeknął*, *kła*, *kło*; *trzasnął*, *sła*, *sło*; *gwiznął*, *zła*, *zło*.

Zwyknąć ma tylko czas przeszły, który się w znaczeniu teraźniejszego używa, np. nie *zwykłem*; *zwykło się*. Imiesł. *zwykły* (zwyczajny).

Słowa na *c*, *dz*, *śc*, *źc*, zakończone.

214. Sposób bezokolicz. $\left. \begin{matrix} c \\ dz \end{matrix} \right\}$ powstał ze zlewku głosek $\left\{ \begin{matrix} kć \text{ np. } tćukć tćuc, \\ ciekć, ciec \\ gć \\ mógć, módz \\ lagć, ładz \end{matrix} \right.$

Tu miękkie *ć* wpłynęło na brzmienie podniebiennych twardych *k*, *g*, które się dla tego na miękkie zamieniły (23), a po uchyleniu przyczyny tej zmiany, tojest po usunięciu się *ć* znowu wracają.

215. Czas terażniejszy w niedokonanych, a przyszły w dokonanych urabia się zamieniając głoskę *c* na *k*, a *dz* na *g*, które się miękczą (23) przed względnymi od *e* zaczynającymi się, np. *ładz* (kłaść się), *łęgę*, *leżesz*, *leże* i t. d. *tłuc*, *tłukę*, *tłuczysz* i t. d.

216. Dwadzieścia trzy liczymy słów na *śc* zakończonych. Z tych, oprócz *nieść*, *paść* (trzode), *trząść*, wszystkie przed zakończeniem sposobu bezokolicznego opuszczają przybierające *b*, *d* lub *t*, a dla uniknięcia dwuznaczności w miejsce ich głoskę *ś* przybierają. Jeżeli zaś w odmianie słowa zniknie *ć*, natenczas *i* *ś* ustępuje, a opuszczona spółgłoska przybierająca znowu się wraca. Przybierają *b*: *grześć*, *skuść*.

d: *bóść*, *gaść* (grać), *iść*, *jeść*, *kłaść*, *kraść*, *paść*, (padnąć), *praść*, *siaść*, *sieść*, *śnieść* (jeść), *wieść*.

t: *czyść* (czytać), *gnieść*, *ksieść* (kwitnąć), *mieść* (w złożonych, np. *zamieść*), *pleść*, *rość*.

217. Czas terażniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu, zamieniając *ć* na *e*, przed którym wraca się opuszczona głoska a *ś* ustępuje, np. *iść*, *idę*; *kłaść*, *kładę*; *gaść*, *gęde* (51, 3), *ksieść*, *kstę*, *kstą*.

218. Słowa *gnieść*, *mieść*, *pleść*, *wieść* (prowadzić), *wieźć* (wozem) i *wlec*, w pierwszej osobie l. p. i trzeciej l. m. czasu terażn. oraz we wszystkich osobach l. p. czasu przeszłego głoskę *e* na *o*, *jeść* zaś, tudzież *leźć*, *sieść* i *śnieźć* tylko w l. p. czasu przeszłego *e* na *a* zamieniają, np. *gniotę*, *gniotą*; *wiodę*, *wiodą*; *niosę*, *niosą*; *ładzę*, *ładzą*; *siadzę*, *siadą*; *śniadzę*, *śniadą*.

Wzór odmiany.

219. *Niedokonane**Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Miąć	Lgnać	Tłuc	Lądź (kłaść się, leżeć)	Uprząść	Wleźć
------	-------	------	-------------------------	---------	-------

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p. Mnę	Lgnę	Tłukę	Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (176, 1).
Mniesz	Lgniesz	Tłuczysz	
Mnie	Lgnie	Tłucz	
L. m. Mniemy	Lgniemy	Tłuczemy	
Mnicie	Lgniecie	Tłuczecie	
Mną	Lgną	Tłuką	

Czas przeszły.

Miałem	Lgnałem	Thukłem	Lągłem	Uprządłem	Wlazłem	(218)
Mięłam	Lgnęłam	Thukłam	Lęgåłam	Uprzędłam	Wlazłam	
Mięłom i t. d.	i t. d.		Lęgåłom i t. d.		i t. d.	

Czas przyszyty.

Miąć będę	Lgnać będę	Lęgå (51, 3)	Uprzędę	Wlezę
lub będę miał,	będę lgnął itd.	Lęgiesz	Uprzędziesz	Wleziesz i t. d.
Miąć będziesz	Lgnać i t. d.	jak czas	terazniejszy	słów niedokon.

*Sposób rozkazujący.**bez nalegania**bez nalegania*

L. p. 1. —	—	—	—	—	
2. Mnij	Lgnij	Thucz	Łaż (52, 1)	Uprządz	Wlęż
3. Niech	} mnie lgnie thucze	}	Niech	} lęże uprzedzie	wlezie
Niechaj			Niechaj		
L. m. 1. Mnijmy	Lgnijmy	Thuczmy	Łażmy (52, 1)	Uprządzmy	Wlężmy
2. Mnijcie	Lgnijcie	Thuczcie	Łażcie	Uprządzcie	Wlęzcie
3. Niech	} mną lgną thuką	}	Niech	} lęgå upręgå	wlezą
Niechaj			Niechaj		

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).

Imiesłowy.

Cz. terażn. Mnący Lgnący Thukący — — —
Cz. przyszt. Mający ca ce miąć lgnąć itd. Mający ca ce lądz uprząść wleźć
Nieodmien. Mnąc Lgnąc Thukąc Lągłszy Uprządzszy Wlazłszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie być (194), np. *żebym miał, mięta, to; obym miał, mięta, to; miałbym, miętabym, miętobym.*

Niewzorowe słowa téj odmiany.

220. Niewzorowo czasują się: *czyść* (czytać), *iść*.

Czyść, dawniej pospolite a teraz nieużywane, odmienia się jak następuje: Czas terażn. *cztę* (wyrzuca się *y*), *czciesz*, *czcie*, *czciemy*, *czcicie*, *cztą*. Czas przeszły w jednych pisarzach *czedtęm*, i t. d., w drugich właściwiej *czetłem*, bo słowo *czyść* głoskę *t* nie *d* w sposobie bezokolicznym utraciło.

Zamiast *czyść* używano téż *czcić*, *czczę* (czytam), *czcisz*, *czci*, *czcij* i t. d. Cz. przeszły: *czciłem*. Imiesłów bierny *czciony*, sład rzeczownik *czcienie* czytanie i *czcionka* głoska.

Jęść. Czas terażn. *jém*, *jész*, *jé*, *jémy*, *jécie*, *jedzą*. Czas przeszły: *jadłem*. Sposób rozkazujący: *jędz*, *niech jé*, *jędzmy*.

jédzcie, niech jedzą. Imiesłów bierny *jedzony* tylko w złożonych. Rzeczownik słowny: *jedzenie*, a od czasu przeszłego *jadł, jadło*.

Iść. Czas teraźniejszy: *idę, idziesz, idzie, idziemy, idziecie, idą.* Czas przeszły l. p. *szedłem, szłam, szłom* i t. d. L. mn. *szliśmy, szliśmy*, i t. d. Sposób rozkazujący: *idź, niech idzie, idźmy, idźcie, niech idą.* Imiesłów czasu przeszłego tylko w złożonych używany: *przeszły, zeszły* i t. p. Rzeczownik *ićcie*, w złożonych *przyjście* (41, a), *wyjście*. Złożone *nadejść* (41, b), *zejść, podejść* i t. d. Czestotl. *chodzić*. Imiesłów bierny *chodzony*.

Ułomne słowa téj odmiany.

221. Ułomnemi w téj odmianie są słowa, które jeżeli są niedokonane teraźniejszego, a dokonane przyszłego nie mają czasu, ale się w nich spowinowaceniemi słowami na *nąć* zakończonemi lub inami wyręczają. Takimi są: *biedz, ledz* (padać i leżeć), *żedz, módz; grześć, skuć, kraść, paść* (o upadku), *śnieść* (jeść), *rość, siąść i sieść*, które się nawzajem wyręczają, i nakoniec złożone *należć, wynależć, znaleźć*.

Biedz ma tylko *biegę, biega, biegłem* i t. d. W innych osobach czasu teraźniejszego zastępują je *biegnąc* i do szóstej odmiany należące *bieżeć*, które się w sposobie bezokolicznym, szczególnież zaś w złożonych, rzadko używa. Dla tego mówimy: *biegę, bieżysz*, lub *biegniesz, bieży, biegnie, biega, biegną, bieżą*.

Ledz, słowo dokonane, ma czas przyszły *legnę* od *legnąć*, które się w sposobie bezokolicznym nie używa. Czas przeszły *ległem*. Imiesłów w złożonych: *poległy*.

Żedz (zigać) dokonane ma tylko czas przeszły *żęgt*; w złożonych *zżedz*, czas przeszły *zżęgt*. Imiesłów bierny *zżony, zżony* (spalony).

Módz nie ma sposobu rozkazującego, ale w złożonych jest używany, np. *pomóż, dopomóż*.

Grześć, skuć, kraść, paść (o upadku), *sieść* (dok.) i *śnieść* mają tylko sposób bezokoliczny i czas przeszły: *grzebtł, skubł, kradł, padł, siadł, śniadł*, a w czasie teraźn. lub przyszłym sposobu oznajmującego zastępują je słowa: *grzebię* od *grzebać*, *skubię* od *skubać*, *kradnę, padnę*, od nieużywanych sposobów bezokolicznych *kradnąć, padnąć*; *siadę* czas przyszły od *siąść*,

Śnieść nie używa się teraz, ale pozostał jego ślad w częstotliwém *śniadać*.

Rość w czasie teraźniejszym, którego teraz nie używamy, ale od słowa *rosnąć* bierzemy, nietylko że miało *t*, ale i zatrzymywało *s*, jako do rdzenia należące. Mówiono bowiem i pisano: *roste, rościesz, roście, rosta*, np. Serce *roście* patrząc na te czasy. JAN KOCHAN. I. 63. Stąd: *porost, wyrost, wzrost*.

Siąść (dokon.) ma tylko sposób bezokoliczny i czas przyszły: *sięde, siędziesz, siędzie, siędziemy, siędziecie, siędą*. Sposób rozkazujący *siądź* (52, 1). W czasie przeszłym wyłącza się słowem *sięść*, które nawzajem w czasie przyszłym zastępuje: *siadłem* i t. d. *sięde*. Imiesłów czasu przeszł.: *osiadły, zsiadły*.

Złożone słowa *należć, wynależć* i *znależć* mają czas przyszły i sposób rozkazujący od *iść*: *najde* (41, a), *wynajde, znajde*; *najdź, wynajdź, znajdź*, a czas przeszły i imiesłów bierny od *leżeć*: *nalazłem, wynalazłem, znalazłem*; *naleziony, wynaleziony, znaleziony*. Częstotliwe lub niedokonane mają na *ywać* np. *wynajdywać*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

222. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się jak następuje :

1) W zakończonych na *ać*, ale nie *nąć*, ze względu na ukrytą w tém zakończeniu przybierającą spółgłoskę, zamienia się *ać* na *imać, ymać*, lub *inać, ynać*, a to według tego, która z tych spółgłosek w *ą* spłynęła (212. 1. 2), np. *jąć, imać, rozdać, rozdymać*; *zżać, zżymać*; *nadciąć, nadcinać*; *przekłać, przeklinać*; *wyżać* (zboże), *wyżynać*; *zacząć, zaczynać*.

Złożone z *jąć*, np. *przyjąć, zająć, odjąć*, częstotliwe urabiają na *ować*, np. *przyjmować, zajmować, odejmować*. Ale *wzjąć*, nie ma częstotliwej odmiany.

2) Z słów na *nać* częstotliwości znaczenie przybierać mogących urabiają się częstotliwe zamieniając *nać* na *ać*, a w jednozgłoskowych przed przybierającą wtrącając samogłoskę *y*, która im, podobnie jak i słowom na *ać*, częstotliwości nadaje znaczenie, np. *moknąć, zamakać* (44); *zemknąć, zmykać*; *uschnąć, usychać*; *odetchnąć, oddychać* (37); *szczknąć* (paznokciem *rwać*), *szczykać*.

(Po)chłonać ma (po)chłaniać (44); (za)garnąć, (za)garniać; płynać, pływać; sunąć, suwać; zarznąć, zarzynać; cisnąć ma ciskać.

3) Zakończone na *e*, *dz*, głoski te na *kać*, *gać* zamieniają, np. *uciec*, *uciekać*; *wyrzec*, *wyrzekać*; *przypiec*, *przypiekać*; *podżedz* (podpalić), *podżegać*; *zaprzadz*, *zaprzegać*; *biedz*, *biegać*; *ledz*, *legać*; *wyladz*, *wylegać*; *dopomódz*, *dopomagać* (44).

4) W słowach na *śc* zamienia się *ć* na *ać*, przed którym występuje przed *ć* opuszczona spółgłoska, np. *rozbóść*, *rozbadać* (44); *jeść*, *jadać* (44); *sieść*, *siadać*, a od tego *siadywać*; *śnieść*, *śniadać*; *czyść*, *czytać*, a od tego *czytywać*; *wygnieść*, *wygniatać*; *paść*, *pasać*; (wy)gryźć, (wy)gryzać; *wyrość*, *wyrastać*.

Ze słów *nieść*, *wieść*, *wieźć*, urabiają się częstotliwe *ić* na *ić*, a przed przybierającą spółgłoską stojące *e* na *o* zamieniając, przed którym twardnieją miękkie spółgłoski, np. *nieść*, *nosić*; *wieść*, *wodzić*; *wieźć*, *wozić*. *Lęźć* ma *łazić* (44).

Siąść nie ma częstotliwej odmiany.

5) Jednogłoskowe na *rzec*, zgłoskę tę zamieniają na *rac*, przed którym *e* przybierają, np. *umrzeć*, *umierać* (31, 3); *wydrzec*, *wydzierać*; *zawrzec*, *zawierać*; *rozpostrzec*, *rozpościerać* (31, 3. 22 i 27); *odewrzec*, *otwierać* zamiast *odwierać*; podobnie *przetwierać się*.

6) Czasujące się według tej odmiany jednogłoskowe na *ać* z poprzedzającą twardą, przez wtrącenie *y* przed przybierającą spółgłoską zamieniają się na częstotliwe, np. (wy)łgać, (wy)łygać; (prze)rwąć; (prze)rywać; (wy)ssać, (wy)sysać; (na)zwać, (na)zywać

Brać ma *bierać*; *prac*, *pierać*; (wy)próc, (wy)parać; *źgać*, *źgać*. *Strugać* ma w złożonych *strugiwać*.

Tak urobione słowa po większej części według pierwszej, zaledwie kilka według czwartej, a *nosić*, *wodzić*, *wozić*, *łazić*, według piątej czasujemy odmiany.

Czwarta odmiana.

223. Według czwartej odmiany czasują się:

1) Słowa poczynające na *eć* otwarte zakończone*), np. *bieleć*, *tleć*, *siwieć*, *twardnieć*, *przeć* (z gorąca), *źrzeć* lub *źreć*, w złożoném *dojrzeć* (stać się dojrzałym).

2) Dziesięć jednozgłoskowych na *ać* z poprzedzającą miękką: *chwiać*, *dziać*, *grzać*, *łać*, *piać*, *siać*, *śmieć* się, *spiać* (nadażać za kim), *wiać*, *ziać* (dyszcć).

3) Wszystkie na *uć*, np. *czuć*, *kuć*, *pruć*, *snuć*, *kluć* (dziobać), tudzież cztery na *ić*: *bić*, *gnić*, *pić*, *wić*, a osiem na *yć*: *kryć*, *myć*, *nyć* (niknąć), *ryć*, *szyć*, *tyć*, *wyć*, *żyć*.

4) Częstotliwe *dawać* (od *dać*), *stawać* (od *stać*), i tylko w złożonych używane *znawać* (od *znać*).

5) Wszystkie na *ować* zakończone, np. *budować*, *tańcować*. Ale *chować* czasuje się według pierwszej odmiany.

6) Częstotliwe na *wać*, *ywać* z następujących słów urobione:

Badać, błyskać, chować, chromać, ciosać, czekać, czerpać, cze-
sać, czytać, deptać, drapać, drukować, gadać, kazać, kapać, kąpać
się, kaszlać, klepać, kopać, krzykać, latać, łamać, łapać, lyskać, ma-
zać, mieszkać, obiecać, pasać (od *pas* w złożonych), pisać, płakać,
pytać, rozszczepiać, siadać, siekać, skakać, skrobać, skubać, słu-
chać, służyć (sługiwać), sypać, szarpać, szczeptać, szukać, trąbić,
trzepać, trzymać, wiązać, widziéć (widywać w złożonych), wier-
cić (wiertywać), wołać, zaniedbać, zyskać, i nakoniec: potakiwać.

Niektóre słowa tej odmiany dawniej nie na *wać*, *ywać*, lecz na *awać* zakończano, np. *czytawać*, *wygrawać*, *przemysławać*. I teraz niektóre z nich z zakończeniem na *ować* używają się, np. *nakazować* i *nakazywać*, *zasługować* i *zasługiwać*.

224. Czas terażniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego jak następuje:

1) Poczynające na *eć* otwarte i wszystkie na *ać*, *ić*, *yć*, *uć*, głoskę *ć* sposobu bezokolicznego zamieniają na *j*, przez które się ze względniemi wiążą (41, a i 183), np. *siwie(ć)ję*, *starze(ć)ję* się, *chwiać*, *chwieję* (45); *siać*, *sieję*; *bi(ć)ję*, *pi(ć)ję*, *szy(ć)ję*, *my(ć)ję*, *czu(ć)ję*, *snu(ć)ję*.

2) Zakończony na *wać* nie tylko że całą tę zgłoskę na *j* przekształcają, ale też stojące przed nią samogłoski, oprócz *a*, na *u*

*) W słowach poczynających należy pisać *e* otwarte i otwarto je wymawiać. Jest ono bowiem cechą odróżniającą te słowa od czynnych i nijakich do innych odmian należących i na *éć* ściśnione zakończonych, np. *drzeć*, *brzmiéć*, *cierpiéć*, *milczéć*, *drzéć*. Tato właściwość samogłoski *e* w tych słowach jest powodem, iż ją w odmianie czasu terażniejszego zatrzymują, np. *siwie(ć)ję*, *biele(ć)ję*, *starze(ć)ję* się.

zamieniają, np. *da(wać)ję, sta(wać)ję; budować, buduję; mi-
łować, miłuję; przeskakiwać, przeskakuję; płakać, płą-
kuję; odlatywać, odlatuję; czytywać, czytuję.*

Wzór odmiany.

225. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Siwieć, Lać, Bić, Szyć, Czuć, Bu-
dować, Wypisywać.

Osiwieć, Złać, Obić, Uszyć, Uczuć,
Zbudować, Powypisywać.

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. Siwieć } ję
Le } jesz
Bi } je
Szy }
Czu } jemy
Budu } jecie
Wypisu } ją.

Słowa dokonane nie mają czasu
teraźniejszego, bo wyrażają czyn-
ność skończoną (176, 1).

Czas przeszły.

Siwia } łem łam łom
La } łoś łoś łoś
Bi }
Szy } łem łam łom
          Zła } łoś łoś łoś
          Obi }
          Uszy } łem łam łom

Osiwia } łem łam łom
Zła } łoś łoś łoś
Obi }
Uszy } łem łam łom

Czas przyszły.

Siwieć } będę lub Będę { siwiać Osiwieję i t. d. jak czas terażn.
Lać }   { lać Zleję słów niedokonanych.
Bić i t. d. }   { bić i t. d. Obiją i t. d.

Sposób rozkazujący.

bez nalegania.

bez nalegania.

L. p. 1. — —
2. Siwiej, lej, bij i t. d. Osiwiej, zlej, objij i t. d.
3. Niech } siwieje, leje, bije, i t. d. Niech } osiwieje, zleje, objije i t. d.
Niechaj }
L. m. 1. Siwiejmy, lejmy, bijmy i t. d. Osiwiejmy, zlejmy, objijmy i t. d.
2. Siwiejcie, lejcie, biejcie i t. d. Osiwiejcie, zlejcie, objiejcie i t. d.
3. Niech } siwieją, leją, biją. Niech } osiwieją, zleją, objiją.
Niechaj }

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).

Imięstowy.

Czasu terażn. Siwiejący i t. d.

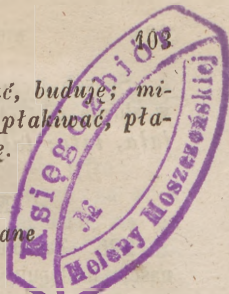
Czasu przyszł. Mający ca ce siwieć i t. d.

Nieodmienny. Siwiejąc i t. d.

—

Mający ca ce osiwieć i t. d.

Osiwiawszy i t. d.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym lał, lała; lało; obym lał, lała, lało; lałbym, lałabym, lałobym*.

Niewzorowe słowa téj odmiany.

226. Za niewzorowe słowa téj odmiany uważać należy jedenaście następujących, które, lubo nie są poczynające, jednakże w sposobie bezokolicznym na *ć* otwarte zakończamy: *chcieć, wiedzieć, śmieć, umieć* ze złożoném *rozumieć, musieć, gorzeć i gorzeć; preć i przed* (o gorącu), *wreć i wrzeć*.

Chcieć. Cz. ter. *chcę, chcesz, chce*. Czas przeszły *chciałem*. Sposób rozk. niewzorowo *chciej*, bo *c* zamienia na *ć*. Imiesł. bierny: *chciany*. Czas przeszły nieosobisty *chciano*. Rzeczownik słowny: *chcenie*. Częstotl. złożone nieosob. *zacheiewa się*.

Wiedzieć. Czas terażn. *wiem, wiesz, wie, wiemy, wiecie, wiedzą*. Cz. przeszły *wiedziałem*. Sposób rozk. *wiedz*. Podobnie czasują się złożone: *dowiedzieć się, powiedzieć*.

Śmieć. Czas terażn. *śmiem, śmiesz, śmie, śmiemy, śmiecie, śmiać*. Czas przeszły: *śmiałem*.

Umieć jak *śmieć*, ale trzecia osoba licz. mn. *umieją*. Czas przeszły: *umiałem*. Częstotl. *umiewać*.

Rozumieć jak *umieć*, trzecia osoba l. mn. *rozumieją*. Czas przesz. *rozumiałem*. Im. *zrozumiały*. Częst. *(po)rozumiewać się*.

Musieć (nijakie) czasuje się według piątej odmiany. Czas ter. *muszę, musisz, musi, musimy, musicie, muszą*. Cz. przesz. *musiałem*. Sposobu rozkazując. nie ma. Ale czynne *musić* i od niego pochodzące częstotliwe lub niedokon. *przymuszać, zmuszać* i t. p. wzorowo się czasują; tamto według piątej, a te według pierwszej odmiany.

Gorzeć, gorzeć ma czas ter. *gorę, gore* także *goręje, gorajesz, goręją*. Imiesł. *gorający*, dawniej téż *gora, gorają*. Imiesł. *gorając*. Cz. przeszły: *gorzałem*.

Preć, przed. Cz. terażn. *pre, preją*. Imiesł. *prejący*. Czas przeszły: *przałem*.

Wreć, wrzeć. Czas terażn. *wrę, wresz, wre, wrą*. Imiesł. *wrzący*. W dawniejszych pisarzach *wra, wrają, wreją; wrając, wrający*. Cz. przeszły: *wrzałem i warłem*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

227. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się tylko:

1) W złożonych utworzonych z jednozgłoskowych na *ać* z poprzedzającą miękką. W takich słowach *ać* zamienia się na *ewać*, np. *grzać*, *ogrzewać*; *lać*, *wylewać*; *śmiać się*, *naśmiewać się*; *wiać*, *powiewać*; *piać*, *opiewać*, *śpiewać* (38); *ziać*, *ziewać*. Podobnie ze słowa *źrzeć* (niewłaściwie *źreć*); urabia się *źrzewać*, *źrewać*, *dojrzewać*. *Omdleć* ma też *omdlewać*; *boleć*, *ubolewać*.

2) Z jednozgłoskowych *bić*, *pić*, *wić*, tworzą się częstotliwe *bijać*, *pijać*, *wijać* (w złożonych). *(Wy)gnąć* ma *(wy)gnźwać*.

3) Zakończone na *uć*, także słowa *kryć*, *myć*, *szyć*, *żyć*, przed *ć* przybierają *wa* czyli głoskę *ć* na *wać* zamieniają, np. *czuć*, *czuwać*; *(wy)snuć*, *(wy)snuwać* i *(wy)snować*, *osnować*; *myć*, *(u)mywać*. Inne nie mają częstotliwych.

Tak urobione słowa częstotliwe czasują się według pierwszej odmiany, np. *ogrzewam*, *bijam*, *umyвам*, *wysnuвам* i t. d.

Piąta odmiana.

228. Według piątej odmiany czasują się słowa zakończone na *éć*, ściśnione z poprzedzającą miękką wargową *b*, *m*, *p*, *w*, lub językową *dź*, *ł*, *ń*, *ś*, *ć* (22), tudzież na *ić*, oprócz *bić*, *gnić*, *pić*, *wić*, np. *świerzbić*, *brzmić*, *kipić*, *myśleć*, *czynić*, *robić*, *nosić*, *taić*, *kleić*, *stroić*.

229. Następujące słowa do téj odmiany należące w sposobie bezokolicznym kończą się na *éć* (ściśnione *é*), a w czasie przeszłym na *ał*: *boleć*, *brzmić*, *chrapić*, *chrypić*, *chrzypieć*, *cierpieć*, *dukwić* (ślęczyc), *grzmić*, *kipić*, *lecieć*, *myśleć* i *myślic*, od którego pochodzą wszystkie złożone, *siedzieć*, *skrzypić*, *śmierdzić*, *stojąć*, *świerzbić*, *szumić*, *widzieć*, *woląć* (czynne) bardziej chcieć jedno niż drugie, a więc różne od nijakiego *wolić* tylko w złożonych używanego, np. *zwolić*, to jest zjednoczyć swoją wolą z cudzą, a stąd *zwolić się*, *zgodzić się*, *pozwolić* i t. p.

230. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu. Po zamianie *ić* na *ę*,

tylko przybierające syczące językowe miękkie *ć, dź, ś, ź* przed *ę, a*, przechodzą na podniebienne (234, 1), inne zaś miękkie we wszystkich osobach niezmienione zostają, np. *tracić, tracę, traca; sądzić, sądzisz, sądza; prosić, proszę, prosisz, proszą* (26); *puścić, puszcza, puszcza* (25); *zagwoździć, zagwoźdź, zagwoździsz, zagwoźdź; bruździć, bruźdź; jeździć, jeźdź; iścić, iszcze; gonić, gonie; stawieć, stawie* i t. p.

Słowa mające samogłoskę przed *ie*, np. *taieć, kleieć, broieć*, w pierwszej osobie liczby pojedynczej i trzeciej l. mn. wiążą się ze względniemi za pomocą *j* (41, a i 183), w innych zaś osobach spółgłoska *j* zlewa się w samogłoskę *i*, np. *ta(j)ę, taisz nie tajisz, tai, ta(j)a; kle(j)ę, kleisz, klei, kle(j)a; bro(j)ę, broisz, broi, bro(j)a*; ale w sposobie rozkazującym *i* spływa w przybrane *j*, które tu jako cechę tego sposobu (190, A) koniecznie zachować należy, np. *taj, klej, brój* (49, a).

Wzór odmiany.

231. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Czeieć Czynieć Taiieć Uczeieć Przyczynieć Zataieć

Sposób oznajmujący.

Czas terażniejszy.

L. p.	Czcze	Czynie	Taje	Słowa dokonane nie mają czasu terażniejszego, bo wyrażają czynność lub stan skończony (176, 1).
	Czeisz	Czynisz	Taisz	
	Czei	Czyni	Tai	
L. m.	Czeiny	Czynimy	Taimy	
	Czeicie	Czynicie	Taicie	
	Czcza	Czynia	Taja	

Czas przeszły.

Czeiełem Czyniełem Taiiełem Uczeiełem Przyczyniełem Zataiełem
Czeiełeś Czyniełeś i t. d. Uczeiełeś Przyczyniełeś i t. d.

Czas przyszły.

Czeieć }
Czynieć } będą lub Będzie { czeieć Uczeieć Przyczynieć Zataieć
Taiieć } } czynieć i t. d., jak w czasie terażniejszym
} } taiieć niedokonanych

Sposób rozkazujący.

bez nalegania

bez nalegania

L. p. 1. — — — — —
2. Czciej Czyni Taj Uczeiej Przyczyni Zataj i t. d.

3. Niech	} czci czyni tai	Niech	} uczi przyczyni zatai
Niechaj		Niechaj	
L.m. 1. Czciymy	Czynimy Tajmy	Uczciymy	Przyczynimy Zatajmy
2. Czcijcie	Czynicie Tajcie	Uczcijcie	Przyczynicie Zatajcie
3. Niech	} czczą czynią taja	Niech	} uczczą przyczynią zataja.
Niechaj		Niechaj	

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).

Imiestowy.

Cz. terażń. Czczący Czyniący Tający —

Cz. przesz. Mający ca ce czci i t. d. Mający ea ce uczi i przyczyni i t. d.

Nieodmien. Czcząc Czyniąc Tając Uczciwszy Przyczyniwszy Zataiwszy.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym czcił, ta, to, obym czcił, ta, to; czciłbym, czciłabym, czciłobym.*

Niewzorowe słowa tęj odmiany.

232. Niewzorowo czasują się: *mléc, pléc i pomniéc.*

Mléc. Cz. ter. *miele, lesz, le* i t. d. Cz. przeszły: *mettem, mettam, mettom; mettes, mettas, mettos; met, metta, metto* i t. d. *metlišmy* i t. d. Dawniej *miottem*. Sposób rozkazujący: *miel*. Imiestów bierny: *metty* i *mielony*. Częstotliwe *mielać*.

Pléc. Cz. ter. *piele, lesz, le* i t. d. Czas przeszły: *pettem* jak *mettem*. Imiestów bierny: *petty* i *plewiony*. Częstotl. *piełać*. *Plewić* czasuje się wzorowo.

Pomniéc. Czas ter. dziś fałszywie, bo niewzorowo, jakby od *pomiąć*: *pomnę, pomną*. W dawniejszych pisarzach lepiej je skłaniano, bo wzorowo, gdyż podobnie jak we wszystkich słowach tęj odmiany miękczono przybierającą spółgłoskę przed *ę* i *ą*. Jakoż znajdujemy: *nie pomnię*. SKARGA Kaz. przyg. 1610, str. 513; *nie pomniąc*. tamże str. 405; *niech zapomnię*. tamże str. 76; *wspomnią*. BIRK. do Nowodw.; *przypomnię* SUSKI Deklar. statutów A. 3. f. v; *pomniąc*. MACZUSKI o przyjazni str. 2; *zapomnią* CHROŚĆ. Farsal, Suplem. 112; *zapomnią* wszystkiego. PAPR. Herby. Przedm. A 4. Sposób rozk. *pomnij* (190, d)

Ułomne słowa tęj odmiany.

233. Ułomne są: *bojéc się, chrapiéc, sapiéc, stojéc* i *widziéc*.

Bojéc się, chrapiéc i *stojéc*, mają tylko czas terażniejszy:

boję się, boisz się, boi się; chrapię, chrapisz, chrapi; stoję, stoisz, stoi i t. d. W sposobie bezokolicznym i czasie przeszłym zastępują je słowa: *bać się, chrapać, stać; bałem się; chrapałem, stałem*, które ony nawzajem w czasie teraźniejszym wyręczają (208).

Lud w niektórych okolicach mówi też: *bojałem się, stojąłem*.

Sapić ma tylko czas teraźniejszy i przeszły: *sapie, sapisz, sapi, sapiałem*. W sposobie bezokolicznym wyręcza się słowem *sapać, sapał* (208).

Widzieć nie ma sposobu rozkazującego.

Tkwic jest obfitujące, bo ma czas przeszły *tkwiłem i tkwiałem*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

234. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się z czasowników téj odmiany jak następuje:

1) W zakończonych na *ić* z poprzedzającą spółgłoską, po odrzuceniu téj zgłoski, przybiera się *ać*, przed którym syczące językowe miękkie na podniebienne miękkie przechodzą (26), a w przedostatniej zgłosce stojące *o* zamienia się na *a*, nadające słowom częstotliwości znaczenie (44). Zamienia się więc:

ć, dź, ś, ź, ść, źdź.

na *c, dz, sz, ż, szcz* (25), *źdź*.

np. *wyrobić, wyrabiać; trafić, trafiać; poskromić, poskramiać; zatopić, zatapiać; sprawić, sprawiać; zbogacić, zbogacać; radzić, doradzać; zaprosić, zapraszać; ogłosić, ogłaszać; wyrazić, wyrażać; napuścić, napuszczać* (26, 1 i 25); *namaścić, namaszczać; zagnieździć się, zagnieźdzać się; skropić, skrapiać; mówić, mawiać; ochronić, ochraniać; pozwolić, pozwalac*.

2) Niewzorowo urabiają się od słów następujących: *chwycić, chwytac; drwić* w złożonych *przedrwiwać, wydrwiwać; kupić* (nabyć), *kupować; kupić* (gromadzić) złożone *skupiać; lecieć, latać*, a od tego w złożonych *latywać; myśleć* ma w złożonych *myślać i myśliwać*, np. *zamyslać, przemyśliwać; pomnieć* w złożonych *zapominać, przypominać; wątpić* w złożonych *powątpiewać* dawniej *powątpiać*. Z niedokonanego *siedzieć*, tworzy się *siadać*, a z tego *siadywać; widzieć, widać, widywać*.

3) Słowa przed *ić* samogłoskę *a*, *e* lub *o* mające, po zamianie zgłoski *ić* na *ać* przybierają przed niemi *j*, za pomocą którego względne słów (66, 5) wiążą ze rdzeniem, np. *przyczaić się*, *przyczajając się*; *utać*, *utajac*; *nakleić*, *naklejając*; *nastroić*, *nastrajając*; *napoić*, *napajając* i *napawać*; *kroić*, *krajac*; w złożonych niedokonanych *przykrawać*, *rozkrawać*, *zakrawać* i t. p.

Szósta odmiana.

235. Według szóstej odmiany czasują się słowa z przybierającą podniebienną miękką (22) *cz*, *sz*, *ż*, na ściśnione *ć* lub *ć*, oprócz *szyc*, *żyć*, tudzież na *rzyć* zakończone, np. *męczyc*, *suszyć*, *łóżyć*, *wierzyć*.

236. Następujące słowa do tej odmiany należące kończą się w sposobie bezokolicznym na *ć* ściśnione, a w czasie przeszłym na *ał*: *baczec* i *beczec* (o głosie bąka, pszczoły, osy, komara), *beczec*, *biezec*, *btyszczec*, *brzeczec*, *burczec*, *charczec*, *chwarszczec* (chrzęścić), *ciurczec*, *ćwierczec* (świergotać), *drzec*, *dyszec*, *dzierzec* i *dzierzyć*, *dźwięczec*, *huczec*, *jęczec*, *kawęczec* (dukwić nad czem), *kłęczec*, *krzeczec* (skrzeczec), *krzeczec* (skrzypiący ton wydawać), *ksyczec*, *kwiczec*, *lezec*, *mamruczec* (mruczec), *miauczec*, *milczec*, *mruczec*, *mżec* i *mżyc* (oczy zamruzać), nieosob. *mży* (deszcz drobny pada), *należec*, *piszczec*, *pluszczec* (z pluskiem ciec), *pryszczec*, *ryczec*, *rzec* i *rżac*, trzecia osoba czasu teraźniejszego *rży* i *rże*, *skowyczec*, *skrzeczec*, *skwierczec*, *ślęczec*, *styszec*, *sterczec*, *świszczec*, *syczec*, *trzeszczec*, *warczec*, *wrzeszczec* i *żrzec*, które w złożonych *ż* na *j* zamienia: *dojrzec*, *wejrzec*, *zajrzec*, *obejrzec*, *przejrzec*, *ujrzec*, *wyjrzec* i t. p.

237. Czas teraźniejszy w niedokonanych, a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego zamieniając *ć* lub *ć* na *e*, np. *styszec*, *stysze*; *męczyc*, *męcze*, *męczysz*; *suszyć*, *susze*; *łóżyć*, *łóże*; *wierzyć*, *wierze* i t. d.

Wzór odmiany.

238. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Jęczec   Łóżyć   Drzec   Położyć   Zadrzec

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p.	Jęczę	Łożę	Drzę	Słowa dokonane nie mają czasu
	Jęczysz	Łożysz	Drżysz	teraźniejszego, bo oznaczają stan
	Jęczy	Łoży	Drży	lub działanie dokonane czyli skoń-
L. m.	Jęczymy	Łożymy	Drżymy	czony (176, 1).
	Jęczycie	Łożycie	Drżycie	
	Jęczą	Łożą	Drżą	

Czas przeszły.

Jęczałem	Łożyłem	Drżałem	Położyłem	Zadrzałem	łam łomit. d
Jęczałeś	Łożyłeś	i t. d.	Położyłeś	Zadrzałeś	i t. d.

Czas przyszły.

Jęczęć	} będą lub Będę	} jęczał	Położę	Zadrzę	i t. d., jak czas t-
Łożyc			łożył	rażniejszy	niedokonanych.
Drzęć			drzał		

Sposób rozkazujący.

bez nalegania

bez nalegania

L. p.	1. —	—	—	—
	2. Jęcz Łóż	Drżyj	Położ	Zadrżyj
	3. Niech } jęczy	Niech } drzą	Niech } położy	Niech } zadrży
	Niechaj } łoży	Niechaj }		Niechaj }
L. m.	1. Jęczmy Łożmy	Drżyjmy	Położmy	Zadrżyjmy
	2. Jęczcie Łóźcie	Drżycie	Położcie	Zadrżycie
	3. Niech } jęczą	Niech } drżą	Niech } położą	Niech } zadrżą
	Niechaj } łożą	Niechaj }	Niechaj }	Niechaj }

Z naleganiem: jak w pierwszej odmianie (199).

Imiestowy.

Cz. teraż.	Jęczący	Łożący	Drżący	—	—
Cz. przysz.	Mający	ca ce jęczyć	i t. d.	Mający	ca ce położyć
Nieodmien.	Jęcząc	Łożąc	Drżąc	Położywszy	Zadrżawszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym jęczał, łożył, drzał* i t. d.; *obym jęczał, łożył, drzał*; *jęczałbym, łożyłbym, drzałbym* i t. d.

Niewzorowe słowa tej odmiany.

239. Niewzorowo czasują się: *patrzeć, patrzeć* i *szczać*.

Patrzeć i *patrzeć*. Czas terażn. *patrzę* i t. d. Czas przeszły: *patrzał* i *patrzył*. Sposób rozkazujący: *patrz* i *patrzaj*, bo dawniej słowo to według pierwszej odmiany czasowano: *patrza, patrzają, patrzający*. Złożone mają czas przeszły tylko

na *yt*, np. *napatrzył się*, *upatrzył*. Częstotliwe tylko w złożonych używane jest: *patrywać*, np. *upatrywać*, *przypatrywać się*.

Szczać. Czas terażniejszy *szczę* i t. d.

Ułomne słowa téj odmiany.

240. *Pry* także *pri* zastarzałe, zamiast *rzecz*, używano tylko w trzeciej osobie czasu terażniejszego, np. *Daj, pry*, najmilszy ojcze. ŻEBR. Owid. 16. JAN KOCHAN. Fr. 25. Dobrze, *pri*, czy nicie. MODRZ. BAZ. 190.

Słyszéc nie ma sposobu rozkazującego.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

241. Z czasowników téj odmiany urabiają się niedokonane lub częstotliwe słowa jak następuje:

1) Zakończenie *éc* zamienia się na *ac*, przed którym twardnieją przybierające spółgłoski miękkie, np. *bączéc*, *bakać*; *ksyczéc*, *ksykać*; *słyszéc*, *słychać*; *dyszéc*, *dychać*; *drzéc*, *drgać*; *świszczéc*, *świstać*.

Zamilczéc ma *zamilczać*, a pochodzące od *źrzéc*, *źréc* (parzyć) mają *zierać*; *wyjrzéc*, *wyzierać*; *zazierać*, *dozierać*.

2) W zakończonych na *yc*, pozostawwszy przybierającą spółgłoskę, *yc* na *ac*, a w przedostatniej zgłosce stojące *o* na *a* zamieniamy, np. *naucz(yć)ać*, *zastrasz(yć)ać*, *wydraż(yć)ać*, *uderz(yć)ać*; *otoczyć*, *otaczać*; *rozproszyć*, *rozpraszać*; *zatrwożyć*, *zatrważać*.

I *otworzyć* miało dawniej *otwarzać*, ale teraz wyręcza je *otwierać*, jako niedokonane od *odewrzéc* pochodzące; *skoczyć* ma *skakać*; *służyć*, *sługiwać*; *tańczyć*, *tańcować*; *troszczyć*, *troskać*; *ulżyć*, *ulżać*, *ulżywać*.

Uwagi nad czasowaniem słów wszystkich odmian.

242. 1) Jak w rzeczownikach tak téż i w czasownikach używano dawniej liczby podwójnej, którą we wszystkich czasach na *wa*, *ta*, a w czasie przeszłym rodzaju męskiego niekiedy na *a* kończono, np. *Słowa któreśwa mówiła ja i ty*. BUDNY. 1. Sam. 20. 23. *Patrzajwa w duchu*, a *myślwa*. GROCH. *Mitujewa*,

mitujeta; robitaśwa, robitaśta; będziewa robita, będzieta robita; rób'wa, rób'ta; gdybyśta robita.

Lud i teraz jeszcze używa tej liczby, ale w znaczeniu liczby mnogiej, np. *byliśwa, byliśta; mieliśwa, mieliśta*, zamiast *byliśmy, byliście* i t.

2) Czasowniki wszystkich odmian, prócz pierwszej, niedokonane w czasie teraźniejszym, a dokonane oraz słowo *być* w przeszłym czasie w osobie pierwszej liczby mnogiej, niekiedy, szczególnież zaś w wierszu, odrzucają końcową samogłoskę *y*. I tak zamiast *będziemy, dajemy, (u)prosimy, (u)styszemy*, można kłaść *będziem, dajem, (u)prosim, (u)styszim*. Ale słowa do pierwszej odmiany należące, oraz te, które się w pierwszej osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego lub przyszłego kończą na *em*, głoskę *y* zawsze zatrzymują, boby stąd dwuznaczność wynikła. Nie można więc mówić: *kocham*, zamiast *kochamy*, *powiem* nauczycielowi, zamiast *powiemy*; *rozumiem* go, zamiast *rozumiemy* i t. p.

3) Jak z imiesłowem *był, ła, ło*, słowa posiłkowego *być*, tak i z dawniejszemi imiesłowami innych czasowników na *ł, ła, ło, li, ły* zakończonemi, łączono przedtem czas teraźniejszy słowa *być*, (195. 1. 2) i tym sposobem czas przeszły wyrażano, np. *ja spał jesm y naspal jesm se y wstał jesm, start jes, dał jes, wesele w serce moje. Postawił jes. Nie widzieli jesmi. Słyszali iesmy, zgrzeszyli jesmy*. Z takichto wyrażen, przez ściągnięcie ich w jedno, powstał używany czas przeszły. I tak z *postawił jeś* powstało *postawiteś*, z *naspal jesm, naspalem; zgrzeszyli jeśmy, zgrzeszyliśmy*.

4) Z powodu, iż ten czas powstał przez połączenie imiesłowu z czasem teraźniejszym słowa posiłkowego *być*, możemy przez *przekładnią* odrywać od słów te zakończenia dwóch pierwszych osób w obu liczbach *em, am, om, eś, aś, oś, śmy, ście*, i łącząc je z należącym do nich rzeczownikiem, liczebnikiem, zaimkiem, spójnikiem lub przysłówkiem, a natenczas wyrazy te zawsze kładziemy przed słowem, którego zakończenie osobowe przybrały, np. *Stoleś powalał, za stół powalałeś; pięćeśmy wzięli za pięć wzięliśmy; myśmy przyszli, za my przyszliśmy; chociażem był, za chociaż byłem; dobrzeście powiedzieli lub dobrze powiedzieliście*.

Tylko spójniki łączące *i, a, i* objaśniające *jakoto, tojest* nie mogą łączyć się z temi zakończeniami.

5) Jeżeli wyraz do którego się zakończenie słowa przyczepia, kończy się na samogłoskę, natenczas względna słowa (66, 5) traci samogłoskę, od której się zaczyna, np. *jam*, zamiast *jaem* pisał; *tyś* jest, zamiast *tyeś* jest.

6) Spójnik *by* i z niego złożone *aby, gdyby, iżby, jeźliby, niechby, oby, żeby, skoroby* i t. p. zawsze się wiążą z przedkładnią, np. *bym* miał, *abyśmy* napisali, *gdybyście* dali.

7) Na wyrażenie względu, że z dwóch czynności dokonanych jedna się wprzód skończyła anizeli druga, tak słowa *być* jak i innych czasowników używamy w *czasie zaprzeszłym*, który z przeszłego dokonanego urabia się w ten sposób, iż do każdej jego osoby w obu liczbach i wszystkich rodzajach przybieramy słowo posiłkowe *być* w czasie przeszłym położone. Będzie więc:

Czas zaprzeszły.

L. p.	Byłem łąm łąm	} był, a, o.	Ukochałem łąm łąm	} był, a, o.
	Byłeś łąś łąś		Ukochałeś łąś łąś	
	Był łą łą		Ukochał łą łą	
L. m.	Byliśmy łąśmy	} byli, y.	Ukochaliśmy łąśmy	} byli, y.
	Byliście łąście		Ukochaliście łąście	
	Byli ły		Ukochali ły	

Podobnie czas ten wyrażają wszystkie do którejbądź z powyższych odmian należące słowa dokonane, ale go teraz bardzo rzadko używamy.

Czasowanie bierne.

243. Słowa polskie, prócz imiesłowu biernego na *any, ony, ty* (192, 3) i czasu przeszłego nieosobistego na *no, to* zakończonych, nie mają osobnej innym językom właściwej odmiany przez wszystkie czasy, osoby i liczby, *formą bierną*, dla tego nazwaną, iż wyraża okoliczność, że podmiot nie jest czyniącym czyli działającym, ale odbierającym działanie, np. ojciec *kocha*, ojciec *jest kochany*.

244. Nie mając właściwej odmiany bierną, wyrażenia bierne obcych języków rozmaicie oddajemy. I tak:

1) Albo je na czynne przerabiamy, a ten sposób najpowszechniej jest używany. Lepiej więc jest mówić: *ojca kochają dzieci*,

nizeli ojciec jest kochany od dzieci; wiatr unosi pióro, nizeli pióro jest unoszone od wiatru.

2) Albo je trojakim sposobem wyrażamy:

a) Przez użycie imiesłowu biernego ze słowem posiłkowym być, a na wyrażenie częstotliwości *bywać*, np. niedok. lub dokon. *jestem, byłem, będę (u)kochany*; częstotl. *bywam, bywałem, będę bywał prześladowany*.

b) Przez użycie słowa zwrotnego w trzeciej osobie l. p. lub mn. np. *to, tak się pisze; ptaki się łapią; ziemia dzieli się na kraje*.

Dwa powyższe wyrażania się sposoby osobistemi biernemi nazywamy, bo w nich oznaczona jest osoba czyli podmiot działanie odbierający.

c) Kładąc trzecią osobę l. mn. czasu teraźn. w niedokonałych, a przyszłego w dokonanych, a w czasie przeszłym czas nieosobisty (*nó, to*) z biernikiem rzeczownika lub zaimka osoby, której bierność wyrazić chcemy, np.

ojca, brata, mnie	} kochają (czas teraźniejszy).
ciebie, jego	
ojców, braci, nas	
was, ich	
	ukochano (czas przeszły dokon.).
	kochać będą (czas przyszły niedokon.).
	ukochają (czas przyszły dokonany).

Takie wyrażenie nieosobistemi nazywamy, bo nie wskazują działającego podmiotu.

Wzór odmiany biernej.

245. *Niedokonane*

Dokonane

Sposób bezokoliczny.

Być kochanym, *na, nóm.*

Być ukochanym, *na, nóm.*

osobiście.

niesosobiście.

osobiście.

niesosobiście.

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

Jestem	} kocha- ni, ne, ny, a, e.
Jesteś	
Jest	
Jesteśmy	
Jesteście	
Są	

Mnie	} kochają lub Kochają mnie.
Ciebie	
Jego	
Nas	
Was	
Ich	

Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (176, 1).

Czas przeszły.

Bylem łam łom	} kocha- kocha- ni, ne, ny, a, e.	Mnie	} kochano lub Kochano mię.	Mnie	} ukochano lub Ukochano mię.
Byłeś łaś łoś		Ciebie		Ciebie	
Był ła ło		Jego		Jego	
Byliśmy łyśmy		Nas		Nas	
Byliście łyście		Was		Was	
Byli ły	Ich	Ich			

Czas zaprzeczony.

Nie ma, bo słowa niedokonane nie mogą wyrażać czynności skończoności (176, 4).

Bylem łam łom	} ukocha- ukocha- ni, e, ny, a, e.
Byłeś łaś łoś	
Był ła ło	
Byliśmy łyśmy	
Byliście łyście	
Byli ły	

Czas przyszły.

Będę	} kocha- kocha- ni, ne, ny, a, e.	Mnie	} kochać będą lub Będą mię koch.	Będę	} ukocha- ukocha- ni, e, ny, a, e.	Mnie	} ukochają.
Będziesz		Ciebie		Będziesz		Ciebie	
Będzie		Jego		Będzie		Jego	
Będziemy		Nas		Będziemy		Nas	
Będziecie		Was		Będziecie		Was	
Będą	Ich	Będą	Ich				

Sposób rozkazujący.

—	} kocha- kocha- ni, ne, ny, a, e.	h mię	} kochają.	—	} ukocha- ukocha- ni, ne, ny, a, e.	h mię	} ukochają.
Bądź		e cię		Bądź		e cię	
N. będzie		e go		N. będzie		e go	
Bądźmy		nas		Bądźmy		nas	
Bądźcie		i was		Bądźcie		i was	
N. będą	N. ich	N. będą	N. ich				

Imiesłowy.

Czasu teraźniejszego.

Kochany, na, ne.

Czasu przeszłego.

Ukochany, na, ne.

Czasu przyszłego.

Mający, a, e, być	} kochany kochana kochane	Mający, a, e, być	} ukochany ukochana ukochane	

Imiesłów nieodmienny.

Bedąc { kochany, na, ne
 { kochani, ne.

Bedąc { ukochany, na, ne
 { ukochani, ne.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w czynnej odmianie (199 i 194), tylko że się tu kładzie czas przeszły odmiany biernej osobisty lub nieosobisty, np. *żebym był kochany (ukochany)* lub *żeby mię kochano (ukochano)*; *obys był kochany (ukochany)*, *oby cię kochano (ukochano)*; *byli-byscie kochani (ukochani)*, *kochanoby was, ukochanoby was* i t. p.

Uwagi nad używaniem biernej odmiany.

246. Lubo słowa dokonane i niedokonane mają imiesłów bierny, który ze słowem posiłkowym *być* połączony, według czasów tegoż słowa, czynność bierną wyrażać może, stémwszystkiém uważać należy, że:

1) Biernie innych języków wyrażenia w czasie teraźniejszym lub przysłym niedokonanym, lepiej jest wyrażać odmianą czynną, albo nieosobiście, to jest przez użycie trzeciej osoby liczby mnogiej czasu teraźniejszego lub przyszłego z biernikiem zaimeków *ja, ty, on, my, wy, oni*, lub jakiego rzeczownika, aniżeli przez użycie słowa posiłkowego *być* i imiesłowa biernego, bo ten sposób wyrażania się, niezgodny z duchem języka, nie miło brzmi dla ucha polskiego. I tak lepiej powiem:

Przyjaciele mię wspierają — aniżeli Jestem od przyjaciół wspierany.
 Wszyscy żądają sprawiedliwości — Sprawiedliwość jest żądana od
 Was zaproszą — Będziecie zaproszeni. [wszystkich.]

2) Na wyrażenie czynności przeszłej niedokonanej lepiej jest użyć nieosobistego czasu przeszłego, aniżeli słowa *być* z imiesłowem połączonego. Lepiej więc będzie: *Zabijano* ich, *topiono*, *spychano* i rozmaitemi śmierciami *gubiono* i *wyganiano* tak, iż mało ich co zostawało, SKARGA *Dz. Kościel.* 965; aniżeli: *Byli zabijani, topieni, spychani* i rozmaitemi śmierciami *gubieni* i *wyganiani* tak, iż mało ich co zostawało i t. d.

3) Czynność dokonaną w odmianie biernej wyrażamy tylko przez czas przeszły, nieosobisty *no, to*, a to dla odróżnienia jej od czynności dawniejszej czyli zaprzyszłej, którą oznaczamy przez imiesłów bierny dokonany z czasem przysłym słowa posiłkowego *być* położony, np.

Czas przeszły. *Mnie zaproszono, ciebie przywitano, jego przyjęto.*
 Czas zaprzeczony. *Byłem zaproszony, byłeś przywitany, był przyjęty.*

4) Z imiesłowem biernym dokonany często używamy słowa *zostać* w czasie przeszłym położonego, kiedy bierność już dokonana wyrazić chcemy, np. *został zabity, pojmany* i t. d.

Czasowanie omowne.

247. Jeżeli do wszystkich osób, liczb i czasów sposobu oznajmującego słowa posiłkowego *mieć* sposób bezokoliczny *być*, lub innego jakiego słowa dodamy, utworzymy czasowanie *omownem* zwane dla tego, że stan lub czynność, którą wyrazić chcemy, kilką słowami opisujemy czyli omawiamy.

Słowo w sposobie bezokolicznym przy czasowniku *mieć* położone w gramatyce *słowem celniejszém* nazywamy. I tak w wyrażeniach: mam *czytać*, miałem *pisać*, słowa *czytać*, *pisać*, są celniejszemi.

Wszystkie te czasy wyrażają postanowienie, zamiar, a zatem przyszłość niepewną, która się do obecności, przeszłości, lub przyszłości odnosi. Dla tego też czasy tej odmiany nazywamy czasami *przyszłemi względem obecności, przeszłości lub przyszłości*.

Na wyrażenie w tej odmianie bierności podmiotu czyli odmiany biernej, kładziemy przy słowie *mieć* sposób bezokoliczny bierny słowa celniejszego.

Wzór czasowania omownego.

248. czynnie

biernie

Sposób oznajmujący.

Czas przyszły względem obecności.

Mam	} <i>niedokon.</i> być, mieć, kochać, pisać, prosić, uczyć. <i>dokonan.</i> ukochać, napi- sać, uprosić, nauczyć.	Mam	} <i>niedokon.</i> być kochany, a, e; pisany, proszony, uczony i t. d. <i>dokonan.</i> być ukochany, na- pisany, uproszo- ny, nauczony i t. d.
Masz		Masz	
Ma		Ma	
Mamy		Mamy	
Macie		Macie	
Mają	Mają		

Czas przyszły względem przeszłości.

Miałem	} <i>niedokon.</i> być, mieć, kochać i t. d. <i>dokonan.</i> ukochać, napisać i t. d.	Miałem	} <i>niedokon.</i> być kochany, a, e; pisany i t. d. <i>dokon.</i> być ukochany i t. d.
Miałam		Miałam	
Miałom		Miałom	
Miałeś i t. d.)		Miałeś i t. d.)	

Czas przyszły względem przyszłości.

Będę miał	} <i>niedok.</i> być, mieć	Będę miał	} <i>niedok.</i> być kocha-		
Będę miała		kochać, pisać		Będę miała	ny a, e i t. d.
Będę miało		i t. d.		Będę miało	
Będziesz miał		} <i>dok.</i> ukochać, na-		Będziesz miał	} <i>dokon.</i> być ukocha-
i t. d.	pisać i t. d.		i t. d.	ny, i t. d.	

Słowa nieosobiste, trzecioosobowe i nieosobiste wyrażenia.

249. *Nieosobistemi* nazywamy słowa, które się we wszystkich czasach tylko z zakończeniem trzeciej osoby, a w czasie przeszłym tylko w rodz. nijakim używają, i podmiotu nie wskazują, np. *grzmi, grzmiało; mar'znie, mar'zło; należy, przystoi; dnieje, dniało; świta, świtało, świtać będzie; gore, gorzało.*

250. *Nieosobistemi* mogą się stać wszystkie słowa czynne lub nijakie, jeżeli w każdym czasie do trzeciej osoby l. pojed. a w przeszłym do jej rodzaju nijakiego zaimek się przydamy, np. *robi się, robiło się; idzie się, szło się; spi się i t. p.*

Niektóre atoli i bez zaimka się mają nieosobiste znaczenie, np. *bywa, bywało*, jako częstotliwe od słowa nieosobistego *być, bywać; idzie, chodziło, przyszło, należy.*

251. Jeżeli za pomocą słowa *być* nieosobiście wyrażamy zaprzeczenie bytności podmiotu, natenczas w trzeciej osobie liczby pojedynczej czasu teraźniejszego zamiast *nie jest* kładziemy *nie masz* lub *nie ma*, z dopełniaczem imienia osoby lub rzeczy, której bytności odmawiamy:

np. *jest, był, będzie* ojciec, syn, brat.

nie masz lub *nie ma, nie było* i t. d. ojca, syna, brata.

Takie wyrażenia odróżniać należy od tych, przez które zaprzeczenie nie do bytności podmiotu, lecz do jego odmienności co do osób lub rzeczy oznaczamy, bo tu słowo *być* ma znaczenie osobiste:

np. *nie jest* ojciec, matka, ale syn, córka.

nie był koń, stół, ale wół, stolek.

252. *Trzecioosobowemi* nazywamy słowa, które się we wszystkich czasach tylko w trzeciej osobie obu liczb używają.

253. Słowa trzecioosobowe, przy których podmiot wyraźnie jest położony, stosują się do jego rodzaju i liczby, ale je zawsze w trzeciej osobie kładziemy, np.

Boli	} mię, cię, go	{	głowa	
Bolą				nas, was, ich
Tyczy się	} mnie, ciebie, jego	{	ten żart, ta przymówka	
Tyczą się				nas, was, ich
Bolał	} mię, cię, jego, nas, was, ich	{	nos, palec, ząb	
Bolała				reka, noga, warga
Bolało				oko, ucho
Bolały				zęby, palce, ręce, dziąsła.

254. Od słów nieosobistych i trzecioosobowych odróżnić należy *nieosobiste wyrażenie słów osobistych*, to jest takich, które przez wszystkie osoby odmieniamy. Każde bowiem słowo osobiste w trzeciej osobie liczby mnogiej czasu teraźniejszego lub przyszłego bez podmiotu stojące nieosobiste przybiera znaczenie, ale przy takich słowach domyślamy się osoby, lubo jej rodzaj nie jest oznaczony, np. *kochają, ukochają*.

Czas przeszły takiej nieosobistej odmiany wyrażamy czasem nieosobistym z imiesłowu biernego urobionym, np. *(u)kochano*.

Nawet słowa nijakie chociaż nie mają imiesłowu biernego, przecież nieosobiście używają się, np. *siedziano, spano, narzekano, skakano, ziewano*.

255. *Nieosobistemi wyrażeniami* nazywamy sposoby mówienia, w których rzeczowniki lub przysłówki z trzecią osobą liczby pojedynczej słowa posiłkowego *być*, w czasie teraźniejszym domyślnie, w innych zaś wyraźnie łączymy, np.

Żal mię, żal ci, żal mu i t. d.	} jest, było, będzie
Wstyd mię, wstyd cię, wstyd go i t. d.	
Trzeba (w potocznej mowie ściagn. na trza) mi, ci, mu	

Do tych przydajmy jedno nieosobiste wyrażenie, za pomocą przymiotnika *można*, przy którym się imienia *rzecz* domyślamy, np. *można* (dawniej *możno*) (*jest*), *było*, *będzie*.

Podobnie czasują się nieosobiste wyrażenia z przysłówków utworzone, np.

Ładnie	} mi, ci, mu, nam	} jest, było będzie.
Bolesno		
Tęskno		
Przykro		
Nudno		

256. Jeżeli do nieosobistego wyrażenia *można, potrzeba, trzeba*, przydaje się słowo przymiotne (193) w sposobie bezokolicznym, natenczas te wyrazy pospolicie opuszczamy, i tylko słowo

być nieosobiście kładziemy, np. *Milczec było. Zostac było.* Jak go tu *było nie chwalić.* Jak go tu *będzie przyjąć.* *Było* za młodu *pracować.* *Było się nie wdawać.* Jakoż się *było* do takiego mistrza *nie cisnąć.*

I po spójnikach *by, aby, ażeby, byle,* oraz *po nie wiedzieć* wyraz *można* opuszcza się, np. *Aby* naszą pracę *skrócić,* starajmy się wóz *wywrócić.* Pojechał *nie wiedzieć* dokąd.

257. Nieosobiście używa się słowo *być:*

a) Gdy w znaczeniu *godzi się, należy, przystoi, wypada,* jest użyte, np. *Gdy było* robić, próżnowałeś. *Bać się było* Boga. *Nie było* grać. *Tobie być było* żołnierzem.

b) Jeżeli po niem następuje zaimek *kto, co,* w spadkach względnych (62, II.), oraz sposób bezokoliczny słowa przymiotnego (193), np. *Tu nie ma* (254) *co* robić. *Jest co* z sobą samym czynić. *Było czego* żalować. *Nie było komu* bronić. *Jest o co* się gniewać. *Bedzie się czemu* dziwować. *Było na co* patrzeć. *Nie było co* odpowiedzieć na takowe zagadnienie.

c) Kiedy się kładzie zamiast czasu przeszłego osobistego ze spójnikiem *jak, tylko skoro, kiedy, jeżeli, gdy,* np. *Było* mu nie dać, to *plakał.* *Było* cię prosić, toś nie uczynił. Tylko się *rozśmieć było,* zaraz *karat.*

Przyrostki znaczenie słów wzmacniające lub zmieniające.

258. Jak z zaimkami połączone niektóre przyrostki (165, 1. 2) znaczenie ich wzmacniają lub zmieniają, tak i z słowami spojone ten sam wpływ na nie wywierają.

Przyrostki ze słowami łączyć się mogące są:

ć, ci, li, no, ż, że.

Z tych *ć* po samogłosce, a *ci* po spółgłosce do słowa przydane, dobitniejszym czynią twierdzenie przez nie wyrażone, np. *piszeć, pisalić; pisalci, dałci,* np. *ej* nie trzebać, mówi doktor.

Dodając samo *ć,* należy je niekiedy kreską od słowa oddzielać, dla odróżnienia sposobu oznajmującego, z przyrostkiem od bezokolicznego, np. *bobrowa-ć* to skóra; dla różnicy od *bobrować;* *uczyni-ć* on.

li, służy tylko do wyrażenia pytania zamiast *czy? czyli?* np. *byłeśli? dałli?*

no, przyrostek ze skróconego przysłówka *jedno, jeno,* których dawniej używano w znaczeniu *tylko,* łączy się z rozkazującym

Sposobem i wzmacnia go, np. przynieśno, chodźcieno, obróćno się, uczynno, słuchaj jeno.

W trzeciej osobie sposobu rozkazującego łączy się z przysłówkiem *niech, niechaj*, np. niechbyno tu kto odważył się wejść, niechno krzyknie.

Ż po samogłosce, a że po spółgłosce, wyraża dobitność lub pytanie, co z ciągu mowy poznajemy, np. dalże mu; powiedziałże mu; mamże mówić? chceszże? Połączony z rozkazującym sposobem rozkaz dobitniejszym czyni, i dla tego wyrażenie takie sposobem rozkazującym z naleganiem nazywamy (235), np. kochajże, kochajmyż.

W trzeciej osobie obu liczb sposobu rozkazującego łączy się z przysłówkiem *niech, niechaj*, np. niechże, niechajże idą.

Złączony z trzecią osobą liczby pojedynczej i mnogiej czasu przeszłego, przybiera zakończenia osób, które słowo ma oznaczać, np. dażem, dażesz, daliżescie, dażażem, dażażesz, dałożesz, dałyżeszmy.

Niekiedy przyrostek *to*, połączony z przyrostkami *ci, li, że*, zrasta się ze słowem, którego znaczeniu dobitności przydaje, np. bylcito mąż rzadkiój dobroci; byłoćto dobrze.

ROZDZIAŁ SIÓDMY.

PRZYIMKI.

259. PRZYIMKI są wyrazy nieodmienne przy imionach stojące dla oznaczenia kierunku, położenia jednej rzeczy względem drugiej i innych okoliczności, które przez samę imion odmianę wyrazić się nie mogą.

260. Przyimki, jakieśmy wyżej mówili (169, 2) są: *rozłączne* i *nierozłączne*. Tak te, jak i tamte mogą być *niezłożone* i *raz* lub *dwa razy złożone* (40), a takie łącznie się piszą, np. *za, poza, zpoza; poroz, porozpo, poprze, powy*.

261. Przyimki nierozłączne jakimi są: *ob, prze, roz, wy*, żadnym nie rządzą spadkiem i tylko się w słowach złożonych używają (169, 3).

262. Pierwszą częścią w złożonych jest zawsze przyimek *na, o, po, w* lub *z*, np. *koło, około, naokoło; przeciw, naprzeciw; nad, ponad, poob, powy; śród, wśród; zza, zpoza, zpod, zponad*.

263. Ponieważ przyimki, podobnie jak i spadki, pewne malują względy rzeczy do rzeczy, mogą się zatem kłaść ze wszystkimi spadkami względniemi (62, II.), np. książka *na stole, w stole, przy stole, pod stołem, nad stołem, przed stołem, za stołem* i t. d.

264. Niektóre przyimki niezłożone i złożone z kilką używają się spadkami, a wtedy według różnicy spadków różne względy malują, np. *pod miasto, pod miastem; poza góry, poza górami.*

265. Przyimki złożone od z zaczynające się tylko z dopełniaczem kładziemy, np. *znad góry, zza miasta, zpod ziemi, zprzed nosa, zpopod góry*; wszystkie zaś inne kładą się ze spadkiem, którym rządzi ostatni z połączonych przyimków, np. *naokoło miasta, oprócz siostry, ponad skałami, popod rzeką, poza oczyma, wśród miasta.*

266. Przyimki *nad, od, pod, przed, w i z*, przed niektórymi imionami od kilku spółgłosek zaczynającemi się, tudzież przed względniemi spadkami zaimka osobistego *ja* (150, 40), *bez* zaś i *przez* tylko przed temi spadkami przybierają *e* np. *nade drzwiami, nade dniem, pode drzwiami, we Lwowie, ze mną, przede mną, beze mnie* i t. d.

267. Jednym tylko spadkiem rządzą:

1) DOPEŁNIACZEM: *Bez, do, dla, koło, około, naokoło, krom* (kromia), *okrom, prócz, oprócz, miasto, zamiast, od, podle, śród, pośród, wśród, podług, według, wedle, u, względem*, także przysłówki: *blizko, bliżej, obok, poprzek, wewnątrz, zewnątrz, wzdłuż*, kiedy w znaczeniu przyimków są użyte, np. *bez nogi, blisko szkoły, do domu, od miasta, dla bojaźni, podług stawu grobla.*

2) CELOWNIKIEM: *gwoli* lub *kwoli, ku, przeciw, przeciwko, wbrew*, np. *Gwoli wczasowi lepszemu, kwoli obecności posłów, ku miastu, ku wieczorowi, przeciw wodzie płynąć trudno; przeciw prawdzie; iść wbrew ustanowionym zwyczajom.*

Dawniej zamiast *ku* używano samego *k*, stąd złożone *kwoli, gwoli* zamiast *ku woli, kmyśli, ksobie.*

3) BIERNIKIEM: *przez*, np. *przez most, przez rzekę, przez okulary, przez brata, przez przyjaźń, przez tydzień.*

4) MIEJSCOWNIKIEM: *przy*, znaczący przyległość, np. *Stoi przy stole, przy pieniądzech być.*

268. Dwoma spadkami rządzą:

1) DOPEŁNIACZEM I CELOWNIKIEM *naprzeciw, naprzeciwo.*

Z dopełniaczem wskazują miejsce *naprzeciw* którego coś leży lub się znajduje, np. *Mieszka naprzeciw, naprzeciwo ratusza, kościoła.*

Po słowach znaczących poruszenie z celownikiem je kładziemy, np. *idzie naprzeciw ojcu, naprzeciwo matce, lekarstwo naprzeciw zarazie.*

2) DOPEŁNIACZEM I BIERNIKIEM: *mimo, pomimo.*

Kładą się z dopełniaczem po słowach poruszenia, a wtedy znaczą mijanie, np. *przejechał mimo Warszawy, mimo Lublina, mimo wsi, mimo kościoła.* Mówi się jednak *mimo uszy*, (biernik l. podw. § 105) i *mimo uszu* (dopełn. l. podw.) Z dopełniaczem zaś lub z biernikiem wtedy tylko stać mogą, kiedy ich w znaczeniu *bez względu na to, że* używamy, np. *mimo wielkiej pilności (wielką pilność) żadnego nie uczynił postępu; mimo tego lub mimo to; pomimo starania, pomimo staranie; pomimo mej woli, pomimo mojej woli.*

3) DOPEŁNIACZEM I NARZĘDNIKIEM: *z, ze.* Z dopełniaczem kładzie się na pytanie *z kogo? z czego? skąd?* np. *cieszy się z pilności ucznia, umarł z żalu, rodem z Krakowa, z serca żyć, jedzie z Warszawy.*

Z narzęd. znaczy łączność, np. *ojciec z synem, brat z siostrą.*

4) BIERNIKIEM I NARZĘD.: *nad, między, pomiędzy, pod, przed.*

Nad. Z biernikiem używa się w porównaniu i znaczy wyższość czegoś, porównanie lub nadmiar, np. *Przedtém między czeładzią nad cię nie bywało; nic nad siłę; kocha cnotę nad życie; lituje się nad nieszczęśliwemi.*

Z narzędnikiem wskazuje położenie jednej rzeczy wyżej drugiej, np. *Poznań nad Wartą, nad drogą, nad brzegiem, siedzi nad książką, nad robotą dukwi; bliskość czasu oznaczonego, np. nade dniem, nad wieczorem.*

Między, pomiędzy, pod, przed, na pytanie *dokąd?* z biernikiem, a na pytanie *gdzie?* z narzędnikiem kładziemy, np. *Idzie między drzewa, jest między drzewami; pomiędzy góry, pomiędzy górami; pod miasto, pod miastem; przed wieś, przed wsią.*

5) BIERNIKIEM I MIEJSCOWNIKIEM: *na, o, po, w.*

Na, na pytanie *dokąd?* z biernikiem a na pytanie *gdzie?*

z miejscownikiem kładziemy, np. ptak leci *na dach*; siedzi *na dachu*

O rządzi biernikiem, na pytanie *o kogo? o co? jak daleko? o ile?* np. uderzył *o kamień*, ubiega się *o urząd*, stara się *o jej rękę*; *o milę*, *o ćwierć mili*, *o staję*, *o minutę*, *o godzinę*, *o łokieć*, *o stopę*, *o złoty*, *o dukat*.

Z miejscownikiem kładzie się po słowach, i. albo ich ogólne wyrażenie ogranicza do rzeczy w tym spadku położonej, np. mówił *o tobie*, pisze *o rolnictwie*, myśli *o synu*, chodzi *o kiju*, *o lasce*, *o swej mocy*; albo też sposób życia wskazuje, np. pójde by *o zebranych chlebie*, jadąc *o głodzie i pragnieniu*, pracuje *o suchym kawałku chleba*, siedział w więzieniu *o chlebie i wodzie*.

Po z biernikiem wskazuje: kres miejsca, np. *po Wiśle*, *po uszy*, *po kostki*, *po pas*, *po łokcie*; z rzeczownikami *dzień*, *wiek*, *lata*, oznaczają kres czasu, np. *po wszystkie dni moje*, *aż po ten wiek*, *po wszystkie lata*; z liczebnikami głównymi (132, 1) i zbiorowymi (130, 1) powtarzanie, podział lub cenę wyraża, np. *po trzy razy na dzień*, *po troje ludzi*; dał *po dwa złote*, *po pięć jabłek*, *po sześć złotych*. Po słowach poruszenia cel wskazuje, np. poszedł *po ojca*, *po lekarstwo*; przychodzi *po radę*.

Z miejscownikiem wyraża wzgląd miejsca, w którym się coś znajduje lub porusza, np. stoją *po ulicach*, porozrzucił *po pokoju*, chodzi *po łące*, poszło mu *po nosie*; środek za pomocą którego do czegoś dochodzimy, np. poznał go *po głosie*, *po mowie*, *po chodzie*, *po niei* doszedł kłębka; opuszczenie lub następstwo, np. majątek *po stryju*, suknie *po siostrze*; *po dniu* następuje noc, *po radości* smutek; podział lub cenę, jeżeli nie dodajemy liczebnika, bo ten w bierniku kładziemy, np. *po jabłku*, *po kwarcie* orzechów, *po koniu*, *po groszu*, *po dukacie*, *po talarze*, ale *złoty* ma *po złotemu*; dokonanie czynu lub upływanie czasu, np. *po napisaniu*, *po śniadaniu*, już *po kazaniu*, przyszedł *po mszy*; *po dwóch miesiącach*, *po pięciu latach*, już *po wiosnie*.

W z biernikiem kładzie się na pytanie *w kogo? w co? w ile?* np. uderzył *w niego*, biją *w bębny*, iść *w las*, włożył *w kapelusz*, uzbrojony *w cierpliwość*, obrócimy się *w proch*, *w pięciu* poszli, *w sto ludzi*, *w tysiąc koni*.

W z miejscownikiem stoi na pytanie *w kim? w czym? i kiedy?* jeżeli wyraża środek czasu, np. Mam *w Bogu nadzieję*;

lepsza cnota *w błocie*, niż niecnota *w złocie*; zostawił majątek *w srebrach*, *w klejnotach*; przyjechał *w nocy*, *w zimie*, *w jesieni*.

269. DOPEŁNIACZEM, BIERNIKIEM I NARZĘDNIKIEM: *Za*.

a) *Za* z dopełniaczem trwający, z biernikiem upływający, a z narzędnikiem ubiegły czas oznacza, np. Kochanowski żył *za króla* Stefana Batorego; *za króla* Jana; *za dni* naszych, *za życia*, *za dnia*, *za naszej* pamięci, *za ciepła* się; nie *za nas* się to poczęło; *za rok* przyjdzie, *za tydzień*, *za sześć* miesięcy, *za chwilę*, *za godzinę*; dzień *za dniem*, godzina *za godziną*, rok *za rokiem*.

b) Po słowach znaczących poruszenie, ujęcie, branie lub mienie za coś, wyręczenie, lub gdy *za* znaczy zamian rzeczy, z biernikiem go kładziemy, np. idę *za las*, *za wieś*, *za miasto*; pojechał *za granicę*, rzeka rozlała *za brzegi*, wziął go *za rękę*, przywiązał konia *za nogę*, uchodzi *za pocziwego* człowieka, wzięli go *za twego brata*, mówił *za ojca*, pieniądze *za robotę*, iść (wydać) *za męż*, zamiast *za męża*.

c) *Za* z narzędnikiem położenie w tyle czegoś lub następstwo oznacza, np. *za miastem*, *za lasem*; *za panią* matką pacierz. Pospolicie to jedno *za drugim* chodzi, *za zbytki* (103, 1 b) łakomstwo, *za łakomstwem* a *bogactwem* pycha, *za pychą* wzgardzenie a zwada. REJ, Zw. 68. b. *za rozrywkami* uganiania się, jak dziecię *za motylem*. Iść *za natchnieniem*, *za śladem*.

W wyrażeniu *za oczy*, imię *oczy* nie stoi w bierniku, ale w ściągniętym narzędniku, zamiast *za oczami* (103, 1, b).

ROZDZIAŁ ÓSMY.

PRZYSŁÓWKI

270. PRZYSŁÓWKI, od ich zwyczajnego przy słowach położenia tak nazwane, są wyrazy nieodmienne służące do oznaczenia przymiotu lub okoliczności słów, imiesłowów, a niektóre i przymiotników lub innych przysłówków, np. *bardzo rozpacza*, *b. płacze*, *b. zmęczony*, *b. popsuty*, *b. dobry*, *b. smaczny*, *b. pięknie*, *b. rano*, *b. cicho*.

271. Przysłówki pod dwojakim względem uważać należy: a) co do ich znaczenia. b) co do ich kształtu i pochodzenia.

Podział przysłówków ze względu na ich znaczenie.

272. Ponieważ stan lub działanie podmiotu odnośnie do osoby o nich mówiącej pod pięciorakim względem mogą być uważane, bo: albo ta coś o podmiocie twierdzi, albo przeczy, albo się o niego pyta, albo o nim z wątpliwością mówi, albo stan i działanie jego z innym porównywa; ponieważ nadto każdy stan podmiotu lub jego działanie objawia się w pewnym czasie, w pewnym miejscu, w jakimś porządku czyli następstwie, w pewnej ilości, stopniu lub mierze, i nakoniec z jakimś przymiotem czyli w pewnym sposobie: zatem te dziesięciorokie okoliczności słów malujące przysłówki dziesięciorokie téż być muszą. Jakoż są przysłówki: 1) twierdzenia. 2) przeczenia. 3) pytania. 4) wątpliwości. 5) porównania. 6) czasu. 7) miejsca. 8) następstwa. 9) ilości. 10) jakości.

Uwaga. Niekiedy ten sam wyraz jest przysłówkiem i przymiotkiem, np. *blisko* stoi (przysł.), *blisko* domu (przymimek). I znowu jeden przysówek kilka wyraża okoliczności, np. *dotąd* rozciąga się ten ogród (miejsce); *dotąd* nie przyszedł (czas).

1) PRZYŚLÓWKI TWIERDZENIA są: *bezwątpienia, istotnie, prawdziwie, rzeczywiście, tak, tak jest, tak i owak, zaiste, zapewne, w samej rzeczy, oczywiście, niewątpliwie, nie inaczej.*

2) PRZYŚLÓWKI PRZECZENIA wyrażają zaprzeczenie czegoś. Takimi są: *nie, ni, ani, ba, bynajmniej, inaczej, jakożycywo, nigdzie, znikąd, nigdy, przenigdy, przeciwnie, ni to ni owo, ni tam ni sam (tu), ni tak ni owak.*

3) PRZYŚLÓWKI PYTANIA. Prócz przyrostków *ż, że, żto, żeto, li, lito*, które związane z odmiennymi wyrazami lub niektórymi przysłówkami wyrażają pytanie, są jeszcze następujące przysłówki pytania: a) o stan lub działanie: *aza? azuż? azali? iza? izali? izaliż? abo? albo? czy? czyż? czyliż?* np. *czy byłeś? czyli napisał? abo to nie boli? albo on dba o twoją łaskę? azuż mi źle było? azali przyjdzie?* b) o miejsce pytamy się przysłówkami: *gdzie? kedy? któredy? dokąd? dopokąd? odkąd? skąd?* o czas *kiedy? jak długo?*

4) PRZYŚLÓWKI WĄTPLIWOŚCI są: *podobno, pono, może, zapewne, snadź.*

5) PRZYŚLÓWKI PORÓWNIANIA wyrażają porównanie dwóch lub więcej stanów i czynności. Takimi są: *tak, jak, jednako, je-*

dnakowo, równie; niż, niżli, niżeli, aniżeli, nie tak, tak dalece.

6) PRZYSŁÓWKI CZASU odpowiadają na pytanie *kiedy? jak długo?* Z tych jedne oznaczony, drugie nieoznaczony czas wyrażają, np. *dziś, dzisiaj, teraz, ninie; dopiero, dawno, dawniej, niegdyś, onegdaj.*

7) PRZYSŁÓWKI MIEJSCA służą do wskazania różnicy jego położenia lub kierunku stanu i działania, i odpowiadają na pytania: *gdzie? kędy? którędy? dokąd? dopokąd? odkąd? skąd?*

8) PRZYSŁÓWKI NASTĘPSTWA czyli PORZĄDKU wskazują porządek stanów lub działań w jakim te po sobie następują. Takiemi są: *najprzód, wprzód, pierwój, dalej, potem, następnie, znowu, nakoniec.*

9) PRZYSŁÓWKI ILOŚCI: *ile? ilebądź, ilekolwiek, wiele, tyle, dosyć, w trójnasób, nadto, aż nadto, bardzo, nader, mało, zbyt, nazbyt, aż nazbyt.*

10) PRZYSŁÓWKI JAKOŚCI czyli SPOSOBU wyrażają jakim jest stan lub działanie podmiotu lub jakim się sposobem dzieje i odpowiadają na pytanie *jak?* np. *jakoś, jakbądź, jakkolwiek, pokornie, szybko, zrozumiale i t. p.*

Podział przysłówków co do ich kształtu i pochodzenia.

273. Przysłówki jakości i ilości, których najwięcej w języku naszym liczymy, tworzą się z rzeczowników, przymiotników, liczebników i z rzeczownikiem lub przymiotnikiem połączonych przymioków; dla tego też je na rzeczownikowe, przymiotnikowe, liczebnikowe i przymiokowe dzielimy.

1. Przysłówki rzeczownikowe.

274. *Rzeczownikowemi przysłówkami* nazywamy narzędniki tak zwyczajnych jako też w tym tylko spadku używających się imion (107), które przy słowach okoliczność czasu lub sposobu oznaczają, np. *chytkiem, ciurkiem, duszkiem, hurmem, hurtem, nurkiem, obławą, ukradkiem, cwałem, milczkiem, całkiem, latem, zimą, nocą* i t. p. np. *przybył wieczorem, latem mieszkanka na wsi, wojsko maszerowało sekcjami, miejscami deszcz padał.*

2. Przysłówki przymiotnikowe.

275. *Przymiotnikowemi* są przysłówki urobione z przymiotników przez zmianę ich zakończenia na *e* lub *o*, np. *stały, stale; dobry, dobrze* (31, 2); *wesoły, wesoło; ochoczy, ochoczo*.

1) Jeżeli przymiotnik w rodzaju nijakim przed zakończeniem *e* ma przybierającą głoskę miękką, natenczas urobiony z niego przysłówek, dla odróżnienia go od przymiotnika tego rodzaju, na *o* kończymy, np. *tani(e)o, głupi(e)o, letni(e)o, gorąc(e)o, ochoc(e)o, rącz(e)o*. Na *o* kończą się też przysłówki z przymiotników na *gi, ki* lub *owy* urobione, np. *ubogo, chędogo, srogo, tego; wysoko, głęboko, nisko, gładko, płytko; tygodniowo, tymczasowo, surowo*.

2) Na *e* z poprzedzającą głoską miękką kończą się przysłówki pochodzące od przymiotników mających w rodzaju nijakim przed *e* przybierającą twardą, np. *ładne, ładnie; pewne, pewnie, zapewnie; pracowite, pracowicie; niestychane, niestychanie; dotkliwe, dotkliwie*. Podobnie kończą się przysłówki urobione z imiesłówów nijakich na *łe* zakończonych, np. *trwałe, trwale; stałe, stale; czułe, czule; biegle, biegle*.

Wiele jednak jest przysłówek na *o* zakończonych, lubo ich przymiotniki w rodzaju nijakim mają przed *e* przybierającą twardą, np. *blad(e)o, cich(e)o, such(e)o, chud(e)o, pochyl(e)o, star(e)o, kus(e)o, bogat(e)o, krzyw(e)o*.

276. Niektóre używają się z obiema zakończeniami, np. *bolesno, boleśnie; miło, mile; srogo, srodze; śmiało, śmiele; chytro, chytrze; leniwo, leniwie; pewno, pewnie* i inne. Z tych następujące ze zmianą zakończenia zmieniają swoje znaczenie:

<i>Dalece</i> , o stopniu działania, łączy się zazwyczaj z przysłówkiem <i>tak</i> .	<i>daleko</i> , używa się mówiąc o odległości.
<i>dusznie</i> , z duszy, serdecznie.	<i>duszno</i> , o zaduchu.
<i>jaśnie</i> , dawniej powszechnie używano, dziś tylko w Jaśnie Wielm.	<i>jasno</i> , to jest pogodnie, nie pochmurno, widno.
<i>pilnie</i> , mówiąc o usilności.	<i>pilno</i> , o pospiechu.
<i>równie</i> , podobnie jak.	<i>równo</i> , pod linią.

277. Ale nie ze wszystkich przymiotników tworzą się przysłówki. Jakoż nie urabiają się z przymiotników pochodzących od imion zmysłowych, np. *kamienny, złoty, stalowy, papierowy, ołowiany*. Chcąc zatem wyrazić w słowach przymiot przez nie oznaczone, nie tworzymy z nich przysłówek, ale za pomocą

przysłówka *jak* odpowiedni im rzeczownik ze słowem łączymy, i tak zamiast np. *wydaje się kamiennie, skłni się brylantowo, trwa spiżowo, burzy się piwnie*, mówimy: *wydaje się jak kamień, skłni się jak brylant, trwa jak spiż, burzy się jak piwo*.

Stopniowanie przysłówków przymiotnikowych

278. Przymiotnikowe przysłówki względ czasu, miejsca, ilości, porównania i jakości wyrażające, stopniają się, jeżeli pochodzą od przymiotników stopniować się mogących (115 i 117). Jakoz względnie stopniają się (118) jak następuje:

STOPIEŃ WYŻSZY mają na *ej*. Urabia on się w ten sposób, iż:

1) Zakończone na *e*, głoskę *j* na końcu przybierają, np. *pięknie, piękniej* (41, c), *skromnie, skromniej*.

2) Zakończone na *o*, *oko* lub *ko* z poprzedzającą spółgłoską, oprócz *b, k, p, r, n*, w stopniu wyższym głoski te na *ej* zamieniają, np. *śmiało, śmieliej* (45); *blado, bledziej*; *drogo, drożej* (22); *bląho, blążej* (22); *głęboko, głębiej*; *szeroko, szerzej*; *rzadko, rzadziej*; *mialko, mieliej*; *bogato, bogaciej*.

3) Mające przed *ko* głoski *b, k, p, r, rz*, końcową samogłoskę *o* na *ej* zamieniają, przed którym *k* miękczą (22), np. *szybko, szybczej*; *miękko, miękczej*; *krzepko, krzepczej* *).

Mające *z* przed *ko* na *ż* je zamieniają, a zatem odstepują od ogólnego prawidła miękczenia (22), np. *blizko, bliżej*; *nizko, niżej*; *wazko, wężej* (51, 2).

STOPIEŃ NAJWYŻSZY urabia się przez dodanie na początku stopnia wyższego zgłoski *naj* (118, 3), np. *najmilej, najbliżej, najpiękniej*.

279. Niewzorowo stopniają się:

Daleko, dalej
Dobrze, lepij

Mało, mniej
Prędko, prędzej

*) Przysłówki na *ko* z poprzedzającą głoską *b, k, p, r, rz*, w stopniu wyższym tylko na *cej* lub *czej* kończyć się mogą, dla tego, że po zamianieniu *o* na *ej*, miękczy się *k* przed *e* stojące (31, 2). Głoska zaś *k* w miękczeniu zamienia się na *c* lub *cz* (23), a nigdy nie przechodzi na *ś*, które ze zmiękczonego *t* powstało. Mylne jest zatem prawidło, że te przysłówki w stopniu wyższym nie tylko na *czej*, ale i na *cej* zakończyć można.

Gorąco, goręcéj

Krótko, króćej

Lekko, lżej od ła łatwo

Wiele, więcéj

Wysoko, wyżej

Źle, gorzej;

oraz przysłówek *bardzo, bardziej*, który lubo nie pochodzi od przymiotnika, jednak stopniuje się.

Raczej, stopień wyższy nieużywanego przysłówka *rado*, dawniej wzorowo, bo przez *radziej*, wyrażano. Pisano też i *radszej*, skąd, przez zastósowanie pisowni do brzmienia, *raczej* powstało.

280. Bezwzględne stopniowanie (116) przysłówek wyrażamy:

a) Zmieniając ich zakończenie *e* lub *o*:

w stopniu równym na *ucho, utko*, np. *mało, maluchno, malutko*.

w stopniu wyższym na *utenko, usienko*, np. *maluteńko, malusieńko*.

w stopniu najwyższym na *uteczko, utenieczko, usienieczko*, np. *maluteczko, malutenieczko, malusienieczko*.

b) Kładąc przed ich stopniami względni (116) też same przysłówki, przyimki lub inne wyrazy, których przy takim stopniowaniu przymiotników używamy (121) np. *i jak pięknie, niezmiernie wysoko, daleko piękniej, jak najlepiej, za wiele, za mało, co najrychlej, co najgłębiej*.

3. Przysłówki liczebnikowe.

281. Liczebnikowe przysłówki, okoliczność liczby przy słowach wyrażające urabiają się z liczebników, jak to wyżej widzieliśmy (131, 2. 3 i 132, 3), i są: gatunkowe, np. *dwojako, trojako, czworako*; mnożne: np. *pojedynczo, podwójnie, potrójnie, poczwórnje*; wielokrotne: np. *dwukrotnie, trzykrotnie, stokrotnie, wielokrotnie, kilkakrotnie* i nakoniec porządkowe, ale te do przyimkowych należą (283).

4. Przysłówki przyimkowe.

282. Przyimkowemi nazywamy tak z rzeczowników jak i z przymiotników, liczebników, a nawet i niektórych przysłówek, przez przydanie im jakiegoś przyimka i zmianę ich zakończenia utworzone przysłówki, np. *bezwątpienia, naprędce, w okamgnieniu, poprzeczkę*, (w miarę, od *przeczek* czyli *sprzączka*); *zazwyczaj, po łacinie, po pańsku, z pańska, powtóre, po trzeciej; daleko, z daleka, z nagła, z lekka*.

O przyimkowych przysłówkach z rzeczowników utworzonych jużesmy wyżej mówili (106 i 107).

283. Z przymiotników urabiają się za pomocą przyimków *po* i *z*. Takie przysłówki w znaczeniu swém tém się różnią od przymiotnikowych (275), iż te jakość lub sposób, przyimkowe zaś naśladowanie go oznaczają. W tak utworzonych przysłówkach przyimkowych *po* wyraża zupełne naśladowanie, a *z* zbliżenie podobieństwa lub sposobu, np. *po chłopsku*, *z chłopska*.

284. Za pomocą przyimka *po* utworzone przysłówki przyimkowe jedne na *u*, drugie na *emu* zakończamy.

Przymiotniki na *cki*, *dzki*, *ski*, *zki*, zakończone przerabiamy na przysłówki naśladowania, *po* przybraniu przyimka *po*, zamieniając *i* na *u*, np. *hajdamacki*, *po hajdamacku*; *ludzki*, *po ludzku*; *wiejski*, *po wiejsku*; *babski*, *po babsku*; *męzki*, *po mężku*.

Ze wszystkich innych przymiotników tworzymy te przysłówki końcową ich samogłoskę *i* lub *y* zamieniając na *emu*, np. *głupi*, *po głupiemu*; *dawny*, *po dawnemu*; *po staremu*, *po duchownemu*, *po wojskowemu*.

Nie wzorowo urabiają się: *po cichu*, *po kryjomu*, *po mału*, *po pijanu*, *po prostu*, *po trzeźwu*.

Podobnie za pomocą przyimka *po* urabiamy z liczebników porządkowych przysłówki tego znaczenia, *i* lub *y* na *e* zamieniając, np. *pierwszy*, *po pierwsze*; *wtóry*, *po wtóre*; *trzeci*, *po trzecie*; *szósty*, *po szóste*.

285. Jeżeli przymiotników na *cki*, *ski*, *zki*, zakończonych, *po* zamianie *i* na *a*, użyjemy z przyimkiem *z*, natenczas utworzymy z nich przyimkowe przysłówki przybliżenie podobieństwa lub sposobu oznaczające, np. *grecki*, *z grecka*; *pański*, *z pańska*; *francuzki*, *z francuzka* i t. p.

Podobnie używają się i innego znaczenia przysłówki, które to z przymiotników, to z przysłówek urabiamy, np. *z bliska*, *z ciucha*, *z daleka*, *zdala*, *zgoła*, *z lekka*, *z nagła*, *z nienagła*, *z naprzeciwka*, *z nienacka* i t. p.

Mówi się téż: *z młodu*, *za młodu*, *znowu*, *z nowotku*, *za nowotku*, *na nowotku*, *z razu*; *dawno*, *od dawna*, *z dawna*. *z dawien dawna*; *rano*, *do rana*, *od rana*, *zrana*.

Przyrostki tak z odmiennemi wyrazami jak i przysłówkami wiązać się mogące.

286. Przyrostki (165 i 258) tak ze wszystkiemi wyrazami od-

mianami, jako też i z przysłówkami łączyć się mogące odmieniają ich znaczenie w przysłówkowym sposobie i dla tego je po przysłówkach kładziemy.

Takimi przyrostkami są: *ć, ci, ś, siś, ź, że, to, li* (165, 2), i z nich złożone: *ćto, cito, lito, liź, liźto, źto, żeto* i nakoniec *będz i kolwiek*.

Z tych *ć, ćto, ci, cito* łączą się ze wszystkimi wyrazami odmiennymi i przysłówkami i dobitności mają znaczenie, np. *ojciec-to, pięknaćto rzecz, tencito, byłoćto, takcito*.

ś, siś, kolwiek i będz wiążą się tylko z zaimkami pytającymi i przysłówkami czasu i miejsca. Z tych *ś, siś*, niepewność, a *kolwiek i będz* twierdzenie z pewnością wyrażają, np. *ktoś, coś, jakiś, z kimsiś, kiedyś, gdzieś, którędyś; komukolwiek, komubędz; jakokolwiek, gdziekolwiek, gdziebędz; kiedykolwiek, kiedybędz, którędykolwiek*.

to z rzeczownikami, przymiotnikami, zaimkami, słowem *być* i z przysłówkami dobitność wyraża, np. *przyjacielt*o szczero, *dobrat*o rzecz, *tento* zwyczaj; *jakato* głowa, *byłto* mąż, *dobrzeto* mówić, *tuto, tamto, najlepiejto* w domu.

li, lito, liź, ź, źto, że, żeto związane z jakimbędz wyrazem odmiennym lub przysłówkiem miejsca, czasu i jakości pytanie wyrażają, np. *ojciec*li? *dobralit*o? *naszażto*? *takażto*? *byłożto*? *także*to? *długożto*? *gdzieżto*? *przyszedli* czy? *czyli*? *czyż*, *aza, azali, azaliż*.

ROZDZIAŁ DZIEWIĄTY.

SPÓJNIKI.

287. SPÓJNIKAMI nazywamy wyrazy nieodmienne całe zdania bezpośrednio lub przez jednaki ich części (np. rzeczowniki, słowa, przysłówki) spajające czyli łączące, oraz wyrażające stosunek w jakim te względem siebie, co do myśli, zostają.

I tak w wyrażeniu: *Brat niechaj czyta a siostra niechaj się uczy*, spójnik *a* łączy dwa zdania bezpośrednio. W przykładach zaś: *Ojciec i syn czyta*; *siostra siedzi i szyje*; *brat pisze dobrze i szybko*, spójnik *i* łączy zdania przez jednakowe ich części, to jest: w pierwszym przez rzeczowniki, w drugim przez słowa, a w trzecim przez przysłówki.

288. Spójniki ze względu na ich znaczenie dzielą się na: 1)

łączące. 2) wyłączające. 3) porównywające. 4) przeciwnicze. 5) wnioskujące. 6) warunkowe. 7) celowe. 8) powodne czyli przyczynowe. 9) czasowe. 10) twierdzące. 11) objaśniające.

289. Łączące: *a, i, także, także, też, tudzież, oraz, i—i, nietylko—ale i (ale też i), nietylko że—ale i, nietylko—że ale też (lecz i), ba i, nawet i, ani—ani, ani—dopieroż i inne.*

Ostróżność *a* sekret jest to dusza wojny. Brat *i* siostra przyjechali. W swe miejsca się skryły *i* zwierzęta *i* ptaki na spoczynek miły. Przebaczasz mi, ja ci *także* przebaczam. Prosił *oraz* zaklinał. Jedną sobie wszystkich serca skromnością, *tudzież* pilnością. Uczył ich *nietylko* słowem, *ale i* przykładem. W całej Europie, *ba i* w całym świecie, są *źli i* dobrzy. Straciłeś wszystko, *nawet i* zdrowie. Nie przysłałeś mi, ja ci *też* nie przysię. Gardzimy tymi, którzy *ani* dla siebie, *ani* dla drugich nie są użyteczni. *Ani* twój wiek, *dopieroż* twoje siły nie wydołają temu. Cnota *i* nauka jest prawdziwa kotew *i* prawdziwa żywota podpora, której *ani* nieszcześć, *ani* rzeczywolnej odmiany, *ani* przypadki, *ani* wojny szkodzić mogą. STAROWOLSKI Reform. str. 98.

Uw. 1) Spójnik *a* dawniej zamiast *i* używany, teraz jest spójnikiem przeciwieństwa (292), np. My tak *a* Bóg inaczej. Zuchwały *a* tchórz. Suknia nowa *a* splamiona. W tém znaczeniu często go się tylko domyślamy, np. Tyś go obrazil, (*a*) nie ja.

2) Niekiedy wiąże on dwa zdania wyrażające czynności spólczesne czyli razem trwające, np. Emiljusz jechał w tryumfie przez miasto, *a* przed jego wozem prowadzono zwyciężonego Perseusza. Wy się swarzycie, *a* nieprzyjaciel bierze, pali. Ja pracuję, *a* ty próżnujesz.

290. Jak powyższe spójniki tak też niektóre przysłowki powtarzają się dla połączenia zdań, a wtedy stają się spójnikami. Takimi są: *choć—choć, szczęścią—szczęścią; to—to; już—już; już—to—jużto.*

Częścią zazdrość, *szczęścią* nienawiść, *szczęścią* niewdzięczność ludziom oczy zasłania. *To* strzyże, *to* goli. Chory *to* leżeć, *to* chodzić, *to* siedzieć poczyna; pokoju szuka *to* z tą poduszką, *to* z ową, *to* na tém łóżku, *to* na owém, a przecię boli. Był więcej trzydziestu lat *już* rotmistrzem, *już* półkownikiem, *już* podhetmanim, *już* hetmanem. Łakomiec myśli gdzie co złapać, *choć* gwałtem, *choć* potajemnie, *choć* za uproszeniem, *choć* żartem, *choć* bez żartu, *choć* zdradą, *choć* bez zdrady.

291. WYŁĄCZAJĄCE wiąże dwa lub więcej zdań, z których urzeczywistnienie jednego drugie uchyla czyli wyłącza. Takie spójniki powtarzają się przy zdaniach, a niekiedy przed pierwszym opuszczają się. Są zaś następujące: *abo, albo, lub, bądź, choć, także czy,*

czyli, *li*, *czyto*, które lubo są przysłówkami pytania, jednakże jako spójniki wyłączenia często się używają.

Ojciec *albo* przyjedzie, *albo* odpisze. *Badź* ojciec, *badź* matka zażąda. *Czy* dobrze, *czy* źle uczyni. *Lub* chciwości mało miał, *lub* serca.

UWAGA. *Albo, lub*, rozróżniają dwie rzeczy, np. Robota Piotra *albo (lub)* Pawła. *Czyli* jeden wyraz drugim objaśnia, np. Obuwie *czyli* okrycie na nogi. Żlebyś powiedział: Poezycja *albo* sztuka rytmotworcza.

292. PORÓWNYWAJĄCE wskazują porównanie. Takimi są: *by*, *gdyby*, *jak*, *jako*, *jakby*, *jak* *gdyby*, *jakoby*, *jako-tak (taki)*, *tak-jak*, *tak-jak i*, *jak-tak*, *jak-tak i*, *tak-że(iz)*, *tak-izby*, *tak-jak* *gdyby*, *tylko tak-jak*, *tak dalece-że(iz)*, *ile-tyle*, *o tyle-o ile*, *niż*, *niżli*, *niżeli*, *aniżeli*, *im-tym*, *raczej-niż*.

Śliczna, *gdyby* róża rozkwitła. *Jako* niebo od ziemi, *tak* prawda od tej powieści daleko siedzi. Lepiej umrzeć, *niż (niżli, niżeli, aniżeli)* żyć w cierpieniach. Gwałtem wszystkich śmierć bierze *tak* z konia *jak* z wozu, *tak* z łóżka *jak* z krzesła. Czynił *jakoby* nie słyszał. *Badź* wola twoja *jako* w niebie *tak i* na ziemi. *Jakby* trzech zliczyć nie umiał. *Jak* kto z kim, wzajem *tak* będzie mu płacono. *Jak* cię widza, *tak* cię pisza. Łatwiej Tatarzy zhołdować, *niż* naturę zwyciężyć. Więcej występnych, *niżeli* cnotliwych. *Tak* jestem znużony, że stać nie mogę. *Ile* głów, *tyle* rozumów. *O* *tyle* mu sprzyja, *o ile* ma z niego korzyści. Wiatr *tak* jest słaby i leniwy, że o nim bardzo mało upłynie. Swarzą się *by* doktorowie o ciało. Ułakł się, *by* go kto z tyłu chwycił. *Im* kot starszy, *tym* ogon twardszy.

293. PRZECIWNICZE łączą dwa zdania, z których następne albo pierwsze ogranicza, albo całkiem przeciwne ma znaczenie, np. Zdanie to nie jest prawdą nieomylną, *atoli* przyznać trzeba. Masz ojca, *a* ja sierota. *Acz* byli liczniejsi, *jednak* nie śmieli nacierać. Takimi są: *a* (w znaczeniu *zas*), *acz*, *aczkoli* (zastarzałe), *aczkolwiek*, *ale*, *atoli*, *choć*, *choć*, *choć*, *jakkolwiek*, *jednak*, *jednakże*, *lecz*, *lubo*, *owszem*, *i owszem*, *pomimo że*, *przecie*, *przecie*, *przecież*, *tylko*, *tylko że*, *wprawdzie*, *wszakże*, *wszak*, *wszelako*, *wzdy (przecie)*, *zas*, *stemwszystkiem*.

Choć rządzić ludźmi mozoła, *jednak* to dobrze być władcą. Choroby zwyczajne łatwo rozpoznać można, *ale* niezwykajne, *ale* ukryte, *ale* z kilku składane rozpoznać ciężko. Pracował usilnie, *ale* nie nie postąpił. Lubią sławę śmiałkowie, *ale* nie o szkodzie (ogran.). Nie obwiniaj mię o to, *lecz* swoją opieszałość. *Chociaż* chcą wytepić, nie dokażą *jednak* tego. Przychodziło mi to na myśl, *i owszem* nigdy mi z niej nie schodziło. Wesele podobno ma się prywatnie

odprawić. *I owszem*, będziemy mieli u siebie prawie całą okolicę. Wszyscy wyszli, on *tylko* został. Nie widział, a świadczy. Zapewniają, że tak się stało, *wszakże* świadkowie zaprzeczają. *Pomimo* że ma wiele wad, *jednakże* wszyscy go lubią. *Lubo* pragnąłem widzieć się z tobą, *wszelako* nie mogłem. Zostań w domu, ja zaś pójdę do niego. Co ludzi na świecie jest, którzy tego nie godni, żeby im świeciło słońce, a *wždy* (*przecie*) słońce każdego dnia wschodzi. Wszystko rozdał, *tylko* domek sobie zostawił. Wszyscy twierdzili, on *zaś* przeciwnie utrzymywał.

294. WNIOSKUJĄCE spajają myśli, z których jedna jest wynikiem z drugiej. Są zaś następujące: *a, to, toć, przeto, zatem, a zatem, tedy, więc, a więc, stąd*.

Że bardzo jest bojaźliwy, *przeto* łatwo się przestraszy. Kiedy nie dobre, *to* nie bierz. Nie widziałeś, *a zatem* nie zapewniam. Masz żyć, *zatem* oszczędzaj, coć fortuna dała. Jest chory, *więc* nie przyjdzie. Zabrałeś majątek, *to* i życie odbierz. Wszystkich łupił, obdzierał, i *stąd* te jego bogactwa. Skoro Bóg wszystko stworzył, *tedy* był przed wszystkiem. Bądź grzecznym, *a* wszyscy kochać cię będą.

295. WARUNKOWE wyrażają warunek: *by, kiedy, jeżeli, jeżeli, gdyby, byle, chyba*, a po zdaniu przeczącem *chyba że*.

Kiedy ma być kwaśno, niechże będzie jak ocet. Terazby, *jeżeli* kiedy, płakać na nieszczęście. *Kiedy* nie może być jak chcemy, jako być może chciejmy. Przyjdzie *jeżeli* będzie pogoda. Nie przyjadę do ciebie, *chyba że* przysiesz. *Gdyby* nie to ale, byłibyśmy wcale. *Gdyby* nie lada co z niego, byłby greczny. *Byle* poczciwie, choć mało. Per fas, per nefas, *byle* było u nas.

Przypuszczony warunek wyrażają też same spójniki połączone z *by* (194), które też na oznaczenie téj okoliczności i samo ze słowem lub innymi wyrazami wiążemy (178, c), np. *jeżelibyś* chciał; *chybabym* nie żył; *dałbym, gdybym* miał; *jutrobym* ci oddał.

296. CELOWE: *by, aby, żeby, ażeby* wskazują cel dla którego się coś dzieje, mówi lub czyni, np. *Rozkazano mu, by przyszedł*.

Nie stukaj, *żebyś* go nie przebudził. Chce, *żebyście* u niego pozostali. Odebrano mu wieś, *aby* reszty majątku nie stracił. Dla tego ci to mówię, *żebyś* wiedział.

UWAGI: 1) Spójnik *by* i z niego złożone używają się po słowach chęć, życzenie, zamiar, cel, przedsięwzięcie, usiłowanie, powód i t. p. okoliczności wyrażających. Co do spójnika *by* uważać należy, że jako warunkowy łącznie z jakimś wyrazem, a jako celowy osobno go piszemy. Co innego więc znaczy: *Przyszedłby* go napomnieć, a co innego: *Przyszedł, by* go napomnieć.

2) *Aby*, jest też przysłówkiem, np. *Miej cierpliwość aby* do roku. Zabaw się *aby* przez godzinę.

297. POWODNE CZYLI PRZYCZYNOWE łączą dwa zdania, z których jedno zawiera przyczynę tego, co w drugim jest powiedziane. Takimi są: *bo, bowiem, albowiem, ponieważ, a ponieważ, gdyż, że*, gdy znaczy *ponieważ, a że, a ponieważ, iż, kiedy, skoro* (za *ponieważ*), *dla tego, że*.

Śluchajcie, *bo* osobliwe rzeczy mówić będą. Nie bądź skwapliwy ku gniewaniu, *bowiem* gniew w łonie szalonego spoczywa. Strzeż miary, *albowiem* rzecz jest piękna przy rozumie cnota. Najwięcej szkodził na swój powolności, *ponieważ* go nie słuchali. *A ponieważ* nie uczyniłeś zadosyć rozkazom, tyś więc sprawcą tej szkody. Nie był w szkole, *gdź* chorował. Gniewa się, *żeś* go nie odwiedził. Natura nie dała nam lekarstw zamorskich, *iż* nasze ciała nie potrzebowały ich. Tak radzę, *że* cię Kocham. Nie pisałem do ciebie *dla tego, żeś* mi na mój list wcale nie odpisał.

298. CZASOWE wyrażają okoliczność czasu i są następujące: *aż, póki, dopóki, póty, pokaż, odkąd, dopokaż, gdy, kiedy, kiedy—wtedy, kiedykolwiek, nim, jak, jak—to, jak tylko, skoro, jak skoro, skoro tylko, od czasu jak, ledwie że—aliści, wtedy, wprzód—nim, podczas gdy, w czasie gdy, tak długo—dopóki*.

Będę czekał, *dopóki* nie przyjdzie. Mniej nam się dała czuć potrzeba rekodzieli, *dopokaż* tyle nie znałiśmy potrzeb. Daj mi znać, *jak* przyjdzie. Nie wierzymy złemu, *aż* jest. *Gdy* gomon (kłopot) mam w domu, nie radem nikomu. *Póki* w mieszkaniu twym co czują, *póty* cię wszyscy szanują. *Nim* się obrócimy, *nim* się obejrzymy, śmierć zawita. *Kiedy* zobaczę, *wtedy* uwierzę. *Pókim* grosz miał, każdy mię znał. *Kiedy* przyjdiesz między wrony, musisz krakać jak i ony. *Kiedy* się chłop przepości, nie szuka w chlebie ości. Mądry nie mówi, *aż* głupi przestanie.

UWAGA. *Aż* jest spójnikiem oraz przysłówkiem wyrażającym miarę lub granicę miejsca, czasu, stopnia wielkości i innych okoliczności, np. *aż* po rzekę, *aż* do mostu; *aż* za tydzień, *aż* godzinę. Tak się rozrzewnił, *że aż* płakał. Piękny, *aż* miło na niego patrzeć. Taki był tłok, *że się aż* dusili.

299. TWIERDZĄCE. Takimi są: *że, iż, iże, i* potwierdzające *jakoż*.

Widzę, *że* się na mnie gniewasz. Przynękłem, *iż* wkrótce powróci. Mówi, *że* był chory, *jakoż* zastałem go w łóżku. Z ciekawości król chciał mię widzieć, *jakoż* mię w dziwnej łaskawości przyjmuje. Doświadczenie przeczy, *iżby* można być wielkim i prędko, i łatwo.

Że (*iż*) wyraża pewność twierdzenia, i dla tego kładzie się tylko po zdaniach z pewnością twierdzących. Używamy go po słowach umysłowych, mownych i zmysłowych, jakimi są: mówię, twierdzę, donoszę, głoszę, słyszę, widzę, myślę i t. p. np. Mówi, *że* brat jest chory. Widzę, *że* nie chce. Piszę, *że* nie przyjedzie.

300. OBJAŚNIAJĄCE wyjaśniają to, co się w poprzedniem zdaniu powiedziało. Takimi są: *ano, a oto, i tak, jakoto, tojest, oto, prawda że*.

Slucha, *ano (a oto)* grają. Posyłam ci żądane dzieła, *jakoto*: Krasickiego, Orzechowskiego i Książnina. *Oto* masz dukat, *tojest* osiemnaście złotych polskich. Cóż jest ta piękność ciała? *Oto* wór gnoju! Co jest to wdzięczne śpiewanie? *Oto* lekkie powietrza poruszenie! Co są potrawy? *Oto* trupy zwierząt. *BALSAMA Kazania Niedź*. Wszyscy dziejopisowie zgadzają się na to: *i tak* Naruszewicz pisze. Ukarano go, *prawda że* zasłużył.

UWAGA. Przysłówki następstwa (309. 8) służą też za spójnią szczególnych zdań, a tak stopniowo myśl rozszerzają, np. Był *najprzód* chłopcem do posługi, *potém* wyszedł na pisarza procentowego, *następnie* na rządcę, *dalej* na komisarza i *nakoniec* kupić sobie wielkie dobra.

ROZDZIAŁ DZIESIĄTY.

O WYKRZYKNIKACH.

301. WYKRZYKNIKI od głośniejszego wymawiania nazwisko swoje biorące, są wyrazy nieodmienne, przez które jakie uczucia albo naśladowanie dźwięku lub głosu wyrażamy.

Wszystkie wykrzykniki na dwa główne oddziały podzielić można, tojest: 1) na wykrzykniki uczucie i uniesienie umysłu objawiające, np. radości: *o! och! bravo! hejże!* smutku: *biada!* zadziwienia: *ach! dajgo Bogu!* wołania: *hej!* zachęcenia: *dalej!* nalegania: *no!* i 2) wykrzykniki, które zewnętrzne jakiej rzeczy wrażenie przez naśladowanie dźwięku lub głosu wyrażają, np. *bęc, brum, paf, trzask, miau! mlask! ps! ks!* i t. p. Z takich wykrzykników znajdują się też słowa urobione, np. *bęcnać, miauczyć, trzasnąć, psyknąć, ksyknąć*.

Jeden wykrzyknik może być znakiem rozmaitych uczuć, a nateczas stojące przy nim wyrazy wskazują w jakim znaczeniu brać go należy, np. *O* nieszczęśni! *O!* jak się śmiecha do mnie.

SKŁADNIA.

302. Dotąd uważaliśmy szczególne wyrazy pod względem ich zakończenia, znaczenia, i stąd wynikających odmian gramatycznych.

Teraz przystępujemy do wykładu zasad według których w całość je łączymy, aby dokładnie myśl wyrażały. Część gramatyki obejmującą te zasady *składnią* nazywamy.

303. SKŁADNIA podaje zasady, według których szczególne wyrazy w zdania, a zdania w ciągłą mowę wiążemy czyli składamy.

Składnia dzieli się na *składnią zgody*, *składnią rzędu* i *składnią szyku*.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O ZDANIACH.

304. ZDANIEM zowiemy myśl słowami oddaną, np. *Ojciec jest nauczycielem. Brat jest chory. Siostra będzie bogata. Pióro jest lekkie. Nóż nie jest ostry.*

305. Każde zdanie składa się z trzech części, które *podmiotem*, *orzeczeniem* i *łącznikiem* nazywamy:

I. *Podmiotem* jest mianownik wyrażający osobę lub rzecz, o której coś twierdzimy. I tak w powyższych przykładach *ojciec*, *brat*, *siostra*, *pióro*, *nóż*, są podmiotami.

II. *Orzeczeniem* zowie się to, co o podmiocie twierdzimy czyli orzekamy. Zatem wyrazy *nauczycielem*, *chory*, *bogata*, *lekkie*, *ostry*, w powyższych przykładach są orzeczeniami.

III. *Łącznikiem* nazywamy słowo *być*, *bywać*, oraz i te które w sobie znaczenie *bycia* zawierają, jakimi są: *zwać się*, *nazywać się*, *zostać*, *stać się*, *stawać się*, *urodzić się*, *żyć*, *umrzeć*; słowa te bowiem orzeczenie łączą z podmiotem.

306. Ale to tylko zdania, w których się znajdują te słowa, każdą z tych części osobno przedstawiają; w innych bowiem jest tylko podmiot i słowo, np. *Jan czyta*, *ojciec siedział*, bo łącznik zawarty jest w słowie, które na łącznik i orzeczenie rozebrać się daje. I tak zamiast *czyta* powiemy *jest czytający*, a zamiast *siedział*, *był siedzący*.

Czasem łącznik całkiem się opuszcza, np. *Cnota skarb wieczny* (*domyśl. jest*), *cnota klejnot drogi*.

Jakie wyrazy mogą być podmiotem.

307. PODMIOTEM może być: rzeczownik, liczebnik, przymiotnik lub imiesłów rzeczownie wzięte, zaimek i na koniec jakibądź wyraz,

oraz całe zdania, gdy są rzeczownie użyte (68, 4), np. *Matka spi. Wielu chciało. Mądry (człowiek) mileży. Spiący nie czuwa. Ja piszę. Kto chce? Nieszczęsne oddaj poróżniło nas. Przeklęte nie dam* rozgniewało go. *Pracować* (pracowanie) jest rzeczą chwalebną. *Wywdzięczać się* (wywdzięczając się) za otrzymane dobrodziejstwa jest powinnością każdego człowieka. Tu wyrazy *oddaj, nie dam, pracować, wywdzięczać się*, wzięte za rzeczowniki zastępują miejsce mianownika i dla tego są podmiotami.

Jakie wyrazy mogą być orzeczeniem.

308. ORZECZENIEM może być rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, imiesłów, przysłówki lub słowo.

309. Jeżeli orzeczeniem jest rzeczownik, przymiotnik, liczebnik lub imiesłów, natenczas łączy się z podmiotem za pomocą łącznika *być*, tudzież słów, które mają znaczenie bycia (344. III.), np. *Krasicki był wierszopisem. Krasicki był dowcipny. Ty byłeś pierwszy. Krasicki był poważany. Nazywa się Kochanowski. Bóg stał się człowiekiem. Brat został księdzem. Urodził się niewidomym. Umarł biedakiem.*

Imię przymiotne z rzeczownikiem bezpośrednio połączone zowie się *przymiotnikiem*; jeżeli zaś łączy się z nim za pomocą słowa *być*, orzeczeniem je nazywamy. Tak więc ten sam wyraz może być przymiotnikiem i orzeczeniem, np. *dobry ojciec, ojciec jest dobry, czarny stół, stół jest czarny.*

310. Jeżeli sposób bezokoliczny za podmiot bierzemy, natenczas orzeczeniem jest najpospoliciej przysłówki, a niekiedy i rzeczownik, które za pomocą słowa *być* z podmiotem łączymy, np. *Rozkazywać jest łatwo. Dobrze jest siedzieć, ale lepiej jest chodzić. Uważać jest powinnością ucznia. Czasem i podmiot i orzeczenie przez sposób bezokoliczny wyrażamy, np. Nie rychło *chcieć* jestto jakoby nie *chcieć*.*

311. Jeżeli orzeczeniem jest słowo, to je bez łącznika *być* przy podmiocie kładziemy; każde bowiem słowo łącznik i orzeczenie w sobie zawiera, np. *Krasicki pisał. Podobnie i słowo *być* gdy tylko bytność oznacza, także czasowniki *zostać, urodzić się, żyć i umrzeć*, gdy tylko stan wyrażają są razem łącznikiem i orzeczeniem, np. *Bóg jest. Brat został. Syn się urodził. Sąsiad umarł. Jeszcze żył.**

I po słowie nieosobistém *być* orzeczeniem jest przysłówek, np. Jak tu jest *przyjemnie*. *Miło* mi było widziéć go.

Jakie wyrazy mogą tworzyć zdanie.

342. 1) Ponieważ w języku polskim przy każdym słowie w jakim bądź czasie i osobie stojącym domyślamy się zaimka osoby, o której lub do której mówimy; zatem każde słowo w sposobie oznajmującym lub rozkazującym położone czyni zdanie: bo w niem. podmiot, to co o nim twierdzimy czyli orzeczenie, jako téż i łącznik są zawarte, np. *czyta* zamiast *on jest czytający*, *mówiliśmy* zamiast *my byliśmy mówiący*, *idźmy* zamiast *my bądźmy idącymi*, *nieście* zamiast *wy bądźcie niosący*.

2) Słowo *być*, kiedy tylko w ogólności istnienie wyraża, tworzy zdanie z podmiotem do którego się odnosi, np. *pan jest*, *konie są*, *noc była*.

3) Słowa nieosobiste, czynią téż zdania, bo podmiot jest w nich ukryty, np. wczoraj *grzmiało*, (był *grzmot*), *błyskało się*, *gorzało*, *dnieje* (*dzień nastaje*).

4) Sposób bezokoliczny jakiegobądź słowa jako nie mający osobowych zakończeń, zatem samo tylko twierdzenie bez oznaczenia osoby lub rzeczy, o której się coś twierdzi, wyrażający, nie może czynić zdania, chyba że zawisł od domyślnego trzeciosobowego wyrażenia (256) *można*, *trzeba*, które téż i wyraźnie kładziemy, np. Jak *się śmiać* (domyśl. *można*), kiedy boli. Jak nie *jeść*, kiedy dają. Jak *czestować*, a nie pić. *Drżać* mu się przez skały, kto chce na górze pięknej stanąć chwały. NARUSZ. Mnieć tam *być*. REJ.

5) Wszystkie inne części mowy, jakoto: rzeczowniki, przymiotniki, zaimki i przysłówki kiedy same stoją, tylko w pytaniach, odpowiedziach, wykrzyknieniach lub gdy z przekładnią (242, 4) są połączone mogą czynić zdanie, bo się przy nich domyślamy jakiegoś słowa, które téż czasem wyraźnie kładziemy, np. Kto idzie? *Brat* (domyśl. *idzie*). Czy zdrów? *Zdrów* (domyśl. *on jest*). Kto wziął? *Ja* (domyśl. *wzjąłem*). Czy byłeś? *Nie* (domyśl. *byłem*). *Pięknys!* (zamiast *ty jesteś piękny*). *Dobryś* (*ty jesteś dobry*). *Słabiście?* (*czy jesteście słabi*). Byliśmy. *Gdzie?* (*byliście*) tu przysłówek pytający *gdzie* czyni zdanie. Jak napisał? *Żle*

(on napisał). *Cóż ty na to? Ognia! Wody! Dzień dobry! Zginęliśmy! Pomatu! Cicho!*

Zdania gołe i rozwinięte.

313. Zdania składające się tylko z podmiotu, orzeczenia i bądź wyraźnego, bądź w orzeczeniu ukrytego łącznika (306) *gołemi* nazywamy, np. *Bóg jest sprawiedliwy. Ojciec czyta. Rozwiniętymi* są zdania, kiedy do powyższych istotnych czyli głównych wyrazów i inne dla bliższego ich określenia są przydane, np. *Przedwieczny Bóg jest sprawiedliwym sędzią. Mój najukochańszy ojciec czyta bardzo ciekawą książkę.*

314. Podmiot rozwija się w zdaniu dodając mu:

1) Przymiotnik lub imiesłów, np. *Pilny uczeń napisał. Młodszy brat przyjechał. Porywająca rzeka pochłonięła.*

2) Liczebnik porządkowy, np. *Drugi uczeń napisał.*

3) Zaimek przymiotny, np. *(Ten mój, twój) uczeń napisał.*

4) Rzeczownik w dopełniaczu, np. *Uczeń brata napisał.* Jeżeli zaś podmiotem jest rzeczownik słowny, rozwijające go imię kładzie się w spadku, którym słowo rządzi, np. *ubieganie się o zaszczyty, dopomaganie bliźniemu.* Ale od słów czynnych pochodzące rzeczowniki słowne z dopełniaczem kładziemy, np. *wspieranie bliźniego.*

5) Rzeczownik z przyimkiem, albo też w mianowniku jako przydatnia, np. *Ptaka w klatce śpiewa. Brat, malarz, przyjechał.*

6) Kilka z powyższych wyrazów razem wziętych, np. *Ten pilny uczeń brata napisał.*

315. ORZECZENIE rozwija się czyli dokładniej oznacza dodając mu:

1) Przymiotnik lub zaimek dzierżawczy, jeżeli orzeczeniem jest imię rzeczowne, np. *Brat jest dobrym uczniem. On jest twoim dobrodziejem.*

2) Rzeczownik lub zaimek w jakimś spadku względnym. W dopełniaczu, np. *Uczeń jest godzien nagrody. On jest nauczycielem brata.* W celowniku, np. *Niedbalstwo szkodzi uczniowi.* Lekarstwo pomaga choremu. W bierniku, np. *Nauczyciel kocha ucznia. Ojciec prowadzi syna.* W narzędniku, np. *Uczeń pisze*

piórem. Brat podpira się *laską*. W miejscowniku, np. Uczeń siedzi w *ławce*. Brat spi w *lesie*. Pokój jest częścią *domu*.

3) Przyimek z należącym do niego spadkiem, np. Uczeń idzie *po książkę*. Brat chodzi *do szkół*.

4) Słowo w sposobie bezokolicznym, szczególniej po czasownikach niezupełną myśl wyrażających, jakimi są: *dać, iść, lubić, chcieć, kazać* i t. p., np. dziecko chce *spać*, ojciec każe *pisać*.

5) Przystówek, który albo przymiot, albo stan, działanie, miejsce i t. d. dokładniej oznacza, np. Uczeń jest *bardzo* pilny. Brat jest *ciężko* raniony. Siostra *pięknie* pisze. Stoi *tam* drzewo.

6) Kilka z powyższych wyrazów razem użytych, np. Niedbaly uczeń chodzi *niechętnie do szkoły*.

316. Tak podmiot jak i orzeczenie można razem rozwinać według sposobów wyżej wskazanych. I tak zdanie: *Człowiek umarł*, rozwiniawszy w niem podmiot i orzeczenie, tak wyrazimy: *Ów ubogi o jednej nodze w łachmanach* człowiek, umarł *dziś nagle z wielkiej nędzy*.

uwaga. Wyrazy rozwijające mogą być znowu rozwinięte. I tak w powyższym przykładzie wyraz *nędza* określa przymiotnik *wielka*.

317. Wyrazy, któremi w zdaniach podmiot bliżej określamy *przydatkiem*, uzupełniające zaś orzeczenie *dopełnieniem* nazywamy.

PRZYDATKI: *Suchy* chleb jest twardy. *Czujny* pies szczeka. *Pióro bez atramentu* jest nieprzydatne. *Grzywa lwa* jest długa. *Nasz dom* jest nowy. *Pilność jój* była chwalebna. *Ten nóż* jest ostry.

DOPEŁNIENIA. *Pokarm* posila *człowieka*. *Rolnik* sprzedaje *zboże*. *Dumny* ubiega się o *znaczenie*. *Sędzia* odczytuje *wyrok obwinionemu*. *Mróz* zamienia *wodę w lód*. *Sąsiad* obrócił *rolę na ogród*. *Miłosierny* daje *biednemu wsparcie*.

Zdania pojedyncze i ściągnięte.

318. Tak gołe jak i rozwinięte zdania są: *pojedyncze* i *ściągnięte*.

1) *Pojedyncze* są, kiedy mają jeden tylko podmiot i jedno orzeczenie:

Człowiek jest dobry. Ten sędziwy człowiek jest bardzo dobry.

2) *Ściągnięte* są wtedy:

a) Kiedy z jednym podmiotem łączymy kilka orzeczeń:

Brat jest pilny. Brat jest zdatny = Brat jest pilny i zdatny.
Siostra siedzi. Siostra czyta = Siostra siedzi i czyta.

b) Kiedy do różnych podmiotów jedno orzeczenie odnosimy:

Brat jest pilny. Siostra jest pilna = Brat i siostra są pilni.
Ojciec spi. Matka spi = Ojciec i matka spią.

c) Kiedy z jednym podmiotem i orzeczeniem kilka przydatków lub dopełnień (317) wiążemy:

Zielony kolor jest dla oka przyjemny } Nietylkozielony, ale i niebieski
Niebieski kol. jest dla oka przyjemny } kolor jest dla oka przyjemny.
 Pióra *gęsie* zdadne są do pisania } Tak *gęsie*, jak i *krucze* pióra
 Pióra *krucze* zdadne są do pisania } zdadne są do pisania.

Brat jest przykładny *w szkole* } Brat jest przykładny *w szkole* i
 Brat jest przykładny *w domu* } *w domu*.

Dobre dziecię jest uległe *rodzicom* } Dobre dziecię jest uległe
 Dobre dziecię jest uległe *nauczycielom* } *rodzicom* i *nauczycielom*.

Nie losowi winien swe wyniesienie, *Nie losowi*, lecz *zastudze*
Zastudze winien swe wyniesienie. } winien swe wyniesienie.

319. Ściągnięciem jest zdanie, w którym albo do jednego podmiotu kilka orzeczeń, albo do jednego orzeczenia kilka należy podmiotów, albo nakoniec z jednym podmiotem i orzeczeniem kilka przydatków lub dopełnień (317) jest połączonych.

I tępó różnią się zdania ściągnięte od złożonych, w których każde ma swój podmiot i orzeczenie, np. *Ptaki latają, a ryby pływają. Brat mi donosi, że ojciec przyjechał. Przyjaciel, z którym wczoraj byłem na przechadzce, odjechał dziś rano. Dzieci dobrze się zachowują, a to cieszy rodziców. Kto jest zdrow, ten nie potrzebuje lekarza. Poczciwy człowiek mówi tak, jak myśli.*

320. Ściągnięte zdania wiążą się z sobą za pomocą spójników łączących (289), przeciwnicznych (293) i wnioskujących (294).

321. Ściągnięte zdania oddzielają się przecinkiem (,), chyba że za pomocą spójników *i*, *albo*, *lub*, są połączone.

322. Zdania uważane co do ich formy mogą być: twierdzące, przeczące, pytające, życzenie, podziwienie lub rozkaz wyrażające. Po zdaniu twierdzącym i przeczącym kropkę (.), po pytającym znak zapytania (?), a po zdaniu życzenie, podziwienie lub rozkaz wyrażającym znak wykrzyknienia (!) kłaść się powinny, np. *Brat jest zdrow. Brat nie jest zdrow. Czy brat zdrow? Oby brat był zdrow! Bracie, bądź zdrow!*

Oprócz powyższych zdań są jeszcze i inne rozmaicie nazywane, ale o tych niżej powiemy.

ROZDZIAŁ DRUGI.

SKŁADNIA ZGODY.

323. SKŁADNIA ZGODY podaje prawidła według których wyrazy odmienne w zdaniu zgadzać się z sobą powinny, aby tym sposobem jasniej malowały związek między niemi zachodzący.

Zgoda przymiotnika z rzeczownikiem.

324. Przymiotnik zgadza się z wyraźnym lub domyślnym rzeczownikiem, do którego się odnosi, w rodzaju, liczbie i spadku, np. *dobry ojciec, dobra matka, dobre dziecię.*

325. Przymiotnik ściągający się do dwóch lub więcej rzeczowników jednego rodzaju kładzie się w liczbie mnogiej i zgadza się z ich rodzajem, np. *ojciec i syn pracowici; matka i córka stroskane.*

326. Jeżeli między rzeczownikami różnego rodzaju znajduje się też osobowy męzki, natenczas odnoszący się do nich przymiotnik z zakończeniem mocnym w liczbie mnogiej kładziemy, np. *ojciec i matka staranni; brat i siostra ciekawi; rycerz i koń zabici.*

327. Przymiotnik odnoszący się do kilku imion zwierzęcych lub nieżywotnych różnego rodzaju, kładzie się w liczbie mnogiej ze słabym zakończeniem (85), np. *koń i klacz stare; wół, krowa i cielę ludziom pożyteczne.*

328. Wyszczególniając imię zbiorowe, to jest różne jego części osobno oznaczając, przymiotnik lub imiesłów nie z imieniem zbiorowym, ale z domyślnym rzeczownikiem *ludzie, kobiety, rzeczy*, zgadzać zwykliśmy, np. *Wkroczyło wojsko do miasta, jedni (domyśl. żołnierze) nieprzyjaciela wypierali, drudzy (domyśl. żołnierze) miasto pustoszyli, inni zamek obsadzali.*

329. Powyższe prawidła służą też dla liczebników, zaimków i imiesłowów przymiotne zakończenia i odmiany mających, np. *pierwszy człowiek, pierwsza niewiasta, wtóre słowo, mojej ciotce, piszącemu bratu, siostra strapiona.*

330. Z kilku liczebników porządkowych lata oznaczających dla krótkości i uniknięcia nie miłego zbiegu podobnych zakończeń, niekiedy tylko dwa ostatnie z rzeczownikiem zgadzamy, np. *tysiąc*

ośmset trzydziestego drugiego roku, zamiast tysiącznego ośmsetnego trzydziestego drugiego; w tysiąc ośmset dwudziestym czwartym.

Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach pojedynczych.

331. Orzeczenie jakęśmy widzieli (309) jest *przymiotne, rzeczowne i słowne*. Przymiotne i rzeczowne z podmiotem łącznikiem *być, stać się* i t. d. (305. III) wiążemy, który w słowném jest ukryty (306).

332. Orzeczenie przymiotne słowem *być* z podmiotem związane zgadza się z nim w rodzaju, liczbie i spadku, np. *nauczyciel jest dobry; nauka była długa; uczniowie są pilni; córki były przykładne; ludzie są śmiertelni.*

333. Orzeczenie rzeczowne najpospoliciej zgadza się w liczbie ze swoim podmiotem, ale może być innego rodzaju, i w innym stać spadku. To orzeczenie dla odróżnienia go od podmiotu w narzędniku kładziemy, np. *Kościół święty jest matką naszą. Człowiek jest twórcą swojego losu. Anglija jest krajem przemysłowym. Anglicy są narodem bogatym.*

334. Przy łączniku *być*, gdy ma tylko znaczenie *bycia*, orzeczenie rzeczowne w mianowniku, jeżeli zaś w niém znaczenie *stać się* lub *zostać* jest ukryte, w narzędniku kładziemy, np. *Tys ojciec. Tys ojcem. Jest żołnierz. Jest żołnierzem. Byli urzędnicy. Byli urzędnikami.* Byś był (został) *panem.*

335. Po czasownikach *stać się, stawać się, zostać, zostawać, zwać, nazywać*, orzeczenie rzeczowne stoi w narzędniku, np. *Bóg stał się człowiekiem. Został zakonnikiem. Zwał go sknerą.* Nazwano ją *zbawczynią.*

UWAGA. *Nazywać się, zwać się*, kładzie się z mianownikiem imienia i nazwiska, np. *Zygmunta III. kaznodzieja nazywał się Piotr Skarga.* Jeżeli zaś *nazywać się* lub *nazwać się* znaczy przybrać sobie nazwisko, natenczas kładzie się z narzędnikiem, np. *Nazwał się Pskowskim*, gdy do herbu przyjętem został. *Pitagoras nazwał się miłośnikiem mądrości czyli filozofem.*

336. Po czasownikach zaimkowych *czuć się, mienić się, okazać się, uczyć się, urodzić się, wydawać się, zdawać się*, tudzież po słowach *powrócić, umrzeć, uznać, widzieć, wyjechać, znać, żyć*, przy których sposób bezokoliczny *być*, imiestów

będąc, będącego lub wyrażenie *gdy był*, są domyślne, orzeczenie rzeczowne i przymiotne w narzędniku kładziemy, np. Umarł *ubogim*. Zdaje się być *przychylnym*. Czuję się (być) *słabym*. Ogłosili go *wodzem*. Znałem go *dzieckiem*. Wielki fałsz, mienić się i ozywać *chrześcijaninem*, a uczynków chrześcijańskich nie naśladować. Porównaj § 309.

UWAGA. I po słowach *być, stać się* i t. d. (335) w sposobie bezokolicz. użytych, odnoszące się do nich orzeczenie przymiotne zawsze w narzędniku kładziemy, np. *być bogatym, stać się nieczułym, zostać ubogim, wydawać się chytrym*.

Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach ściągniętych.

337. Orzeczenie słowne do kilku podmiotów osobowych należące kładzie się w licz. mn. w osobie celniejszej, a w czasie przeszłym w rodzaju męzkim, jeżeli jeden z podmiotów jest rzeczownikiem osobowym męzkim. Co do osób uważać należy, że pierwsza celniejsza jest od drugiej, druga od trzeciej, np. *Ja i ty jesteśmy pilni. Ty i siostra (ona) byliście w domu. My i oni przyszedliśmy*.

338. Orzeczenie należące do kilku podmiotów liczby pojedynczej nieżywotnych lub żywotnych z nieżywotnymi najpospolicij kładzie się w liczbie mnogiej, np. *Praca i nauka zjednały mu chwałę. Przemysł i rolnictwo zbogacają narody. Zachęcają go przyjaciel i nadzieja*.

339. Jeżeli dwa połączone podmioty stoją przed orzeczeniem natenczas to w liczbie mnogiej kładziemy, w liczbie pojedynczej stoi zaś wtedy, kiedy jeden z podmiotów przed orzeczeniem, a drugi po nim jest położony, np. *Słońce i księżyc świecą. Słońce świeci i księżyc*.

340. W zdaniach ściągniętych za pomocą przyimka *z* z narzędnikiem, a zatem jeden tylko wyraźny podmiot mających, orzeczenie tak w pojedynczej jak i w mnogiej liczbie zwykle kładziemy, np. *Krasicki z Naruszewiczem żyli w przyjaźni. W tym miejscu widywaliśmy się ja z siostrą. Ja z tobą pojedę. Ty ze mną pojedziesz. Ja z tobą pojedziemy*.

UWAGA. Taki sposób mówienia wtedy tylko czyni zdanie ściągnięte, kiedy tak podmiot jak i rzeczownik połączony z nim za pomocą przyimka *z*, są równoważne, co się stąd poznaje, że obok

siebie stoją. Jeżeli bowiem nie są równoważne, to je zazwyczaj słowem przedzielamy, np. *Siostra przyjechała z synem. Brat siadł z książką pod lipą.*

Zgoda orzeczenia z imionami zbiorowemi i liczebnikami.

341. Rzeczowniki zbiorowe na *stwo*, tudzież liczebnik *oboje*, jako znaczące zbiór osób płci męskiej i żeńskiej, mają przy sobie orzeczenie w liczbie mnogiej w rodzaju męzkim, np. *Oboje, byliśmy młodzi. Nasi kochani wujostwo przyjechali.* Państwo Senatorstwo *będą* raczyli przyjąć i t. d. Stryjostwo są *dobrzy*. Po innych zaś zbiorowych kładziemy je w liczbie, w jakiej ony stoją i z ich rodzajem zgadzamy, np. tłumy *przyszły*, gmina *zebrała się*, mnóstwo ludzi *wyszło*.

342. Liczebniki rzeczowne, jako rzeczowniki rodzaju nijakiego, (132, 1) mają przy sobie orzeczenie w liczbie pojedynczej a w czasie przeszłym w rodzaju nijakim, np. pięć krów *zdechło*; dwoje ludzi *umarło*; *było* sześć złotych. *Czworo* ludzi (tojest mężczyzn i kobiet) *przyszło*; *pięcioro* dzieci (synów i córek) *zachorowało*; *sześcioro* czeladzi (męż. i kob.) *pracowało*; *siedmioro* bydła (wołów i krów) *zdechło*; *pięcioro* sanek *potamało się*, *sześcioro* skrzypców *było*.

Zgoda zaimka względnego który, która, które.

343. Zaimek względny *który, która, które*, odnoszący się do imienia w poprzedniem zdaniu wyrażonego, zgadza się z niem w rodzaju i liczbie, kładzie się zaś w spadku rządzonej od słowa swego zdania, np. Szanuj *ojca, któremu* życie i wychowanie winien jesteś. Odstąpili mnie *ludzie, dla których* wszystko poświęcałem. Spaliła się *wieś, w której* się twój brat urodził.

344. Zamiast *który, a, e*, używamy niekiedy zaimka *co*, szczególnież zaś kiedy następujące zdanie nie do imienia, ale do całego zdania poprzedzającego odnosimy, np. Są mistrze *uczni, co (którzy)*, kiedy zechcą, żołądz uczynią z czerwieni. Poszedł do miasta *ubogi, co mu* dałeś jałmużnę. *Powściągnął swój język, co mu* zaszczyt jedna. *Przetamaliście trudności, co jest* chwały godne.

Zaimek *on* wskazujący i osobisty.

345. Zaimek *on, ona, ono, onego, onój, onego*, w lic. mn. *oni, one* (155, 2) jest zaimkiem wskazującym i zawsze łączy się z rzeczownikiem wyraźnym lub domyślnym, np. *Odplata i na tym świecie i na onym* (domyśl. świecie). Jużem ci nie *on* (człowiek), utarło mi rogów.

346. Aby wiedzieć gdzie zaimek osobisty *on, oni, ony, jego, jej, ich*, a gdzie wskazujący *onego, onój, oni, one, onych*, kłaść się powinien, uważać trzeba, że zaimek wskazujący zawsze w tym samym stoi spadku co i rzeczownik, który wskazuje, np. *on dom, onego domu, onym domem, ona suknia, onój sukni, onę suknię, onych domów, onych sukien*. Co się tyczy zaimka osobistego ten przy jakim bądź spadku rzeczownika tylko w dopełniaczu kładziemy, np. *jego dom* (źle *onego dom*), *jego domu a onego domu* co innego znaczy, *jego* (źle *onego*) domowi; *jej suknia, jej sukni*, a co innego znaczy *onój sukni, jej suknię, ich* (źle *onych*) domom.

Przydatnia.

347. PRZYDATNIA nazywa się rzeczownik, sam lub z należąciami doń wyrazami, objaśniający imię lub zaimek osobisty, z którymi się zgadza w liczbie i spadku, a jeżeli być może i w rodzaju, np. *Jan III, król polski, obrońca Wiednia*, umarł r. 1696. *Pierwsi królowie polscy*, *Mieczysław I. i Bolesław wielki*. O synu, *jedyna moja nadziejo i pociecho*, miłuj cnotę, bo ta prawego szczęścia jest źródłem.

DODATEK.

Sposób wyrażania porównania przymiotu w rzeczach.

348. Na wyrażenie względu porównania rzeczy co do ich przymiotu używamy przysłówków porównania: twierdzących *tak—jak* i przeczących *niż, niżli, niżeli, aniżeli*, oraz przyimków *od, nad, z*.

349. Jeżeli dwie rzeczy z sobą porównane pod względem przymiotu wcale się nie różnią, używamy przymiotnika w stopniu rów-

ny, który między przysłówki *tak—jak* kładziemy, np. Brat jest *tak* pilny, *jak* siostra; chleb *tak* lekki, *jak* pióro.

350. Porównywając dwie rzeczy za pomocą stopnia wyższego uważać trzeba, której z nich wyższość przymiotu przyznać chcemy; to albowiem wpływa na użycie przysłówek porównania. I tak:

1) Jeżeli rzeczy, którą porównujemy, przyznajemy wyższy stopień przymiotu, aniżeli go ma ta, z którą ją porównujemy, nateńczas do porównania używamy przysłówek *niż*, *niżli*, *niżeli*, *aniżeli*, np. silniejszy, *niż* twój brat; droższe jest życie, *aniżeli* majątek.

2) Jeżeli zaś wyższy stopień przymiotu przyznajemy rzeczy, z którą inną porównujemy, to po stopniu wyższym przysłówek *jak* kładziemy. Ilekroć zatem stopień wyższy stoi w zdaniu przeczącem lub przez przysłówek *mniej* jest wyrażony, porównanie nie przez *niż*, *niżli*, *niżeli*, *aniżeli*, ale przez *jak* wyrażamy, np. Nie masz lepszego dobra dla ludzi, *jak* prawdziwa wiara. *Mniej* u mnie waży pochwały przez złych ludzi dawane, *jak* nagany przez dobrych czynione.

351. Zamiast przysłówek, *niż*, *niżli*, *niżeli*, *aniżeli*, można użyć przyimka *od* z dopełniaczem albo *nad* z biernikiem, np. Ja jestem *młodszy od* ciebie. Pojętniejszy *od* niego. Mają tam chleb lepszy *niż* chleb, żelazo *twardsze nad* żelazo.

Od znaczy tylko proste wyrażenie wyższości, *nad* zaś częściej mieści w sobie znaczenie celującej wartości osoby lub rzeczy, np. Dusza *nad* ciało, życie *nad* śmierć są lepsze rzeczy.

352. Okoliczność, iż rzecz jaka więcej ma przymiotu, niż wszystkie inne z nią porównane, wyrażamy przez stopień najwyższy z przyimkiem *z*, z dopełniaczem rzeczy, z którymi ją porównujemy, np. Miód najśodszy *z* *napojów*. Salomon najmędrszy *z* *ludzi*.

353. Co się dotąd mówiło o sposobach wyrażania względów porównania przymiotników, toż samo służy i dla przysłówek (278 i 279), np. Ty piszesz wolniej, *niż* siostra. Zaszliśmy dalej, *aniżeli* oni. Wyżej *nad* (*od*) niego wygramolił się.

Stopień wyższy czasem się opuszcza, np. Wnieść człeka *nad* *człeka* (domyśl. *wyżej*) KRAŚ. Sat. 6, 1. Nie biorę *nad* *potrzebę* (domyśl. *więcej*). Tenże Sat. 5, 2.

Stopień wyższy przysłówek *niżej*, *taniiej*, przy oznaczeniu ceny opuszcza się, i tylko zależący od niego przyimek *od* ma przy

sobie w dopełniaczu imię cenę oznaczające, np. nie przeda od czterech złotych.

ROZDZIAŁ TRZECI.

SKŁADNIA RZĄDU.

354. SKŁADNIA RZĄDU uczy, jak należy wyrazów używać ze względu na zależność jednych od drugich.

Wyrazy od których inne zależą *rządzącemi*, te zaś, które od nich zależą, *rządzonemi* nazywamy.

355. Imiona rzeczowne jako też niektóre przymiotne, wszystkie przyimki i niektóre przysłówki rządzą spadkami lub przyimkami; słowa zaś rządzą spadkami, przyimkami, albo innemi słowami, albo nakoniec pewnemi spójnikami,

UWAGA. Jakimi spadkami lub przyimkami rządzą słowa, z takimi też kładą się ich imiesłowy czynne, np. *pisać* (*piszący*) list; *lecieć* (*lecący*) na dach, *błogosławić* (*błogosławiący*) dzieciom. Ale urobione z nich rzeczowniki słowne nie wszystkie stosują się do rządu swoich pierwotników. Jakoż pochodzące od słów czynnych, a zatem biernikiem rządzących, z dopełniaczem kładziemy, np. *piścić* list, *pisanie* listu, *lubić* prawdę, *lubienie* prawdy; urabianych zaś ze słów z innemi spadkami stojących, z temi samemi spadkami używamy, np. *życzyć* (*życzenie*) szczęścia, *sprzeciwiać się* (*sprzeciwianie się*) dzieciom, *zdjąć* (*zdjęcie*) z krzyża.

Użycie Mianownika.

356. W mianowniku, dla tego tak nazwanym, iż rzecz bezwzględnie mianuje (62. II.) kładą się:

1) Rzeczowniki i zaimki osobiste (152) na pytanie *кто? co?* (147, 1), np. Kto przyszedł? *On, ja, ojciec, matka, dziecko.* Co tam stoi? *Koń, krowa, stół, krzesło, kanapa.*

2) Przymiotniki i imiesłowy na pytanie: *який? яка? jakie?* np. Jaki ojciec? *Dobry.* Jaka kanapa? *Nowa.* Jakie krzesło? *Dębowe.* Jaki człowiek? *Zmęczony, potłuczony.*

3) Liczebniki porządkowe i zaimki wskazujące i względne (154, 1. 2) na pytanie *який? która? które?* np. Który człowiek? *Pierwszy, trzeci, on, ów, ten, tamten, który.*

4) Zaimki dzierżawcze i także przymiotniki (117) w odpowiedzi na pytanie *чий? чья? чье?* Czyje dobra? *Moje, twoje,*

narodowe, pańskie. Czyj to kapelusz? *Mój, twój, nasz, wasz.* Czyje masz pióro? *Swoje, twoje, pańskie.* Czyja trzoda? *Wiejska, miejska.*

5) Słowo *być*, także *nazywać się, zwać się*, z mianownikiem a częstokroć i z narzędnikiem kładziemy. Zob. § 332, 334 i 335. Uwaga.

Użycie dopełniacza.

357. DOPEŁNIACZ ma stąd swoje nazwę, iż jest dopełnieniem myśli.

I tak gdybym powiedział: *Cierpliwość usunęła wszystkie za-wady*, myśl ta nie byłaby dostatecznie wyrażona, i dla tego słuchający zapytałby się: *czyja cierpliwość?* Przydany w odpowiedzi zaimek osobisty *jego, jej, ich* lub rzeczownik *ojca, brata, przyjaciela* i t. p., w dopełniaczu położone uzupełniłyby ją, a wtedy powiedziałbym: *Cierpliwość ojca, brata, moja, twoja, jego, usunęła* i t. d.

358. Dopełniacz odpowiada na pytania:

a) *Kogo? czego?* pytając się o przedmiot działania słowem wyrażonego, np. *Kogo? czego* szukasz? *Ojca, brata, książki, noża.* *Kogo? czego* się boisz? *Człowieka, psa, szczura, żaby.*

b) *Jakiego? jakiej? jakiego?* mówiąc o przymiocie imion w dopełniaczu stojących, np. *Jakiego* się boisz *człowieka? Złego, układnego.*

c) *Czyj? czyja? czyje?* pytając się o osobę lub rzecz, od której coś pochodzi, do której coś należy lub jest jej częścią, np. *Cierpliwość nauczyciela, korzyść pracy, owoc niezgody, wpływ choroby; dom przyjaciela, siostra sąsiada, piór brata, w książce spółucznia, ręką sprawiedliwości, dzieło wszechmocności, noga tego stołu, kawalkiem kija, ćwierć łokcia.*

d) *Którego? której? którego?* gdy dopełniacz jakimś przydatkiem bliżej określamy, np. *Książka brata? Którego? Starszego, młodszego, tego, tamtego* i t. p. *Suknia siostry. Której? (Siostry) Anieli, Józii.*

359. Względ należenia rzeczy do rzeczy lub ich pochodzenia na pytanie *czyj? czyja? czyje?* wyrażamy albo dopełniaczem imienia osoby lub rzeczy do której coś należy, np. *książka brata, władza ojca, suknia siostry;* albo bardzo często zamiast dopełnia-

cza rzeczownika, szczególnież zaś gdy nim jest imię własne, na pytanie *czyj? czyja? czyje?* utworzony z niego przymiotnik dzierżawczy (117, 1) w mianowniku kładziemy. I tak zamiast *sprawiedliwość Boga*, mówimy *sprawiedliwość boska*; *ręka człowieka*, *ręka ludzka*; *pogoda jesieni*, *pogoda jesienna*, obywatel *Krakowa*, obywatel *krakowski*; miłosierdzie (*Boga*) *bozkie*, obrady (*sejmu*) *sejmowe*, łaska (*pana*) *pańska*, dusza (*człowieka*) *ludzka*, urząd (*miasta*) *miejski*.

360. Dopelniać kładzie się na pytanie *czego?*

1) Po imionach zbiorowych, także miarę, wagę i ilość oznaczających: np. półk *jazdy*, szwadron *ułanów*, tłum *ludzi*, kawałek *chleba*, funt *kawy*, mnóstwo *osób*, tuzin *łyżek*.

2) Po przymiotnikach względnych, to jest niezupełną myśl czyniących, a zatém jej dopełnienia wymagających, jakimi są: *blizki*, *chciwy*, *godzien*, *pełen*, *pewien*, *potrzebny*, *próżen*, *świadomy*, *syty*, *wart*, *wdzięczny*, *wiadomy*, *zwyczajny*, np. *wolen trosk ludzkich*, *chciwy znaczenia*, *godzien nagrody*, *sył lat i chwaty*.

Chciwy i łakomy rządzą téż biernikiem z przyimkiem *na*, np. *chciwy na szeląg*, *łakomy na zbiory*. *Wdzięczny* teraz kładzie się z przyimkiem *za* połączonym z biernikiem, np. *wdzięczen* za wyświadczoną łaskę.

3) Po liczebnikach rzeczownych *dwóch*, *trzech*, *czterech*, po wszystkich głównych, zacząwszy od liczby *pięć*, i nakoniec po zbiorowych oznaczonych i nieoznaczonych (132, 1) np. *dwóch panów*, *trzech uczniów*, *pięć koni*, *dwadzieścia wozów*, *dwoje ludzi*, *troje sanek*, *ośmioro dzieci*.

4) Po słowach czynnych, które pospolicie rządzą biernikiem kładzie się dopelniać, jeżeli się przy nich znajduje *nie*, przysłówek przeczący, lub kiedy zależą od jakiego słowa z przysłówkiem *nie* połączonym;

np. <i>twierdząc</i>	<i>przecząc</i>
widzę miasto	nie widzę miasta
mają gruszki	nie mają gruszek
czyta list	nie czyta listu
mogę ci powiedzieć prawdę	nie mogę ci powiedzieć prawdy
chcę budować dom.	nie chcę budować domu.

Wszystkie inne słowa nie rządzące biernikiem, ten sam rząd zatrzymują z przeczeniem, jaki miały w twierdzeniu:

np. <i>twierdząc</i>	<i>przecząc</i>
wierzę ci	nie wierzę ci
ubiegaj się o nagrodę	nie ubiegaj się o nagrodę
donosi ojcu.	nie donosi ojcu.

5) Po słowie nieosobistém *nie masz (ma), nie było, nie będzie*, gdy niém bytności podmiotu zaprzeczamy:

np. <i>twierdząc</i>	<i>przecząc</i>
jest zgoda	nie masz (ma) zgody
były wojska	nie było wojsk
będą przeszkody	nie będzie przeszkód.

UWAGI. 1. Zaimek rzeczowny *nie* przy słowach z przeczeniem połączonych dwojako się używa: jeżeli bowiem słowa z przeczeniem stojące z natury swojej rządzą dopełniaczem, natenczas zaimek *nie* kładzie się w dopełniaczu, np. *niczego* nie pragnę, *niczego* nie żądam; jeżeli zaś słowo przed połączeniem go z przeczeniem *nie*, biernikiem rządziło, zaimek *nie*, mimo przeczenia, w bierniku kładziemy, np. *Nie* nie mam nazbyt. *Nie* nie powiem.

2) Jeżeli przysłówek przeczący *nie*, ściąga się nie do słowa, lecz do innego wyrazu w zdaniu będącego, natenczas biernik przy słowach czynnych, a mianownik przy słowie *być* wcale się nie zmienia, np. Nie drzewo, ale dom widzę. Nie nożyczki, ale scyzoryk mi podaj. To nie jest ojciec, ale brat. Nie był to pałac, ale dworek.

6) Po słowach czynnych kiedy chcemy wyrazić, iż rzecz tylko w jakiej części działaniu ulega, lub na niejakiś czas do użycia jest udzielona, kładzie się dopełniacz dla domyślnych wyrazów *wiele, część, ilość, tyle, dosyć, trochę, mnóstwo, użycie*, np. kupić *chleba*, dać *pieniędzy*, urwać *jabłek*, będzie tu *krzyku*. Dla tego też słowa czynne z przyimków *do, od, nad, przy, u*, oraz z dwóch przyimków *naob, naprzy, naz*, złożone, rządzą dopełniaczem, kiedy im te przyimki nadają znaczenie, którymbydź z domyślnych powyższych wyrazów uzupełnić się mogące, np. dobierać *koni*, dobywać *miasta*, nałapać *ryb*, naszczerbić *noża*, nabawić *niespokojności*, nadstawić *sukni*, nadwalić *sił*, przylać *wody*, przymieszać *cukru*, przybywa *zdrowia*, ująć *obroku*, uciąć *pióra*, naobcinać *gałęzi*, naprzynosić *drew*, nazrywać *kwiatów*.

Jeżeli zaś przy tych słowach nie można się rzeczonych wyrazów domyslać, a zatem kiedy działanie przez nie wyrażone rozciąga się do całej rzeczy, o której mówimy, z biernikiem je kładziemy, np. dopisał *złoty*, doniósł *nowinę*, przybywa *gość*, ujął

siostrę, przysłał *pieniądze*, (rozumie się wszystkie, które miał lub które były potrzebne).

7) Słowa czynne z przyimka *do* złożone, prawie powszechnie z dopełniaczem kładziemy, bo przyimek *do* nadaje im znaczenie czegoś tylko w części ostatniej, np. dopaść *konia*, doczekać się *śmierci*, doorać *pola*.

8) Z dopełniaczem kładą się:

a) Słowa zaimkowe: bać się, badać się, chronić się, chwycić się, doczekać się, domagać się, domyślić się, dorobić się, dowiedzieć się, dzierżyć się (trzymać się), imać się, jać się, kajać się (żałować występku, błędu), lękać się, naprzecić się, obawiać się, obeźreć się, odprzysiądz się, odrzec się, obejść się, podjąć się, pozbyć się, przecić się, pytać się, radzić się, spodziewać się (dawniej nadziewać się), strzedz się, tyczyć się, tknąć się, tykać się, trzymać się, uczyć się, ustrzedz się, wstydzić się, wyprzecić się, wyrzec się, wystrzeżać się, wzdrygać się, zaprzecić się, zrzec się i nieosobiste chce mi się, zachce mi się, np. *Dwu rzeczy* snadno pozbyć się, ale trudno nabyć, *grosza i zdrowia*; trzymać się *prawdy*; domaga się *nagrody*; boisz się *ojca*; domyślasz się *tego* i t. p.

b) Następujące słowa: bronić, chcieć, chronić, chybić, dobyć, dochodzić (badać), doglądać, dokazać, dokonać, dopaść, dopełnić, dopiąć, doścignąć, dostać, dostąpić, doświadczyć, dotrzymać, dowodzić, doznać, dozwoić, kosztować, (smakować), litować (żałować), liźnąć, łaknąć, macać (doświadczać), nabyć, nadużyć, niechać, ochraniać, oczekiwać, odbiedz, odjechać, odmówić, odstąpić, oduczyć, odumrzeć, odwyknąć, oszczędzać, patrzeć (pilnować), pilnować, pokusić (próbować), poniechać, poszukiwać, potrzebować, pragnąć, próbować, śledzić, słuchać, strzedz, szanować (ochraniać), szczerzyć, szukać, tknąć, tykać, uchodzić (unikać), uczyć (ze złożonemi oprócz *przy*), ująć (uniknąć), unikać, ustąpić, używać, winszować, wołać (żądać), wyglądać (oczekiwać), wymagać, wzbronić, wzywać, zabronić, żałować, zaniechać, zaniedbać, zapomnieć, zaprzeczyć, zasięgać, zazdrościć, zabaczyć, żądać, żałować, (ale się mówi za grzechy), żebrać, życzyć, tudzież nieosobiste: braknie (brakuje), staje i stawa (gdy znaczy starczy, wystarcza), niedostaje, niestaje, przybywa, ubywa, przyrasta, trzeba, potrzeba, np. śledzić *prawdy*, ochraniać *sukien*, używać *szczęścia*, żałować *pieniędzy*, litując (żałując) *krzywdy mojej*, żałować *sukcesyi*, zasięgać *radę*, braknie *nogi*, zachciało się *zbytków*, wystarcza *drzewa*, przybywa *dochodów*, ubywa *wody*, póki *oczu* stanie płakać będą; nie staje mi *głowy*.

UWAGA. *Dostać* według myśli używa się z dopełniaczem cząstkowym lub z biernikiem, np. dostałem *pieniędzy*, dostałem *ze-garek*.

Kupić, nabyć, kładą się z dopełniaczem lub biernikiem, a to według tego czy rzecz nabytą jako część, lub jako całość uważa-

my, np. kupił *sukna*, kupił *sukno*, kupił *chleba*, kupił *dom*. Nie dokonane *kupować*, *nabywać*, *przedawać* i dokonane *przedać* rządzi tylko biernikiem. Chcąc wyrazić, że częściej jaka rzecz jest sprzedana, dodajemy wyraz ilość oznaczający, np. *przedał wiele mięsa*, *trochę chleba*.

W wyrażeniach: *dać drapaka*, *kułaka*, *szturchawca*; *wypłatać* (*zrobić*, *wyrzucić*) *figla*, *wyrzucić* lub *skakać* *koziółka*, nie jest dopełniacz ale biernik, który i w nieżywotnych mlekiedy do dopełniacza jest podobny.

9) Dopełniacz kładzie się po niektórych przyimkach. Zob. § 267, 268 i 269.

10) Po przysłówkach obfitość lub niedostatek wyrażających, jakimi są: *mniej*, *więcej*, *dosyć*, *nadto*, *nazbyt* i inne, np. *dosyć tego*, *nadto sług*, *nazbyt potraw*, *więcej koni* i *psów*.

361. Własność osób lub rzeczy, które opisujemy, kładzie się w dopełniaczu na pytanie *jaki? jaka? jakie?* np. *Młodzieniec rzadkiej dobroci*, *człowiek wysokiego wzrostu*, *niepospolitych zdolności*, *wesołego oblicza*.

Pod to правило podciągnąć należy wyrażenia: *być dobrej*, *wesołej myśli*, *być wesołego humoru*, *wspaniałego umysłu*, *dobrego serca*.

362. Po zaimku *co*, gdy jest pytającym, oraz po *co*, *coś* i *nic* (153), gdy w mianowniku lub bierniku dopełniają orzeczenie (315) pospolicie przymiotnik w dopełniaczu kładziemy, np. *Cóż miłszego nad zdrowie?* *Cóż droższego nad dobre imię?* W jego wejrzeniu jest *coś ujmującego*, *łagodnego*. Ma w swych poruszeniach *coś szlachetnego*, *poważnego*. Nie ma *nic nowego*. *Nic dobrego* nie słyhać. *Powiedz co nowego*.

363. Wyszczególniając autora jakiego pismienego utworu, nazwisko jego zamiast w bierniku z przyimkiem *przez* w dopełniaczu kładziemy, np. *Bajki Krasickiego* (zamiast *przez Krasickiego napisane*). *Satyry Opatińskiego*. *Sielanki Zimorowicza*. *Wiersze Jana Kochanowskiego*.

Użycie Celownika.

364. CELOWNIK, którym się odpowiada na pytanie *komu? czemu? jakiemu? jakiej? jakiemu? któremu? której? któremu? czyjemu? czyj? czyjemu?* oznacza osobę lub rzecz będącą ce-

lem działania czyli tę, której się coś robi lub przeznacza, np. posłałem książkę *bratu*, darował dom *przyjacielowi*.

Inię w celowniku stojące w składni dalszym przedmiotem nazywamy, ze względu na biernik, który jest bliższym, np. Kupił *konia stryjowi*.

365. Celownikiem rządzą:

Przymiotniki: dłużny, należny, obowiązany (dawniej obowiązały), podległy, posłuszny, pospolity (zwyczajny), potrzebny, powolny, przychylny, przydatny, przygodny (przydatny), przyjaźliwy, przyjazny, przyrodzony (wrodzony), przyzwoity, rad, równy, spółny, szkodliwy, wierny, winien, właściwy, własny (właściwy), zwyczajny, życzliwy, np. posłuszny *rodzicom*, powolny *nauczycielom*, rad *nowinie* i t. p. Następujące zaś tak w celowniku jak i w dopełniaczu z przymikiem *dla* zarówno kłaść się mogą: chętny, chętny, dogodny, dostępny, miły, pomocny, pożądany, pożyteczny, przeciwny, przystępny, straszny, uległy, uprzejmy (*szczerzy*), usługny, użyteczny, wolny, zdrowy, np. chętny *wszystkim* i *dla wszystkich*, dogodny *bratu* i *dla brata*, miły *ludziom*, uprzejmy *wszystkim* i *dla wszystkich*.

Podobny używa się tak z celownikiem jak i z przymikiem *do*, np. *podobny ojcu* i *do ojca*.

366. Wiele słów z przymiką *od* złożonych, tudzież następujące, tak w znaczeniu dokonanem jak i niedokonanem z celownikiem wiążemy:

brać, dać, dać się, dociąć (o mowie), dogodzić, dogryźć (dokuczyć), dojać, dokuczyć, dopomódz, dziwić się, dziwować się, folgować, grozić, kazać, kłaniać się, nadskakiwać, naprzykrzać się, obiecać, ofiarować, odezwać się okazać, oprzeć się, panować, pochlebić, odebrać, podehmielić sobie, poddać się, podlegać, podobać się, podobać sobie, pomódz, podochocić sobie, podpadać (podlegać), podpić sobie, podrzeźniać, polecić, poruszyć, poświęcić i poświęcić się, potakiwać, pozwolić, pożyczyc, prosić się, przeczyć, przeszkodzić, przewinić, przyganiać, przyglądać się, przyjrzeć się, przykazać, przymilić się, przymówić, przypatrzeć się, przypisać, przypodobać się, przysięgać, przysięgać się, przysłać, przysłuchać się, przysłużyć się, przystawić, przywłaszczyć, przyznać, równać się, ślubować, sprostac (wydołać), sprzeciwić się, sprzyjać, świadczyć (czynić), szczeniść, szkodzić, towarzyszyć, tykać (mówić ty), ubliżyć, uchylić, udzielić, uledez, ulżyć, upodobać sobie, uragać i uragać się, ustąpić, uwłaczać (ubliżać), wydołać, wydrzeć, wyrównać, zabiedz, zapobiedz, zajrzeć (zazdrościć), zapłacić, zaprzeczyć, zaradzić, zaskoczyć, zaskodzić, zastawić się, zazdrościć, zdołać,

złorzeczyć, zrównać (wyrównać), życzyć, np. kłaniaj *mu* się, oparł *im* się. Kto *złemu* folguje, cięższe wnet poczuje.

367. Celownikiem rządzi też wiele słów nieosobistych (249), jakimi są: braknie (brakuje), chce się, cknę się, ćmi się, godzi się, należy się, nie dostaje, ochapiać się (znaczy, zdaje się że zna) potrzeba, trzeba, powodzi się, przykrzy się, przystoi, schodzi (braknie), śni się, szczęści się, trafia się, udaje się, wystarcza, zbywa, zdaje się, zdarza się, tudzież po nieosobistych wyrażeniach utworzonych z przysłówków (255): bolesno, łatwo, miło, markotno, pilno, przykro, smutno, snadno, trudno, tęskno i t. p. np. ćmi *mi* się w oczach, przykrzyło się *dzieciom*, zdaje się *bratu*, markotno *im*, trudno *wam* będzie, czy *ci* się śniło? trzeba *mu* pieniędzy.

UWAGA. Niekiedy tylko domyślném jest słowo nieosobiste celownikiem rządzące, np. *Tobie* (przystoi) odgrażać! *Komu* się tu gniewać.

368. Mówiąc o czasie, po słowach nieosobistych *było, minęło, przeszło, skończyło się*, osobę lub rzecz, której czas liczymy w celowniku kładziemy, np. skończyło *mu* się lat dwa; było już wtenczas *Bolesławowi* lat dziesięć; czas zaś upłynionego wydarzenia przez celownik zaimka *ten* wyrażamy, np. jest *temu* lat dziesięć; jest *temu* rok, jakęśmy się widzieli; już *temu* cztery lata, jakęśmy tu byli.

369. Celownikiem rządzą też przyimki *gwoi, kwoli, ku, przeciw, przeciwko, wbrew*, oraz *naprzeciw, naprzeciwno*; dwa ostatnie tylko po słowach poruszenia, jak to wyżej (267, 2 i 268, 1) wskazaliśmy.

Użycie Biernika.

370. BIERNIK odpowiadający na pytania: *kogo? co? jakiego?* (os. męz.) *jaką? jakie? którego?* (os. męz.) *którą? które? czyjego? czyje? czyje?* wskazuje osobę lub rzecz, na którą działanie podmiotu jest wymierzone czyli rzecz będącą przedmiotem działania, np. Nauczyciel uczy *ucznia*. Pasterz pędzi *owce*. Kot łapie *myszy*.

Imię w bierniku stojące bliższym przedmiotem nazywamy.

371. 1) W bierniku kładzie się: a) Cena rzeczy na pytanie *ile?* np. *Ile* cię kosztuje ta książka? *Cztery, pięć, dziewięć, dwa-*

dziesięcia złotych. *b)* Trwanie czasu na pytanie *jak długo?* np. Bawił rok w Krakowie. *Całą drogę* spał. *Całą zimę* nie padał śnieg. Już *godzinę* czekam. Ten biernik kładzie się dla domyślnego przyimka *przez*, który też niekiedy wyraźnie stoi. *c)* Odległość miejsca na pytanie *jak daleko?* np. Bielany leżą *milę* od Krakowa. *d)* Opisując rzeczy co do ich wielkości, długości, szerokości, głębokości, grubości i wysokości, np. *Dwie piędzie* szeroki, *stopę* głęboki, *trzy sążnie* długi. I tu biernik zawisł od domyślnego przyimka *na*, który też i wyraźnie się kładzie, np. droga *na dwa sążnie* szeroka, sznur *na dziesięć* łokci długi.

2) Biernikiem rządzą też wszystkie słowa czynne, jeżeli oznaczone przez nie działanie rozciąga się do całego przedmiotu (360, 6) lub kiedy nie mają przy sobie przeczenia (360, 6), np. Kocham *ojca*; pisze *list*; niosą *drzewo*.

3) Niektóre słowa nijakie złożone z przyimków biernikiem rządzących z tym spadkiem kładziemy. Takimi są: *przebiegać* (miasto), *obejść* (rynek), *obieźć* (świat), *przespać* (noc), *zaspać* (sprawę), *przeżyć* (niedolą), *przeskoczyć* (strugę); np. nie rad, jak mówią, gruszki w popiele *zasp*.

4) Niektóre słowa nieosobiste, jakoto: *boli*, *dolega*, *dotyka*, *korci*, *mierzi*, *obchodzi*, *świerzbi*, *tyczy się*, rządzą biernikiem osoby lub rzeczy, np. boli *mię*, boli *psa*, korci *go*, obchodzi *ich*, tyczy się *ojca*. I nieosobiste *czuć*, *słychać*, *widzieć*, *znać*, z biernikiem rzeczy kładziemy, np. czuć *swąd*, słychać *jęk*, widzieć *tęczę*, znać *ślad*.

5) Przyimki: *między*, *mimo*, *na*, *nad*, *o*, *po*, *pod*, *przed*, *przez*, *w*, *z*, *za*, kładą się z biernikiem, o czym się już w §§ 267, 268 i 269 mówiło.

Użycie Wołacza.

372. WOŁACZ służy do oznaczenia osoby lub rzeczy na którą wołamy czyli do niej przemawiamy. Że zaś do drugiej tylko osoby mówić możemy, zatem imię w wołaczu stojące jest osoby drugiej, i dla tego słowo do niego należące w téjże osobie stać powinno, np. *Chłopczel* słuchaj. *Ludziel* bądźcie dobrymi. *O losiel* jakże mię przesładujesz.

373. Zamiast wołacza używamy mianownika, kiedy przemawiając

do kogoś jego tytuł wspominamy lub wyraz *pan* kładziemy, a wtedy słowo przed mianownikiem stać powinno, np. *Chciej Je-nerał* usłuchać mojej rady. Przyjmij *Pan* wyraz rzetelnego poważania. Chodź *siostra*. Pozwól *Ksiądz*. Panie *Profesor!* Panie *Majster*.

UWAGA. Unikając poufałości w rozmowie z osobami wyższemi, odnoszące się słowo do mianownika użytego zamiast wołacza, nie w drugiej, ale w trzeciej osobie zwykle kładziemy, np. Pan *Prezes* *pozwoli* (za pozwolisz). Państwo *przyjdą* (za przyjdziecie).

Użycie Narzędnika.

374. NARZĘDNIK wskazuje osoby lub rzeczy będące przyczyną, sposobem lub narzędziem jakiegoś stanu lub działania i odpowiada na pytania *kim? czém? jakim? jaką? jakim? którym? którą? którym? czym? czyją? czyjém?* np. nie trzeba straszyć dzieci *kominiarzem*; był mu *blaskiem* w oczach; uwiódł go *obietnicą*; uderzył psa *kijem*; struli się *grzybami*; pisaliśmy *kredą*; przyjechał *twoją* bryczką.

375. Narzędnik stoi często zamiast przysłówka miejsce, czas lub sposób wyrażającego (270 i 274), np.

płynąć rzeką, morzem; jechać łądem, sankami, truchtem; piorunem zrobić, *całkiem* zburzyć, *iść dołem, wierzchem, dniem i nocą*; czytać *wyrywkami*, uciekać *manowcami*, złapać *żywcem*, latać *gromadą, słupem* stanąć, następować *koleją* (kolejno); cho-roba po ciele *pożarem* idzie.

376. Narzędnikiem rządzą:

1) Słowa czynne, które znaczą obieranie kogo *czém*, mianowanie, ogłoszenie, okrzyknienie, potwierdzenie, tytułowanie, ja-kiemi są: *mianować, obrać, obwołać, ogłosić, okrzyknąć, postanowić, potwierdzić, uczynić, uznać, zamianować, zrobić*, i niedokonane oraz zaimkowe z nich urobione, także po słowie *piścić się*, np. obrano go *poštěm*, ogłoszono *cesarzem*. Jednakże niektóre z nich kładą się też z biernikiem i przyimkiem *na* lub *za*, np. wybrano go *na postļa*, uznać go *za sędzięgo*.

2) Słowa czynne *nazywać, nazwać, nudzić, obdarzyć, uraczyć* i pochodzące od nich zwrotne *nudzić się* i t. d. np. nudził mnie *swęm* opowiadaniem. Porównaj § 335 i 336.

3) Słowa nijakie znaczące celowanie, pogardzanie, rządzenie, kierowanie, jakimi są: *brakować* (tojest wybierać), *brzydzić*

się, celować, cuchnąć, gardzić i z niego złożone pogardzić, wzgardzić, kierować, opiekować się, pachnąć, przechodzić gdy znaczy przewyższać, przodkować, rządzić, słynąć, śmierdzić, szafować, trącić (pachnąć lub śmierdzić), władać, władnąć, zarządzać, zatrać, zawiadywać, jako też odpowiednie im niedokonane, dokonane lub częstotliwe, np. Gardzić się *nikim* nie godzi, i najpodejszy zaszkodzi, KNAPSKI Ad. Piwo trąci *beczką*.

Mówi się też: *kierować kogo, co*.

4) Słowa zwrotne, *bawić się, czynić się* (udawać), *parać się, świadczyć się, usprawiedliwiać się, zarazić się*, oraz słowo *pluć*, np. Pan wielki nie ma się *parać* (bawić się) *rzeczami małemi*. Na niego *zółcią* pluła. Bez cnoty *szlachcicem* się czynić, taki rozum jest, jak koby się bez duszy żywym być mienił (336). SKARGA. Do tych przydajmy zaimkowe dokonane i niedokonane: *okazać się, okazywać się, pokazać się, zdawać się*, np. Człowiek niemoże się długo *okazywać tём*, czём nie jest. Nie *pokazuj się (tём)*, czemeś nie jest. KNAP.

Kiedy się kładzie narzędnik po słowie *być* zob. § 335 i 336.

377. Nakoniec rządzą narzędnikiem przyimki: *między, pomiędzy, nad, pod, przed, z, za*, w okolicznościach wyżej przywiedzionych (268, 4 i 269, c).

Użycie Miejscownika.

378. MIEJSCOWNIK, który się nigdy bez przyimka nie kładzie, wyraża wzgląd miejsca, czasu, osoby lub rzeczy, w której wnętrzu coś się znajduje lub dzieje.

Miejscownik odpowiada na pytanie *gdzie?* mówiąc o miejscu, a *kiedy?* o czasie.

1) Na pytanie *gdzie?* kładzie się z przyimkami, *w, przy, na, po*, np. *w szkole, przy matce, na polu, po mieście*.

UWAGA. Mówiąc o krajach i prowincyjach także przyimka *w* używamy, np. *w Polsce, w Litwie, w Niemczech, w Toskańskim, w Wielkopolsce, w Mazowszu* i t. p. Ale następujące z przyimkiem *na* zwykle kładziemy: *na Białej Rusi, na Podlasiu, na Podolu, na Rusi, na Ukrainie, na Wołoszczyźnie, na Wołyniu, na Zmudzi. Szląsk, Węgry* kładą się z przyimkiem *na* lub *w*, np. *na (w) Szląsku, na Węgrach* lub *w Węgrzech*.

Niekiedy przyimek *na* i *w* bez różnicy kładziemy, np. *na polu*, *w polu*; *na chłodzie*, *w chłodzie*.

Mówimy też *na wsi* i *we wsi*; ostatniego wyrażenia wtedy tylko używamy, kiedy do rzeczownika *wieś* przymiotnik lub imię własne przydadamy.

2) Na pytanie *kiedy?* kładzie się z przyimkiem *w* i wyraża chwilę oznaczoną, np. *w przeszłym miesiącu*, *w tym tygodniu*, *w zimie*, *w czwartym roku*.

Odstępują od tego pravidła:

a) Imiona dni tygodnia, rzeczowniki *święto* i *dzień*, kiedy przy nim imię świętego kładziemy, bo te na pytanie *kiedy?* stoją w bierniku z przyimkiem *w*, np. *w niedziele*, *we czwartek*, *w święto*, *w dzień* ś. Piotra.

b) Następujące kładą się też w bierniku z przyimkiem *w*: *w deszcz*, *w dzień powszedni*, *w mróz*, *w ten moment*, *w sam czas*, *w południe*. Do tych przydadamy *na wiosnę*.

c) Imiona *świtanie*, *północ*, *godzina*, które na pytanie *kiedy?* stoją w miejscowniku z przyimkiem *o*; np. *o świtaniu*, *o północy*, *o godzinie trzeciej*. Mówimy też *o tej dobie*, *o tym czasie*, kiedy zdarzenie przeszłe do obecnej chwili odnosimy. Tylko *kwadrans* stoi w bierniku z przyimkiem *o*, np. *o kwadrans na piątą*; także *o wpół do drugiej*, *do trzeciej* i t. d.

Niektóre imiona na pytanie *kiedy?* to w dopełniaczu bez przyimka, to w miejscowniku z przyimkiem *w* kładziemy, np. *roku tysiącnego ośmsetnego piątego*, albo *w roku tysiącnym ośmsetnym piątym*. W dopełniaczu kładą się imiona czasu, kiedy się przy nich wyraz *przeszły* lub zaimek *ten* znajduje, np. *przeszłej zimy*, *przeszłego roku*, *tego miesiąca*, *tej nocy*, *tej niedzieli*.

Mówimy też *dnia dzisiejszego*, *na dniu* i *w dniu dzisiejszym*.

Wyrazy niektórymi przyimkami rządzące.

379. Jak przyimki rządzą różnemi spadkami, tak i niektóre z nich od innych wyrazów są rządzone; dla tego też o ich zależności wspomnieć tu należy.

Wyrazy rządzące przyimkiem *do*.

380. Przyimek *do* kładzie się:

1) Po rzeczownikach, kiedy ich przeznaczenie, stosowność lub przydatność wskazujemy, np. *pióro do czapki*, *do pisania*, *do zmiatania kurzu*, *książka do nabożeństwa*, *nogi do chodzenia*.

2) Po przymiotnikach: *podobny*, *sposobny*, *skłonny*, *stosowny*, *zdatny*, *zdolny*, lub im przeciwne znaczenie mających, jako

też i innych, które pod ich znaczenie podciągnąć można, jakimi są: *ciężki, dobry, nieskory, ochoczy, ociężały, prędki, zły*, np. podobny *do ojca*, sposobny *do wszystkiego*, *ochoczy do pracy*.

3) Po słowach, kiedy chcemy oznaczyć liczbę przybliżoną, kres lub stopień do którego działanie jest lub ma być posunięte, np. *do stu* wiosek spalił, *do trzydziestu* umarło, drzewo zgiął *do ziemi*, wygubił *do szczytu*, przyszło *do kłótni*, wspierał go *do śmierci*.

4) Po słowach poruszenie wyrażających, miejsce, osoba lub rzecz, do której idziemy, kładzie się z przyimkiem *do* w dopełniaczu, cel zaś w którym idziemy, stoi w bierniku z przyimkiem *na*, np. *idę do niego na lekcję*; siostra poszła *do kościoła na mszę*; brat pojechał *do stryja na polowanie*. Mówimy jednak *iść* lub *jechać do kogo w nawiedziny, w swaty, w zwiady* lub *na zwiady*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *od*.

384. *Od* z dopełniaczem maluje względy przeciwne tym, które się przyimkiem *do* wyrażają.

Przymikiem *od* rządzi:

1) Wszystkie przymiotniki w stopniu wyższym w porównaniu stojące (350), np. wyższy *od brata*, bielszy *od śniegu*.

2) Przymiotniki: *daleki, inny, innszy, odległy, odmienny, różny, wstrętny*, np. Te rzeczy są *od siebie* dalekie. Mówi *od rzeczy* (domyśl. się: to, co mówi, jest dalekie od rzeczy, odlegle od rzeczy). Ja nie jestem *od tego* (domyśl. daleki), żebym mu nie miał powiedzieć.

3) Wszystkie słowa czynne i zwrotne z tego przyimka złożone, jeżeli w nich oddalenie wyraża, jakimi są: *odjechać, odciągnąć, oddać, odeprzeć* i t. p. np. *odjechał od przyjaciela*.

4) Słowa odwracania czegoś lub odporu znaczenie mające, jakimi są: *bronić, ochraniać, oczyścić, różnić się, strzedz, usunąć, uwolnić, wybawić, wyłączyć* i t. p. np. *bronić od ognia, strzedz od zarazy*.

Z tej zasady wynikają wyrażenia: lekarstwo *od oczu, od głowy, od zarazy, patron od ognia*.

5) Wyrażając czas, miejsce, od którego się coś zaczyna (na pytanie *odkąd?*), osobę lub rzecz od której coś pochodzi, zaczyna

się, od niej zależy, od niej się bierze, dostaje, wymaga, żąda i t. p. lub która do czego służy, jest przeznaczona (na pytanie *od kogo? od czego?*) z tym przyimkiem w dopełniaczu kładziemy, np. *od piętnastego roku, od tygodnia, od morza, od północy, od Warszawy, od drzwi aż do okna; zaczynamy od Boga; licząc od Bolesława wielkiego; idzie od brata; od nas zawiśło być cnotliwemi; to nie ode mnie zależy; szcotka od sukien, od butów; pióro od czapki, od kapelusza; pokój od spania.*

6) Po słowach z przeczeniem położonych *od* z dopełniaczem wyraża cenę, której zniżyć nie można; zawiśł zatem od domyślnego przysłówka *taniej, niżej*, np. nie przedam, nie dam, nie kupisz *od dwóch dukatów, od sześciu złotych, od dwudziestu groszy.*

7) Imiesłowy bierne oraz słowa nijakie rządzą przyimkiem *od* z dopełniaczem rzeczy będącej początkiem lub przyczyną skutku przez nie wyrażonego, np. kochany *od nauczycieli*, zaproszony *od przyjaciół*, obdarty *od zbójców*, umiera *od żalu.*

Wyrazy rządzące przyimkiem *na*.

382. Przyimek *na*, kładzie się z biernikiem nie tylko po słowach poruszenia, ale też:

1) Po jakichbądź innych, kiedy sposób lub cel działania przez nie wyrażonego rzeczownikiem oznaczamy, np. otworzyć *na oścież*, położyć *na bok*, przestrzelić *na wylot*, naciąć *na krzyż*, brać *na rozum*, *na kredyt*, zabić *na śmierć*, poszedł *na polowanie.*

2) Po niektórych rzeczownikach, przymiotnikach i imiesłowach, aby określić ich względ lub przeznaczenie do rzeczy w bierniku stojącej, np. Paweł skąpy *na czeladź*, *na zbytki* utratny, skóra *na buty*, sukno *na płaszcz*, *na surdut* i t. p. słaby *na nogi*, *na oczy*, proszony *na objad*, wysłany *na nauki*, lekarstwo *na zęby*, *na oczy*, środek *na myszy*, papier *na list*, gruby *na łokieć*, głęboki *na sążeń.*

Wyrazy rządzące przyimkiem *nad*.

383. *Nad* używa się z biernikiem: po przymiotnikach w stopniu wyższym stojących, a nawet i bez nich, kiedy wyższość lub więk-

szość jednej z rzeczy porównanych *nad* drugą wyrazić chcemy, np. Ma więcéj *nad nas*. Nic *nad siłę*. To *nad* ich rozumienie było. Wydatek *nad przychód*. Miał wiele *nad insze hetmany*.

Po słowach *litość*, *żał*, *podziwienie*, *zastanowienie się* i *zemstę* wyrażających, kładzie się przyimek *nad* z narzędnikiem. Takimi są: *litować się*, *plakać*, *użalić się*, *zastanowić się*, *zdumiewać się*, *zmiłować się*, np. *Użalić się nad kim*. *Placze nad nieszczęśliwym*. *Boże zmiłuj się nad nami*. *Nad wszystkim się zastanawia*. *Pastwi się nad nim*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *w*.

384. *W*, kładzie się z biernikiem po przymiotnikach: *bogaty* (w znaczeniu okwitujący), *hojny*, *obfity* lub *okwity*, *szczodry*, *zamożny*, jako téż po słowach znaczących, iż jedna rzecz w drugiej jest jakby zawarta lub ukryta. Takimi są: *obwinać*, *ubrać*, *ustroić*, *oblec*, *zamienić*, także po słowie *obfitować* lub *okwitować*, np. *Polska bogata w lasy*. *Szczodry w pochwały*. *Ci w żołnierza konnego*, a *tamci w pieszego* okwitowali. *Ubrał się w kontusz*. *Ustroili ją w kwiaty*. *Zamienił się w proch*.

Ograniczając przymiotniki dobre lub złe skłonności oznaczające do jakiejś rzeczy, imię jéj kładziemy w miejscowniku z przyimkiem *w*, np. *biegły w prawie*, *skromny w mowie*, *skrętny w pracy*, *śmiały w boju*, *stały w przedsięwzięciach*, *dumny w szczęściu*, *zuchwały w powodzeniu*, *nikczemny w nieszczęściu*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *z*.

385. Przyimek *z*, oznacza kierunek ze wnętrza czyli ze środka czegoś wynikający, i tém się różni od przyimka *w*, iż ten oznacza dążenie do środka.

Kładzie się zatém przyimek *z*, z dopełniaczem:

1) Po imionach rzeczownych, kiedy albo materyja, z której rzecz jest zrobiona, albo pożytek lub szkodę z rzeczy wypływającą, albo téż skąd ta rzecz pochodzi wyrażamy, np. *mieszkanie z drzewa*, *stolik z bukszpanu*, *korzyść z pracy*.

Zamiast przyimka *z* z dopełniaczem rzeczownika, częściej odpowiadający znaczeniu dopełniacza przymiotnik kładziemy (359), np. *stolik bukszpanowy*, *dom drewniany*.

2) Po przymiotnikach, rzeczownikach słownych, czasownikach lub imiesłowach, chcąc wyrazić początek skąd ruch wynika, przyczynę z której wyrażone czasownikiem działanie lub stan początek wzięły, np. wyruszyli *z miasta*, spadł *z obłoków*, *z ziemi* się wydobył, przybyły *ze wsi*, zdjąć *z krzyża*, *ze ściany*, gnije *z wilgoci*, schnie *z żalu*, naśmiewa się *z niego*, umiera *z głodu*, schnie *z bojaźni*.

Dla tego też kładą się z przyimkiem *z* słowa złożone:

a) Z nierozłącznego przyimka *wy*, jeżeli ten znaczy kierunek z wnętrza, np. *wydać*, *wydobyć*, *wyrzucić* i t. p. wylać *ze szklanki*, wydobyć *z kieszeni*.

b) Z przyimka *z* (*s*), *ze*, kiedy znaczą ruch z miejsca, np. *zrzucić*, *zepchnąć*, *spędzić*, *spłoszyć*, i t. p. *zrzucić ze stołu*, *zepchnąć z ławki*, *spędzić z dachu*.

c) Słowa wyrażające ogołocenie, odzieraanie, otrząsanie się, oplonienie, wyzucie, a tém samém jakby wydobyć jakieś rzeczy w czémsiś będącej lub na czémsiś znajdującej się, np. *dźwignąć z błota*, *ogolocić ze wszystkiego*, *drzeć ze skóry*, *oplonąć ze strachu*, *z bojaźni*, *zdarł z niego płaszcz*.

Częstokroć te same czasowniki kładą się z przyimkami *do* lub *z*, według tego czy chcemy wyrazić cel do którego coś zmierza lub początek z którego wynika, np. *wychodzić z domu*, *wychodzić do miasta*, *iść do kościoła* lub *z kościoła*.

3) Kiedy się mówi o części oznaczonej lub nieoznaczonej, którą z jakiej całości wyłączamy, np. trzech *z nich* umarło, jeden *z nas*, który *z was*, każdy *z nich*, nie wielu *z ludzi*, żaden *z nich*, nic *ze wszystkiego*.

4) Po stopniu najwyższym, bo ten znaczy wyłączenie, np. najpilniejszy *z nich*, najlepszy *z ludzi*.

Za pomocą przyimka *z*, tworzą się następujące wyrażenia przysłówkowe (285): *z oka patrzeć* (to jest bokiem), *z pamięci mówić*, *z południa*, *z przygody*, *z razu*, *z słońca iść*, *z trafunku*, *z wiatru stanąć*, *z zimy*, w których znajdujący się przyimek *z*, zawisł od domyślnych słów wyrażających początek, pochodzenie, czerpanie, branie, wyciąganie, występowanie, wynikanie, zbaczanie.

Słowa kilką przyimkami lub spadkami rządzące, oraz te, które ze zmianą rządu i znaczenie zmieniają.

386. Są słowa, które kilką przyimkami lub spadkami rządzą; np.

Dobijać się czego lub o co; dowiedzieć się czego lub o czym; przywykać komu, czemu lub do kogo, do czego i t. p.

387. Inne znowu słowa ze zmianą rządu zmieniają swe znaczenie, np.

Grać co (o sztukach muzycznych), *grać na czym*, (o instrumentach), *grać w co* (o zabawach), *grać kogo, co* (jego osobę na scenie udawać). *Przodkować komu*, poprzedzać go; *przodkować czemu lub w czym*, przewyższać, celować. *Śmiać się do kogo*, uśmiewać się; *śmiać się z kogo lub z czego* naśmiewać się i t. p.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

SKŁADNIA SŁÓW.

388. Prócz zasad według których słowa z podmiotem łączymy (331) znać jeszcze trzeba prawidła wskazujące, kiedy je w tych lub owych sposobach i czasach kłaść należy, żeby dokładnie wyrażały względy i następstwa czynności lub zależności działania.

Użycie czasów.

389. Wszystkie czasy, o których jużesmy wyżej mówili (176), dwojakie mają znaczenie: *bezwzględne*, gdy je same w sobie uważamy, i *względne*, gdy je odnosimy do czynności przez drugie słowo wyrażonej. I tak gdy powiem np. *Wczoraj pisałem do ojca*, wyrażam bezwzględnie, że się pisanem zajmowałem. Mówiąc zaś: *Gdy pisałem list, kilka razy grzmiało*; oznaczam, że moje pisanie odbywało się w czasie, gdy grzmiało, a więc było obecne i równoczesne czynności przez słowo grzmieć wyrażonej. Po tej uwadze zastanówmy się nad użyciem każdego czasu pod tym dwojakim względem:

1) CZAS TERAŹNIEJSZY wyraża bezwzględnie czynność teraz się odbywającą, np. *Ojciec je objad*, a względnie taką, która się od-

bywa obok drugiej terażniejszej; np. Gdy ojciec *jé* objad, zawsze *gra* muzyka.

W żywém opowiadaniu często czas terażniejszy zamiast przeszłego kładziemy, aby przez to okoliczności wydarzone obecnie przed oczy stawić, np. Aga, jako mu nakazano, z półkiem janczarów do smutnej i w bojaźni zostającej matki *zanosi* syna i za jedną drogą, jak szedł, miasto pod straż *bierze*, a za wielkie dobrodziejstwo syna matce żywego *oddaje*, ale jej natychmiast z miasta ustąpić imieniem Solimana *rozkazuje*. Włyński w Kronice Orzechowskiego str. 116 wyd. Wrocław.

2) CZAS PRZESZŁY NIEDOKONANY używa się bezwzględnie do wyrażenia czynności, która się odbywała w przeszłości, bez oznaczenia czy się ukończyła lub nie, np. *wczoraj pisałem nóty*; względnie wyraża czynność, która się odbywała obok drugiej już teraz przeszłej; np. Wczoraj, *gdym nóty pisał, grał* brat na flecie. Gdym był w ogrodzie, *przyjechała* siostra.

3) CZAS PRZESZŁY DOKONANY służy do wyrażenia czynności, która się w przeszłości skończyła czyli dokonaną została, np. *Jużem list napisał. Ktoś wystrzelił. Świeca zgasła*. Jako czas względny wyraża czynność taką samą, ale z oznaczeniem, iż się wprzód odbyła, niż druga, także już przeszła, np. Gdym list *napisał*, wyszedłem na przechadzkę. Gdy *ktos wystrzelił*, uciekliśmy z ogrodu.

Podobnie używamy tej formy do oznaczenia przeszłości ze względu na czynność terażniejszą lub przyszłą, np. *Bawię się*, bom się już lekcji *nauczyłem*. Kiedym *skończył* robotę, *będę się* teraz *bawił*.

4) CZAS ZAPRZESZŁY może się tylko używać względnie do wyrażenia czynności, która poprzedziła drugą będącą już teraz przeszłą, np. Gdym *był* list *napisał*, wyszedłem na przechadzkę.

UWAGA. Czas zaprzeszły rzadko się używa w mowie naszej (176, 4).

5) CZAS PRZYSZŁY NIEDOKONANY, od słów niedokonanych, wystawia czynność, która w przyszłości odbywać się będzie, np. *Jutro będziemy jedli* objad na wsi. Jako czas względny wystawia czynność obecną przyszłej, to jest oznacza, iż się będzie odbywała obok innej czynności przyszłej, np. Gdy *będę przejeżdżał* mimo lasu, *dam* ci znak strzałem.

6) CZAS PRZYSZŁY DOKONANY, od słów dokonanych, bezwzględnie

użyty wyraża czynność, która się w przyszłości zupełnie odbędzie, np. *Jutro zjemy sobie objadek na wsi, a potem przejedziemy się; względnie zaś położony oznacza, że z dwóch czynności w przyszłości dokonać się mających, jedna wprzód się ukończy, niż druga, np. Gdy przyjedziesz do miasta, odwiedź mnie. Skoro list napiszę, przyjdę do ciebie.*

W opowiadaniu historycznym używano dawniej czasu przyszłego słów dokonanych zamiast przeszłego, np. *Wolochowie też z drugiej strony uderzyli w nie i bardzo im byli silni, tak iż z razu Turcy Wolochom ustąpią. — Lecz Swierczowski postrzegłszy tego, krzyknie na nie. Wrócą się Wolochowie, a Turcy po nich się udadzą, ale się im zeprzec nie dadzą i wstępnym bojem z nimi czyniąc mężnie się im opierają. Potem się posilą Turcy i na Wolochy wszystką mocą natrą, do tego strzelbę na nie wywra* i t. d. Kronika Gwagnina, przekład Marcina Paszkowskiego, str. 186. wyd. pierwsze.

390. Czasy słów niedokonanych względnie użyte wyrażają zawsze czynność obecną drugiej, to jest czas terażn. wyraża czynność obecną drugiej terażniejszej, przeszły obecną przeszłej, a przyszły obecną przyszłej; i dla tego też wszystkie trzy imiesłowem czasu terażniejszego wyręczają się, np. *Ojcu jedzącemu objad muzyka przygrywa, przygrywała, będzie przygrywała* (tj. gdy je, jadł, będzie jadł objad). Czasy zaś słów dokonanych oznaczają zawsze czynność dawniejszą od tej, która jest wyrażona przez słowo zdania głównego, to jest wskazują, iż się coś wprzód stało lub stanie, i stąd przy łączeniu zdań zamieniają się zawsze na imiesłów czasu przeszłego; np. *Napisawszy list przechodzę się, przeszedłem się, przejdę się.*

Użycie Sposobów.

1. Sposób oznajmujący.

391. Sposobu oznajmującego używamy na oznaczenie, że to, co o podmiocie twierdzimy, jest prawdziwe, pewne i rzeczywiste, np.

Znam się ja do tego, iż dziad mój i ojciec w radzie królów nie siedzieli. Ale jako obfite źródło nie jest przez to mniejszej chwały, iż samo od siebie płynie, a wody zniskąd w się nie bierze; jako słońce nie jest przez to podlejsze iż samo od siebie jasność daje, a jasności w siebie nie bierze zniskąd: tak senatorski mój tytuł nie jest przez to niższy, iż się ode mnie pochyna. Górń. Dzieje str. 404. wyd. Most.

2. Sposób łączący.

392. Sposób łączący stąd nazwany, iż tylko w połączeniu z innem zdaniem czyni myśl zupełną, używa się, kiedy o czem z niepewnością mówimy, kiedy to nie jako będące rzeczywiście lub się dziejące, ale jako *chęć*, *zamiar*, *życzenie* lub *cel*, a zatem jako coś niepewnego wyrażamy.

W sposobie łączącym najprzód na zwyczaj wyrażania go w polskim języku, a potem na jego użycie względ mieć należy.

a) Wyrażanie sposobu łączącego w polskim języku.

393. Słowa polskie nie mają osobnych odmian na oddanie znajdującego się w innych językach sposobu łączącego (229), ale go zastępują czasem przeszłym użytym ze spójnikami *aby*, *żeby*, *ażeby*, *iżby* oraz *byle* zamiast *żeby tylko*, *byleby*, a niekiedy z samem *by*, a natenczas spójnik ten z żadnym się innym wyrazem ani nawet ze słowem nie łączy, ale tylko jego zakończenie osobowe przybiera.

394. Ponieważ, jakeśmy już wyżej (178, b) mówili, sposób łączący sam nigdy stać nie może, ale zawsze z innem zdaniem jest połączony, wypada zatem, że jako podrzędny czyli zależny w znaczeniu czasu stosować się musi do czasu słowa stojącego w zdaniu, od którego zawisł. Tak więc forma sposobu łączącego, lubo co do kształtu przeszła, może wyrażać czas terażniejszy, przeszły lub przyszły, a to według tego w jakim czasie użyto słowo w zdaniu przed spójnikiem stojącym i nim rządzącem. Tu tylko dodac należy, że stojące po spójniku słowo niedokonane zawsze wyraża czynność spólczesną czynności w zdaniu poprzedniem wyrażonej; jeżeli zaś słowo jest dokonane to oznacza czynność, którą, stosownie do czasów zdania, od którego sposób łączący zależy, za skończoną w obecności, przeszłości lub przyszłości uważamy, np.

Proszę cię, żebyś pisał (cz. terażn.).

Prosiłem cię, żebyś pisał (cz. przeszły niedok.).

Będę cię prosił, żebyś pisał (cz. przyszły niedok.).

Uprosiłem cię, żebyś napisał (cz. przeszł. dokon.).

Uproszę cię, żebyś napisał (cz. przyszł. dokon.).

b) Użycie sposobu łączącego.

395. Ponieważ sposób łączący wyraża niepewność, zatem używa się po wszystkich słowach niepewny czyli wątpliwy wypadek oznaczających. Kładziemy go więc po słowach *wola*, *rozkaz*, *życzenie*, *żądanie*, *zamiar*, *powątpiewanie* a zatem *niepewność* wyrażających, np. *Chce, żeby* do niego przyszedł. *Wątpię, iżby to było* prawdą. Nie donosilem ci o tём, *żebyś się nie zmartwił*.

Po niektórych słowach *chęć*, *wola*, *zamiar*, *rozkaz* i *życzenie* wyrażających, tak dobrze sposób łączący jak i bezokoliczny sam lub ze spójnikami *żeby*, *aby*, *iżby* i t. d. może być użyty, np.

kazał, *żeby* konie przyprowadzono

kazał konie przyprowadzić

kazał, *żeby* konie przyprowadzić.

3. Sposób warunkowy.

396. Warunek jest dwojaki: *pewny*, kiedy zależy od okoliczności, które za pewne i niezawodne uważamy i *niepewny*, kiedy dopełnienie go zawisło od okoliczności, które za wątpliwe uznajemy. Warunek pewny spójnikami *jeżeli*, *jeżeli*, *kiedy*, *chyba że*, *niepewny* zaś spójnikami *gdyby*, *jezliby*, *jezeliby*, *chyba żeby* oznaczamy.

397. Do pewnego warunku przywiązaną czynność sposobem oznajmującym z przystówkiem *to* wyrażamy, z niepewnym zaś warunkiem połączoną wskazujemy przez *toby*, a najpospolicij przez samo *by* z czasownikiem lub innym do niego należącym wyrazem związane. I tёмto właśnie różni się sposób warunkowy od łączącego, w którym *by* samo odrębnie bywa użyte lub z jakimś spójnikiem jest połączone (178 b); np.

Jeżeli przyjedzie, *to* go zaprosz do mnie. *Jezeliby* przyjechał, *to* *byś* go zaprosił do mnie. *Gdyby* żył, *cieszyłby* się lub *toby* się cieszył szczęściem swych dzieci.

4. Sposób życzący.

398. Sposób życzący podobnie jak łączący i warunkowy wyraża się w języku polskim przez czas przeszły ze spójnikiem *oby*, *bodaj*, *bodajby*, połączony.

399. Zdanie w sposobie życzącym wyrażone nigdy się nie od-

nosi do innego zdania, bo spójnik *oby* znaczy toż samo co *o!* *życze, pragne, by* lub *żeby*, a *bodajby* ściągnięte z wyrazów *Bóg daj* zamiast *niech Bóg da*, zawiera w sobie słowo *daj*, przy którym domyślamy się spójnika *by* lub *żeby*, który też niekiedy wyraźnie kładziemy, np. *Oby ci szczęście sprzyjało. Bodaj* takowych *było, bodaj było* wiele, co dobrzy gospodarze i obywatele. KRAŚ. list 47.

5. Sposób rozkazujący.

400. SPOSÓB ROZKAZUJĄCY służy do wyrażenia rozkazu, zakazu, upomnienia, życzenia, przestrogi i prośby, np.

Wstań! Idź! Nie czyń! Nie pisz! Bądź uważny! Strzeż się go! Boże zmiłuj się! Zmiłuj się nad nami! Przerwij lzy rzewne, ojciec mój kochany, rzekła, daj folgę smutkom i boleści.

UWAGA. Sposób rozkazujący ma często, zezwolenia znaczenie, a wtedy stoi zamiast *możesz, możecie*, np. *Smij się zewnątrz, a nie czuj* i kropki wesela. NARUSZ.

401. Sposób rozkazujący nie ma pierwszej osoby w liczbie pojedynczej, bo nikt sam sobie nie rozkazuje; ale ma też osobę w liczbie mnogiej, ponieważ niekiedy dla złagodzenia rozkazu, który innym dajemy, i do siebie go rozciągamy, np. *daj, podaj, nieś, przynieś; nieśmy, przynieśmy; nieście, przynieście*.

Trzecią osobę sposobu rozkazującego w l. pojedyn. i mn. wyrażamy kładąc przed trzecią osobą obu liczb czasu teraźniejszego w niedokonanych a przyszłego w dokonanych przysłówki *niech* lub *niechaj*, które też jest sposobem rozkazującym słowa *niechać*, np. *Niech (niechaj) kocha (ukocha); niech (niechaj) kochają (ukochają)*.

UWAGA. 1) *Niech, niechaj* z pierwszą osobą obu liczb czasu terażni. lub przyszłego dokonanego nie wyraża rozkazu, ale zezwolenie, życzenie lub dopuszczenie, np. *Niech zginę*, jeżeli to mówił. *Niechaj umrę*, jeżeli zmyślam. *Niech żyje!*

2) *Niech* łączy się też z przysłówkami *no, że*, i spójnikiem *by*, wtedy *niechno* wzmacnia rozkaz, *niechże* dobitności mu przydaje (258), a *niechby* doradę lub warunek wyraża, np. *niechno przyjdzie, niechże pisze, niechby dał; niechby on to mnie uczynił*.

3) Przyrostek *no* i *ż* po samogłosce, a *że* po spółgłosce, połączone ze wszystkimi osobami sposobu rozkazującego czynią dobitniejszym jego wyrażenie, np. *pójdźno, dajcieno; kochajże, kochajcież, kochajmyż, niechże kochają*.

402. Często zamiast sposobu rozkazującego używamy:

1) Czasu przyszłego, np. *Będziesz miłował* (za miłuj) pana Boga twego. *Pójdiesz* (za idź) do niego i *powiesz* (powiedz) mu.

2) Słów *proszę, chciój, racz*, ze sposobem bezokolicznym przydanego słowa, gdy z grzecznością lub winnym uszanowaniem wezwanie w sposobie prośby wyrazić chcemy, np. *Proszę mi dać* (daj mi). *Chciój wysłuchać. Racz przyjąć.*

3) Samego sposobu bezokolicznego, przy którym się innego słowa w sposobie rozkazującym domyślamy, np. *stać!* (domyśl. *rozkazuje, zalecam* i t. p.) *śłuchać!* W takim rozumieniu i inne części mowy, np. *baczność! naprzód! śmiało!* i t. p. oraz czas przeszły *poszedł stąd* i wyrażenie *precz stąd* mają znaczenie sposobu rozkazującego, bo się przy nich stosownych słów w sposobie rozkazującym domyślamy. I tak przy wyrazie *baczność*, domyślamy się *miejcie*; przy *precz stąd* domyślamy się *idź* i t. p.

UWAGA. W sposobie rozkazującym z przysłówkiem *nie*, używamy prawie zawsze słowa niedokonanego za dokonane, np. *złóż, nie składaj; przypatrz się, nie przypatruj się; wywróc, nie wyracaj; przepisz, nie przepisuj*. Przyczyna tego jest, że przysłówek *nie* w tym razie używa się nie jako przeczący, ale jako odradzający, zabraniający; przeto musi po nim następować słowo niedokonane; bo to tylko odradzać lub tego zabraniać możemy, czego jeszcze nie uczyniono; a słowa dokonane wyrażają czynność skończoną. Ale chcąc wyrazić czynność w chwili zaczętej i skończoną czyli czynność jednorazową, albo czynność jaką pewną i oznaczoną, używamy sposobu rozkazującego słów dokonanych z przysłówkiem *nie*, np. *nie zgub', nie zdradź mię, nie upuść, nie zaduś*. Co innego jest *nie zabijaj*, a co innego *nie zabij*; tamto ściąga się do nieoznaczonych przypadków, to zaś używa się tylko mówiąc o pewnym i oznaczonym.

6. Sposób bezokoliczny.

403. SPOSÓB BEZOKOLICZNY jakeśmy wyżej widzieli (178, f) nie odmienia się przez czasy, osoby i liczby, ale się w znaczeniu czasu, osób i liczb stosuje do słów od których zawisł, np. *chcę pisać*, *będzie chciała czytać*, *chcieliście jeść*.

404. Sposób bezokoliczny kładzie się w języku polskim w następujących zdarzeniach:

1) Kiedy go za podmiot bierzemy (307), np. *Milczć* (tj. milczenie) stanie za rozum. *Pracować* (tj. praca) jest rzeczą potrzebną.

2) Po słowach trzecioosobowych i trzecioosobowych wyrażeniach (252 i 255), jako też po przymiotnikach ze słowem *być* czasujących się (195, 5), jakimi są: *gotów jestem, powinienem* i t. p., np. *powinieneś wiedzieć; gotów jest wszystko poświęcić.*

UWAGA. Często stoi sam sposób bezokoliczny nie mając przy sobie trzecioosobowego słowa, którego się wtedy domyślamy. Zdarza się to szczególnie w pytaniach. *Plakać* mi zawsze (przychodzi), gdy cię zobaczę. Nie *widac*. Nie *rozeznać*. Nie *wiedzieć*, jak mu dogodzić. Czy (każesz) *bić* go? Czy (mam) cię tu *czekać*? Czy (trzeba) to *писаć*?

3) Słowa niezupełną myśl wyrażające dopełniamy przydanym do nich czasownikiem w sposobie bezokolicznym. Takimi są słowa: *chcieć, dać, iść, kazać, lubić, mieć* (kiedy niepewność wyraża), *módz, musieć, począć, pójść, potrafić, pragnąć, prosić, przestać, radzić, śmieć, starać się, uczyć i uczyć się, umieć, ważyć się, woléć, zacząć, zalecić, zwyknąć, życzyć*, i z nich złożone.

UWAGA. Używanie sposobu bezokolicznego po innych słowach, np. Zachęcał do dyjalektyki, bo ta *ułatwiała* z heretykami *wojować* (zamiast wojowanie), (Dzieje bibliotek str. 65); i także: Staranność w pisaniu zawsze *zniewalała wczytywać się* (zamiast do wczytywania się) w starożytne wzory (tamże str. 66); nadto po imionach zamiast dopełniacza rzeczowników słownych (60, 10), np. Turcy wpadli w labirynt porohów *bez możności wyjść* (wyjścia) z niego. (Athenaeum 1845. Oddział V. Zesz. III. str. 111). Zlecenie *pomnożyć ilość* (pomnożenia ilości) czajek zaporozkich (tamże str. 107), sprzeciwia się duchowi języka polskiego.

4) Bardzo często używamy sposobu bezokolicznego w znaczeniu *nie mówię żeby* lub *nie mówię że, nie powiem że*, a wtedy tożsamo słowo w jakimś czasie z przeczeniem *nie*, powtarzamy, np. *Spać nie spał*, ale drzymał. *Dać nie dam*, ale pożyczę.

ROZDZIAŁ PIĄTY.

ZDANIA.

405. Jużeśmy wyżej mówili, co jest zdanie (304), kiedy jest gołe, rozwinięte (313), i co są zdania pojedyncze i ściągnięte (318). Pozostaje nam teraz wspomnieć o złożonych i innych ze względu na ich znaczenie, rozmaicie nazywanych zdaniach.

Zdania złożone.

406. Mowa rzadko się składa z jednego (pojedynczego lub ściągniętego) zdania, ale bardzo często dwa lub więcej zdań łączy się z sobą i tworzą zdanie złożone.

407. ZŁOŻONEM zowie się zdanie powstałe przynajmniej z dwóch pojedynczych, z których każde ma swój podmiot i orzeczenie. Itak dwa zdania: „*Wół ryczy. Baran beczy*“ za pomocą spójnika *a* połączone wyrazimy: *Wół ryczy a baran beczy.* „*Słońce nie świeci. Obłoki pokryły niebo.*“ *Słońce nie świeci, bo obłoki pokryły niebo.*

408. Zdania złożone mogą być *spółrzędnie* lub *podrzędnie* z sobą połączone. Spółrzędnie wtedy są spojone, kiedy każde z osobna czyni myśl zupełną i zrozumiałą, np. *Nauczyciel uczy, a uczniowie uczą się.* Podrzędnie złączone są te zdania, z których jedno czyni myśl zupełną, drugie zaś tylko za pomocą pierwszego jest zrozumiałe, np. *Chory bierze lekarstwo, ażeby ozdrowiał.* Tu pierwsze zdanie jest zrozumiałe, drugie zaś: *ażeby ozdrowiał,* tylko za pośrednictwem pierwszego zrozumieć możemy. W tak złożonym zdaniu, to, które czyni myśl zupełną, dla tój jego własności, oraz ze względu, iż na zrozumienie drugiego zdania wpływa, *głównem*, to zaś, które tylko za pośrednictwem zdania głównego jest zrozumiałe, *podrzędnem* nazywamy.

Zdanie podrzędne tём się różni od głównego, że się przed niэм zawsze jakiś spójnik znajduje.

409. Zdania spółrzędnie połączone *spółrzędnemi*, podrzędnie zaś spojone *związanemi zdaniami* nazywamy dla tego, iż te ściślej, niż spółrzędne są z sobą związane; bo podrzędne albo od głównych zależą, albo je tём wyjaśniają.

Zdania spółrzędne.

410. Jak w zdaniach ściągniętych kilka podmiotów ze spólném orzeczeniem, lub kilka orzeczeń ze spólnym podmiotem i t. d. (360) za pomocą spójników w jedno łączy się zdanie, tak i w zdaniach złożonych szczególne zdania spójnikami wiążemy.

411. Spójniki, których używamy do połączenia dwóch lub więcej zdań głównych czyli spółrzędnych są: łączące (289), przeciwnicze

(293), wnioskuje (294) i powodne (297); dla tego też spójniki te spółrzednymi nazywamy. Ale i bez spójników można łączyć zdania główne w jedno złożone, np. *Rolnik mówi o gospodarstwie; żołnierz opowiada wyprawę; uczeni rozprawiają o naukach.* Jeżeli zaś w dwóch ostatnich zdaniach orzeczenie (*opowiada, rozprawiają*) opuścimy i połączywszy je z pierwszym tak się wyrazimy: *Rolnik mówi o gospodarstwie, żołnierz o wyprawach, a uczeni o książkach,* natenczas tak połączone wyrazy uczynią zdanie ściągnięte a nie złożone; bo nie wszystkie zdania będą miały swoje orzeczenie; dla tego też je nie średnikami ale przecinkiem odłączamy.

412. Zdania spółrzedne w piśmie średnikiem (;) a krótsze przecinkiem oddzielamy, chyba że za pomocą spójników *i, lub,* są połączone.

Zdania związane.

413. Z dwóch zdań podrzędnie związanych, jakieśmy wyżej wspomnieli (408), jedno jest zawsze *główne*, a drugie *podrzedne*.

Zdania podrzędne łączą się z głównymi za pomocą spójników, które dla tego, iż się przy nich używają, *spójnikami podrzednymi* nazywamy.

414. Zdania podrzędne są dwojakie: 1) *zależne*, to jest takie, które po pewnych zdaniach głównych koniecznie następować powinny, bo jakby spadki są od nich rządzone, i 2) *poboczne*, które jakąś część zdania głównego bliżej określają. Jak bowiem za pomocą przydatku lub dopełnienia (317) bliżej oznaczamy podmiot i orzeczenie, tak podobnie znajdujący się w zdaniu głównym podmiot, przydatek, dopełnienie lub przysłówki miejsca, czasu, sposobu i przyczyny, całym zdaniem bliżej wskazujemy, które według tego *podmiotowem, przydatkowem, przysłówkowym* lub *zdaniem dopełnienia* nazywamy; np.

Pilność jedna uczniowi pochwałę. Jedna uczniowi pochwałę, że *jest pilny.* *Nadzieja wiecznego życia* pociesza nas. Pociesza nas nadzieja, że *wiecznie żyć będziemy.* *Leniwy* zasługuje na *karę* (żeby go *karano*). *Kruki* zlatują się *do ścierwa.* *Kruki* zlatują się *tam, gdzie jest ścierwo.* *Ojciec* wyjechał *ze wschodem słońca* (gdy *słońce wschodziło*). *Udajesz głupiego.* *Udajesz, jakobyś był głupi.* Nie może pisać *z przyczyny bólu palca.* Nie może pisać, *bo go palec boli.* *Dobre zachowanie się* dzieci cieszy rodziców. Cieszy rodziców, *kiedy się dzieci dobrze zachowują.* Chrystus zaleca nam

miłość nieprzyjaciół. Chrystus zaleca nam, żebyśmy nieprzyjaciół miłowali. Krótkie zastanowienie się przekonywa nas o szkodliwości kłamstwa (że kłamstwo jest szkodliwe). Powodzenie bliźnich cieszy człowieka poczciwego. Cieszy człowieka poczciwego, kiedy się bliżnim powodzi. Życie jego jest niepewne. Niepewno, czy żyć będzie. Chwalebna jest pobożność. Chwalebna jest, żebyśmy byli pobożni. Człowiek obiecuje sobie długie życie, (że długo żyć będzie). Nie może pracować człowiek słaby, (który jest słaby). Mój przyjaciel umarł z początkiem wiosny (gdy się wiosna zaczynała).

UWAGA. 1) Zdanie główne zawiera zawsze główną myśl mówiącego, poboczne zaś jest tylko dokładniejszym jej określeniem, bo zawsze się odnosi do jakiejś części zdania głównego, którą albo określa, albo zastępuje, i dla tego według jej znaczenia nazywa się *rzeczowném*, lub *przysłówkowém* zdaniem, albo, też jakęśmy wyżej mówili, *podmiotowém*, *przydatkowém*, *przysłówkowém*, lub *zdaniem dopełnienia*. Ale nie masz zdania *orzeczenia*, bo to jako właściwa treść zdania przez zdanie poboczne zastąpić się nie da.

2) Jak znaczenie zdań spórzędnych różne jest od znaczenia zdań związanych, tak też do połączenia jednych i drugich innych używamy spójników. Jakoż jedne z nich tylko spórzędne, drugie spórzędne i związane, a trzecie tylko związane spajają zdania. I tak:

1) Łączące (289)	}	wiążą tylko zdania spórzędne.
2) Wylączające (291)		
3) Przeciwnicze (293)		
4) Wnioskujące (294)		
5) Porównywające (292)	}	spajają tak spórzędne, jak i podrzędne zdania.
6) Niektóre przeciwnicze (293)		
7) Powodne (297)		
8) Celowe (296)	}	służą tylko do łączenia zdań podrzędnych.
9) Warunkowe (295)		
10) Czasowe (298)		

11) Przysłówki pytające (272. 3) w pytaniach zwyczajnych są przysłówkami, np. *Czy był?* w ubocznych zaś są spójnikami podrzędniemi, np. *Kto wie, czy był?*

Zdania zależne.

445. ZALEŻNEMI czyli rządzonemi zdaniem są: 1) Pytania uboczne. 2) Zdania przedmiotowe. 3) Zdania skutek wyrażające i 4) Zdania cel lub zamiar oznaczające.

1) PYTANIA UBOCZNE są te, które od jakiegoś zdania zawisły, np. *Powiedz mi, czy bogactwa uszczęśliwiają człowieka?* Myśl często o tém, *czyliś się wywdzięczył twym dobroczyńcom.* *Czy wiesz, kiedy powróci?*

2) ZDANIA PRZEDMIOTOWE dla tego tak nazwane, iż je po słowach myślenia, widzenia, czucia i innych zmysłowych lub umysłowych zamiast biernika za pomocą spójnika *że, żeby*, z głównem zdaniem wiążemy. I tak zamiast: „Widzę *stojące drzewo*. Słyszę *śpiewające ptaki*. Czuję *zimno lodu*“ mogę mówić: Widzę, *że stoi drzewo*. Słyszę, *że ptaki śpiewają*. Czuję, *że lód jest zimny*. Nie żąda, *żeby mu dać*. Nie życzy sobie, *żeby przyjechał*.

UWAGA. Do zdań przedmiotowych policzyć można zdania *przytaczające* czyli *przywodzące* przez które własne słowa lub cudzą mowę, jak była powiedziana, dosłownie przywodzimy; np. Bóg rzekł: „*Niech będzie światłość!*“ Takie zdania odłączają się dwukropkiem i cudzysłowem.

3) ZDANIA SKUTEK WYRAŻAJĄCE łączą się z głównymi także za pomocą spójnika *że, iż*, np. Słońce sprawia, *że wszystko kwitnie*. Dokazał swą wytrwałością, *że się przy swoim utrzymał*. Tak jestem słaby, *że stać nie mogę*.

4) ZDANIA CEL LUB ZAMIAR OZNACZAJĄCE mają przed sobą spójniki: *by, aby, żeby, ażeby, iżby*, np. Żyj cnotliwie, *żebyś spokojnie mógł umierać*. Ucz się, *ażebyś nabył potrzebnych nauk*. Rozkazano mu, *by przyszedł*. Proszę cię, *żebyś jutro napisał*. Okna służą do tego, *żeby przez nie światło do mieszkania wchodziło, a zimne powietrze przystępu nie miało*.

Zdania poboczne.

416. Pobocznymi są zdania: 1) Objasniające. 2) Względne. 3) Warunkowe. 4) Czasowe. 5) Powodne czyli przyczynowe. 6) Wyluczające. 7) Przypuszczające. 8) Wnioskujące. 9) Porównujące, i na koniec 10) Przeciwnicze; dwa ostatnie wtedy tylko, kiedy tak główne, jak i poboczne zdanie ma swoje słowo czyli orzeczenie.

1) OBJAŚNIAJĄCE zdania służą do objaśnienia rzeczownika lub zaimka *to, owo, w tém, w owém, z tego, dla tego*, i t. p. w zdaniu głównem wyraźnie położonego albo też domyślnego, z którym się wiążą za pomocą spójnika *że, np.* Gniewa go (*to*) *że mu odmówił*. Jestto największe szczęście, *żeś go zastał przy życiu*. Nie pisał do ciebie *dla tego, że jutro przyjedzie*.

2) WZGLĘDNE zdania bliżej określają rzeczownik, przymiotnik rzeczownie wzięty, zaimek lub przysłówek czasu i miejsca stojący w głównem zdaniu, z którym się wiążą za pomocą zaimka wzglę-

dnego, który, która, które, kto, co, kiedy, kiedykolwiek, gdy, dokąd, dokądkolwiek, którędy, skąd, skądkolwiek, gdzie, gdziekolwiek, gdziebądź. Takie zdania to w środku głównego, to przed niém, to po niém zwykle kładziemy; np. Ulewa, która była w przeszłym tygodniu, wielkie szkody poczyniła. Kto smaruje, ten jedzie. Pochlebstwo szkodzi temu, który mu wierzy. Wyniosła się na wieś, co jej staraniem wzrosła, gdzie cicha spokojność panuje, gdzie wszystko szczęściem i sytem oddycha.

Czasem opuszcza się zaimek *ten, ta, to*, do którego się zdanie względne odnosi; np. Szczęśliwy (ten), kto przestaje na swoim.

UWAGI. 1) Zdanie względne zaimkiem *co* z głównym połączone i po niém stojące, nie ściąga się do jego rzeczownika lub innego wyrazu, ale do całej myśli przez nie wyrażonej; np. Przysłał mu pięknego konia, *co go wielce uradowało*. Mój ojciec zachęcał mię do zamilowania cnoty, *za co dozgonnie wdzięczen mu będę*.

2) Niekiedy zdanie względne przez inne także zdanie, a nawet i przez więcej zdań bliżej oznaczamy; np. Młodzież, która do szkoły, *co dla jej dobra przez zwierzchność jest zaprowadzona*, pilnie nie ucześnie, nie wielkie w naukach, *o których nabycie starać się powinna, uczyni postępy*. Porównaj § 424.

3) Zdanie względne dla jasności myśli, szczególnież zaś kiedy się w zdaniu głównym kilka jednorodzących imion znajduje, jak najbliżej kłaść należy przy imieniu, które określa. I tak nie jasno wyraziłbym się mówiąc: Syn jest pociechą ojca, *który się dobrze zachowuje*; bo tu są dwa rzeczowniki rodzaju męskiego. Jasnziej będzie, gdy zdanie względne umieści się w środku głównego: Syn, *który się dobrze zachowuje*, jest ojca pociechą.

4) Zdania względne za pomocą zaimka *który, która, które, co* lub spójnika *gdy* z głównym związane mogą się skracać za pomocą imiesłowów, jak to niżej (417 i 419) zobaczymy.

5) Do zdań względnych można też policzyć zdania *nawiasowe* tojest takie, które między wyrazy zdania głównego wtrącamy bez żadnego połączenia i dla tego je przecinkami, nawiasami lub cudzysłowem, albo rozłącznikiem oddzielamy od wyrazów zdania głównego, z którego bez naruszenia myśli mogą być wyłączone np. Mój przyjaciel, *znasz go dobrze*, doniósł mi o tém. Syn mądry, *mówi Salomon w swych przypowieściach*, rozwesela ojca, ale syn głupi smutkiem jest matki swojej.

3) WARUNKOWE zdania zawierają warunek czyli to, bez czego okoliczność jaka zdarzyć się nie może, np. *Jeżeli nie jesteś pilny (warunek), nie uczynisz w naukach postępu* (okoliczność od

warunku zależąca). Okoliczność od warunku zawisła w głównym a warunek w pobocznym zdaniu kładziemy; ale je według upodobania lub potrzeby szykujemy.

Zdania warunkowe łączymy za pomocą spójników *jeżeli, jeżeli, kiedy, gdy, chyba że*, przed którymi przecinek kładziemy, np. Będziesz ukarany, *jeżeli* się nie poprawisz. Porównaj § 295.

4) CZASOWE wskazują okoliczność czasu, w którym się czynność w zdaniu głównym wyrażona zaczyna, trwała lub dzieć będzie. Przykłady zob. w § 298.

5) POWODNE czyli przyczynowe zawierają przyczynę dla której się coś dzieje. Przykłady zob. w § 297.

6) WYŁĄCZAJĄCE zdania albo znoszą część orzeczenia w zdaniu głównym zawartego, albo je z jakimś wyłączeniem przypuszczają. Spójniki takie zdania wiążące są: *tylko, tylko że, jednakże, lecz, ale, oprócz że, wyjąwszy że*, np. Staś jest bardzo dobry chłopiec, *tylko że niekiedy bywa roztargniony*.

7) PRZYPUSZCZAJĄCE zdania, wyrażają pewne lub niepewne przypuszczenie, mimo którego przeciwność zdarza się to, co w zdaniu głównym jest powiedziane. Do łączenia takich zdań używamy spójników przeciwnicznych (293): *acz, aczkolwiek, choć, chociaż, jakkolwiek, lubo, wprowadzie*. Jeżeli te spójniki stoją w zdaniu poprzednim, to w następnym kładą się: *ale, atoli, jednak, lecz, przecię, wszelako*, np. Pojechał, *choć deszcz pada*. Zob. przykłady w § 293.

8) WNIOSKUJĄCE zawierają wniosek czyli wynik z tego, co się w głównym zdaniu powiedziało, np. Milczy, *więc zezwała*. Zobacz przykłady w § 294.

9) PORÓWNYWAJĄCE zdania wyrażają porównanie i wtedy tylko są pobocznymi, kiedy one równie jak i związane z nimi zdania główne mają swoje słowo czyli orzeczenie. Przykłady zob. w § 292.

10) PRZECIWNICZE zdania także wtedy tylko są pobocznymi, kiedy tak główne jak i one mają osobne orzeczenie; w przeciwnym bowiem razie, tak te jak i porównywające są spótrzednimi. Przykłady zob. w § 293.

UWAGI. 1) Zdania poboczne mogą też stać między wyrazami zdania głównego, a wtedy je *pośrednimi* nazywamy, np. *Kula, ponieważ jest okrągła, łatwo się toczy. Struś, lubo ma skrzydła, latać nie może*. Wszystkich więźniów, *czy byli osądzeni lub nie, wolnymi uczynił*.

2) Niekiedy dla krótkości mowy opuszczamy łatwo domyślny spójnik to przed głównym, to przed pobocznym zdaniem stać mający, np. Nie mogę chodzić, *(bo) nogi mię bola*. Kiedy się chłop przeпоści, *(wtedy) nie szuka w chlebie ości*.

Skracanie zdań pobocznych.

417. Zdania względne zaimkiem *który, która, które, co*, z głównym związane wtedy się tylko skracają, kiedy te zaimki stoją w mianowniku lub bierniku. Skracanie to dzieje się w ten sposób, iż w zdaniu z mianownikiem zaimka względnego *który* lub *któ* zamieniwszy czasy niedokonane na terażniejszy, dokonane zaś na przeszły imiesłów, zgadzamy je w rodzaju, liczbie i spadku z rzeczownikiem, do którego się zaimek odnosi.

np. Człowiek, *który pracuje*. Człowiek *pracujący*. Matki, *która czyta*. Matki *czytające*. Ciotkę, *która idzie*. Ciotkę *idącą*. Dzieciom, *które spią*. Dzieciom *spiącym*. Piórami, *które leżą*. Piórami *leżącemi*. Siostra, *która ma przyjść*. Siostra *mająca przyjść*. *Kto spł, ten nie myśli*. *Spłacy nie myśli*. *Kto nie chce słuchać*. *Nie chcacy słuchać*. *Chwalłł uczniów, którzy się uczyli*. *Chwalłłł uczniów uczących się*. *Zawsze będę rad gościom, którzy mię odwiedzą (odwiedzającym mię)*.

418. W skróconém zdaniu opuszcza się zaimek wskazujący *ten, ta, to*, przez zdanie względne określony; np. *Wszystkim tym, którzy przybyli*. *Wszystkim przybyłym*. *Na korzyść tych, którzy chcą*. *Na korzyść chcących*.

419. Podobnie skracają się zdania poboczne złożone ze spójników *bo, chociaż, gdy, kiedy, ponieważ* i słów niedokonanych, gdy się odnoszą do zaimka osobistego w zdaniu głównym w spadku względnym stojącego. W takich bowiem zdaniach, po opuszczeniu spójnika, słowo zamienia się na imiesłów czasu terażniejszego czynny, który się kładzie w spadku zaimka osobistego. Jeżeli zaimek jest osoby pierwszej i drugiej, to w zdaniu głównym pozostaje, ale osobę trzecią wyrażający często się opuszcza, np.

Pomagał mi, *gdym cały dzień pracował*. Pomagał mi cały dzień *pracującym*. Widziałem was, *gdysście szli z kościoła*. Widziałem was *idących z kościoła*. Posłałem mu pieniądze, *bo był w niedostatku*. W niedostatku *będącemu* posłałem pieniądze. Nie wierz mu, *choć się zakłina*. Nie wierz mu *zaklinającym się*. Skoro się położył, zaraz go sen ogarnął; *bo był bardzo znużony*. Bardzo *znużonego* zaraz sen ogarnął.

UWAGI. 1) Ponieważ wszystkie słowa czynne i wiele nijakich

nie mają imiesłowu czasu przeszłego, zatem zdania z mianownikiem zaimka względnego w czasie tym stojące na imiesłów zamieniać się nie mogą, np. brat, *który* kochał; dziecko, *które* spało.

2) Słowo *być* znajdujące się w zdaniu względnym w skraccaniu go bez użycia imiesłowu całkiem się opuszcza, np. Ci *którzy* są *zdatni*, nie zawsze czynią w naukach postępy. *Zdatni* nie zawsze i t. d.

420. Tak też skraccają się zdania względne z zaimkiem w bierniku stojącym, z tą atoli różnicą, iż tu słowo czynne zamienia się na odpowiadający jego czasowi imiesłów bierny zgadzający się w rodzaju, liczbie i spadku z rzeczownikiem, do którego się odnosił zaimek względny; np.

Brat, *którego* kocha. Brat *kochany*. Matce, *którą* kochamy. Matce *od nas kochanej*. Drzewa, *które* ściął. Drzewa *przez niego ścięte*. Końmi, *które* zmęczył. Końmi *zmęczonemi*. Kaleka, *którego* wszyscy opuścili. Kaleka *od wszystkich opuszczony*. Miasta, *które* zwiedziłem. Miasta *przezemnie zwiedzone*.

UWAGA. Podobnie skraccają się też zdania względne z dopełniaczem zaimka *który, która, które*, gdy ten od słowa jest rządzony, np.

Książka, *której* szukałeś. Książka *przez ciebie* *szukana*. Przechadzka, *której* użyliście. Przechadzka *przez was* *użyta*.

421. Zdania mające przed sobą spójniki *gdy, skoro*, skraccają się na imiesłów nieodmienny *ąc* i *szy*, ale to wtedy tylko, kiedy tak główne jak i poboczne zdanie ma ten sam podmiot. Skraccanie to dzieje się w ten sposób, że po opuszczeniu spójnika *gdy, skoro*, słowo zamienia się na imiesłów nieodmienny jego znaczeniu odpowiadający, a zatem na *ąc*, jeżeli było niedokonane, a na *szy*, kiedy było dokonane, np.

Gdy to mówił, płakał; przez imiesłów wyrazimy: *To mówiąc* *płakał*. *Gdy* się o tym dowiedział, zemdłał. *Dowiedziawszy się* o tym zemdłał. *Gdy* go widzieć będziesz. *Widząc* go. *Skoro* go spostrzegł. *Spostrzegłszy* go. *Skoro* sobie przypomniał. *Przypomniałszy* sobie. *Gdy* się dowiedział. *Dowiedziawszy się*. Odpisał mu, *gdy* nie mógł przyjechać. *Odpisał mu* *nie mogąc* *przyjechać*.

UWAGA. Składnia imiesłowu i wtedy może być użyta, kiedy zdanie główne nieosobiście jest wyrażone, np. *Gdy* się jedzie, *spi* się dobrze. *Jadąc* *spi* się dobrze.

422. Jeżeli z dwóch zdań przez spójnik *gdy* lub *skoro* z sobą połączonych każde ma inny podmiot, wtedy nie można kłaść imiesłowu nieodmiennego, np. *Sposobność* *trafiając* się, *(ja)* *piszę* do ciebie. *Ja* w ogrodzie będąc, *(on)* *przyszedł* do mnie. *Francuzi*

odebrawszy tę wyspę nazad, *handel* się tam znowu powrócił. Pam. polit. hist. r. 1783. I. 108.

Łączenie więcej niż dwóch zdań.

423. Jak zdanie pojedyncze rozwinięte (313 i 314) przez różne przydatki rozszerza się coraz bardziej, tak i zdanie złożone rozwija się, jeżeli do zdań głównych przydamy względne lub poboczne. I tak zdanie złożone: „*Upiory żyją w gorących krajach i ze śpiących ludzi i zwierząt krew wysysają*“ rozszerzyć można jak następuje: *Upiory, dawniej za gatunek nietoperzy uważane, są na stopę długie; znajdują się w gorących krajach, gdzie się owocami żywią; wysysają też krew z ludzi śpiących i zwierząt, raniąc ich swemi kolcowatemi językami.*

OBJAŚNIENIE. Zdanie to składa się z trzech głównych następujących:

1) *Upiory są na stopę długie*; 2) *znajdują się w gorących krajach*; 2) *wysysają krew ze śpiących ludzi i zwierząt*. W członkach pierwszego zdania głównego stoi względne jako ściągnięcie: *dawniej za gatunek nietoperzy uważane* (tj. *które dawniej za gat. nietop. i t. d.*). Drugie zdanie główne bliżej określa się pobocznem miejsce oznaczającym *gdzie się owocami żywią*. Trzecie zdanie główne bliżej określa zdanie poboczne ściągnięte: *raniąc ich swemi kolcowatemi językami*.

Tymto sposobem Autor *Śpiewów historycznych* w dumie o Michale Głińskim gołe zdanie (313) „*Głiński liczył dni w więzieniu*“ rozwiniawszy podmiot i dopełnienie (317), oraz przydawszy zdania okoliczności miejsca określające, pięknie rozszerzył i wyraził jak następuje:

W okropnych CIENIACH pieczarów podziemnych,
Gdzie promień słońca nigdy nie dochodził,
Kędy kaganiec, z środka sklepień ciemnych
Zwieszony, blade płomienie rozwodził,
GŁIŃSKI, znajomy z zwycięstw i niecnoty,
LICZYŁ DNI smutne ciężkimi zgrzyoty.

424. Zdanie złożone może więcej niż dwa zawierać zdania. Jakoż bardzo często trzy, cztery, pięć a nawet i więcej zdań w jedno większe wiążemy. Dzieje się to łącząc:

- a) Kilka zdań głównych.
- b) Dwa główne a jedno poboczne.
- c) Jedno główne a dwa poboczne i t. p.

Co do pobocznych zdań uważać należy, że te: 1) Albo się od-

noszą do różnych części zdania głównego; 2) Albo też ich kilka należy do téj samej części zdania głównego, a takie zdania są względem siebie spólrzędne; albo nakoniec 3) Jedno poboczne odnosi się do jakiejś części zdania głównego, a drugie ściąga się do poprzedzającego je pobocznego, a tak jest jego zdaniem podrzędném.

Przykłady zdań złożonych z trzech pojedynczych.

425. Trzy zdania główne:

Bóg jest wszędzie obecny; cały świat jest jego tronem; jego wszechmocność wszystko ogarnia.

Dwa zdania główne a jedno poboczne:

Ziemia, *na której mieszkamy*, jest wielka; ale daleko większe jest słońce. Mniejszy jest księżyc, aniżeli gwiazdy; ale zdaje się być większym dla tego, że *jest bliżej ziemi*. Sumienie wskazuje człowiekowi, *co jest sprawiedliwe a co niesprawiedliwe*; ale nie wszyscy ludzie idą za jego głosem.

Jedno zdanie główne a dwa poboczne:

Mowa, *która jest wyrazem naszego myślącego ducha*, odróżnia nas od zwierząt, *które myśleć i mówić nie umieją*. Myśl, że Bóg jest ojcem miłującym ludzi, powinna nas pocieszać, *gdy jesteśmy w niezczęściu*. Porucz siebie i wszystko, *co cię dolega*, niewątpliwj opiece Wszchemocnego, *który wszystkiém rządzi*.

Zdanie główne z dwoma pobocznymi, które się do téjże samej jego części odnoszą; a zatem są względem siebie spólrzędne.

Badacze przyrody dostrzegli, że *zielone liście w czasie gdy słońce świeci okwicie wyziewają powietrze do życia potrzebne; ale że z tych samych liści po zachodzie słońca wywiewuje się powietrze zabijające*. W głębokich jaskiniach i starych piwnicach, *do których powietrze nie ma przystępu i gdzie szkodliwe wydobywają się wzyewy*, światło zwykle gaśnie.

Zdanie główne z dwoma pobocznymi, z których jedno odnosi się do jakiejś części głównego, drugie zaś ściąga się do poprzedzającego je pobocznego, względem którego jest podrzędném.

Pocziwym jest ten, co sumiennie wypełnia powinności, *które zawsze pełnić powinien*. Otwartym jest, kto nawet wtedy mówi prawdę, *kiedy mu za nią cierpieć przychodzi*. Nie unikaj niebezpieczeństwa, *kiedy powinność nakazuje, żebyś się na nie narażał*. Nie dla tego na tak daleką wojnęśmy jechali, *abyśmy tylko mieli ten głos lichy, żeśmy pogańską ziemię zwojowali*.

UWAGA. W powyższych przykładach widzieliśmy, że i zdania

poboczne mogą być względem siebie spółrzednemi i podrzednemi (408). To połączenie ich dzieje się za pomocą tych samych spójników, których używamy do łączenia zdań złożonych i związanych.

426. Zdanie z kilku złożone, składa się ze zdań ściągniętych (319), złożonych (407) lub związanych (409). Zdanie związane może być podrzednem względem jednego tylko zdania głównego lub pobocznego.

427. Jak w zdaniach złożonych i ściągniętych, tak i w tych, które ich wiele obejmują, używają się też same znaki przestankowe, tojest: przecinek i średnik.

Okresy.

428. OKRESEM nazywamy zdania spółrzedne lub związane tak z sobą połączone, iż jedną myśl wyrażają, np.

Ponieważ jesteście w naszym domu, do naszych więc stosujecie się zwyczajów. Unikaj złych towarzystw, bo te każą dobre obyczaje.

429. Każdy okres składa się przynajmniej z dwóch członków tojest: z *poprzednika*, który w ogólności wyraża myśl logicznie podrzedną, i *następnika*, w którym główną myśl jest zawarta.

1) Poprzednik i następnik zowią się *członkami* okresu, który według ich liczby dwuczłonkowym, trzyczłonkowym, czteroczłonkowym, pięcioczłonkowym i t. d. nazywamy.

2) Dwuczłonkowy okres składa się z jednego poprzednika i następnika. I wtedy dwuczłonkowym być nie przestaje, kiedy się do poprzednika lub następnika ściągają inne podrzedne zdania poboczne, np.

Jeżeli ciało krusze, jakim jest szkło i porcelana, nagle z ciepła do zimna lub z zimna do ciepła przeniesiemy: natenczas pęka; albowiem w cieple nagle się rozszerza, w zimnie zaś prędko się skupia.

3) Trzyczłonkowy okres ma dwa poprzedniki i jeden następnik, albo jeden poprzednik i dwa następniki, np.

Jak burza z dziką wściekłością druzgoce drzewa i oszpeca postać przyrodzenia; jak trzęsienie ziemi w swych nagłych i gwałtownych wstrząśnieniach całe miasta pogrąża: tak wściekłość rozjuszonego roznosi w około nieszczęścia, niebezpieczeństwa i zagładę.

4) Czteroczłonkowy okres składa się z dwóch poprzedników i tyluż następników, albo z trzech poprzedników a jednego na-

stępniaka, albo nakoniec z jednego poprzednika a trzech następników, np.

Kiedy człowiek skruszony stałym jest w swoim postanowieniu; kiedy szkodę przez siebie wyrządzoną według możliwości nagradza; kiedy się odzwyczajają od złego, a do dobrego nawyka: natenczas nawraca się; na nowo żyć zaczyna i skłonności swe zmienia.

430. W okresie wieloczłonkowym jak poprzedniki, tak i następniaki są względem siebie spólrzędne. Spólrzędne członki (poprzedniki lub następniaki) średnikiem przedzielają się, następniaki zaś w wieloczłonkowym okresie dwukropkiem (:) odłączają się od swoich poprzedników, np.

Kto rzeczy, o których wie, że są skradzione, kupuje lub w zastaw bierze; kto skradzione rzeczy przechowuje lub ukrywa, albo się ich sprzedają zajmuje; kto środki kradzieży wskazuje lub ułatwia; kto w czasie czynionej kradzieży na straży stoi, aby złodziej nie miał przeszkody; kto mu narzędzi do popełnienia kradzieży udziela lub przy niej jest pomocny; kto znanych złodziei i rozbójników w dom swój przyjmuje i gospodą podejmuje: ten jest uczestnikiem kradzieży, i równie jak złodziej karany będzie.

431. Jeżeli okres jest dwuczłonkowy ze związanych zdań (409) złożony, to je przecinkiem oddzielamy; średnik zaś kładzie się tylko w dwuczłonkowym okresie ze zdań spólrzędnych złożonym.

UWAGA. Zdania pojedyncze zamieniają się w okres, jeżeli istotne i przypadkowe cechy do jakiegoś pojęcia przywiązane (np. *jesień*) przez zdania wyrazimy. I tak pojedyncze zdanie „*W jesieni ptaki wędrowne odlatują do cieplejszych krajów*“ zamienimy w okres jak następuje: Kiedy dni są coraz krótsze; kiedy słońce już słabo grzeje; kiedy chłodne wiatry po ścięciem ścierniu ponuro wieją; kiedy się zimowit na łąkach ukazuje; kiedy się drzewa w sadach pod dojrzałym owocem uginają; kiedy liście na nich żółknąć zaczynają, a krzewiny świeżą zieloność utracają: wtedyto zbierają się stada wędrownego ptastwa, by razem odlecieć w owe dalekie kraje, gdzie i powietrze jest łagodniejsze, i mroźna zima nie przerywa wesołych śpiewów tych swobodnych wędrowców.

ROZDZIAŁ SZÓSTY.

SKŁADNIA SZYKU.

432. SKŁADNIA SZYKU zawiera prawidła należytego porządkowania wyrazów ze względu na ich zależność, jasność myśli, gładkość mowy i jej dźwięczność.

433. Szyk jest *prosty* lub *zmienny*. Prosty zależy na wiąza-

niu wyrazów według ich zależności i porządku następujących po sobie pojęć, np. *Kupił konia bratu. Napisał list do siostry mieszkającej w Warszawie*; w zmiennym zaś szyku układają się ze względu na gładkość mowy lub jej dobitność. I tak zamiast: *Praca jest zasadą dobrego mienia*, mogą powiedzieć: *Dobrego mienia zasadą jest praca* lub *Zasadą dobrego mienia jest praca*.

434. W szyku prostym ze względu na gładkość mowy unikać należy:

1) Zbiegu wyrazów od jednakowych zgłosek zaczynających się, na jednakowe zakończonych lub też samą samogłoskę mających; np. *We wszystkich tych moich nieprzerwanych zatrudnieniach. Ze wszystkimi waszemi matemi i grzecznemi dziećmi. W ciemności ścigał gałgana. Nie taj tajdaka. Ach! jaka straszna burza być musiała, ona wszystkie drzewa połamała, i pozalewała całe drogi*. Tu częste brzmienie samogłoski *a* czyni mowę nie gładką.

2) Zbiegu wyrazów równej długości; np. *Jakie drzewo, taki zawsze owoc bywa*.

3) Zetknięcia się wielu wyrazów jednozgłoskowych, np. *Ach! jak dziś wiatr dał, deszcz lał, grad tłukł*.

4) Umieszczania blisko siebie wyrazów z jednego źródła pochodzących lub też samo znaczących, np. *Nie naśladuj przesładowców twoich*. Ale ze względu na moc wyrażenia, jeżeli dobitność mowy tego wymaga, dobrze powiesz: *Oko za oko, głowa za głowę* i t. p.

5) Rymowania w prozie oraz częstego używania tych samych sposobów mówienia; np. *Ludzkie cnoty są to przymioty, zastępujące na twoje uwagę i na uwagę wszystkich ludzi*.

6) Umieszczania na końcu zdań wyrazów jednozgłoskowych bez przycisku wymówić się mających, tudzież wyrazów przydługich a do tego twardo zakończonych; np. *Wczoraj widziałem go. Posłałem książki tam. Postępek tego człowieka nową dla mnie przyczyną zmartwienia był. Przenajchwalebniejszy, nieoceniony Konstantynopolitańczyku*.

UWAGI. 1) Szczególniej wzgląd mieć należy na skrócone formy zaimków osobistych *mi, ci, się, i t. d.*, które w niewłaściwym miejscu położone nie miłą czynią mowę, jak się o tém z następu-

jących przykładów przekonać możemy. (Bib. Ossol. 1848 zes. I. str. 17.) *I mu zaraz nagrodę zapewnić; (tamże) bo też zadanie i trudy kniazia się z utworzeniem wsi nie kończyły; (tamże str.16.) dokumentów wsi Ustrzyk się tyżących.*

2) Dobrze się kończy zdanie na wyraz jednozgłoskowy, gdy ten z przyciskiem wymawiany, bo przez to mowa staje się dobitniejsza; lub gdy go poprzedza wyraz dwuzgłoskowy, bo wtedy przycisk pada na zgłoskę trzecią od końca; np. *W gruzach swoich legnie bój. Ciagle spi.*

435. Wskazanim wyżej niedogodnościom zapobiegamy używając takiego układu wyrazów, który nie wynika z właściwego następstwa pojęć, ale zależy od względu na moc wyrażenia, gładkość mowy i jej dobitność.

Taki układ, zmiennym szykiem nazywany, nie da się ująć w ogólne prawidła i dla tego też pomijamy tu jego przepisy, bo te, równie jak zasady zamienni, dodatni i wyrzutni, które najwięcej się przyczyniają do gładkości mowy, jej mocy i dobitności, nie należą do gramatyki, ale w nauce o stylu zwykle się podają.

WIERSZOWANIE.

436. Układ pewnej liczby wyrazów według następstwa wybitniej lub słabiej wymawiających się zgłosek, albo według ich ilości w całość związanych, nazywamy *mową wiązaną* czyli *wierszem*, który ze względu na to dwojaki połączenie zgłosek jest albo *rytmiczny*, kiedy ma jednaka ilość zgłosek i przycisków, albo *zgłoskowy*, kiedy się w jego układzie tylko do pewnej ilości zgłosek ograniczamy. Wiersz zatem jestto pewna, piękna, ograniczona całość brzmień i wyrazów. Zasady według których wyrazy w wierszo wiążemy WIERSZOWANIEM zowiemy.

WIERSZE ZGŁOSKOWE.

437. Zastanawiając się nad powierzchownym wierszy polskich układem, cztery w nich rzeczy spostrzegamy; 1) Liczbę zgłosek; 2) Środek wiersza; 3) Koniec wiersza; 4) Jednakość lub różność czyli gatunek wierszy.

1. Liczba zgłosek.

438. Wiersze polskie mogą mieć od czterech aż do trzynastu zgłosek, od których też mają swoje nazwiska tak, iż są wiersze

czterozgłoskowe, pięcizgłoskowe i t. d. Dłuższe wiersze nad trzy-nastozgłoskowe są bardzo rzadkie. Wiersze dwu i trzyzgłoskowe znajdują się tylko w większych wrotkach.

Krótsze wiersze używają się w przedstawieniu treści lekkiej i wesołej, dłuższymi zaś (11—13 zgłos.) poważne rzeczy opiewają się.

Najpowszechniej używają się wiersze 8, 10, 11 i 13sto zgłoskowe.

Przykłady wierszy według liczby zgłosek.

1) <i>Czterozgłoskowy.</i>	2) <i>Pięcizgłoskowy.</i>	3) <i>Sześciuzgłoskowy.</i>
Panie Janie!	Tygrys wylata,	Ach! róży, ach! róży,
W każdym stanie	Spoziera zdala	Wśród ziemi rozłogów
Zyskać można.	I kłami błyska,	W tej życia podróży
Myśl ostrożna.	Język wywala.	Tak wiele jest głogów.

4) *Siedmizgłoskowy.*

Włosy jego w węza splącz,
Dwie obrączki razem złącz.

5) *Ośmizgłoskowy.*

Góra, góra, zielony las,
Dzisiaj razem nie będzie nas.

6) *Dziewięcizgłoskowy.*

Czyż ja u ojca nie dziecina!
Czyż ja u ojca nie jedyna!
Czemuż, czemu w moje rano,
Cały świat mi zawiązano?

7) *Dziesięcizgłoskowy.*

Drzym sobie duszo! co ci do tego,
Że tam myśl czyjaś po niebie lata,
Że ktoś ciekawy początku swego,
Ze starych grobów kurze obmiata.

8) *Jedenastozgłoskowy.*

Kraków — stolica pyszna co się zowie.
Ile jest grodów wspaniałych na ziemi,
Kraków najpierwszy pomiędzy wszystkimi,
I mało ludzi — co byli w Krakowie!

9) *Dwunastozgłoskowy.*

Lecisz miły ptaszku przez olszowe gaje,
Zaśpiewaj mi przecie, gdzie mój Jaś zostaje.

10) *Trzynastozgłoskowy.*

Ludzi we mgle nie widać, tylko sierpy, kosy,
I pieśni brzmią, jak muzyk niewidzialnych głosy.

11) *Czternastozgłoskowy.*

Hej hetmańska zbroja sławna po świecie szerokim!
Hej hetmański koń, sierota, rzy smutnie; wię po kim.

12) *Piętnastozgłoskowy*

W czezą jakąś trzeźwość ziemia ta, że aż mi strach, popadła
Ni mowa duchem świętym technie, ni pierśby go już zgadła.

13) *Sześćnastozgłoskowy.*

Gdzie nad wielką wodą sierpy w wybujałej trzcinie brzęczą,
Gdzie liść klonu cukrowego igra z piór papuzich tęczą, i t. d.

UWAGA. Wiersze dłuższe nad trzynastozgłoskowe przechodzą granicę rozmiaru uczuciem naszym zakreślonego, i dla tego bardzo są rzadkie.

2. *Środek wiersza czyli średniówka.*

439. Rozmiar wiersza, zależący od uczucia oraz od tchu potrzebnego do wymówienia go w całości, wymaga podziału wierszy na dwie połowy. Miejsce, gdzie się kończy pierwsza połowa z końcem wyrazu, nazywamy środkiem wiersza czyli *średniówką*. W wierszach mniej niżeli dziesięć zgłosek mających rzadko wierszopisowie nasi zachowują *średniówkę*, względem której uważać trzeba: 1) Żeby na ostatnią wyrazu zgłoskę przypadła; 2) Żeby się we środku albo blisko środka wiersza znajdowała, to jest w samym środku, kiedy wiersz ma parzystą liczbę zgłosek 8, 10, 12; w nieparzystych zaś wierszach, żeby jedną więcej nad połowę miała zgłosek. Niezachowanie tego pravidła czyni wiersz mniej gładkim i mniej melodyjnym, np.

Rok się kochali — a wiek się nie widzieli.

Nakoniec uważać należy: 3) Żeby *średniówka* czyniła przestanek logiczny, a zatem żeby nie przypadła po wyrazie, który ze związku mowy należy do następującego, bo wtedy niepodobna wytechnąć w połowie wiersza; np.

Myśliwiec krąży koło | puszczy litewskich łoża.
albo Po wielu latach pierwszy | raz miała rodzina.

Mniej razi nieestosowne jęj położenie, kiedy blisko nięj znajduje się inny logiczny przestanek, np.

Brał dom żałobę, ale | powiedzieć nie śmiano
Po kim była żałoba, tylko zgadywano
W okolicy, i tylko | cichy smutek panów i t. d.

Koniec wiersza czyli rym.

440. RYMEM nazywamy podobieństwo wyrazów w idących po sobie lub odpowiednich wierszach. Rym wiąże dwa lub więcej wierszy w jedną całość, np.

Czemu, czemu w moje rano
Cały świat mi zawiązano?

Gdy ja pójdę z domu
 Kiedy powędruję,
 Komuż wtedy komu,
 Pięknie podziękuję?

441. Rym jest dwojaki: *męzki* i *żeński*. Mężki stanowią dwie końcowe podobnie brzmiące głoski wyrazów jednozgłoskowych, np.

Co wy mówicie mnie?
 Ja waszych nie słucham mów.
 Wy ludzie jesteście w snie,
 Mnie wchodzi życia nów.

Rym żeński, powszechniej używany zależy na zgodności brzmienia zgłosek końcowych wraz z poprzedzającą je samogłoską, np.

Tędy, tędy leciał ptaszek,
 Och świecący, krasnopióry,
 Stał od gniazodka wśród igraszek,
 Wiał się, wiał i wiał do góry.

442. Rym albo jest *ściśły* czyli zupełnie jednaki, gdy i jednakie ma głoski i jednakowe brzmienie, np. *nagroda*, *szkoda*; albo jest *wolniejszy*, gdy nie ma zupełnie tych samych głosek, np. *dwiema*, *oczyma*; *rano*, *dostaną*; *zbroi*, *mojej* albo ma głoski inaczej wymawiane, np: *w mowie*, *powie*; *nazwisku*, *zysku*; *obiema*, *oczyma*. W przestarzałych wierszach polskich le-dwie znać rymy, np. *mówił*, *narodził*; *mieście*, *ubóstwie*.

443. Chcąc w wierszach rymów używać, uważać trzeba, żeby były dobre. Do dobroci ich należy:

1) Aby były czyste, to jest, aby zawierały zupełnie zgodne z sobą brzmienia i miały ten sam przycisk czyli akcent. Złeby więc były rymy, gdybyś powiedział: *po co*, *mocą*; *pisze*, *słyszę*; *stońce*, *gorące*; atoli to nie od prawideł, ale od słuchu zależy. Jakoż dobrze rymują: *pychy*, *lichy*; *bieży*, *szerzy*; *błahy*, *zamachy*.

2) Aby jeden wyraz, czy złożony, czy niezłożony, nie kładł się w rym, np. *nami*, *z nami*.

3) Aby nie rymować dwóch jednozgłoskowych wyrazów z wyrazem dwuzgłoskowym, np. *pis-ał*, *mi dał*; *i wy*, *krzywy*; chyba że przycisk jednakowo pada na przedostatnią, np. *skromnie*, *do mnie*; *na tém*, *bratem*.

4) Rymy powinny mieć miłe brzmienie. Złe byłyby np. *w nią* *brnie*, *krnąbrnie*.

5) Nie powinny być zbyt łatwe i pospolite, np. *piśla, czytała; meztwo, zwycięstwo; młodości, płochości*.

6) Wiersze z jednakimi rymami blisko po sobie następować nie powinny, bo rażą ucho swém jednostajném brzmieniem.

Co się tyczy wierszy: starać się trzeba, żeby wyjawszy gdy się powieść jaka czyni, wiersz drugi kończył się na przestanku większym, a przynajmniej na mniejszym, np.

Z niebieskich najrańszą piosnek
Ledwie zadzwonił skowronek,
Najrańszy kwiatek pierwiosnek
Błysnął ze złotych obsłonek.

444. Rym już używany, już nie używany, czyni osobny gatunek wierszy rymowych lub nierymowych. Nierymowym wierszem pisał żyjący w wieku XVII Krzysztof Opaliński, wojewoda poznański († 1655), Satyry wielokrotnie wydane. Oto ustęp z Satyry X. ks. III. nauczający, żeby nikt nie ufał w urodzenie:

Drugi rzecze, że idę z dziadów i pradziadów
Zacnych i starożytnych. Mam stryja marszałkiem,
Mam wuja pieczętarzem, abo więc biskupem.
Cóż z tego? To już przez to gębę odać trzeba?
I nic nigdy godnego nie robić na świecie?
Precz z tą dumą takową! Znam ja ciebie dobrze
I wiem, co się w cię wlewa. Zacnieś się urodził,
Ale żyjesz jako flis, albo jako hajduk.

445. Wiersze ze względu na rymy są: *nieprzekładane i przekładane*. Nieprzekładane są, kiedy się z sobą rymują każde dwa wiersze tuż przy sobie stojące, np.

Lecz cóż widać na wzgórk? Z blizkiego rozdołu
Kłęby dymu z iskrami buchają pospołu,
Wiją olbrzymie słupy, co zgięte u góry,
W ciężkie, czarne, skrwawione rozchodzą się chmury.

Przekładane są wiersze, kiedy rymy równobrzmiące w pewnej odległości po sobie następują, przeplecione jednym lub nawet kilka wierszami innego rymu. Sposób przekładanego rymowania jest rozmaity. Najczęściej jest, że albo wiersze na przemian z sobą rymują, to jest pierwszy z trzecim, a drugi z czwartym, albo dwa z sobą rymujące wiersze zamknięte są między innemi dwoma jednakową końcówką mającemi, to jest pierwszy rymuje z czwartym, a drugi z trzecim, np.

Wędrowiec śpiewa, gdy go podróż nudzi,
I żeglarz śpiewa na wezbranój fali,
Biedny wyrobnik z piosenką się budzi,
Żołnierz ponuca oparty na stali.

Ucichł, usnął dwór zamkowy,
Panna czuwa. — Na zegarze
Bije północ, — milczą straże.
Panna słyszy dźwięk podkowy.

We wrotkach (445) mogą być jeszcze inne przekładania. a nateczas nie trzeba zbyt rozdzielać wierszy rymujących, tudzież i na to uważać należy żeby wszystkie wrotki były z sobą zgodne.

446. Zbiór wierszy o jednakięj liczbie zgłosek *niezłożonym*, a o różnej ich liczbie *złożonym* nazywamy, np.

Skrzypnęły dolne podwoje,
Stąpa ktoś w przysionkach długich,
I otwiera się drzwi troje,
Troje drzwi jedne po drugich.
Wchodzi jeździec w całej bieli
I usiada na pościeli.

W czasy gorące
Na łące
Pasły się społem
Osieł z wołem:
Tamten chróstem, ten trawą;
A pomiędzy murawa,
Tam gdzie kwiaty i ziołka
Pszczołka.

Wrotki.

447. Wiersze albo bez przerwy jedne po drugich następują, albo też dzielą się na pewne ustępy z greckiego *strofami* a po polsku *wrotkami* nazwane, dla tego, że po skończonym ostatnim wierszu jednęj części, wraca się pieśń do gatunku pierwszego wiersza, i wszystkie następujące wiersze taki zupełnie mają wymiar, jaki był w pierwszėj części. Wrotka zatem jest połączeniem kilku wierszy w jedną rytmiczną i harmonijną całość, jakaś myśl rozwiniętą obejmującą. Wrotki są *jednostajne*, gdy obejmują wiersze tegoż samego rozmiaru, i *niejednostajne*, kiedy albo po parze tylko rozmiarem są równe, albo też pary równe przeplatane są innymi między sobą równymi, albo kiedy nakoniec wszystkie wiersze różnej są długości, co się tylko w większych wrotkach zdarza. We-

dług ilości wierszy w skład wrotek wchodzących dzielimy je na dwuwierszowe, trzywierszowe i t. d. aż do siedmnasto-wierszowych. Liczba wierszy w jednej wrotce może być rozmaita, zwykle jednak bywa parzysta (4, 6, 8 i t. d.); w nieparzystej (3, 5, 7 i t. d.) ostatnie wiersze dwóch po sobie idących wrotek wzajemnie sobie odpowiadają. Wyszczególnienie ich z przykładami znajdziesz w dziele CEGIELSKIEGO *Nauka poezyi. Poznań. 1845.* str. 43 i następne.

PISOWNIA.

448. Pismo służy do przedstawienia oczom usnej mowy. Ponieważ głoski są znakami pewnych brzmień, pierwszą zatem pisowni zasadą być powinno: „*Pisz jak mówisz*“. Atoli to prawidło licznym ulega wyjątkom, a zasady na niem oparte nie mogą być pewne dla tego, że nie we wszystkich stronach kraju jeden wyraz ma toż samo brzmienie i nie mamy dosyć znaków, któreby różnicę brzmień mownych dostatecznie wskazywały.

449. Pewniejsze pisowni zasady są:

1) *Poznanie natury głosek i ich brzmienia.* Na tęto zasadzie piszemy np. dwojakie *e*, ściśnione i otwarte, *a* i *ą*, bo tę różnicę brzmienia i w mowie dostrzegamy.

2) *Mechanizm języka.* I tak z zasad mechanizmu języka wypływa, że jeden i ten sam wyraz według różnicy względów, które oznacza, rozmaicie piszemy, np. *gwoźdź*, *gwoździsz*; *poszczę*, *pościsz* (22 i 35).

3) *Łagodzenie brzmienia:* dla niego bowiem wyrzucamy, przybieramy, lub zmieniamy niektóre głoski wyrazu. I tak zamiast, np. *weźrzenie* piszemy *wejrzenie*; *środek* zamiast *śrzonek*, lubo tak dawniej pisano, i dla tego *s* miękczono, *miejsce* od *mieścić* i t. p.

4) *Względy gramatyczne,* jakimi są: a) Pochodzenie czyli względ na pierwiastek lub inne wyrazy z tego źródła pochodzące. Na tęto zasadzie piszemy *meżki* od *maż* (§ 58), *francuzki* od *Francuz*, *objad* od *jeść*, *sąsiedzki* od *sąsiad*, *marzyć* nie *mażyć*, bo pochodzi od *mara*; *wietrzny* nie *wieczszny*, bo pochodzi od *wiatr*; *ludzki* nie *lucki*, bo pochodzi od *lud*; *iskrzyć* nie *iskszyć*, bo pochodzi od *iskra*; *każę* od *kazać*; *karzę* od *kara*; *zwycięzki* od *zwycięzca*, *zwyciężyć* i t. p. b) Składanie

czyli względ na to, z czego się wyraz składa. Piszemy np. *jać*, *jeść*, przez *j* (*e*), zatem i złożone z nich *wzjąć*, *zjeść* przez tę głoskę pisać należy. *c*) Zmiana końcowa wyrazów. I tak rzeczowniki żeńskie na *ska*, w celowniku na *sce* kończymy, toć i *Pol-ska* na *sce* kończyć należy. Piszemy *bok* przez *k*, bo się mówi *boku*; *róg*, bo się mówi *rogu*, *nóż* nie *nusz*, bo się mówi *noża* i t. p.

5) *Podobieństwo czyli względ na to, co jest zwyczajem języka w podobnych razach*. Na zasadzie podobieństwa pisać należy *prośba* (nie *proźba*) od *prosić*, jak się pisze *kośba* od *kosić*.

Żaden atoli z tych względów pojedynczo uważany, nie może rozwiązać wszystkich wydarzyć się mogących wątpliwości; ale jeden drugiemu przychodzi w pomoc, i w połączeniu nakoniec rzecz wyjaśnia. Gdzie zaś wyżej wskazane zasady nie uchylają wątpliwości, tam iść należy za zwyczajem powszechnym, powagą wzorowych pisarzy ustalonym.

Podział pisowni.

450. Nauka pisowni wskazuje: 1) Gdzie jakie głoski pisać należy. 2) Jak się piszą lub w piśmie rozdzielają szczególne wyrazy. 3) Sposoby oznaczania głoskami początku mowy, znaczenia wyrazów lub oznaki uszanowania. 4) Zasady oddzielania wyrazów znakami przestankowemi: dla tego też nad każdą z tych części osobno zastanowić się należy.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

PISANIE GŁOSEK.

451. Jak głoski dzielą się na samogłoski i spółgłoski, ostatnie zaś na twarde i miękkie, pojedyncze i złożone czyli dwójki, tak też w tym porządku o pisaniu niektórych z nich w krótkości wspomnimy.

Samogłoski.

452. SAMOGŁOSKI *a*, *é*, *e*, *ó*, *i*, *y*, w wymawianiu i pisaniu szczególniej na uwagę zasługują. Z tych:

A w dawnych książkach polskich dwojako pisane znajdujemy,

tojest ze znamieniem prawém (') i bez niego. Znamię to, według Kopczyńskiego, wskazywało, iż ta samogłoska otwarcie wymawiać się powinna; ściśnione zaś brzmienie miała mieć wtenczas, kiedy stała bez znamienia, np. pan (czytaj p^{an}) jak to lud dotąd, szczególnież zaś w Wielkopolsce, wymawia. Ale ten gramatyk zmienił to prawo w ten sposób, że ściśnioném nazwał *á* ze znamieniem prawém. Zwyczaj powszechny, już oddawna odrzucił znamionowanie tój samogłoski, jako do rozróżnienia w mowie prawie niepodobne i dla wdzięku języka wcale nie korzystne.

É ściśnione piszemy:

a) W rzeczownikach w § 47 wskazanych.

b) W narzędniku i miejscowniku liczby pojed. przymiotników rodzaju nijakiego i zaimków przymiotnych, np. *dobrém piórem, w piękném ciele, w mojem, twojem, swojem mieszkaniu.*

UWAGA. Przymiotniki rzeczownie wzięte, nie mają w tych spadkach *é* ściśnionego, np. *wielkiém pogłównem, podymnem. Pracuj nad twojem dobrem* (159. 2).

c) W sposobie bezokolicznym słów do piątój i szóstój odmiany należących, w czasie przeszłym na *ałem* zakończonych (229 i 236) także w *mléc, pléc* i rzadko używanych *bojéc się, chra-piéc, sapiéc, stojéc* (233).

d) W sposobie bezokolicz. jednozgłoskowych słów trzeciej odmiany na *rzéc* zakończonych (210, 1), np. *drzéc, mrzéc*, także w *źréc* i *patrzéc* (239).

e) W przysłówku *téz* dla odróżnienia go od liczby mnogiej zaimka ukazującego, np. *Ja téz byłem. Teżto przysięgi twoje.*

We wszystkich innych słowach na *ec* zakończonych, dla odróżnienia cechy ich odmian i znaczenia, *e* otwarte pisać należy, np. *umiec, rozumiec, śmieć* (226), *siwieć* (223, 1). Wszakże co innego znaczy *boleć*, a co innego *boléc* tamto ma *boleje*, a to *boli*.

UWAGA. Niektóre wyrazy jedni piszą przez *é* ściśnione, drudzy przez *y*. Dla ustalenia ich pisowni należy pisać przez *y* te wszystkie, w których odmianie nie objawia się *e* otwarte. np. *badyl, blich, cybuch, cyrkiel, cyrulik, cyrograf, drzymać, gryka, gzymś, odyrac, mir, pył, rozynek, zbir, zydel, zyz*, nie zaś *badél, bléch, drzémac* i t. d.

É pisze się w środku wyrazów jak i na końcu czasowników, gdziekolwiek jego brzmienie słyszeć się daje. Nadto pisać je należy:

a) W mianowniku, bierniku i wołaczu imion rodzaju nijakiego, które w dopełniaczu liczby pojedynczej *enia* lub *ęcia* przybierają (98, 2), np. *brzemie*, *imie*; *kurcze*, *ciele*.

b) W bierniku liczby pojed. rzeczowników żeńskich, wyjąwszy zakończone na *ni*, cudzoziemskie na *ja*, swojskie na *la* i *nia* z poprzedzającą spółgłoską (95, 2) oraz na *owa* i *na* z poprzedzającą samogłoską zakończone (128), bo w tych *a* piszemy, np. *cno*-*tę*, *kanię*, *źmije*, *tęczę*, *twicę*, *strzechę*, *nogę*, *makę*; *panią*, *gospodynią*, *familią*, *stancją*, *Szwecyją*, *liniją*, *groblą*, *stajnią*, *wozownią*, *królową*, *senatorową*, *województwiną*, *sędziną* i t. p.

c) W bierniku następujących wyrazów odmiennych: *jedne*, *nie* (źle *nią*), *tę*, *tamtę*, *onę*, *owę*, *czyję*, *moję*, *twoję*, *swoję*, *naszę*, *waszę*, *samę*, *wszystkę*. Wielu piszących spadek ten w powyższych wyrazach mylnie na *a* zakończa, bo wszyscy dawniejsi pisarze a nawet i nowożytni poprawnie piszący zawsze go na *ę* skłaniają, i lud tak wymawia.

I, w języku naszym używa się jako znak miękczenia i jako samogłoska (17). Jako znak miękczenia nie zaczyna ani nie kończy zgłoski. Jako cienka samogłoska pisze się wszędzie, gdziekolwiek samo albo z jakąś poprzedzającą lub następującą spółgłoską czyni zgłoskę, np. *sto-i*, *wi-dze*, *in-ny*.

UWAGA. Po spółgłosce miękkiej na względne czasowników (66, 5) spływającej nie pisze się *i* za znak miękczenia, bo go spółgłoska dla jasności mowy zatrzymuje, np. *kmięciem* twój i ubogi robak, nie *kmięciem*, boby się zatarał ślad, że względna jest przyczepiona (zob. § 31), *Choćś* i t. d.

Ó, ściśnione pisze się, gdy stojąca po niem spółgłoska słaba (34 i 49) bądź sama, bądź ze zgłoskami *ka*, *ko*, na niem się wspiera. W ostatnim razie i po rozłączeniu z spółgłoską słabą, a nawet i w pochodnych pozostaje *ó* ściśnione, np. *grób*, *ród*, *nóż*, *stół*, *któdka*, *słówko*, *ziółko*, *żydówka*, *dachówka*.

Następujące mają *o* otwarte, chociaż na nie spływają głoski pochylające.

1) Wyrazy: *od*, *pod*, *dob* (doba), *dzieciół*, *gruczoł*, *kwiczoł*, *mozoł*, *pachoł*, *sokoł*, *gąsior*, *jawor*, *jezior*, *kaczor*, *piskorz*, *por*, *sikor*, *sobor*, *węgorz*, *żywiół*, *choź*, *groź*, *koł*, *orz*, *porz*, *śłodź*.

2) Wyrazy obce na *or*, np. *aktor*, *rektor*, *fawor*.

3) Na przyrostkową spółgłoskę z zakończone, np. *toź*, *jakoź*, *wszelakoź*, *mówionoź*, *byłoźto*.

Nakoniec pisze się ó ściśnione w następujących wyrazach:

Ból, bóstwo, bót, bróзда, chór, chróst, córa, córka, czólno, dłóto, dowódtwo, drót, dwóch, główny, góra, Józef, Jakób, kłóc, kłócić, kłótnia, król, krótki, który, lóźny, lóźować, łót, młócić, mnóstwo, mól, mówić, móźg, mrówka, nóra, obróz, ochędóstwo, ogól, ogórek, ósmy, ósmak, pióro, plókać, plótno, podróz, pójsć, póki, póty, powrósto, późny, próba, próchno, prócz, prószyc, próźny, robótka, równy, róźga, róźa, róźny, siódmy, siódmak, skóra, sobótko, sójka, spólny, spólka, śróto, stós, stróz, szczegól, szósty, tchórz, twórca, ubóstwo, włóczęga, włóczka, włóczyć, włótko, wojewódzki, wojewódtwo, wójt, wróbel, wrócić, wróżyć, wskórać, wskróś, wtóry, zólic, Żólkiew, zółty, zółw', zóraw', zródo.

UWAGA. W pisaniu ó ściśnionego wielka niejednostajność dostrzegać się daje. Jedni bowiem piszą tam ó ściśnione, gdzie należy u używają. Dla ustalenia pisowni takich wyrazów, idąc za zdaniem deputacyi od królew. Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk do ustalenia zasad pisowni polskiej wyznaczonój, piszmy u statecznie tam, gdzie w gramatycznych odmianach wyrazu nigdzie się nie okazuje o otwarte, i jeżeli bliższe pochodzenie wyrazu nie wymaga koniecznie o ściśnionego. Piszmy zatem: *bankrut, biuro, but, bruzda, całun, chruściel, chrust, dłuto, drut, kłus, krubka*, (naczynie drewniane do chowania czego, pudelko, puszka), *luźny, nucić, nuta, opiekun, (zatem opiekuńczy), plukać, pułk, pułka, pułkownik, ślusarz, śruba, sznur, szpunt, tłumacz* i t. p. Wyrazy cudzoziemskie mające u, a mianowicie zakończone na *unek*, nie powinny się pisać przez ó ściśnione; *trunek, werbunek, frasunek, rachunek*; przeciwnie polskie podobnego zakończenia mają zawsze o otwarte: *trzonek, korzonek* i t. p.

Y grube kładzie się zawsze po spółgłoskach twardych, prócz g i k (21, 4), tudzież po podniebiennych miękkiach (22), np. *my, ty, słynać, dym; twierdzy, pracy, róży, tłuszczy, suszy.*

Spółgłoski twarde.

453. Właściwe każdój spółgłosce brzmienie wskazuje, gdzie którą pisać należy. Z twardych spółgłosek, w piśmie szczególniej na uwagę zasługują: *f, g, h, ks, x* i *z*.

F, z pisma łacińskiego wraz z całym alfabetem do polskiego przybrane, pisze się tylko w wyrazach przyswojonych, w których albo się już znajduje, albo w przeniesieniu ich do pisma naszego z *ph* powstało, np. *farba, fałsz, trafić, filozof*, (philosophus), *fizyka* (physica), *filolog* (philologus), *Filip* (Philippus). Ze swoich ledwie kilka wyrazów przez *f* piszemy, np. *fujara, krotofila* za *krotochwila* lub *krótkochwila*, to jest zabawka, czas czyli

chwile skracająca, *obfity, obfitować* zamiast *okwity, okwitować*. Niektóre wyrazy dotąd przez *sf* pisane ze względu na ich pochodzenie przez *sw* pisać należy: *swora, sworność, sworzeń*.

G, używamy tak w swojskich jak i obcych wyrazach. W swojskich stale zachowuje to brzmienie, i dla tego wszędzie się pisze, gdziekolwiek jego dźwięk słyszeć się daje. Ale przed *e* bezpośrednio stać nie może (21, 4), np. *głowa, gęsty, ginąć, ogień, bagien*. Co się tyczy wyrazów obcych uważać należy, że w niektórych z nich przed *e* głoskę tę jak *j(e)* wymawiamy, w innych właściwe jej zachowujemy brzmienie. I tak mówimy: *jenerał* (*generalis*), *rejestr* (*regestrum*), *ewangelija* (*evangelia*), *jeometryja* (*geometria*), i znowu: *Genewa, Gerwazy, Gertruda*. Dla jednoznaczności w piśmie wszystkie wyrazy obce to brzmienie mające, przez *g* pisaćby należało; atoli, kiedy w niektórych z nich dźwięk *j* zamiast *g* zwyczaj upowszechnił, i w piśmie zachować je wypada. Dla tego też piszemy: *jenerał, jeografija, rejestr* i t. p.

H, nie uważa się za spółgłoskę, bo się nie urabia narzędziami mownymi, ale jest tylko tchem przez gardło płynącym, który się zlewa na jakąś samogłoskę i jej brzmienie wzmacnia; dla tego je też *przydechem* nazywają. Tę własność brzmienia *h*, najlepiej nam wyjaśnia mowa ludu naszego, który, nie mając w języku ojczystym brzmień rodzimych od *a, e*, zaczynających się, wyrazy obce, na początku głoski te mające z przydechem wymawia, np. *Hanka* za *Anka, Helżbieta, harfa, harmata, hałun* i t. p. W języku polskim piszą się przez *h* następujące wyrazy:

Boh (rzeka), Bohdan (Bogdan), błahy, bohater, braha, buhaj, czyhać, ha! habit, Hadziacz (miasto), haft, haja (ryba), hajduk, hajdamak, hak, halabarta, halerz, Halicz, Halina, Halka, Halszka, hałaburda, hałastra, hałas, hałun, hamernia, hamować, hamulec, han, handel, Haneta, Hanusia, hańbić, hap, haracz, haramza i harandzia (gawieź), harap, harc, harezć, hardy, harmider, harmonija, harować (usiłnie pracować), Harpija, hart, hasać, hasło, haubica, hazard, heban, Hebe (bogini młodości u Greków), hebel, Hebrajczyk, heca, heciak od hecia, hej! Hekate (bogini piekła), hektyk, Helena, Helikon (góra), Helespont, hełm, hemoroidy, heraldyka, herb, herbata, heretyk, Herman, Herod, heroiczny, herszt, hetka, hetman, Hijacynt, hierarchija, hieroglyf, Hieronym, Hilary, himn, hipokryta, historyja, Hiszpan, hodować, hojny, holować, Holender, hold, hołobla, hołota, hołubiec, honor, hop, horda, horodniczy, horyzont, hosanna, hospodar, hostyja, hoży, hrabia, hreczka, hu, hubka, huf, hufnal, huk, hukać, hulać, huletka (laska pasterska), hultaj, Humań, humor, hun-

cfot, lup, hupka, hurmem, hurt, hurtem, hurty, husarz, huta, huzar, Hyjacynt, hyberna (danina na żółd wojskowy z dóbr królews. i duchown.), hyc, hycel, hyda (ohydzenie), hydra, hydraulika, hydrografia, hydzić, hyjena, hyl (cypel ziemi w wodę wychodzący), Hymen (bożyszcze małżeństw), hymn (zob. himn), hypochondryja, hypokondryja, hypokryta, hypoteka, kurhan, Mahomet, mahon, pu-hacz, puhar, Sapieha, wahać się, wahaćło i t. d.

Ks i **X**. Brzmienia tych głosek są do siebie podobne, albowiem greckie i łacińskie *x* z głosek *ks* powstało, i dla tego niektórzy nasi pisarze i w swojskich wyrazach *x* za *k* właściwie używają; swojskie bowiem wyrazy, w których brzmienie tych głosek słyszeć się daje, przez *ks* pisać należy, np. *książe*, nie *xia-że*, *książka* nie *xiażka*, *ksiądz* nie *xiaźdz*. Ale w skróceniu *x* za *ks* czyli *ksiądz* (np. *X. Skarga*), zwyczaj upowszechnił. Podobnie przez *x* piszą się imiona obce tak własne jak i pospolite przyswojone, np. *Xerxes*, *Xenofon*, *Alexander*, *Maxymilian*, *Felix*, *text*, *examen*, *maxyma* i t. p.

Z, jako przyimek dwojako się pisze, to jest przez *z* i *s*. Piszemy *z* bez względu na następującą spółgłoskę (38 i 39), jeżeli ten przyimek nie jest z wyrazem spojony, np. *z szkołą*, *z chałupy*, *z czapki*, *z pracy* i t. p. Kiedy w złożonych *z*, a kiedy *s* pisać należy, zobacz §§ 38 i 39. Ale przyimki *bez*, *roz* zawsze przez *z* piszemy, np. *bezpieczny*, *rozprawa*, *rozkosz*, *rozebrać*, *bezczęścić* i t. p.

Spółgłoski miękkie.

454. Spółgłoski miękkie wszędzie się piszą, gdziekolwiek ich brzmienie słyszeć się daje. Ze spółgłosek miękkich szczególnie na uwagę zasługują wargowe (22) *b'*, *f'*, *m'*, *p'*, *w'*, które wielu nie zawsze miękczy tam, gdzie z zasad języka miękzczyć się powinny. W których imionach miękzczyć je należy, poznaje się w rzeczownikach z dopełniacza: w męskich jeżeli przed *a* lub *u* przybierają *i* jako znak miękczenia (17), a w żeńskich, kiedy w tym spadku na względną *i* (66, 5) spływają, np. *kiełb'*, *kiełbia*; *karp'*, *karpia*; *paw'*, *pawia*; *drób'*, *drobiu*; *karm'*, *karmi*; *krów'*, *krwi*. Lubo w żeńskich to *w'* powszechnie twardo wymawiamy, jednakże ze względu na podobieństwo skłonienia, miękzczyćby je należało, np. *konew'*, *konwi*, *marchew'*, *marchwi*.

W drugiej osobie licz. pojed. sposobu rozkazującego słów pią-

tej odmiany, dawniej powszechnie głoski te miękczo, np. *rób'*, *traf'*, *trap'*, *nastaw'*, *zbaw'*. (Zobacz *Wujka Nowy Test. w Krak.* roku 1593 str. 20 i 24 i indziej). Także w *klam'*, *łam'*, *łom'* (203), *klap'* i kilku innych na *pać* zakończonych (204).

Nie mięczą się te głoski, kiedy przez odmianę przybywa zgłoska lub kiedy sposób bezokoliczny z przyrostkami *no*, *że*, jest połączony, np. *równo*, *równże*, *równmy*, *równcie*.

UWAGA. Lubo z ogólnej zasady należałoby te głoski miękczyć w sposobie rozkazującym, jednakże je w potocznej mowie, szczególnie zaś *b'* i *w'*, powszechnie twardo wymawiamy.

J(e) jako spółgłoska (40) samo nie czyni zgłoski, i dla tego też tam się tylko pisze, gdzie to brzmienie zaczynające zgłoskę lub ją kończące opiera się na przyległej samogłosce, np. *ja*, *jąć*, *jeleń*, *jęk*, *jodła*, *jutro*; *raj*, *klój*, *sejm*, *bij*, *mój*, *kuj*, *stryj* i t. p.

Ponieważ *j(e)*, jakśmy wyżej powiedzieli, w wyrazach swoich służy do połączenia przykrego dla naszych uszu zbiegu dwóch samogłosek (41), zatem i obce imiona na *i-a*, *y-a*, zakończone, ze względu na tę właściwość języka naszego przez *j(e)* pomiędzy te samogłoski wtrącone pisać wypada. Ale w wymawianiu tych imion, które, prócz małej ich liczby, w swoich językach mają przedostatnią krótką, przycisk na trzeciej od końca kłaść należy. Ze względu więc na podobieństwo zakończenia, jak piszemy swoje *zbroja*, *źmija*, *szyja*, *zgraja*, *kaznodzieja*, *delija*, *na-dzieja*, *knjeja*, piszemy i obce własne i pospolite, np. *Anglija*, *Grecyja*, *Fabijan*, *Scypijon*, *manija*, *talija*, *exekwije*, *racyja*, *exekucyja* i t. p. Taki sposób pisania tych imion, nie tylko że się zgadza z wymawianiem ich, ale nadto uogólnia zasadę ich spadkowania, jak się o tem z porównania odmiany tych imion z polskimi tegoż zakończenia (zob. *źmija* § 94) przekonać można. Pisanie samego *j(e)* po opuszczeniu samogłoski *i* lub *y*, utrudza skłanianie tych wyrazów, i zmienia ich brzmienie. Wszakże inaczej brzmi *Anglija* a inaczej *Angl-ja* i t. p.

UWAGA. Głoska *j* na końcu słów stojąca jest cechą sposobu rozkazującego. Które słowa w tym sposobie piszą się przez *ej*, a które przez *ij* lub *yj*, zobacz w § 190. A. b. c.

Rz. Głoska *r* z syczącą z połączona trojako się wymawia, co też w piśmie odróżnić wypada. I tak jeżeli po *r* stoi *z* bez kropki, to obie głoski łącznie się wymawiają i jedno tworzą brzmie-

nie, np. *drze, mrze, trzeba, trzy, trzaska, wierzgać*. Jeżeli po *r* następuje *ż*, natenczas obie głoski osobno wygłaszamy, np. *drze, (dr-że), rży, (r-ży)*. Są znowu wyrazy, w których z po *r* następujące nie łącznie z niemi, ale osobno wymawiamy; a w takim razie dobrzeby było kłaść kreskę nad *r*, np. *mar'znąć* nie *marznąć, mier'zić, zmar'złak* i t. p. Tym więcej baczyć należy na tak różne tych głosek wymawianie, że z mylnego wygłoszenia ich wątpliwość powstać może. I tak co innego znaczy *drzyj* od *drzyć*, (190. A. b.), a co innego *drzyj* od *drzyć* (236).

UWAGA. Jak dwójkę *rz* (4. b) w niektórych wyrazach rozłączenie wymawiamy, a wtedy, dla usunięcia wątpliwości względem brzmienia tych głosek, niektórzy łącznik (471) pomiędzy nie kładzą, tak podobnie wiele jest słów z przyimków złożonych, które się zaczynają od podobnych głosek jak i inne wyrazy niezłożone, np. *oborać, obozować; ziścić, zimować; worać, worek; odłamać, odtłużyć* i t. p. Że zaś w niezłożonych spółgłoski łącznie się wymawiają, a w złożonych odbijają się, zatem niektórzy dla wskazania tej różnicy, w złożonych słowach, za przykładem Jana Sniadeckiego, przyimek łącznikiem od nich przedzielają, np. *ob-orać, w-orać, z-iścić, z-orać, zmar-znać, zmar-zły*.

Spółgłoski miękkie w zakończeniu sposobu bezokolicznego.

455. Cechą sposobu bezokolicz. w języku naszym są miękkie głoski syczące: *c, dz, ć*. Aby poznać, którą z tych głosek słowa w tym sposobie przybierają, uważać należy na głoskę stojącą przed *ł* w trzeciej osobie liczby pojed. czasu przeszłego. Jeżeli bowiem tę cechę czasu przeszłego poprzedza *k*, sposób bezokoliczny kończy się na *c*; na *dz* zaś wtedy, kiedy przed nią *g* stało; we wszystkich innych kończy się na *ć*, które po odrzuceniu *ł* przybieramy. Tylko słowa w tym czasie *b, d* lub *t* przed *ł* mające odstępują od tego ogólnego prawidła, bo po przybraniu *ć*, głoski te przed niemi na *ś* zamieniają (216), np. *łtućł, łtuc; włóćł, wlec* (45); *ciećł, ciec; móćł, módz; biećł, biedz; legćł, ledz; lagćł, ładz; kochaćł, kochać; pisaćł, pisać; czyni ćł, czynić; uczyłł, uczyć; grzebićł, grześć; skubićł, skuć; bóćł, bóść; kraćł, kraść; paćł, paść; jadćł, jeść; plóćł, pleść*.

Podwajanie spółgłosek.

456. Jak w polskim, tak i w innych językach często się zdarza że się w tym samym wyrazie tak w mowie jak i w piśmie

spółgłoski podwajają, np. *zruc, oddać, wwinąć, senny, lekki, miękki, ssać* i t. p.

Takie wyrazy polskie zawsze podwójne głoski w piśmie mieć powinny, bo je i w mowie podwajamy. Toż samo czynimy z nazwiskami osobowemi litewskimi, np. *Jagiello, Radziwiłł* (64, A. f). Ale imiona cudzoziemskie własne i pospolite, wyjąwszy te, w których wyraźnie podwojenie spółgłoski w mowie słyszeć się daje, lubo w językach, z których są przybrane przez podwojone piszą się głoski, my tylko przez jedną pisać powinniśmy; bo w mowie podwójnego ich brzmienia nie wyrażamy, np. *afekt, komisya, kolegijum, hipika, Izabela* i t. p.

ROZDZIAŁ DRUGI.

PISANIE SZCZEGÓLNYCH WYRAZÓW.

457. Jak wyrazy pojedyncze dla wygodnego czytania osobno piszemy, tak znowu składane dla uniknięcia dwuznaczności łącznie pisać należy, np. *wielkomysłny, dobrowolny, oddzielny, wielkanoc, sztukamięsa*. Przydłuższe wyrazy złożone, szczególnież zaś przyimiotniki, kiedy się pierwsza ich część składowa kilka razy zmienia, co się najpospoliciej z liczebnikami dziać zwykło, niekiedy kreską przedzielamy, np. *Komisya cywilno-wojskowa, wiatr południowo-zachodni, kolor niebiesko-czerwony, więrsze trzy-czteropięć i sześćo-zgłoskowe*.

458. Przyimki *bez, nad, od, pod, przed, w i z*, mające po sobie łągodzące *e* (266), podobnie jak wszystkie inne, jeżeli w skład wyrazu nie wchodzą, odłącznie piszemy, chyba że do nich przyczepia się *ń*, jako skrócona forma zaimka *niego* (156, 9), np. *ode mnie, beze mnie, pode drzwi, przezeń, nadeń* i t. p.

459. Przyimki, przysłówki i spójniki z kilku wyrazów, szczególnież zaś z rzeczowników, zaimków i przyimków złożone, dla wskazania różnicy ich znaczenia łącznie piszemy, np. *Złoty, to jest trzydzieści groszy. To jest ten złoty, któregoś szukał*.

Wyrazy tak piszące się są:

Dlaczego, dlatego, dokąd, dopóki, dopokąd, dotąd, dopóty, dotąd, dotychczas, gdzieniegdzie, naco, nadewszystko, nadto, nakoniec, naksztalt, naostatek, naówczas, nareszeie, natenczas, natomiast, natychmiast, niemniej, odkąd, odtąd, oto, poco, poczem, pokąd, po-

między, potąd, potem, przedewszystkiém, skąd, stąd, stémwyszystkiém, takjest, tojest, tymczasem, wkoło, wówczas, wprawdzie, wreszcie, wtedy, wtém, wtenczas, zaco, zacém, zatém i t. p.

460. Przyrostki, które nigdy osobnych wyrazów nie czynią (165 i 258), piszą się łącznie; osobno pisane czyniłyby niekiedy mowę wątpliwą, np. *pisatże tak?* i *писаł, że tak*.

461. Przysłówek *nie*, gdy znaczy przeczenie, pisze się zawsze osobno: *nie daj, nie mów, nie rozum, ale głupstwo*; i t. p. Gdy zaś nie znaczy przeczenia, ale niedostatek, ubycie czegoś z przedmiotu, lub zmianę własności jakiej rzeczy, pisze się łącznie, np. *niemowa, niemoc, niechęć, niezgoda, nieczułość, nierozsądek* i t. p.

Pisanie imion własnych cudzoziemskich.

462. Imiona własne cudzoziemskie należące do narodów, które używają alfabetu łacińskiego, pisać się u nas mają tak, jak jo cudzoziemcy piszą w swych własnych językach.

Wyłączają się z tego ogólnego prawidła:

1) Imiona własne starożytne, które zwyczaj powszechnie przyjęty dozwala wyrażać podług polskiej pisowni: *Wirgili, Tacyt, Babilon, Sydon* i t. p., chyba że pisarz dla szczególnych powodów, w nazwiskach starożytnych, chce zachować ich pisownią cudzoziemską.

2) Kilka imion wielkich ludzi z późniejszych nawet wieków, w których powszechny zwyczaj spolszczenia pisowni zatwierdził, np. *Wolter, Szekspir, Rasyń, Kornel, Kondesz*.

Zwyczaj powszechny.

463. W pisaniu niektórych wyrazów, pomijając ich pochodzenie, wymawianie i inne względy gramatyczne, stosujemy się do powszechnego, powagą poprawnie piszących ustalonego zwyczaju. I tak pomimo zasady, iż *s, z*, w odmianie wyrazów przed miękką spółgłoską miękko wymawiamy (27) nie miękczymy ich w wyrazach, *bolesny, nazwie, pasmie, pismie, spi, spieka, spieszyć, cudzoziemczyźnie, gotowiznie, mieliznie, ojczyźnie, przyjaźnie* (przysł.), *siwiznie, starszyźnie, więźnie, zwierzę*.

Ale miękczy się *ś* w wyrazach: *jaśnie, masle, pośle, powścią*

gnać, ściągnąć, ślaz, śle, ślub, śluz, śpiew, śrubsztak, trzaśnie, ukośnie, wiośle, wiośnie, właśnie, zazdrośni.

Po gloskach *ś, ź*, dawniej pisano *rz*, np. *śrzodek, śrzuba, źrzenica, źrzebie* i t. p., teraz piszemy *środek, śruba, źrenica, źrebie*.

Następujące przez *sz* pisać należy: *szklanka, szkło, szła, szlachcic, szlak, Szląsk, szpik, szpital, szpinak, szrot*. Ale lepiej pisać *spinka* lub *śpilka* od *spiąc* (38), niż *szpinka, szpilka*, bo tu przyimek *z* zamienił się na *s*.

Że nie należy pisać *szcz* zamiast *szcz*, np. *szczęśliwy* nie *szczęśliwy* i t. d., o tém już wyżej (25) mówiliśmy.

Dzielenie wyrazów i przenoszenie ich z jednego wiersza na drugi.

464. Gdy się wyraz cały w jednym wierszu nie kończy, natenczas, na znak jego przeniesienia, łącznik w końcu wiersza położywszy (471, 7), pozostałe zgłoski do drugiego przenosimy. Tu na następujące okoliczności względzić należy:

1) Że wyraz jednozgłoskowy nie może się rozdzielać i przenosić, np. *nieść, pójść, dzwon*.

2) Że przyimki *w, z*, łączące się zawsze z wyrazem do którego należą, nie mogą stać na końcu wiersza, chyba że dla złączenia zbiegu spółgłosek głoskę *ę* przybrały, np. *we Lwowie, ze wschodu*.

3) Spójnik *i*, nie powinien stać na końcu wiersza, boby stąd wynikał niejaki przedział między nim a następującym wyrazem, który łączy z poprzedzającym, np. *przyszedeł i-wziął*.

4) Wyrazy złożone, w przenoszeniu każdy osobno piszemy, np. *od-kopać, zpo-za, roz-głosić, pod-skoczyć*.

5) Jeżeli w środku wyrazu znajdują się dwie lub więcej spółgłosek, natenczas albo się dzielą, to jest, że pierwsza łączy się z poprzedzającą, drugie z następującą samogłoską, szczególnież zaś, jeżeli się spółgłoska podwaja, np. *spół-głoska, koń-czyć, lek-ki*; albo jeżeli się znajduje w mowie wyraz niezłożony od podobnych spółgłosek zaczynający się, wtedy obiedwie opierają się na następującej samogłosce, np. *zgło-skować*, bo się mówi *skoro, skop*. Ale nie mogą dzielić *oko-li-czność, wszy-stkie*, bo nie masz w

języku wyrazów, któreby się od *czn* lub *stk* zaczynały; powinno więc być: *okolicz-ność, wszyst-kie, najdobro-tliwszy*.

6) Unikać należy takich podziałów, w którychby przez rozłączenie głosek pierwsza połowa wyrazu przybrała zakończenie do jakiegoś innego wyrazu podobne, np. *każ-dy*, lepiej według powszechnego zwyczaju *ka-żdy*. Na tej zasadzie dzielimy też: *szcześ-liwy, wszys-cy*.

Skrócenia w piśmie najużywańsze.

465. Często dla oszczędzenia miejsca lub z pośpiechu, zamiast wypisania niektórych wyrazów, tylko je przez początkowe głoski w piśmie oznaczamy, a to *skróceniami* nazywamy. Najużywańsze skrócenia w polskim języku są:

b. m. (bieżącego miesiąca).	L. lub l. (liczba).
b. m. i r. (bieżącego miesiąca i roku).	m. b. (miesiąca bieżącego).
ces. król. (cesarsko-królewski).	M. P. (miejsce pieczęci).
czyt. (czytaj).	Mci (Mość, Miłość, Miłościwy).
D. lub d. (dnia).	Mci P. MP. (Mości Panie).
D. lub Dobr. (Dobrodziej).	m. p. (miesiąca przeszłego).
Dr. (Doktor).	m. p. (<i>manu propria</i> tojest: ręką własną).
etc. (<i>et cætera</i> z łacińsk. znaczy i t. d.).	N. K. P. N. M. (Najjaśniejszy Królu, Panie Nasz Miłościwy).
H. W. K. (Hetman Wielki Koronny).	N. P. (Najjaśniejszy Pan).
J. C. M. (Jego Cesarska Mość).	NN. PP. (Najjaśniejsi Państwo).
J. K. M. (Jego Królewska Mość).	np. lub n. p. (na przykład).
JMC lub JMCi (Jegomość).	O. OO. (Ojciec, Ojcowie, o zakonnikach).
J. O. (Jaśnie Oświecony).	Ob. (Obywateł).
J. O. Mci Kże lub Xże (Jaśnie Oświecony Mości Książę).	ob. lub zob. (obacz, zobacz).
JP. lub JPan, Jmć Pan (Jegomość Pan).	P. PP. (Pan, Panowie).
i t. d. (i tak dalej).	p. (przez).
i t. p. (i tym podobne).	p. s. (po skończeniu, <i>post scriptum</i>).
JW. (Jaśnie Wielmożny).	porówn. (porównaj).
JWP. (Jaśnie Wielmożny Pan).	p. t. lub pod tyt. (pod tytułem).
JJWWPP. (Jaśnie Wielmożni Panowie).	r. (roku).
JX. (Jegomość Książdz).	r. b. (roku bieżącego).
k. (karta).	r. z. (roku zeszłego).
K. W. K. (Kancierz Wielki Koronny).	R. P. lub r. p. (roku pańskiego lub przyszłego).
K. W. Ł. (Kancel. Wielki Litewski).	r. p. d. m. (roku pańskiego, dnia, miesiąca).
ks. (księga).	rękop. (rękopism).
	rozdz. lub r. (rozdział).

Rzplita (Rzeczpospolita).	WMP. (Waszmość Pan).
Ś. ŚŚ. (Święty, Święci).	W. K. (Wielki Koronny).
ś. p. (świętej pamięci).	W. L. (Wielki Litewski).
str. (strona).	W. O. X. (Wieleb. Ojciec Ksiądz).
T. lub t. (tom).	W. X. (Wielki Książę).
t. j. lub tj. (tojest).	W. X. L. (Wielki Książę Litewski).
W. (Wielki) po imionach królów	WW. OO. (Wielebni Ojcowie).
i t. d., a przed nazwiskami zna-	WP. (Wielmożny Pan).
czy Wielmożny.	WW. PP. (Wielmożni Panowie).
w. (więrsz).	wyd. (wydanie).
WM. (Waszmość).	
WMci D. (Wielmożny Mości Do-	X. (Książdz lub Książę).
brodzieju).	XX. (Książę).

W tych skröceniach widzimy gloski już większe, już mniejsze, i przy nich kropkę. Jeżeli chcemy wyrazić liczbę mnogą, podwajamy te gloski, jakeśmy to wyżej widzieli.

ROZDZIAŁ TRZECI.

OZNACZANIE GŁOSKAMI POCZĄTKU MOWY, ZNACZENIA WYRAZÓW LUB USZANOWANIA.

466. Glosek większych używamy w piśmie: 1) Aby niemi doczniej oznaczyć początek mowy lub myśli. 2) Aby znaczenie imienia wyraźniejszym uczynić, np. *wieprz*, *Wieprz*; *kociet*, *Kociet*. 3) Nakoniec w pewnych wyrazach kładziemy je na znak uszanowania.

1. Gloski większe dla odróżnienia początku mowy i myśli.

467. Aby odróżnić początek mowy lub myśli, piszemy gloski większe w następujących zdarzeniach:

1) Na początku pisma i w pierwszym wyrazie odstepu czyli na nowym więrszu, chociażby ten nie po kropce, ale po innym znaku przestankowym następował, oraz w pierwszym wyrazie po kropce, np. Jam jest Pan Bóg twój i t. d.

1) Nie będziesz miał i t. d.

2) Nie będziesz brał i t. d.

3) Pamiętaj dzień i t. d.

2) Po znaku zapytania i wykrzyknienia, jeżeli po nich nowy okres następuje; jeżeli zaś powtarzają się pytania i wykrzyknienia, oraz kiedy pytanie jest uboczne (415. 1) albo też sama myśl dalej się ciągnie, gloskę małą piszemy, np.

A kto Waści zaprosił do Nieświęża na wesele? Sam się zaprosiłem, Książę Panie! Zateśknilem się w Słonimie.—Czy oni szkodę jaką robili? czy nie chcieli bazarne go opłacić? Cóżto, czy już nam nie wolno na targu półdrabek przedawać? Kto ciebie, hultaju, do takięj zabawy namówił? zapytał ksiązę Karolka. — Gdzieżeś cnoto? gdzieś prawdo? gdzieście się podziały?

3) Na początku przytoczonych wyrazów obcych, gdy je wprost, to jest nie zależnie od jakiegoś poprzedniego słowa w mowę wprowadzamy, np.

Westchnął zatem nieborak i rzekł: Wiem, dlaczego
Były pustki w dziurawym worku stryja mego. (KRAŚ. Baj.)

4) W poezyi na początku każdego wiersza, bo tu każdy wiersz jest pewną całością.

2. Głoski większe dla uczynienia wyraźniejszém znaczenia imion.

468. Aby znaczenie imion wyraźniejszém uczynić, piszemy większą głoskę początkową w imionach własnych narodów, osób, istot pod postacią osób uważanych, w imionach własnych zwierząt, miejsc tak na ziemi, jak i na niebie (konstellacyj), gmachów, świąt i t. d., słowem na początku wszystkich imion ogólnych, przez które szczególne rzeczy oznaczamy, np. *Rzymianie, Cy-cero, Krakowianie, Gabryjel, Jowisz, Samijel, Bucefal* (koń Alex. wielkiego), *Filus, Azyja, Lublin, Bielany, ulica Długa, ulica Szeroka, Baltyk, Wisła, Sala, Gopło, Tatry, Termopile, Białowieszka puszcza, Kremlin, Belweder, most Waterloo, Pogoń* (herb), *Dębno* (herb), *Wielkanoc, Wniebowstąpienie, Kuczki, Bajram, Baran* (konstel.), *Byk, Rak, Orzeł, Tarcza Sobieskiego* (konstel.) i t. p.

UWAGA. Imiona dni nie są nazwami własnymi, ale tylko oznaczają następstwo dni lub miesięcy tak, jak *zima, wiosna, lato, jesień*, następstwo pór roku wyrażają. Jak w imionach *tęj nocy, przeszłej zimy, w jesieni*, małą głoskę piszemy, tak też i imiona dni w tygodniu i miesięcy małą głoską pisać należy, gdyż i te tylko pewną cząstkę czasu oznaczają.

Piszą się głoską większą rzeczowniki, przymiotniki i liczebniki dla odznaczenia osób przy ich imionach użyte, np. *Kazimierz Wielki, Bolesław Chrobry, Bolesław Krzywousty, Władysław Łokietek* i t. p.; także przymiotniki z imion osób urobione,

np. *plemie Jakóbowe, za czasów Zygmunto-wskich, dobra Radziwiłłowskie, stado Sapieżyńskie.*

3. Większe głoski początkowe jako oznaki uszanowania.

469. Zwyczaj upowszechnił, że większych głosek używamy w piśmie na oznakę czci i uszanowania. Z téj więc przyczyny piszemy większą głoskę początkową:

1) W imionach: *Bóg, Bóstwo, Trójca, Pan*, gdy oznaczają prawdziwego Boga; jeżeli zaś imiona te inne mają znaczenie, piszą się głoską mniejszą np. *Grecy bogom ofiary czynili.*

2) Przymiotnik *święty* pisze się przez większą początkową literę, gdy się łączy z imieniem własnym, np. *Święty Jan Kanta, Świętego Piotra.* W innych okolicznościach pisze się przez literę zwyczajną, np. *Po świętej pamięci ojcu moim. I święci ludzie mają swe wady.*

3) Wyrazy *Najjaśniejszy, Jaśnie Oświecony, Jaśnie Wielmożny, Wielmożny, Przewielebny, Prześwietny, Wysoki* i t. p. które się przydają do imion władz, urzędów i godności, dla oznaki czci lub uszanowania, większemi głoskami pisać należy.

Nazwiska same tytułów lub urzędów wtedy tylko większemi głoskami pisać zwykliśmy, kiedy tego wymaga potrzeba okazania względem kogoś oznaki uszanowania. W dziełach zaś drukowanych, gdzie nie mamy na względzie stosunków osobistych z osobami, których urzędy wspominamy, imiona te małemi głoskami zwykle piszemy.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

ZNAKI PISARSKIE.

470. ZNAKI PISARSKIE używane po wyrazach, według mniejszych lub większych przestanków po nich czynić się mających oraz różnego urabiania głosu w ich wymawianiu, najwięcej ułatwiają dobre i zrozumiałe czytanie.

471. Znaki pisarskie teraz używane, są następujące:

- 1), *Przecinek* czyli *komma*, oznacza najmniejszy przestanek.
- 2) ; *Średnik* oznacza przestanek większy, tj. zawieszenie głosu w czytaniu znaczniejsze, niż po przecinku.

3) : *Dwukropek* wskazuje przestanek większy niż ten, który się średnikiem oznacza.

4) . *Kropka, punkt* czyli *peryjod*, wskazuje przestanek największy po końcu zdania.

5) ? *Znak pytania.*

6) ! *Wykrzyknik.*

7) - albo = *Łącznik.*

8) — — *Pauza* czyli znak przerwanej mowy.

9) . . . . *Znak opuszczonych głosek lub wyrazów.*

10) ( ) albo [ ] *Nawias.*

11) „ “ *Cudzysłów.*

12) = i || *Znak rozmowy* czyli wskazujący inną osobę mówiącą.

13) ' *Apostrof*, znak skrócenia czyli opuszczonej samogłoski.

14) *Ustęp (a linea, a capite)* czyli ustęp od nowego wiersza oznacza szereg nowych myśli.

Znaki przypisowe czyli *Odsyłacze* (+ * a, 1), *paragraf* (§), lub *znaki podziałowe* (przez litery *A, B, C, a, b, c*, lub przez liczby porządkowe I. II. III. IV. 1. 2. 3. 4. i t. d. wyrażane), jako środki pomocne do lepszego objęcia całkowitego układu dzieła lub podziału pojedynczej myśli, do znaków przestankowych liczyć się nie mogą.

472. Wszystkie znaki pisarskie według ich przeznaczenia trójako podzielić można. Jakoż jedne z nich w zdaniu szczególne jego części oddzielają (przecinek, średnik, dwukropek); drugie zdanie zamykają (kropka, znak zapytania, wykrzyknik); trzecie nakoniec przerwanie mowy oznaczają (nawias, pauza i znak przerwanej mowy). Użycie trzech pierwszych znaków (, ; :) wskazuje stosunek w jakim zostają między sobą części zdania złożone (408, 409 i 412); trzy drugie (. ? !) od osnowy zdania zawisły; trzy zaś ostatnie (( ) lub [ ] —, = = =) dla tego tylko do znaków przestankowych liczymy, iż przez nie rozmaity sposób przerwania mowy oznaczamy.

I. Znaki związek zdań wskazujące.

Przecinek (,).

473. PRZECINEK ostrzega o potrzebie małego w mowie przestanku i pisze się:

1) Między krótkimi zdaniami spólrzędnymi (408 i 412), np.

Małe złego początki wzrastają z uporu,

Zawždy ludzi omamia błahy punkt honoru. KRAŚ.

Od Boga poczynamy, Bóg początkiem wszemu. J. KOCHAN.

2) Przed zdaniami podrzędnymi. Przykłady zob. w § 414.

3) Wskazując domyślne orzeczenie, szczególnież zaś kiedy łącznik *być* opuszczamy; a wtedy po podmiocie przecinek, a po dopełnieniu średnik kładziemy, np.

Lasek ów i strumień przypominał Julijannę; staw, przypadek w jej oczach; pokoiki edukacją Damona. KRAŚ.

..... są sady, a drzewa w sadzie,

A na drzewach są jabłka w wielkiej obfitości;

Adam, pan; Ewa, jejmość; a wąż, podstarość. KRAŚ.

4) W zdaniach ściągniętych (318. 2).

Aby dokładnię wiedzieć po jakich wyrazach w zdaniu ściągniętem przecinki kłaść należy, pamiętać trzeba, że kilka zdań wtedy możemy ściągnąć (318. 2): a) Kiedy mają kilka podmiotów a jedno orzeczenie. b) Jeden podmiot a kilka orzeczeń. c) Jeden podmiot z kilką przydatkami. d) Jeden podmiot i orzeczenie z kilką dopełnieniami, i nakoniec e) Jedno orzeczenie z kilką podmiotami i dopełnieniami. Stąd wynika, że w zdaniu ściągniętem kładą się przecinki: po podmiotach, orzeczeniach, przydatkach i dopełnieniach z należącemi do nich wyrazami (317), jak się to w następujących okaże przykładach.

UWAGA. Zdarza się, że niektóre z tych części w ściągniętem zdaniu spójnikiem i są połączone.

PRZYKŁADY: a) Pochlebiająca mierność, rady niewieście, fałszywa gorliwość, wszędzie wpływ obcy, kierowały krokami Zygmunta III. НИЕМО. Cztery wojny na północy, liczne wyprawy szwedzkie, wojna wołoska, turecka, najazdy Tatarów, krwawe zajęcia domowe, panowanie nakoniec obfite w zdarzenia, stanie się przedmiotem dzieła, poleconego mi od towarzystwa królewskiego. ТЕНЖЕ. — Wyteżona duma i chęć panowania, niepowsięcioną żądza znaczenia, chciwość niemiarkowana dostatków, pieniactwo z całą czeredą szalierstwa i wykrętarstwa, wyuzdana zazdrość i zawziętość w jakież nie rzucają się trudy, mozoly i niebezpieczeństwa żeby mnożyć cudze nieszczęścia, uciski i niepokoje. SNIAD.

b) Przyszła śmierć przez okna nasze, werwała się w domy nasze, pobila przed sienią dzieci i młodzieńce po ulicach. Trupy jako gnój po polu leżą, jako trawa za kosarzem; a nie masz tego, ktoby je pogrzebał. SKARGA. Boże! nie rozpuścisz już dalej gniewu twego;

bo się Ty w miłosierdziu kochasz. Obrócisz się do nas, i zmiłujesz się nad nami, i złożysz z nas złości nasze, i wrzucisz w głębokość morską wszystkie grzechy nasze, i ułisz się nam w prawdzie twojej. TENŻE.

c) Zgięty wiekiem, trudami obozów, a może i obrad tych, złamany dwudziestoletniemi strapieniem, król i ojciec wasz, to co świat ten ceni najwyżej, koronę w ręce wasze oddaje. NIEMC.

UWAGA. Tu „król i ojciec wasz“ nie są podmiotami, ale przydatnią (303) do domyślnego podmiotu *ja* odnoszącą się.

d) Dzięki wam wszystkim niosę za wasze rady, usługi, przychyłność. NIEMC. Pieniędzy macie dosyć, dostatek żywności, szaty tak kosztowne, sług takie gromady, koni, wozów, takie koszty, dochody pieniężne wszędzie pomnożone. SKARGA. O najmilsza matko, już zbyt kują dzieci twoje, źle tych dostatków używają, na grzechy, na utraty, na próżności. TENŻE. Wszystko na tym należy, aby prawa były sprawiedliwe, wszystkim pożyteczne, cnoty, a najwięcej bogobojność szczeniące: a nakoniec dobrą egzekucyją i karnością opatrzone. TENŻE.

e) Wielkiej mądrości, i biegłości, i umiejętności i nabożeństwa stawienie praw i opatrzenie egzekucyj ich potrzebuje. TENŻE. — Czytanie czyni człowieka zamożnym, obcowanie rozumnym, a pisanie dobitnym i gruntownym. ŚNIAD. — Wojny, nieurodzaje, im są szkodą, nam zyskiem. KRAŚ.

5) Nakoniec przecinkami oddzielamy wsunięte w zdania:

a) Przydatnią (347). b) Wołacza na początku zdania lub gdy w nie jest wciśnięty. c) Zdania nawiasowe (416 Uw. 5). d) Zdania poboczne, gdy je w środku głównych umieszczamy (str 179. Uw. 1).

PRZYKŁADY: a) Niespokojność wewnętrzna, najdotkliwszy stan człowieka, zwyczajnym jest podziałem zbyt cnie ujętych miłością własną. — Kapelan miejsca tego, starszek przystojny, cieszył się częstokroć w utrapieniu. KRAŚ.

b) Ma też, dziatki, łwe przymioty chudoba i t. d. — Do ciebie, szkolna młodzi, zwracam mój głos.

c) Więc WPan byłeś, rzekłem, w Anglii i w Chinach? Bynajmniej, odpowiedział, ale się wyuczył tego sposobu.

d) W wieku waszym, który jest porą uprawy i zarobku, starajcie się z czasu korzystać. ŚNIAD. Dostojność, choćby i najwyższa, upokorzeniem jest dla nich. KRAŚ.

Średnik (;).

474. ŚREDNIK trzyma środek między przecinkiem a dwukropkiem, i znaczy, że przy nim głos zawiesić oraz dłużej go, aniżeli przy przecinku, wstrzymać potrzeba.

475. Średnik kładzie się najpowszechniej między zdaniami mają-

cemi przecinki, szczególnież zaś między spółrzednemi, jeżeli z podrzednemi są połączone lub gdy są nieco przydłuższe (408 i 412).

Niech każdy umie dobrze swój język; niech ścisłe znaczenie każdego wyrazu ma sobie dobrze znane; niech się strzeże słów niepotrzebnych, źle określonych i tułackich; niech z pilną uwagą roztrząsa i to co myśli, i to co pisze; a z języka pospolitego zrobi sobie język filozoficzny. ŚNIAD.

Dwukropek (:).

476. DWUKROPEK jest znakiem dłuższego jeszcze, niżeli po średniku, zawieszenia głosu.

Dwukropek kładzie się:

1) W dłuższych okresach między poprzednikiem a następnikiem (429). Przykłady zob. w § 429 i 430.

2) Po skończoném zdaniu, jeżeli po niem następuje inne, które je wyjaśnia lub rozwija, np.

Matematyka jest królowa wszystkich nauk; jej ulubieńcem jest prawda, a prostota i oczywistość jej strojem. ŚNIAD. Rozkosz, jako pszczoła: miodu troszka, a żądła i boleści wiele. SKARGA. Post na wstrzemięźliwości zasada się: ta nietylko zdrowiu przeciwna nie jest, ale owszem, według powszechnego wszystkich lekarzów zdania, pomocna. KRAŚ.

3) Jeżeli następujące zdanie zawiera wyobrazenie oddzielne, spółrzedne, np.

Gdzie błędni pasterze, tam błędne trzody: ślepy ślepego daleko nie zaprowadzi. NARUSZ. Kto krok dalej uczynił, ten naturalnie jest pierwszym: opóźniony nie ma sposobu innego naprawienia równowagi; tylko krok swój przyspieszyć. SZWEJK.

4) Kiedy następujące zdanie jest wnioskiem z poprzedzającego, np.

Człowiek pozbawiony od urodzenia jakiego zmysłu, nie może mieć pojęcia rzeczy do tego zmysłu należącej: ślepy nigdy o farbach, a głuchy o głosie nie sobie wystawić, ani żadnego czucia mieć nie potrafi. ŚNIAD. Czuli jesteśmy na życzliwość i przywiązanie drugih, miłe nam jest dane wsparcie w potrzebie, żądamy w nędzy ratunku i pocieszenia: więc i inni ludzie czuli na to wszystko być muszą. DMOCH.

5) Po ostatnim wyrazie zdania, którem wyliczenie zapowiadamy, np.

Trzy są tylko narzędzia do obserwacji astronomicznych potrzebne: teleskop, zegar i koło. ŚNIAD. Wszystko to uczy nas: Naprzód, że i t. d. Powtóre, że i t. d. Tenże. Nie mogłem w tém miejscu zataić złego używania przysięg: przysięg przy odzianiu urzędów i t. d.

6) Gdy się przytacza wprost cudze słowa, albo jakoby cudzą myśl, pytanie, zdanie i t. d. (str. 177. Uw.), np.

Najstarszy z stołowników zawoławszy mnie do siebie rzekł: Bracie! bądź z nami, używaj darów przyrodzenia, i t. d. KRAŚ. Romantyczności głównym prawidłem jest: nie kępować imaginacyi ludzkiej żadnemi prawidłami sztuki. ŚNIAD.

UWAGA. Przywodząc cudze słowa nie wprost, ale za pomocą spójników *iz, że, by*, przecinkiem je oddzielamy, np. Mówił, że pójdzie. Mamy od Chrystusa obietnicę, *iz*, o co go prosić będziemy, wysłucha nas. SKARGA.

II. Znaki zdanie zamykające.

477. Według rozmaitej osnowy zdań (322) trojakiich znaków na ich końcu używamy, jakieśmy to wyżej wskazali, np.

Jezyk łaciński ten gani, który go nie zna. Cóż uczyniłeś? O! jakżeś szczęśliwy!

Kropka czyli punkt (.)

478. Kropka czyli punkt jest znakiem zupełnego spuszczenia głosu i wstrzymania się w czytaniu z powodu skończonej myśli. Kropka kładzie się na końcu zdania (304) lub okresu (428), po pojedynczych wyrazach w odpowiedzi stojących (312, 5), po głoskach lub zgłoskach skrócenie oznaczających (465), i nakoniec po liczbach, gdy stoją na końcu zdania lub porządek w wyliczaniu wskazują. Co się tyczy liczb, to w innych zdarzeniach takie znaki przestankowe po nich kłaść należy, jakie ze związku myśli i miejsca wypadają, np.

W skromności się kochajmy, a będziemy między sąsiady zacnymi, nie bądźmy do zbytów skłonnyimi, a nie będą nas pogranicznimi zwać marnotrawcami; małą rzeczą się kontentujmy, a będziemy bogatymi, i cnotliwymi, i wolnymi od frasunków. STAROWOL.

Czy byłeś w szkole? Nie. Ile razy go widziałeś? Raz Nigdy.

Miesiąc peryjodyczny zamyka w sobie 27 dni, 7 godzin, 43 minut, 12 sekund. ŚNIAD.

Znak wykrzyknienia (!).

479. ZNAK WYKRZYKNIENIA wskazujący podniesienie głosu dla wyrażenia jakiegoś uczucia, kładzie się:

1) Po wykrzyknikach (301), kiedy same tylko stoją lub wyraz nieodmienny po nich następuje, np. *o! ach! hej! gwatt! o! jakże, ach! gdyby można mieć.*

2) Po wolaczach na początku mowy bądź samych, bądź z wy-

krzyknieniem stojących, gdy je z mocnym przyciskiem wymawiamy, tudzież po sposobach rozkazujących, np. *ojcze! bracie! o matko! o losie! o nieba! wstań! idź! niech zginie!*

3) Po całych zdaniach, gdy je z przyciskiem wygłaszamy, np. *jako dobrze być pracowitym!*

UWAGA. Wołacz na początku zdania bez mocnego przycisku wymówić się mający lub między wyrazy zdania wtrącony, przecinkiem oddzielamy (537. 5). Dzieci moje, enota jedna

Życie wam szczęśliwe zjedna. KARP.

Na rozkaz twój, Boże, góry przejdą z jednego miejsca na drugie.

Znak pytania (?).

480. ZNAK PYTANIA zawieszenie głosu oraz zatrzymanie się w czytaniu oznaczający, kładzie się po każdym zapytaniu, czy to w jednym wyrazie (312. 5) lub całym zdaniu jest zawarte, np. *któ? co? kiedy? gdzie? co mówisz? Zuchwalczel kto jesteś? skądś? i po coś tu przyszedł?*

W zdaniach związanych (409) znak pytania na końcu okresu kładziemy, np.

Razu jednego prosił księżyc matki, aby mu kazała suknie zrobić, ale żeby były dogodne. A jak dogodne być mogą, rzekła matka, gdy się ty codzien odmieniasz? (KRAŚ. IV. 106).

481. Jeżeli po zdaniu głównym opowiadającym następuje podrzędne pytające jako poboczne (416), natenczas nie można kłaść znaku zapytania lub wykrzyknienia dla tego, że to zdanie jest tylko dopełnieniem głównego.

Poskromisz w sobie chęć omawiania drugich, jeżeli się zapytasz, czyli i sam takich lub większych wad nie masz, i czyli mówią o drugich sam o sobie nie wyrokujesz.

UWAGA. W nawiasie użyty wykrzyknik lub znak pytania raz lub kilka razy, a czasem i z wykrzyknikiem połączony (? , ?? , !?) znaczą objawienie wątpliwości albo też zdaniu, przy którym je w nawiasie umieszczono, odmówienie wszelkiego podobieństwa do prawdy wyrażają.

III. Znaki przerwanie mowy oznaczające.

Łącznik (- albo =).

482. ŁĄCZNIK, krótka pozioma kreska czyli linijka, dawniej przez dwie poziome lub pochyłe kreski wyrażany, znaczy rozkład wyrazu

na zgłoski. Używamy go pospolicie na końcu wiersza, kiedy dla braku miejsca część wyrazu przenosimy, w innych zaś miejscach wtedy go tylko kładziemy, kiedy podział wyrazu na zgłoski oznaczyć chcemy, lub gdy w piśmie przydłuższy wyraz złożony, według części składowych rozdzielamy, np. *miesz-ka-niec, wszech-mo-cny, kolor jasno-czerwony*.

483. Kiedy przyrostek *li* w połączeniu z wyrazem, stalby się powodem jakowej wątpliwości lub dwuznaczności, to go z nim za pomocą łącznika spajamy, np.

Pięć nasza nie ma-li sobie co wyrzucić w sprawie mowy ojczy-stej? ŚNIAD. Chrzest Janów był-li z nieba, czyli z ziemi? ŚKARGA. Ma-li co, wszyscy pytamy; a jak dobry mało dbamx. KNAP. Kocha-li brata swego?

Pauza (—).

484. PAUZA składająca się z podłużnej kreski wskazuje znaczny przestanek i kładzie się:

1) Chcąc oznaczyć niedokończoną czyli przerwana albo przerywaną mowę:

a) Przez inną osobę mówiącą, np.

Ponieważ Tymon w igrzyskach zwyciężcą został, w Olimpii zaś—
TYMON. Ale ja w Olimpii nie byłem. KRAŚ

BOLESŁAW. Wiem ja o tém, iż dość wiernie opisali dzieła moje: ale—
KAZIMIERZ. Czegoż więcej do chwały potrzeba?

b) Przez samegoż mówiącego, zwłaszcza dla wzruszonego lub pomieszanego umysłu, np.

ADOLF. Może chciałeś jęj ten szal posłać?

GRAF. A — tak — właśnie chciałem — przez nią — BOGUSŁ.

2) Gdy chcąc zwrócić uwagę czytelnika na szczególniejszy obrot myśli lub na wyraz nieoczekiwany, albo na sprzeczność jakową, dłuższą, a zwłaszcza nagłą czynimy w mowie przerwę czyli pauzę, której żadnym innym znakiem przecinkowym wyrazić nie można, np.

. . . . . źle być niewdzięcznikiem.

Więc ci zwykłą monetą zapłacę — wierszykiem. KRAŚ.

. . . . . szuka zgubionego syna.

Jęcząc przychodzi, jęcząc leci znowu biedna;

Wreszcie wraca w rozpacz, wraca — sama jedna. FELIŃ.

Chmury — Twój wóz; Two konie — wiatry nieścignione;

Duchy — posłańcy; śludzy — gromy zapalone.

3) Kładzie się też pauza między dwa zdania, które wprawdzie

wewnętrzne mają z sobą powinowactwo, ale zewnętrznie ściśle się z sobą nie łączą, np.

Spiesz! — lecz gdzież się podziała? — NOWOROCZ.

Kogut, iż zapał na odmianę,

Zyskał życie pożądane,

Zapał był raz pó deszczu — Odmiana.

Więc zaraz z rana

Gospodarz w pole i t. d. KRAŚ.

Znak opuszczonych głosek lub wyrazów (.....).

485. Często różne względy mogą być dla piszącego powodem, że nie mogąc całego wypisać słowa, albo chcąc wskazać opuszczenie jednego lub więcej wyrazów, w miejscu ich kropek używa, np.

Pan S... posłał do P. W.... list przez...

Gdyśmy się już przeprawili przez rzekę, obróciwszy się Lech do sw.... KRAŚ.

Nawias (( ) lub [ ]).

486. NAWIASEM nazywamy klamry czyli znaki zamykające wyraz albo zdanie tworzące myśl bez naruszenia związku mowy opuścić się mogącą, jako oddzielne od myśli okresu, wśród którego się mieści, i do jakiegoś objaśnienia mu służy. Nawiasem nazywamy także i wyrazy klamrami zawarte, które zawsze niższym głosem wymawiamy, np. *Zaczyna rzecz swoją od tego, iż tylko mądrzy (tojest tacy, jak on) mają pisać historiją.* KRAŚ.

UWAGI. 1) Ponieważ nawias zamyka wyrazy i zdania uboczne, do ciągu mowy nie należące; przeto bez względu na nawiasowe zdania, takie się przy nim kładą znaki przestankowe, jakich ciąg mowy wymaga, np.

Próżnował kto lecie (mówi mędrzec), będzie ziemie żebrał, a nikt mu nie da. SKARGA. Są tacy (bo gdzież się głupstwo nie znajdzie), którzy chcą wszystko ułatwić, wszystko niszczą. KRAŚ.

2) Zdania nawiasowe zachowują znaki pismienne według swjej treści, np.

Ile razy widziałem Archijusza (korzystam tu bowiem, sędziowie, z waszjej dla mnie łaskawości, widząc, że mnie w tym nowym rodzaju mówiącego z taką uwagą słuchacie), ile razy go widziałem i t. d. CYCERO.

3) Niekiedy zamiast nawiasów przecinki kładziemy, (537. 5) np.

Pan Tadeusz ustąpi, jestem tego pewny,

Jako młodszy i jako gospodarza krewny.

Cudzysłów („).

487. Cudzysłów jestto znak z dwóch połączonych przecinków złożony, który kładziemy przed pierwszym i po ostatnim wyrazie, jako też na początku każdej linii obcych słów wiernie przytoczonych. Niektórzy w przydłuższej mowie tylko przed pierwszym i po ostatnim wyrazie cudzysłów umieszczają, atoli lepiej jest kłaść go na początku każdej linii; bo tym sposobem obce wyrazy wybitniej się pokazują, np.

Król Jan Kazimiérz, składając po dwudziestoletniém panowaniu koronę, temi słowy żegnał (r. 1668) zebrany w sejmie naród. „Że-
„gnam was i ojcowskiem uściśnieniem do piersi moich przytulam;
„dochowam słodką pamięć waszą póki mi życia stanie. Aczkolwiek
„rozległość miejsc rozdzielać nas będzie, nic od was i od téj ulu-
„bionej ojczyzny serca mego nie potrafi oddalić.“

Znaki rozmowy (=, ||).

488. ZNAKI ROZMOWY sąto dwie linijki pionowe i poziome obok siebie położone, z których poziome (=) wyraz *rzekł*, *powiedział* zastępują, pionowe zaś (||) ukończenie mowy wskazują, oraz ostrzegają, że autor sam dalej rzecz prowadzi, np.

Uprowadził go Mikołaj — ściskają się oba.

=Jak się masz przyjacielu? jak ci się podoba

Dzień dzisiejszy? = Pogodny = Cieszę się = Ja wzajem

|| Idzie dyskurs uprzejmy zwykłym obyczajem.

Już się sobie zwierzyli, o czém i nie myślą.

Więc obcych wizerunki malują i kręślą.

=Jan? = To oszust. = Bartłomiej? = To szuler wierutny.

Jedrzej? = Mędrak = Wincenty? = Dziwak bałamutny.

=Franciszek? = On ma rozum tylko przy kieliszku.

|| Wechodzi — aż ci do niego: = Witajże braciszku!

|| A Franciszek, co właśnie z nich czynił igrzyska.

= Witajcież kochankowie! || całuje i ściska. (KRAŚ. II 155).

W pismach naszych, ze szkodą myśli, nie odróżniamy tych dwóch znaków, ale w miejscu pierwszego pospolicie tylko jedną kreskę poziomą (—) czyli pauzę kładziemy; na odznaczenie zaś słów autora od mowy osób rozmawiających, albo żadnego znaku nie używamy, albo pauzę powtarzamy. Gdy tym sposobem jeden znak do wskazania różnych względów użyty niezrozumiałości pisma może być powodem, a wprowadzone powyższe znaki w zagranicznych drukach wszelką wątpliwość usuwają i rozmowę jasną czynią, przeto i w naszych książkach, gdzieby tego zachodziła potrzeba, używaiby ich należało.

Apostrof (').

489. APOSTROF, znak opuszczonej głoski, nie używa się w języku polskim jak tylko w imionach własnych cudzoziemskich, piszących się u nas według zwyczaju języka, z którego pochodzą, np. *dzieła d' Alemberta, d' Anville, d' Argent, De l' Isle* i t. p.

Niektórzy względne spadeków naszych (66. 5) przydane do imion własnych obcych, ich pisownią skreślonych, apostrofem oddzielają, np. *Vilmaine' owi, Chateaubriand' a, Pape' go* i t. p.

Ustęp.

490. USTĘPEM nazywamy przejście w pisaniu do nowego wiersza, lubo poprzedzający nie jest jeszcze zapełniony.

Jak w dziełach paragrafy i ich napisy są mniejszemi podziałami rozdziałów, tak ustępy są przerwą czyli przestankiem trzymającym środek między tytułem paragrafu a kropką czyli znakiem okresowym.

491. Ustęp jest dwojaki *mały* i *wielki*. Mały jest kiedy z niezapelnionego wiersza do nowego przechodzimy; wielki zaś będzie wtenczas, kiedy, prócz przejścia do nowego wiersza, pomiędzy nim a poprzedzającym znaczniejszy przedział czynimy.

492. Ustępu używamy:

1) Gdy w piśmie o rozmaitych rzeczach lub sprawach traktującym, od jednej do drugiej przechodzimy.

2) Gdy dowody twierdzenia lub projektu, albo warunki czyli artykuły umowy wyliczamy.

3) Gdy się zaczyna szereg nowych myśli.

4) W ogóle za każdą razą, gdy po wyłożeniu jakiego rozumowania, do innego przechodzimy.

Jeżeli ściślejszy jest związek między tém, cośmy napisali i co napisać mamy, to się mniejszy robi ustęp; większy zaś wtedy będzie, kiedy ten związek jest nieco daleki.

225728/14/69

120-

WYŻSZA SZKOŁA
PEDAGOGICZNA W KIELCACH
BIBLIOTEKA
229421

Biblioteka WSP Kielce

0085751